

Міністерство освіти й науки України

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

На правах рукопису

СОВТИС НАТАЛІЯ МИКОЛАЇВНА

УДК 82.162.1 / 7.08 (043.3)

**УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКИЙ ЛІНГВОКУЛЬТУРНИЙ
ДІАЛОГ У ТВОРАХ Л. Е. ВЕНГЛІНСЬКОГО**

10.02.01 – українська мова

10.02.03 – слов'янські мови

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук

Науковий консультант –
член-кореспондент НАН України,
доктор філологічних наук, професор
Радишевський Ростислав Петрович

Київ – 2015

ЗМІСТ

Умовні скорочення	4
Вступ	5
Розділ I. Взаємодія мови та культури в лінгвокультурологічному аспекті	
1.1. Категорія «лінгвокультурний діалог»	13
1.2. Мова як символічний код культури	23
1.3. Поетична мова у світлі сучасних мовознавчих рефлексій	33
1.4. Аспекти вивчення й принципи опису мовної картини світу	47
Висновки до розділу I	63
Розділ II. Українсько-польський мовний діалог: взаємовпливи та взаємозбагачення	
2.1. Польський південно-східний периферійний діалект як наслідок польсько-української мовної взаємодії	66
2.2. Розвиток українсько-польських мовних контактів	79
2.3. Українська мовно-поетична традиція у формуванні польської літератури	95
2.4. Польськомовна література пограниччя – спільна культурна спадщина українського та польського народів	101
2.5. Л. Е. Венгліньський – поет двох націй	123
Висновки до розділу II	131
Розділ III. Польська мова творів Л. Е. Венгліньського з погляду її унормованості порівняно із загальнопольською мовою XIX ст. та наслідки впливу української	
3.1. Стан дослідження польської мови XIX ст.	133
3.2. Система вокалізму та консонантизму Л. Е. Венгліньського	143

3.3. Українськомовні впливи в граматичній системі та системі словотвору	152
3.4. Українські лексичні запозичення як органічний компонент поетичного мовлення Л. Е. Венглінського	167
Висновки до розділу III	188
Розділ IV. Українськомовна творчість Л. Е. Венглінського в контексті лінгвокультурних проблем регіону XIX ст.	
4.1. Правописні міркування Л. Е. Венглінського в річищі дискусії про шляхи розвитку української орфографії в Галичині	193
4.2. Мовностилістичні засоби народної творчості: синтез індивідуально-авторського світобачення та народних традицій	208
4.3. Діалектна основа мови творів Л. Е. Венглінського	221
4.4. Полонізми в поетичній спадщині Л. Е. Венглінського	240
Висновки до розділу IV	264
Розділ V. Мовна картина світу Л. Е. Венглінського як проблема лінгвістичних досліджень у полікультурному вимірі	
5.1. Наскрізні концепти мовної картини світу Л. Е. Венглінського	270
5.2. Лінгвокультурний діалог Заходу, Сходу та Слов'янщини у творах Л. Е. Венглінського	305
Висновки до розділу V	329
Загальні висновки	332
Список використаних джерел та їх умовних скорочень	339
Список використаної літератури	347

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

англ. – англійський	н. р. – наша ера
араб. – арабський	О. в. – орудний відмінок
біл. – білоруський	осман. – османський
гебр.– гебрайський	перен. – переносний
герм. – германський	перс. – перський
гр. – грецький	п.і.-є. – праіндоєвропейський
дав.-тюрк. – давньотюркський	пор. – порівняти
Д. в. – давальний відмінок	поч. – початок
д.-верх.-нім. – давньоверхньонімецький	псл. – праслов'янський
див. – дивитися	прикм. – прикметник
діал. – діалектний	Р. в. – родовий відмінок
ж. р. – жіночий рід	ред. – редакція
закарп. – закарпатський	рос. – російський
заст. – застарілий	рум. – румунський
З. в. – знахідний відмінок	с. р. – середній рід
і.-є. – індоєвропейський	ст. – століття
і.-іран. – індоіранський	ст.-нім. – старонімецький
іран. – іранський	ст.-пол. – старопольський
італ. – італійський	ст.-слов. – старослов'янський
лат. – латинський	ст.-укр. – староукраїнський
літер. – літературний	ст.-чес. – старочеський
М. в. – місцевий відмінок	сх. – східний
мн. – множина	сх.-сл. – східнослов'янський
народнолат. – народнолатинський	тат. – татарський
Н. в. – називний відмінок	т.зв. – так званий
н.-верх.-нім. – нововерхньонімецький	тур. – турецький
нім. – німецький	укр. – український
новогр. – новогрецький	чес. – чеський
	ч. р. – чоловічий рід

ВСТУП

Тривала історія українсько-польських мовних взаємозв'язків неодноразово ставала предметом наукової рефлексії. До кола важливих проблем цього напряму лінгвістики належить і художня спадщина письменників українсько-польського пограниччя. Його визначають як мінливу взаємодію традиції та новаторства у сфері художньої мови й мовлення, адже особистість письменника невід'ємна від рідної мови, яка відіграє вирішальну роль у формуванні творчої особистості, а відмова від рідної мови свідчить про певні художні втрати письменника.

Творчість Л. Е. Венглінського є віддзеркаленням складного переплетення культурних традицій, вона каталізує літературні процеси, спонукає мислено вийти за межі національної літератури, зацікавитися аспектами «чужої» мовної картини світу, іншого національного образу. Це ті тенденції, які Н. Висоцька в статті «Транскультура або культура в трансі?» характеризує як знеособлення, втрату національними культурами своєї сутності, на зміну яким приходять штампована маска, а Т. Денисова у своїх студіях про мультикультуралізм і етнічність акцентує на відносності поняття «національна література», коли «національне», «інонаціональне», «інтернаціональне» (або, як його тепер називають, «транснаціональне») повному розкривають значення письменницької білінгвальності. Цій проблемі присвячені праці Л. Форстера, Е. Божур, Є. Нахліка, Г. Гачева, Л. Тарві, У. Бахтікіреєвої та ін.

Запропонована дисертація є комплексним дослідженням мовотворчості Лева Євгеніуша Венглінського (бл. 1827–1905), який народився в м. Журавно (Україна), й тривалий час проживав у Польщі. Свої твори автор писав українською та польською мовами, підписував псевдонімами Лірник Наддністрянський, Годземба, Кость Правдолюбець з Єзуполя, L.K.G.W. В Україні ім'я та творчість Л. Е. Венглінського стали відомими завдяки ініціативі Р. Радишевського, який віднайшов його книги й рукописи в

бібліотеці Ягеллонського університету та підготував до друку два томи творів. Принагідно дослідженню творчого доробку Л. Е. Венглінського присвячували свої праці Р. Кирчів, М. Лесюк, М. Москаленко, С. Стемпень, М. Шалата. На думку М. Москаленка, Л. Е. Венглінський, у поетичній спадщині якого, крім власних польськомовних та українськомовних творів, наявні українські переклади з польської, чеської, словацької, сербської, литовської, німецької, французької поезії, належить до авторів, які зробили помітний внесок у розвиток українського й польського письменства середини ХІХ ст.

Його двомовна поезія віддзеркалює, з одного боку, певний стан еволюції обох мов, української та польської в ХІХ ст., а з іншого – феномен білінгвальної свідомості літературних текстів. Тому його спадщину варто розглядати в контексті мовотворчості інших письменників українсько-польського пограниччя – Т. Т. Єжа, А. Фредра, Ю. І. Крашевського, Т. Падури, Ю. Словацького. Їм присвятили свої студії польські лінгвісти: А. Болеський, В. Дорошевський, Я. Залеський, Е. Конюш, Б. Моронь, М. Ольма, М. Юрковський та ін., які вивчали переважно вплив української мови на їхню польськомовну творчість, хоча, звісно, їхня дослідницька оцінка подекуди стереотипна та полоноцентрична. Однак білінгвізм творчості, насичений неповторним синтезом власних і чужих культурних елементів, дає можливість стверджувати про «збірність», «симфонічність» ідентичності письменників українсько-польського пограниччя обраного періоду.

Актуальність дисертаційного дослідження зумовлена потребою комплексного вивчення й декодування двомовної стихії письменників українсько-польського пограниччя другої половини ХІХ ст. в контексті діалогічності української та польської лінгвокультур, оскільки досі дослідники вивчали переважно специфіку мови творів Т. Т. Єжа, Ю. І. Крашевського, Ю. Словацького. Крім того, постає потреба проаналізувати українську художню спадщину Л. Е. Венглінського, адже

його поезії зберігають неповторні регіональні лінгвальні особливості, притаманні наддністрянському діалекту, в них привертають увагу етномовний та етнокультурний світ русина-українця, складні процеси асиміляції та визрівання української національної свідомості.

Зв'язок праці з науковими програмами, планами, темами. Дисертація вписується в контекст наукової проблематики Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, комплексних дослідницьких тем «Українсько-слов'янський мовно-літературний дискурс» у межах комплексного плану «Розвиток і взаємодія мов та літератур в умовах глобалізації» (06 БФ 044-01) і «Мови та літератури народів світу: взаємодія та самобутність» (11 БФ 044-01). Тему дисертації затверджено на засіданні Вченої ради Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка (протокол № 4 від 18 листопада 2014 р.).

Мета дослідження – здійснити комплексний аналіз двомовної творчості Л. Е. Венглінського в контексті білінгвальної традиції українсько-польського пограниччя другої половини ХІХ ст., простежити в його образах історичний мовний колорит як чинник взаємодії української та польської картин світу.

Реалізація мети передбачає розв'язання таких **завдань**:

- визначити місце й значущість білінгвальної творчості на тлі «симфонічної» традиції письменників українсько-польського пограниччя;
- виявити феноменологічну цінність поетичної мови Л. Е. Венглінського з погляду загальнопольського узусу в сфері лексики, фонетики, морфології, синтаксису;
- окреслити параметри лексичної «пам'яті» письменника, зокрема українськомовні впливи на польськомовні тексти поета;
- розглянути українськомовну творчість поета в контексті сучасних лінгвокультурних проблем;

- проаналізувати правописні міркування Л. Е. Венглінського в річищі дискусії про шляхи розвитку латинської графіки в Галичині в другій половині XIX ст.;
- виокремити та проаналізувати корпус запозичень із польської мови в українськомовних збірках поета;
- дослідити вплив наддністрянського діалекту на мову творів Л. Е. Венглінського;
- визначити наскрізні концепти як чинники моделювання двомовної картини світу Л. Е. Венглінського.

Гіпотеза дослідження полягає у відкритті й створенні нових зв'язків мовних концептів Л. Е. Венглінського, їхнє поєднання, комбінування й перетворення, яке допомогло б вирішити проблему. У цьому аспекті білінгвізм письменника потрактований як різновид «гібридності» й «синкретизму» пограничної художньої свідомості, що набуває додаткового сенсу й виходить за межі етнонаціонального українського чи польського наповнення.

Об'єкт дослідження – польсько- та українськомовні поезії Л. Е. Венглінського, а також його українські переклади.

Предмет дослідження – українсько-польський лінгвокультурний діалог у творах Л. Е. Венглінського.

Джерельну базу дослідження становлять усі відомі на сьогодні поетичні збірки та цикли поезій Л. Е. Венглінського, написані українською (5) та польською мовами (20), лексикографічні праці другої половини XIX – початку XX ст., а також історичні, етимологічні та діалектні словники.

Теоретико-методологічну базу дисертації становлять основні методологічні засади антропоцентричного підходу до мови й мовної особистості, викладені в працях А. Вежбицької, Ю. Караулова, Ю. Степанова, напрями, які вивчають взаємозв'язок мови та культури: лінгвокультурологія (В. Маслова, А. Вежбицька, В. Телія, В. Карасик) етнолінгвістика (Е. Сепір, О. Потебня, Б. Ворф, Ф. Боас). У дисертації

використано досвід школи філософії діалогізму (праці М. Бахтіна, Ю. Крістевої, Ю. Лотмана). Ураховано дослідження лінгвокультурних контактів пограниччя у студіях С. Грабця, Й. Дзензелівського, В. Дорошевського, Я. Залеського, Е. Конюш, М. Лесіва, М. Ольми. Дисертація ґрунтується на багаторівневому поєднанні зазначених складників у площині компаративного підходу.

Для розв'язання поставлених у роботі завдань і досягнення основної мети дослідження застосовано комплекс традиційних і новітніх **методів** вивчення білінгвальної творчості Л. Е. Венглінського. Етнічні особливості змалювання дійсності проаналізовано за допомогою методу *концептуального аналізу*. Для виявлення специфіки польськомовних творів поета в порівнянні з загальнопольською нормою в галузі фонетики, морфології, синтаксису використано традиційні лінгвістичні методи: *описовий, порівняльно-історичний* та *зіставний*; при розгляді лексичних запозичень – *етимологічний* метод, для реконструкції особливостей мовно-культурних поглядів митця – герменевтичний метод та метод концептуального аналізу.

Наукова новизна праці. Уперше об'єктом дослідження обрано поетичний доробок автора, досі не вивчений в українській та польській лінгвістиці, на основі найновіших здобутків лінгвокультурології запропоновано концепцію й інтерпретацію фонетичних, орфографічних, лексичних і граматичних мовних явищ симетрії українських та польських елементів.

Теоретичне значення дослідження полягає в тому, що узагальнення, висновки, зроблені на основі вивченого матеріалу, поглиблюють знання про діалогічність української та польської мов зазначеного періоду, спонукають трактувати літературу українсько-польського пограниччя як спільну культурну спадщину обох народів. Запропонований підхід, що спирається на засади концептуального аналізу, допомагає чіткіше окреслити ціннісні мовні, етнічні, культурні орієнтири розвитку мовної свідомості спільноти й митців

пограниччя, скласти нову понятійну лексичну карту, що є внеском у розширення інструментарію сучасної лінгвокультурології.

Практичне значення. Зібраний та проаналізований фактичний матеріал може використовуватися при підготовці у вищій школі курсів та спецкурсів з історії української та польської літературних мов, діалектології, лексикології, а також при написанні підручників та навчальних посібників із питань білінгвізму літературних творів.

Особистий внесок здобувача полягає в концептуалізації проблеми, створенні першої монографічної праці про білінгвальний характер творчості Л. Е. Венглінського, синтетичного вивчення його двомовної стихії на тлі «симфонічної» мовної традиції письменників українсько-польського пограниччя та їх «збірної» ідентичності; визначає місце загальнопольського узусу у сфері фонетики, морфології, синтаксису, лексики загалом та «ін'єкцій» архетипної мовної пам'яті українського народу, зокрема наддністрянського діалекту в його творах.

Апробація роботи. Основні положення дисертації апробовано в доповідях на 20 міжнародних та всеукраїнських наукових конференціях: «Polonistyka w Europie. Kierunki i perspektywę rozwoju» (Польща, Жешув, 14–17 травня 2012 р.), «Мови та літератури в глобалізованому світі: взаємодія та самобутність» (Київ, 18 жовтня 2012 р.), Міжнародна наукова конференція, присвячена 200-річчю з дня народження Юзефа Ігнація Крашевського (1812–2012) «Універсум Юзефа Ігнація Крашевського» (Житомир, 12–15 жовтня 2012 р.), XI Міжнародна наукова конференція «Семантика мови і тексту» (Івано-Франківськ, 26–28 вересня 2012 р.), I Міжнародна наукова конференція «Нова лінгвістична парадигма: теоретичні і прикладні аспекти» (Одеса, 25–26 жовтня 2012 р.), II Всеукраїнська науково-практична конференція «Сучасні проблеми гуманітаристики: світоглядні пошуки, комунікативні та педагогічні стратегії» (Рівне, 6 грудня 2012 р.), XIII Міжнародні славістичні читання пам'яті академіка Леоніда Булаховського (Київ, 19 квітня 2013 р.), II Міжнародна науково-практична

інтердисциплінарна конференція «Етнос, мова та культура: минуле, сьогодення, майбутнє» (Рівне, 18–19 квітня 2013 р.), Міжнародна науково-практична конференція «Міжкультурна комунікація: Мова-Культура-Особистість» (Острог, 18–19 квітня 2013 р.), Міжнародна наукова конференція «Інноваційні процеси в лексиці та граматиці української мови» (Луцьк, 26–27 вересня 2013 р.), Міжнародна науково-практична заочна конференція «Лінгвокогнітивні та соціокультурні аспекти комунікації» (Острог, 17 жовтня 2013 р.), Міжнародна наукова конференція «Мова як світ світів: граматика і поетика української мови» (Київ, 7–8 листопада 2013 р.), III Міжнародна наукова конференція «Українська мова серед інших слов'янських: етнологічні та граматичні параметри» (Кривий Ріг, 7–8 листопада 2013 р.), Міжнародна науково-практична конференція «Профессиональная иноязычная подготовка специалистов в вузе: опыт, проблемы, перспективы» (Брест, Білорусь, 19–20 грудня 2013 р.), Міжнародна наукова конференція «Польська культура в контексті волинського тексту» (Луцьк, 3–4 квітня 2014 р.), XIV Міжнародні славістичні читання пам'яті академіка Леоніда Булаховського (Київ, 25 квітня 2014 р.), IV Карпенківські читання, присвячені пам'яті доктора філологічних наук, академіка АН ВШ України, члена-кореспондента НАН України Ю. О. Карпенка (Одеса, 6–7 листопада 2014 р.), Міжнародна конференція «Нова лінгвістична парадигма: теоретичні і прикладні аспекти» (Одеса, 23–24 жовтня 2014 р.), Міжнародна наукова конференція «Польська мова і полоністика в Східній Європі: минуле і сучасність» (Львів, 24–26 жовтня 2014 р.), Міжнародна наукова конференція «Сучасна філологія: парадигми, напрямки, проблеми» (Київ, 9 жовтня 2014 р.).

Текст дисертації обговорено на засіданні кафедри полоністики Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка (протокол № 9 від 10 червня 2015 р.).

Публікації. Основні положення дисертації викладено в 39 публікаціях: у монографії «Поетична мова Л. Е. Венглінського в контексті лінгвокультурного діалогу України та Польщі» (Київ, 2015) та 38 статтях.

Структура й обсяг дисертації. Дослідження складається зі вступу, п'яти розділів, загальних висновків, списку умовних скорочень, а також зі списків використаної літератури, джерел дослідження та їх умовних скорочень. Загальний обсяг праці – 387 сторінок, з яких – 338 сторінок основного тексту. Список використаних джерел та їх умовних скорочень нараховує 75 найменувань, список використаної літератури – 410.

РОЗДІЛ І. ВЗАЄМОДІЯ МОВИ ТА КУЛЬТУРИ В ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНОМУ АСПЕКТІ

1.1. Категорія «лінгвокультурний діалог»

У сучасному мовознавстві в межах антропоцентричної парадигми розвивається кілька напрямків, серед яких значну увагу викликає нова наука – лінгвокультурологія, яка виникла на стику кількох суміжних наук і тісно взаємодіє з ними. До таких варто віднести культурологію, лінгвокраїнознавство, етнолінгвістику, соціолінгвістику, когнітивну лінгвістику, лінгвістичну семантику, для яких актуальними залишаються дослідження понять: мовна картина світу, лінгвокультура, концепт, мовна особистість тощо, однак лінгвокультурологія зберігає специфіку й свій особливий, «інтеграційний» аспект вивчення проблеми «мова й культура».

Лінгвокультурний підхід розглянутий у працях Н. Арутюнової, А. Вежбицької, В. Воробйова, В. Карасика, Ю. Караулова, В. Маслової, Ю. Степанова, В. Телії, С. Тер-Мінасової, М. Стернина тощо.

Лінгвокультурологія – комплексна наукова дисципліна, що вивчає взаємозв'язок і взаємодію культури й мови в їх функціонуванні й відбиває цей процес як цілісну структуру одиниць у єдності їх мовного й позамовного (культурного) змісту за допомогою системних методів і з орієнтацією на сучасні пріоритети й культурні установки (система норм і загальнолюдських цінностей [37, с. 37]. А. Хроленко вважає, що лінгвокультурологія орієнтована на виявлення зв'язків між мовою, етнічним менталітетом і культурою, будь-який із трьох феноменів може бути висхідною точкою аналізу – вибір залежить від професійного спрямування дослідника [цит. за 48, с. 14]. В. Красних трактує лінгвокультурологію як дисципліну, що вивчає прояви відображення і фіксацію культури в мові й дискурсі, та звертає увагу на подвійний характер лінгвокультурології як частини культурології і культурологічної лінгвістики [цит. за 48, с. 14]. Отже, як окрема дисципліна,

лінгвокультурологія все більше окреслює свою самостійність у рамках лінгвістики та культурології, що є більш загальними науками.

На думку багатьох дослідників, лінгвокультурологія розвивається в межах загальної наукової сфери – когнітивної федерації наук, яка стала відомою після симпозіуму Масачусетського університету в 1956 році. Тоді вченими були зроблені висновки про існування науки, що вивчає те, як ми запам'ятовуємо, плануємо й робимо висновки. Когнітивна наука включає наукові дисципліни, об'єднані для спільного вивчення процесів, пов'язаних з отриманням й обробкою, зберіганням і використанням, організацією і накопиченням структур знання, а також з формуванням цих структур у мозку людини: математика, логіка, філософія, антропологія й лінгвістика. Для сучасного етапу когнітивної науки характерне відображення такого моменту в її розвитку, коли вирішення проблем концептуального аналізу передбачається завдяки послідовному вивченню мовних проявів людського пізнання [87, с. 38].

Значну роль у формуванні лінгвокультурології відіграла лінгвістична семантика, предметом дослідження якої став аналіз культурного компонента значення, лексичного фону слова, культурного конотативного компонента, семантики мовних структур, які містять оцінку. Широку перспективу дослідження отримало вивчення поняття «мовна картина світу» – сукупність знань про світ, відображених у мові. Переважна більшість мовознавців визнає національно-культурну специфіку мовних картин світу, для яких характерно існування загальної і варіативної частин, що обумовлено наявністю залежністю знань, отриманих людьми в процесі життєдіяльності від їх індивідуального й соціального досвіду.

Більш точно, на нашу думку, особливу предметну сферу лінгвокультурології визначає поняття «лінгвокультура», підкреслюючи, що володіння однією мовою й соціалізація в межах однієї культурної спільноти виступають критерієм об'єднання людей. Л. Городецька розуміє лінгвокультуру як сукупність явищ культури та явищ мови, взаємопов'язаних

і відображених у свідомості певної сукупності (етнічної, соціальної, гендерної, професійної, вікової) або у свідомості окремої особистості як цілісне ментальне утворення [48, с. 12]. Із зазначеної дефініції випливає, що лінгвокультура є більш широким явищем, ніж мова. «Мова не існує поза культурою [...] як один із видів людської діяльності, мова є складовою частиною культури, що визначається як сукупність результатів людської діяльності в різних сферах життя людини: виробничій, соціальній, духовній» [163, с. 15]. Саме тому, вважає Л. Городецька, лінгвокультура є однією зі складових частин культури, отже повинна досліджуватися в рамках лінгвокультурології.

Для лінгвокультурології, як і для когнітивної лінгвістики – іще однієї галузі антропоцентричної парадигми, характерний інтегративний підхід до вивчення мови, терміни «концепт», «картина світу» та діада «мова-людина». Предметом дослідження лінгвокультурології є лінгвокультурний або культурний концепт – культурно-ментально-мовне утворення, «згусток» культури у свідомості людини, те, у вигляді чого культура входить у ментальний світ людини, той вузол понять, знань, асоціацій, який супроводжує слово [163, с. 14].

Як стверджує Т. Светоносова, зв'язок лінгвокультурного концепту з вербальними засобами спостерігаємо практично у всіх лінгвокультурологічних визначеннях: «значимий образ, що відображає фрагмент національної картини світу, узагальнений у слові», «будь-яка дискретна одиниця колективної свідомості, яка відображає предмет реального або ідеального світу й зберігається в національній пам'яті мови у вербально окресленому вигляді» [147, с. 41].

У лінгвокультурології діада «мова – людина» трансформується в конструкцію «мова – людина – свідомість – культура».

Щодо визначення поняття культури, то серед значної їх кількості, найбільш популярною залишається дефініція Е. Тейлора, сформульована у 1871 році: «Культура або цивілізація – це складна цілісність, що охоплює

знання, вірування, мистецтво, право, моральність, звичаї, а також всі інші здібності й навички, здобуті людиною як членом суспільства» [цит. за 304, с. 213]. Цю інтерпретацію, хоч безпосередньо не пов'язану з мовним аспектом культури, взяли за основу до пояснення культури як збірки текстів, а не збірки правил, російські теоретики – Ю. Лотман та Б. Успенський. У такому розумінні культури мова, як один з її складових елементів, трактується як корпус текстів, що містять певну картину світу, сформовану в певних контактах. Підсумовуючи різноманітні визначення культури, Г. Лісовська в контексті її функціонального, нормативного та ціннісного характеру, окреслює культуру як збір усієї діяльності людини, що спирається на систему норм і заборон, цінностей, зразків і ідеалів. Культура – це також успадкована колективна пам'ять, яка співіснує лише в діалозі з іншими культурами [304, с. 214].

Для українського народу проблема діалогу культур була й залишається однією з найбільш вагомих для подальшого формування його як консolidованої нації. Це питання неодноразово висвітлювалося в численних наукових дослідженнях вітчизняних і зарубіжних учених: М. Бахтіна, Я. Дашкевича, І. Дзюби, І. Кураса, О. Лановенка, О. Майбороди, А. Перотті, Ю. Римаренка, В. Сагатовського, Л. Шкляра, М. Шульги та ін.

У науковій літературі в загальному діалог визначається як одна з форм спілкування, пошуку об'єктивної істини в процесі поживавлення обміну думками між співрозмовниками (особами, групами людей тощо). Уваги варте твердження російського дослідника, представника «діалогічної філософії», М. Бахтіна, який наголошував, що діалог – це не суперечка, яка в кінцевому результаті веде до загального смислового знаменника універсальної істини. Навпаки, діалог, згідно з поглядами філософа, вже із початку передбачає плюралістичний мир різних свідомостей, що постає творчим стимулом для продукування нових культурних цінностей [13, с. 426]. М. Бахтін уперше застосував поняття «діалогічність», яке розвинув у своїх вченнях В. Біблер, для окреслення внутрішньої характерної слову «відкритої установки на

слухача», «спрямованості на майбутню відповідь, яку воно передбачає і будеється відповідно до неї» [16, с. 93]. Оскільки слово (текст) як головний принцип існування думки є базовим носієм культури, то можна застосувати висновки М. Бахтіна до культурних явищ у цілому й конкретизувати їх на прикладі національного типу культури.

У сучасній науковій думці (Е. Левінас, М. Бахтін, В. Біблер) діалог культур пояснюють як взаємопроникнення смислів різних культур. Це не просто спілкування різних народів з різними ціннісними вимірами та мовами, а спілкування зі спробою перекладу (трансформації смислів, значень, понять, образів, символів). Діалог культур – це уникнення будь-яких протиріч у комунікації, якими часто стають політичні, світоглядні, моральні, релігійні, психологічні обмеження або заборони. На думку М. Бахтіна, існують різні варіанти результатів діалогу: 1) синтез вихідних позицій, злиття їх в одну загальну; 2) коли при діалогічній зустрічі двох культур вони не зливаються і не перемішуються, а кожна зберігає свою єдність і відкриту цілісність, але вони взаємно збагачуються; 3) можлива ситуація, за якою діалог веде, насамперед, до розуміння істотних принципів різних висхідних настанов, коли «чим більше розмежування, тим краще, але розмежування доброзичливе – без бійки на межі» [146, с. 21].

Внаслідок діалогу культур відбувається взаємопроникнення мовних засобів і культурних елементів. Часто певні елементи, які ми сприймаємо як традиційно народні, виникали в результаті тривалого взаємовпливу культур. У наукових розвідках розглядають явище дифузії, тобто поступове проникнення іншомовного елемента в систему мови, яка приймає. Невід'ємним атрибутом цього процесу є явище інтерференції. Якщо мовні норми й культурні явища стають частиною мови та культури, яка запозичує, такий етап називається інтеграцією.

У ситуації контактування однієї культури з іншою завжди виникає елемент порівняння «своє – чуже», «краще – гірше», «філія – фобія», «адорація – ненависть». Саме протиставлення й боротьба внутрішніх

механізмів розвитку культури та зовнішніх впливів призводить в історичній перспективі до діалектного розвитку культури. Зовнішні впливи стимулюють до активного творчого пошуку, ведуть до збагачення її потенціалу, певним чином зміцнюють національну культуру. Для української суспільно-філософської традиції характерними є підтвердження відсутності «чистих» культур (Д. Антонович, Є. Маланюк, І. Дзюба, П. Толочко).

Ц. Тодоров стверджує, що культура не є чисто національним показником, а постає продуктом взаємодії численних культур (навіть за умов, якщо вона, виходячи з етноцентричних комплексів, хоче приховати свою поліфонію) [176]. Існування української культури в особливих формах етнічної самоідентифікації на межі різних культурних традицій, з огляду на геополітичне становище, починаючи з часів Київської Русі і до сучасності, дозволяють окреслити й теоретично обґрунтувати діалогічність як характерну властивість української культури, що, незважаючи на свою цілісність, перебувала й перебуває важливою контактною ланкою у складному ланцюгу драматичних, історичних та політичних колізій між Сходом та Заходом. В. Липинський таку позицію назвав своєрідним балансом між європейськими й неєвропейськими чинниками світової історії [96, с. 421]. Однак не викликає заперечень твердження, що духовний контекст західної цивілізації значно вищий, ніж східний, якщо порівняти, наприклад, з Росією.

Проблема пограниччя культури України неодноразово висвітлювалася в численних дискусіях та розвідках українських, польських, російських вчених (В. Соловйов, М. Бердяєв, М. Данилевський, М. Карамзін, С. Козак, Р. Радишевський, П. Савицький, П. Сувчинський, О. Сухомлинов, П. Толочко, С. Ульяш, Г. Флоровський та ін.). Існування на межі між західною й східною культурою передбачало формування українського (як і інших слов'янських народів) типу духовності як «західно-східного». Культурам пограничного характеру характерне суперечливе поєднання відкритості й закритості, різнокультурного світогляду й вузького

етнографізму, надзвичайних амбіцій у пануванні над світом і запобігливе ставлення перед чужоземним через комплекс власної неповноцінності, космополітизму й хуторянства. Традиції Сходу й Заходу, православ'я і католицизму, а також пережитки язичництва визначають ментальні відмінності в духовній культурі регіонів України та констатують полікультурний її характер.

Саме для української культури зустріч із «чужим» як образом духовної та етнічної іншості відбувається особливо складно, однак саме з цього розпочинається діалог культур в українському культурному просторі. Звідси виникають труднощі у встановленні етнокультурної ідентичності на різних етапах її формування впродовж історичного розвитку українського суспільства на Сході й Заході.

Наприклад, на українсько-польському пограниччі (у польських історико-літературних працях до XXI ст. переважало поняття Креси), яке, з огляду на історичні реалії, впродовж тривалого часу належало до однієї держави, антиномія «свій – чужий – інший», на думку О. Сухомлинова, втрачає виразну опозиційність та глобальне значення й переноситься на рівень, де все більшого значення набувають категорії «свійськості» – «swojskość» та «тутешності» – «tutejszość». Відбувається адаптація до атмосфери постійного зіткнення культур, що з часом переростає у міжкультурний діалог [165, с. 36].

У сучасних культурологічних дослідженнях популярності набув термін «транскультура» для окреслення моделі розвитку культури, що протиставляє себе універсалізму та партикуляризму. Концепція транскультури поширюється на Заході з другої половини 1990 років у зв'язку з кризою концепції багатокультурності (multiculturalism). Проте, на відміну від мультикультуралізму, що сповідує рівність і самодостатність різних культур, концепція транскультури передбачає їх відкритість і взаємозалучення. За принципом дифузії транскультура розглядає вихідні культурні ідентичності в міру переходу межі між культурами та асиміляцію. Не слід ототожнювати

транскультуру з глобальною культурою, оскільки в межах транскультури людина перебуває у віртуальній належності до багатьох культур, однак залишається собою. М. Епштейн розуміє транскультуру як універсальну систему знаків (семіосферу), яка знаходиться вище за конкретне розмаїття обмежених історичних, національних, расових, гендерних, професійних, релігійних культур, і яка одночасно акумулює у собі всі наявні варіації і нездійсненні можливості [194, с. 622–634].

Транскультурна ідентичність розуміється як наслідок взаємного балансування універсального й партикулярного початків, індивідуалізму й колективізму, космополітизму й етноцентризму, солідарності й плюралізму, одночасно – належності до традиційної національної культури й звільнення від неї. Для транскультурної ідентичності властива діалогічна відкритість до «іншого» без втрати власного «я». Процес інтенсифікації взаємодії культур відіграв важливу роль у розвитку художньої словесності різних країн. Результати культурного синтезу у творах культури виглядають як одночасна дія різних культурних мов в одній точці – в одному творі й у творчій свідомості. Вихід за рамки вивчення окремих національних літератур дозволив дослідникам говорити про формування транснаціональних авторів, які займали пограничну, проміжну позицію між декількома націями й традиціями, які писали на різних мовах і походили з різних культур. Література, що реалізується в міжкультурному діалозі, має низку особливостей, відображає не тільки сам факт активної взаємодії декількох літератур, але й свідчить про якісно нове утворення – результат гібридизації цих літератур. Погранична позиція України визначає її відкритість для культур Заходу і Сходу.

Згідно з концепцією діалогу культур М. Бахтіна, художній текст можна розуміти як форму збагачення культур. Будь-який продукт людської творчості – своєрідне послання, він по-своєму говорить, запитує й відповідає, несе в собі звістку, яку потрібно вміти слухати і яка, стикаючись з іншим

текстом, знову й знову актуалізується в цілісності життя культури [2, с. 111–115].

Творчість стає одним з механізмів самоідентифікації особистості. Вона виникає в соціокультурному спілкуванні, в контексті життя автора й історичному розвитку культур як виробництво текстів, що направлені до «іншого» або до себе як до «іншого». Для характеристики таких текстів Дж. Скіннер використовує два ключових концепти – країна й мова, країна символізує одночасно місце створення твору й читацьку аудиторію, для якої створюється текст, мова – культурну ідентичність автора, отже й власне тексту. Саму мову Дж. Скіннер називає «мова, що приймає», зазначимо, що дослівний переклад терміну «stepmother tongue» в українській мові отримує неприємне, але виразне звучання – «мова-мачуха» [362, с. 37].

Основні методологічні проблеми порівняльного вивчення літератур відображені в працях М. Бахтіна, О. Веселовського, В. Жирмунського, М. Конрада, Ю. Лотмана та ін. Однак недослідженим залишається підхід до мовотворчості етнічних меншин, на яку активно впливає мова більшості. Досить часто її важко розуміти лише з національного або локального погляду, тому це питання вимагає більш детального вивчення. Така проблема актуальна в контексті розгляду творчості письменників українсько-польського пограниччя. У галузі гуманітарних наук вона до сьогодні не отримала остаточного розв'язання. Більшість висновків впливає із індивідуалізації взаємодії різних культур як біографічного факту письменників, тобто із властивості письменника існувати й творити та належати більш ніж одній культурі одночасно, що передбачає існування синтезу «чужих» для української мови кодів. Отже, література пограниччя або перебуває на маргінальному рівні, або штучно підлаштовується до інших національних традицій. Тому важливо окреслити її статус у стосунку до літератури метрополії і мейстриму.

В українській історії неодноразово спостерігаємо приклади непересічних носіїв транскультурної ідентичності. Часто – це художники,

композитори, письменники, освічені особистості, що народилися в одній культурі, однак виховувалися та професійно зростали в іншій культурі. Отже, етнічні генокоди вони сприймали через призму світобачення «іншого» та/або себе як «іншого», а також вдало поєднували у своїх творах символічні й духовні елементи різних культур. Недарма різні культури сперечаються за віднесення їх до свого складу, наприклад, М. Гоголя, О. Архипенка, М. Врубеля, О. Кокеля та ін. На нашу думку, до числа таких митців належать письменники українсько-польського пограниччя. Ставлення суспільства до них не завжди однозначне. Інколи їх засуджують, наприклад, через відмову писати твори рідною мовою, або ж вони стають предметом канонізації, якщо це відбувається під час відповідних процесів інтернаціоналізації.

Яскравий приклад міжкультурної взаємодії та взаємопроникнення лінгвокультур у тексті подає О. Астаф'єв на прикладі польських джерел творчості П. Гулака-Артемівського. За концепцією Ж. Женетта, виокремлено п'ять основних типів міжтекстових взаємин: 1) інтертекстуальність, 2) паратекстуальність, 3) гіпертекстуальність, 4) метатекстуальність, 5) архітекстуальність [249]. О. Астаф'єв робить висновок, що найглибші міжтекстові зв'язки, які сягають архетипної пам'яті лінгвокультур, спостерігаємо у великих художніх та публіцистичних жанрах. Сфера архітекстуальності, як і сфера лінгвокультурології, належить до вищого типу художнього спілкування. Серед міжтекстових зв'язків лінгвокультур, саме архітекст реалізує принцип творчої телеології текстової діяльності людини, принцип «проникності інокультурних смислів» і саме тому часто закритий для людей, далеких від художньої творчості, що дослідник підтверджує на прикладі творів П. Гулака-Артемівського та його польських претекстів [10, с. 235].

Отже, явище мовного й культурного діалогу торкається широкого спектру проблем лінгвокультурного характеру. Лінгвокультурний діалог – потреба у взаємодії, взаємному збагаченні. Дослідження мови в аспекті лінгвокультурології дозволяє з'ясувати лінгвокультурну специфіку певної

нації та проаналізувати її етносвідомість і мовомислення; встановити розвиток лінгвокультурного статусу народу; описати культурні компоненти в семантиці мовних знаків і текстів, в тому числі збережені в мові культурні коди тощо.

1.2. Мова як символічний код культури

Вивчення й розуміння культури неможливе без дослідження її мовного коду, ролі мови як важливого складника культури, її вираження та засобу її формування. Саме мова, як один з основних елементів тривалості культурного життя, стає важливим чинником розвитку нації. У мові відображається історія формування культури, її різновиди й міжнародні зв'язки, саме тому мовний матеріал є незамінним джерелом для вивчення культурного розвитку, на різних для нього етапах, пов'язаних з формуванням народу та становленням його мови.

Культуру можна розуміти як ширше поняття, ніж мова, розвиток якої є складовою частиною розвитку культури. З іншого погляду, мовна система є більш загальною категорією, оскільки осмислення будь-яких явищ і процесів, в тому числі процесів культури та її історії, неможливе поза мовою і мисленням, яке нерозривно пов'язане з мовою й існує, в основному, в мовній формі. Мова є надзвичайно важливою для людини й культури, оскільки є тим середовищем, у якому людина стає людиною. «І лише через мову детонує людський дух, і лише через артикулювання думок у мові відбувається пізнання й мислення, мова є основною структурою надбання людської культури, власне межі мови є межами культури» [ADF, с. 21]. Мова створює умови для розвитку культури й тим самим є одним з найважливіших і найповніших джерел знання й інформації про певну культуру.

Американські антропологи А. Крьобер та К. Клакхон, які підраховали кількість визначень поняття культури, стверджували, що на початку XX ст. їх було сім, у середині XX ст. перевищувало сто п'ятдесят, наприкінці XX ст. їх

було понад п'ятсот, а на сьогодні їх більше тисячі. Усі дефініції можна згрупувати на такі типи: описові, історичні, нормативні, психологічні, структурні та генетичні [285]. Для нашої позиції найближчим є визначення Е. Сепіра концепції культури, яка направлена на те, щоб в одному терміні охопити ті загальні установки, погляди на життя і специфічні прояви цивілізації, які дозволяють конкретному народу визначити своє місце у світі культури [151, с. 469].

Незважаючи на численні дослідження взаємозв'язку мови й культури, це питання й надалі залишається актуальним. Воно провокує пошук та залучення нових методів.

Вивчаючи мову північноамериканських племен Ф. Боас вважав, що мова й культура – це дві тісно між собою пов'язані галузі людської діяльності, мова є знаряддям, яке допомагає антропологу пізнати культуру [цит. за 361, с. 77]. Наслідуючи вчення Ф. Боаса, Е. Сепір у своїх ранніх працях на тему зв'язку між мовою та культурою виразно їх розділяє. На думку вченого, можна говорити про відбиття в словах ізольованих елементів культури, але зв'язки між формою мови й формою культурного мислення й активності практично неможливо виявити. Навіть якщо в певній уявній стадії розвитку лексика й граматики є відображенням культури, то згодом настає незалежно від себе еволюція мови й культури, внаслідок яких цей зв'язок перестає існувати. «Зміни в культурі є результатом, принаймні значною мірою, свідомих процесів або легких для усвідомлення, коли зміни в мові мають бути пояснені (...) як результат лише незначної діяльності психологічних чинників, що знаходяться поза межами волі й розуму» [261, с. 258–259]. Отже, основну тезу Е. Сепіра можна трактувати в такий спосіб, що форми мови перестають із часом символізувати форми культури. Згодом Е. Сепір починає інакше пояснювати цю проблему. У статті «Статус лінгвістики як науки» вчений пише: «Зразки культури певної цивілізації є певною мірою віддзеркалені в мові, яка виражає цю цивілізацію. Помилкове переконання, що істотні риси певної культури можна виокремити й зрозуміти

лише завдяки спостереженню, не використовуючи допомогу мовного символізму, який надає цим рисам зрозуміле значення для цього суспільства. Спроба пізнання первинної культури без опори на мову суспільства, що репрезентує цю культуру, виявиться певного дня аматорською, як праця історика, який не має доступу до оригінальних документів цивілізації, яку описує» [356, с. 88]. Теза Е. Сепіра про мову як символічного провідника по культурі стала постулатом для антропологів.

Значну роль у вивченні взаємозв'язку між мовою та культурою відіграв учень Е. Сепіра – Б. Ворф. Дослідження мови індіанських племен дали початок ідеї, яку згодом назвали гіпотезою Сепіра-Ворфа. В її основі закладено розуміння мови як найважливішого чинника пізнання світу. Мова, на думку Б. Ворфа, містить своєрідний образ світу, тому детермінує наше мислення про цей світ у спосіб, у який цей світ спостерігаємо й пізнаємо. Отже, дві різні мови – це дві окремі картини світу, а отже й інші способи мислення [261, с. 162–164].

Польський мовознавець Т. Семенський вважає, що від гіпотези Сепіра-Ворфа лише крок до надзвичайно важливого твердження, що стосується взаємозв'язку між мовою й культурою. Такі явища, як спосіб мислення про світ і пізнавання його, як картина світу, що існує в колективній свідомості народу – це фундамент культури, створеної цим народом. Згідно з цією теорією, форму такому фундаменту надає саме мова, яка стає, у цьому випадку, основою усієї культури [361, с. 79]. Відомий американський антрополог А. Крьобер вказував на тісний зв'язок між мовою та культурою, мову вчений вважав частиною культури й одночасно певною умовою виникнення культури, адже важко уявити ситуацію, коли б існувала культура без мови, або мова без культури. Значну роль вчений відводить національності. Якщо два народи розділяють між собою таку ж або подібну культуру, але розмовляють різними мовами, вони вважаються різними народами [285, с. 223].

Мова віддзеркалює ієрархію цінностей, а також систему значень, відкриває світ і пізнає його в заданий спосіб, оскільки містить модель світу й призводить до того, що ця модель формує наше бачення світу й впливає на його картину. Мова також впливає на суспільну поведінку, організовуючи й регулюючи її, а також керує нею, навколо мови концентруються та відділяються від інших суспільні спільноти, які стають завдяки використанню спільної мови комунікативно-культурними спільнотами. Мова також служить для верифікації й кодування культурних змістів.

Я. Анусевич пише, що культура – це не лише матеріальне явище, котре складається з речей, людей, поведінки або почуттів. Це організація цих усіх складових, форма того, що люди зберігають у своїх думках, їх моделі спостереження, асоціації й інтерпретації світу [...]. Культура суспільства складається з усього, що індивід повинен знати та в що повинен вірити з метою діяльності в цьому суспільстві в можливий для сприйняття його членами спосіб; діє так у кожній ролі, яку суспільство надає кожному своєму членові [ADF, с. 298].

К. Леві-Стросс розумів мову й культуру як два рівнозначні прояви більш фундаментальної активності – людської думки. Саму мову вчений позиціонує як найважливіший культурний факт, власне критерій культури. Вперше ідеї теорії інформації та семіотики були застосовані в антропології саме К. Леві-Стросом. У своїх пізніх роботах він визначав антропологію як частину семіотики. Низка його ідей мала визначальний вплив на подальший розвиток антропологічних досліджень, зокрема думка про типологічну подібність (аналогію чи паралелізм) структур мови й структур культурної організації соціуму. Можливість тлумачення суспільства в цілому в залежності від теорії комунікації він називав «коперниківською революцією» [302, с. 67]. Сьогодні виділяються різні галузі антропологічних студій, які задають новітню парадигму антропологічного мислення. Для останнього характерна тенденція до комплексного узагальнення нагромаджених відомостей у філософській, культурній, соціальній, соціально-історичній,

лінгвістичній, структурній, когнітивній антропології. Встановлено, що антропологічні засади виявилися плідними в подоланні методологічних і світоглядних розбіжностей між філософськими, природничо-науковими та гуманітарними науками, а також для вироблення єдиних людиномірних цінностей, що консолідують теоретичні знання й практичну діяльність [46, с. 9].

Наприкінці 90-років ХХ ст. польський дослідник Я. Анусевич вказував на актуальність дослідження проблематики культурної теорії мови. Останню вчений розумів як теорію, що вивчає багатоаспектність, багатовимірність і багатофункціональність мови стосовно культури, а також взаємозв'язок між мовою та культурою із застереженням, що дослідження змісту, форм, способів існування культури здійснюється від мовних фактів, а не навпаки [Anusiewicz, с. 18]. Дослідник трактував мову як медіум і процес, що містить у собі (мовнозакодоване) культурне надбання усієї комунікативної спільноти, що є свідченням практики цієї спільноти, а також її набутого досвіду протягом багатьох поколінь. Мова є носієм, переказом і накопиченням усіх цінностей, а також норм поведінки, навколо яких сконцентровано діяльність, переконання, а також етично-нормативною системою певного суспільства. Отже, мова є найважливішим складником культурних процесів і фактів, пов'язаних і з певною культурою, суспільством, людиною і дійсністю. Містить у собі найважливіші риси культури як цілісності, становить інвентар її засобів, є записом способів концептуалізації і категоризації дійсності [ADF, с. 21]. Як основні галузі дослідження культурної теорії мови вчений виокремив: лінгвістичну прагматику, граматику, лексику, фразеологію, метафорику, ономастику, а також семантику, що проникає у всі мовні підсистеми [Anusiewicz, с. 22].

Отже, варто розуміти лінгвістику як інтердисциплінарну науку, адже розуміння мови як найважливішого витвору культури, її основного складника та «архіву» культурних надбань, створених людиною й суспільством, призводить до виникнення нових перспектив зацікавлень

мовознавства й нового бачення статусу мови, її походження, предмету, місця в антропології культури, філософії культури та взаємозв'язків з іншими антропоцентрично зорієнтованими дисциплінами.

Як було зазначено, важливим напрямком у вивченні взаємозв'язку мови й культури стали семіотичні дослідження. Семіотика – це наука, що вивчає знаки й знакові системи як засоби збереження, передачі й обробки інформації в людському суспільстві, в природі та в самій людині [113, с. 6]. Семіотика належить до молодих наукових дисциплін, хоча знакові підходи до вивчення певних явищ і процесів фіксуємо вже у творах античних та середньовічних вчених. На нашу увагу заслуговують праці філологів: Ф. де Соссюра, Р. Якобсона, Р. Барта. Велику роль у розвитку європейської семіотики зіграла польська семіотична школа (М. Р. Маєнова, С. Жулкевський, Є. Пельц, А. Богуславський та ін.), що розвивалася в середині ХХ ст. Семіотику розуміли тут як структурну й формалізовану поетику (особливо в спеціальному секторі, створеному в Польській Академії наук, в Інституті літературних досліджень, яким керувала М. Р. Маєнова). Власне перехід польської структурної поетики до семіотики розпочався в 1960 році з конференцій у Польщі, присвячених проблемам поетики під керівництвом М. Р. Маєнової. Значний вплив на розвиток цієї школи мали праці Р. Якобсона та представників структуралізму в чеському літературознавстві – Я. Мукаржовського, Б. Гавранека, В. Скалічки. Вагому роль у Східній Європі відіграли дослідження В. Топорова та В. Іванова, які стали засновниками семіотичної гілки, що згодом отримала ім'я Московської семіотичної школи, до якої ввійшли А. Залізник, І. Ревзін, Т. Молошная, Т. Ніколаєва, Т. Цив'ян та ін. Особливе місце в історії семіотичних досліджень зайняла Тартуська школа, яку очолював Ю. Лотман. В українській науці поштовхом до появи семіотики також стали роботи О. Потебні. На думку А. Байбуріна, дослідження О. Потебні у галузі взаємозалежності мови та мислення призвели до виділення останнім у міфологічних, фольклорних та літературних текстах похідних елементів мови

моделюючих систем і цим випередили на століття ідеї тартусько-московської семіотичної школи [139, с. 5]. На сучасному етапі помітне місце займають семіотичні праці С. Андрусів, М. Коцюбинської. Проблему знаковості різноманітних явищ народної культури досліджують О. Боряк, М. Глушко, О. Курочкін, К. Кутельмах, Р. Сілецький та інші.

З позицій семіотики мову розглядають як знакову систему, найважливіший елемент життєдіяльності культури. За допомогою знаків (значущих і самостійних елементів мовної системи) та їх комбінацій мови відображають і конструюють світ. У семіотиці поняття «мова» знаходиться в безпосередньому зв'язку з поняттям «код». Код визначають як систему, в якій заданий (тобто обумовлений за попередньою угодою) репертуар знаків і їх значень разом з правилами комбінацій знаків [17, с. 57]. У роботах Р. Якобсона та У. Еко код, семіотична структура й знакова система постають як синонімічні поняття. А. Усманова трактує код як знакову структуру; як правила сполучуваності, впорядкування символів або ж як спосіб структурування; як окказіонально взаємооднозначну відповідність кожного символа якомусь певному означуваному [179, с. 738]. У сучасних дослідженнях термін «код» знаходить широке застосування в семіотиці культури. З семіотичної позиції культуру трактують як сукупність текстів, які розуміють як послідовність знаків будь-якої природи. Тексти – це справжні архіви культури. Саме в тексті відображається духовний світ людини, тому що в ньому зберігається інформація про історію, культуру, національну поведінку певного етносу. Отже, тексти втілюють у собі культурні коди, тому що є «набором специфічних сигналів, які автоматично викликають у читача, вихованого в традиціях певної культури, не тільки безпосередні асоціації, а й значну кількість непрямих асоціацій» [108, с. 30].

Ключовими в семантичній структурі терміна «код» є знаковий характер та особливий спосіб представлення знака (знаків). Ці ознаки забезпечують потенційну можливість застосування терміна «код» у різних фахових сферах,

де виникає потреба описати способи представлення інформації, зокрема в семіотиці та мовознавстві.

У лінгвістичних дослідженнях В. Белікова, Л. Крисіна, Н. Мечковської під кодом розуміють мовні утворення: територіальний чи соціальний діалект, міське койне, тобто ті варіанти мови, які використовують учасники певного комунікативного акту [114, с. 14]. Знакову систему іменують кодом тоді, коли розглядають механізми виникнення й функціонування текстів на її основі. Д. Дубровський звертає увагу на трактування І. Арнольд художнього тексту як його декодування. Оскільки інформація не існує поза межами того чи іншого коду, за операцією декодування слідує операція кодування, тобто переведення на інший код, який можна назвати природним, або власним кодом інтерпретатора [57, с. 133].

У сучасних лінгвістичних дослідженнях «код» виступає як важливе поняття лінгвокультурології, де «мова культури» розглядається як різнорівнева знакова система особливого роду, що здатна передавати культурну інформацію в процесі вербалізації культурних концептів. Згідно з твердженням Н. Андрейчук, ця система становить певний мовнокультурний код. Мовнокультурні коди є частковим випадком культурних кодів, які забезпечують передумови комунікації, а їх оформлення відіграє визначальну роль у формуванні національно-культурного простору [7, с. 115].

Оскільки «код» виробляється й функціонує в культурі, правила його прочитання «задаються культурою: культурним хронотопом, культурною компетенцією інтерпретатора» [109, с. 19]. У цьому випадку можна говорити про існування «кодів культури» (культурних кодів). В. Красних підкреслює, що «код культури» виступає передачею матеріального й духовного досвіду, вироблених людством у період реальної історії, тобто історії, підтвердженої матеріально й має свідоцтва (артефакти й описи, листи, літописи, щоденники, відгуки мандрівників). Основою для культурного коду може слугувати будь-який чуттєво сприйнятий комплекс реалій дійсності: флора, фауна, явища природи, зброя, знаряддя праці, одяг, харчові продукти, будівлі та інші

артефакти, а також культурні сценарії (трудові процеси, святкування, ігри, змагання, битви, торги та інші соціокультурні трансакції). Для нас, зокрема, має інтерес визначення і класифікація культурних кодів, запропонована В. Красних: «Код культури – це сітка, яку культура «накидає» на навколишній світ, членує, категоризує, структурує й оцінює його» [85, с. 297]. Коди культури співвідносяться з найдавнішими архетипними уявленнями людини, які ці уявлення й «кодують». Коди культури утворюють систему координат, яка містить і задає еталони культури. Як універсальна категорія вони властиві людині. Їх вияв та роль у кожній культурі завжди національно детерміновані, хоча базові метафори можуть мати універсальний характер. Як основні, В. Красних виділяє коди: соматичний, просторовий, часовий, предметний, біоморфний, духовний, тобто ті, які співвідносяться з архетипними уявленнями культури народу, і в яких зафіксовані найвні уявлення людини про світобудову [85, с. 298].

Як було зазначено, справжнім архівом культури є тексти, що зберігають інформацію про походження, історію, національну поведінку певного етносу, тобто є складовими змісту культури й втілюють у собі культурні коди. Отже, одним із перспективних напрямків у сучасній лінгвістиці є вивчення художнього тексту як тексту культури, тобто як відображення всього складного механізму пізнання людиною світу. Поняття про культуру як сукупність текстів було розроблено в працях Ю. Лотмана: «Простір тексту культури є універсальною безкінечністю елементів цієї культури, тобто є моделлю всього» [101, с. 118]. Кожен текст, з одного боку, входить складовою частиною в текст національної та світової культури, з іншого боку, є її моделлю, побудованою за тими ж законами й включає константи культури – стійкі елементи (образи, концепти), що характеризуються широким розповсюдженням, стійкістю, полівалентністю, змістовністю і високою аксіологічною значимістю. Художній текст репрезентує національну та світову культуру на певному етапі розвитку, і його сприйняття вимагає від читача знання ідей, знакових фігур і образної

мови епохи створення тексту. Найважливішим завданням є видобуття, реконструкція форм і змісту культури, записаних у мові, а також її конкретних проявах – текстах, підкреслював Я. Анусевич [ADF, с. 21].

Мова виступає своєрідним «кодом культури» в художньому тексті й проявляється у двох функціях: зв'язок зі здатністю автора твору ідеально моделювати художню реальність, а також із можливістю реципієнта розкодувати авторську модель буття і створити свій метатекст про неї. Отже, художню концепцію світу розуміють у вигляді трьох інтегративних структур: світосприйняття, світоуявлення, світорозуміння. Надзвичайно важливим у культурному діалозі є асоціативний зв'язок свого життя людиною, яка сприймає текст мистецтва, з нескінченною низкою культурно-історичних узагальнень. Світ читача знайомиться із безкінечністю світу культури, виникає бажання не лише усвідомити ті чи інші художні світи чи епохи, мислити їхніми образами й картинами, а й перенести своє «буденне» життя в певну епоху. Людина стає частиною відкритого, вічного життя людства.

Художній текст, наділений смислом текстів певних культур, розкриває свій смисл культур як комунікацію, діалог свідомостей, особистостей, власне культур. Йдеться не лише про світові твори класиків, але й про художні твори маловідомих письменників. Наприклад, тема війни у Л. Е. Венглінського інтерпретується не тільки з позиції складної політичної ситуації на західноукраїнських землях та в Польщі в XIX ст., а й з погляду християнства та його головною заповіддю: не вбий!

Отже, можемо константувати, що текст існує одночасно в просторах багатьох культур та в двох часових вимірах – «малому» (час сьогодні) й «великому» (час завжди). Однак художній текст втілює не лише ті досягнення художнього мистецтва, що належать «маленькому часові». Він проходить крізь простір і час взагалі й стає культурним знаком, кодом. Життя в «малому часі» (тексті) перестає обмежуватися лише вчорашнім днем, й у «великому часі» (метатексті) художній витвір переходить із минулого через сучасне в майбутнє. Культурна інформація, накопичена віками, ніби

фокусується у творі, насиченому мотивами, сюжетами, кодами, образами. Текст, у якому знайдуть відображення загальнолюдські проблеми, відбудеться діалог культур, пройде випробування часом, імовірно звучатиме в сучасному бутті, зберігаючи та інтерпретуючи вічні системи цінностей.

Отже, тісний взаємозв'язок мови та культури можна пояснити наявністю глибинних подібностей в структурі та принципах функціонування. Культура функціонує як знакова система, сукупність символів і значень, що допомагають людям орієнтуватися в світі, передають досвід від одного покоління до іншого. Знаковою системою є також і сама мова, що виконує функції кодування інформації з метою її накопичення, розповсюдження й передачі нащадкам.

1.3. Поетична мова у світлі сучасних мовознавчих рефлексій

Упродовж тривалого часу в лінгвістичній науці існувало твердження, що матеріалом для літератури є саме мова. Г. Гегель переконував, що дух мови є також духом літератури народу. Отже, не можна зрозуміти літературу певного народу без знання його мови, бо тільки через мову можна пізнати літературу [257, с. 273]. У кінці XVIII ст. В. фон Гумбольдт висловив переконання, що поезія є мистецтвом через мову. Він підкреслював, що для цілей поезії необхідна робота мови, яка перетворює все в загальні поняття, щоб активізувати в ній такі її можливості, які дозволять від загального перейти до окремого, від абстрактного – до конкретного. У цих двох напрямках поетичної творчості мова є головним елементом, оскільки не тільки визначає кожний з цих напрямів, але також вирішує долю їх різноманітності. Один напрямок передбачає користування мовою як ресурсом, чи знаряддям для мети поезії як мистецтва, тобто для формування, а може навіть реалізації поетичного мистецтва при використанні тих його можливостей, які роблять з нього ефективно знаряддя. Діаметрально протилежною є ситуація, в якій мова сама певним чином визначає характер поетичного мистецтва, тоді

поезія не лише використовує, а радше поглинає в себе властивості мови, що є її сутністю, набуваючи значної автономності як мистецтво [цит. за 379, с. 64].

Складність і багатогранність явища, яким є поетична мова, призводить до відсутності загальної, спільної концепції вивчення та загальновизнаної методики, яка б гарантувала повне й вичерпне її дослідження. Розв'язати цю проблему неодноразово намагалися різні мовознавчі теорії.

На сучасному етапі, формулюючи питання про предмет мовознавства, польський дослідник Є. Бартмінський стверджував, що ним є мова, яку слід трактувати гуманістично [...], пояснювати у взаємозв'язку із людиною, її психічною і соціальною поведінкою та світом її культури [...]. Зміна орієнтирів у сучасному мовознавстві призвела до того, що мовознавство знаходить щоразу більше спільних точок перетину з культурознавством, соціологією, аксіологією, культурною антропологією і, що для нас є особливо важливим, з наукою про літературу [209, с. 41]. Без сумніву, питання мови письменника передбачає особливо тісний і природний взаємозв'язок між лінгвістикою і літературознавством та зміну й переоцінку методів дослідження. Категоріальними поняттями в метамові відповідних студій на різних етапах становлення лінгвістики стали: *ідіолект*, *індивідуальний стиль (ідіостиль)*, *художня мова*, *поетична мова*, *мовна картина світу* тощо.

Поняття «індивідуальний стиль письменника» (взаємозамінний термін – ідіостиль) увійшло до ключових термінів лінгвостилістики в другій половині ХХ ст. У праці «Нариси з української словесності» С. Єрмоленко подала сучасне його трактування: «Індивідуальний стиль, або ідіолект, – сукупність мовно-виразових засобів, які виконують естетичну функцію і вирізняють мову окремого письменника з-поміж інших... Поняття індивідуальний стиль насамперед застосовують щодо стилю майстра слова, письменника» [58, с. 304].

У сучасному мовознавстві термін «поетична мова» вживається на позначення трьох мовно-культурних феноменів: «1) мова віршованої поезії,

або віршована мова (у протиставленні поняттю мова прози); 2) мова художньої літератури з її визначальною естетичною функцією; 3) система мовно-виражальних засобів, орієнтованих на досягнення ефекту високого стилю, незвичного для буденного спілкування» [УМ, с. 462]. У нашому розумінні, поетична мова – це властивий кожному автору винятковий, особливий спосіб формування світу через мову, яка є вираженням особливого виду уяви, почуття драматизму часу й простору, а також іронічного чи повчального відношення. Ця мова митців, письменників є таким видом мовлення, який є частиною загального, отже підлягає загальнозживаним нормам, та виникає, перш за все, в результаті свідомого, цільового й задуманого формування висловлювання. Ця мова залежить від вроджених і набутих властивостей індивіда, способу мислення, освіти й виховання, способу відчуття й бажання та актуалізується залежно від теми й мотиву висловлювання, його функції (передусім художньої) та ефективності.

Вона є предметом дослідження багатьох дисциплін: стилістики, поетики, лінгвістики тексту, металінгвістики тощо. При цьому прослідковується прагнення розмежовувати лінгвістичні (лінгвостилістичні) та літературознавчі методи, прийоми, завдання аналізу. С. Єрмоленко виокремлює три аспекти вивчення поетичної мови, підкреслюючи, що в українському мовознавстві вона розглядалася з погляду:

а) лінгвопоетики та стилістики (вивчення динаміки стилістичної системи на всіх мовних рівнях);

б) історії української літературної мови (як вияв нормалізаторських процесів, а також як індивідуальна мовотворчість на тлі стилістичної системи літературної мови);

в) історико-літературного (взаємоскоординованість словника літературного та поетичного, взаємодія в поетичній мові книжних та розмовних елементів) [58, с. 324].

Поняття розвитку поетичної мови загалом та індивідуально-авторського стилю зокрема обов'язково включає й еволюцію лінгвістичних

вчень. Ми зосередимо основну увагу на досягненнях українського та польського мовознавства.

У сучасному українському мовознавстві історія дослідження поняття поетичної (художньої) мови викликала широке зацікавлення авторів численних монографій, дисертацій та статей. Саме тому, ми окреслимо лише найважливіші моменти еволюції дослідження поетичної мови у вітчизняній філологічній науці.

Г. Сюта визначає три етапи в розвитку лінгвопоетичного дослідження мови поезії в Україні ХХ ст.:

- 1) 20–30-ті роки,
- 2) 50–60-ті роки,
- 3) від 80-х років до сьогодні [166].

Безумовно, для кожного етапу характерні свої методи дослідження, предмет та об'єкт, хоча низку принципів питань можна простежити у всіх періодах. Найдавніша розвідка українського дослідника К. Костяківського на тему лінгвістичного аналізу тексту – «Начерк стилістики, поетики і риторики з додатком про красу мови і будову вірша» була видана 1917 року у Вінніпезі. Неможливо уявити розвиток лінгвістичних досліджень без фундаментальних праць О. Потебні, Л. Булаховського, В. Русанівського. Зокрема, О. Потебня підкреслював, що першим щаблем загального вивчення літературної мови є саме естетико-стилістичний аналіз художніх творів [138, с. 45]. На думку Л. Булаховського, мовна творчість окремих письменників та їхня індивідуальна художня майстерність органічно вплітається в мовний контекст усієї епохи. Вирішальна роль у створенні художнього твору належить мові [цит. за 27, с. 37–39]. В. Русанівський зазначав, що белетристичний стиль був завжди провідним у формуванні національної літературної мови [145, с. 86–96.]

До раннього періоду зацікавлення поетичною мовою належать праці О. Синявського, Т. Сікиринського, М. Сулими, які намагалися закласти початки для систематичного аналізу лінгвістичних ознак індивідуальної

мовотворчості. Увагу дослідників привертають лексико-семантичні процеси в мові української поезії 20–30-х років, характерні явища індивідуального словотворення, динамічні процеси в синтаксисі, пов'язані з актуалізацією усно-розмовних структур, типові наскрізні мотиви або ключові слова в індивідуальних стилях, процеси символізації слів-понять, набуття ними функцій мовних знаків національної культури [УМ, с. 463].

У 50-роках відбувається активне зацікавлення авторською мовотворчістю, специфікою використання поетичних засобів досягнення ефективності мови творів. До цього періоду належать праці Л. Булаховського, В. Ващенко, І. Губаржевського, К. Дорошенко, І. Журби, Т. Зайцевої, Ю. Івакіна, Б. Кобилянського, П. Плюща, Т. Комаринця, Ю. Шевельова та ін.

Основна увага цих досліджень зосереджувалася на особливостях (переважно лексичних) творів Т. Шевченка (Л. Булаховський, В. Ващенко, К. Дорошенко, С. Єрмоленко, Ю. Жлуктенко, М. Жовтобрюх, І. Журба, Т. Зайцева, В. Русанівський, Б. Кобилянський, А. Коваль, В. Коптілов, Л. Кадомцева, М. Лизанець), І. Франка (І. Білодід, Я. Закревська, Л. Лисиченко, Ф. Медведєв), Лесі Українки (І. Білодід, М. Бойко, І. Дацюк, В. Заханевич, Л. Кулінська), І. Котляревського (К. Баценко, В. Ващенко, В. Галкін, Ф. Медведєв, П. Калениченко), П. Тичини (М. Леонова, Е. Павленко), М. Рильського (О. Давидова, Г. Колесник, С. Крижанівський) та інших авторів.

У 60-70 роках минулого століття в українському мовознавстві досить активно проводяться дослідження мови численних вітчизняних письменників. Об'єктом таких студій стає творчість І. Вишенського, Л. Глібова, П. Грабовського, Є. Гребінки, П. Гулака-Артемовського, Г. Квітки-Основ'яненка, О. Кобилянської, І. Котляревського, М. Коцюбинського, Марка Вовчка, І. Нечуя-Левицького, Панаса Мирного, С. Руданського, А. Свидницького та ін.

Вагомим внеском у вирішення проблем лінгвостилістичного дослідження стала поява фундаментальних праць В. Русанівського «Історія української літературної мови», С. Єрмоленко «Нариси з української словесності» та ін. Вчені вивчають період 60–80-х років ХХ ст. в історії української літературної мови як колаж лінгвостилістичних портретів найбільш значимих для української літератури того часу мовних постатей (М. Вінграновського, І. Драча, Л. Костенко, Д. Павличка, В. Симоненка, В. Стуса та ін.).

Підґрунтям для розвитку сучасних досліджень стали праці В. Ващенко «Про становлення й самовизначення лінгвостилістики як науки» [30] та Л. Рожило «Загальні основи лінгвістичного аналізу тексту», у яких особливо важливого значення надано принципів системності аналізу. Аналіз мовних засобів необхідно здійснювати в їх взаємозв'язках і взаємозумовленості, адже художній твір – це складна єдність компонентів, що утворюють гармонійне ціле. Взаємозв'язки елементів різних рівнів визначають появу смислових «прирощень», які зумовлюють художню наповненість кожного твору [141, с. 23].

Теоретико-методичні засади лінгвістичного аналізу тексту було викладено в 1984 році в посібнику І. Ковалика, Л. Мацько, М. Плющ «Методика лінгвістичного аналізу тексту» [80]. У сучасній українській лінгвістиці створено школу лінгвістичного аналізу художнього тексту. Це дослідження С. Єрмоленко, Ю. Лазебника, А. Мойсієнка, Л. Пустовіт, Н. Сологуб, Л. Ставицької та ін.

З появою монографій Н. Сологуб «Мовний світ Олеса Гончара» (1991) та «Мовний портрет Яра Славутича» (1999) в українському мовознавстві розпочався новий період лінгвостилістичного аналізу, позаяк у науковий обіг уведено поняття: «мовний світ письменника», «індивідуальний стиль письменника», «мовна картина світу письменника» тощо. Вирішити важливе питання дослідження ідіостилу письменника: з'ясувати мотивацію використання митцем певних мовних засобів Н. Сологуб пропонує завдяки

вивченню смислового потенціалу авторського тексту та його конститутивних одиниць. На думку української дослідниці, художній текст проходить стадії породження (під кутом авторського задуму, бачення світу письменником) і сприйняття (під кутом бачення світу й твору читачем). Текст змінюється від читача до читача. Текст – це творення, що відбувається на наших очах, підключення до інших текстів, до інших кодів. У тексті розкривається здатність слова втягувати в свою орбіту додаткові уявлення, розширювати свій семантичний потенціал [160, с. 14–15].

Нове бачення проблем з лінгвістики тексту та шляхи їх вирішення пропонує А. Загнітко [67; 68]. У працях мовознавця відслідковується чіткий антропоцентричний підхід до вивчення мови, зорієнтований на такі проблеми, як «мова в людині» та «людина в мові». На думку науковця, художній текст є «феноменом / творінням особливої мовної особистості – естетичної, ... яка виражає в ньому квінтесенцію власного неповторного «Я», екстраполюючи власне буття і його сутність» [67, с. 15].

Одним із актуальних завдань сучасної мовознавчої науки стало дослідження мовних картин світу зі стрижневими поняттями відповідної метамови: «концепт», «концептуальна картина світу», «гештальт» та поширенням когнітивного підходу до розуміння явищ поетичної мови (І. Богданова, К. Голобородько, І. Дишлюк, Л. Краснова, Н. Мех та ін.). У кінці ХХ ст. широкої популярності набрав метод функціонально-семантичного аналізу тексту. Спостерігаємо використання методики аналізу тексту за допомогою поняття лексико-семантичного поля (О. Бірюкова, С. Єрмоленко, Н. Мех, Л. Пустовіт, Л. Савченко). Нові підходи в дослідженні явища метафоризації застосовують Л. Пустовіт, В. Вовк. Антропоцентричний підхід сучасних досліджень вимагає поглибленого розуміння одиниць ментального плану, що репрезентуються в мові відповідною лексикою. З'ясування семантичних відношень між лексичними одиницями тематичних груп подано в працях Г. Демчук, Л. Пустовіт, Т. Ковалевської, Н. Мех, О. Маленко, Т. Єщенко.

У літературознавчій стилістиці порівняно недавно застосовується поняття стилістика сприйняття, головним завданням якої є вивчення кодів і алгоритмів декодування творів для різних рівнів мови й культури. Методику декодування поетичного тексту розвиває А. Мойсієнко в монографії «Слово в аперцепційній системі поетичного тексту: декодування Шевченкового вірша» [116].

Важливе місце в лінгвістичних дослідженнях посідає синтаксис художнього тексту, що передбачає вивчення мовно-виражальних прийомів, конкретно-чуттєвих образів в окремих творах, ідіосистемах, жанрових різновидах текстів [22, с. 14–15] Індивідуально-авторській стилістиці присвятили свої праці С. Єрмоленко, Н. Сологуб, О. Ткач та інші мовознавці.

Розвиток сучасних наукових комп'ютерних технологій диктує використання нових принципів та методів дослідження тексту, в тому числі мови письменника. На особливу увагу мовознавців заслуговують два методи – статичний та корпусний [26, с. 6]. Завдяки використанню такої методології можна встановити кількісний опис творчого доробку автора, специфіку вживання лексичних елементів. Корпуси текстів знаходять широке застосування під час укладання словників мови письменника. Такий принцип лежить в основі досліджень мови творів Т. Шевченка, І. Франка, Лесі Українки, поетів-шістдесятників І. Драча, М. Вінграновського, Л. Костенко, І. Калинця та ін. [26, с. 87].

Мовнокультурна творчість діаспорних авторів стала активно досліджуватися лише під кінець ХХ ст. До того часу найяскравіші здобутки еміграційного літературного життя або свідомо замовчувалися, або піддавалися остракізмові й голобельній критиці [11, с. 2]. Теоретичний та практичний аспекти вивчення поетичної мови української діаспори стали об'єктом вивчення у працях О. Астаф'єва, О. Бірюкової, А. Мойсієнка, В. Русанівського, Л. Ставицької, Г. Сютти тощо.

Дослідження поетичної мови в польському мовознавстві має значні наукові досягнення. Такі студії проводяться під значним впливом теоретичних течій західноєвропейської лінгвістики.

Виокремлюючи найважливіші та найбільш характерні етапи у формуванні взаємозв'язку між лінгвістикою й дослідженням поетичної мови: періоди до структуралізму, структуралізму та постструктуралізму з комунікативно-прагматичним та антропологічно-когнітивним напрямками, польська дослідниця Е. Славкова вважає, що для першого періоду характерне дослідження мови письменника переважно як ілюстративний матеріал для розвитку мови в історичній перспективі [365, с. 27]. Прикладом можуть слугувати наукові розвідки К. Нітша щодо впливу південного периферійного польського діалекту (польською термінологією *dialekt kresowy*) на розвиток польської мови, який посилюється, на думку мовознавця, в другій половині XVIII ст. завдяки літературній творчості багатьох письменників, життєвий і творчий шлях яких був пов'язаний з етнічними українськими територіями. Завдяки А. Нарушевичу, І. Красицькому, Ф. Заблоцькому, Ю. Немцевичу, Ф. Карпінському, Ф. Князьніну в польській мові поширилися рими (і вимова) на кінці слова *a* як *o*, а також сполучень в середині слова *oń*, *eń* як *on*, *en* // *a*, *e* [322, с. 57].

Роль великих письменників в історії польської мови завжди цікавила її істориків [392, с. 129]. Аналізуючи мову їхніх творів, зроблені спостереження про живі мовні процеси, які відбувалися в окремі періоди, наприклад, про формуванні нових мовних норм, занепад певних форм та виникнення інновацій тощо. У польському мовознавстві яскравими прикладами значного внеску письменників у розвиток польської літературної мови є монографії, присвячені аналізу творчості письменників: Ю. І. Крашевського, Г. Сенкевича, Т. Т. Єжа, В. Сирокомлі, філоматів і філаретів тощо. Ці дослідження, незважаючи на численні дискусії й полеміки щодо впливу ідіолекта письменника на формування граматичної системи, не втрачають популярності й на сьогодні. Значний внесок зробили представники

мовознавчої школи з Зеленої Гури Є. Бжезінського, праці яких є прикладом опису польської мови завдяки реєструванню й інвентаризації граматично-лексичних елементів, зафіксованих у мові письменника. Як пише А. Піган: «... на прикладі мови Крашевського можна спостерігати живі процеси, які відбуваються в польській мові цього періоду...» [333, с. 125].

Із розвитком структуралізму, для якого характерне розуміння мови як чітко структурованої знакової системи й прагнення до суворого (наближеного до точних наук) формального її опису, досягненнями російської та празької наукових шкіл та структурної лінгвістики США та Данії змінюється перспектива дослідження мови письменника. Предметом зацікавлення стає авторська мова не в еволюції літературної загальнонародної мови, а як рефлексія творця над мовним способом існування поезії, як роздум над проблемою відношення слів до речей. А. Пайдзінська пише: «Завдяки структуралізму стало очевидно, що художній текст, а особливо поетичний текст становить неповторний склад елементів, у яких усе є насемантизоване. Водночас, цей текст залишається в глибокому зв'язку до мовної системи. Становить таку цілість, яка не пояснюється сама по собі, а лише через зв'язки до структур вищого порядку... Отже, літературний витвір іще перед входженням до самого твору є обдарованим значеннями та структурованим [...] і над низкою мовних значень надбудовується низка нових значень» [328, с. 295]. Світоуявні моделі структуралізму втілюють ідею схожості будови культури й мови, що дає підстави переносити методику лінгвістичного аналізу на екстралінгвістичні (позамовні) терени, застосовувати й у літературознавстві як метод аналізу тексту задля розкриття його формальної структури, знакових систем, причетних до передачі інформації, наприклад, художньої. У слов'янському мовознавстві такі підходи до культури, зокрема до письменства, здійснювали Л. Виготський, К. Вика, О. Потебня, В. Пропп, Ю. Лотман, В. Топоров та ін.

Структуралізм виступав своєрідною протиположністю догматизмові та суб'єктивізму, однак не міг стати універсальним методом дослідження

художніх явищ, про що свідчить його власна еволюція. На початку 70-х років ХХ ст. виникає т.зв. постструктуралізм, започаткований працями Ж. Дерріди та Ю. Кристивої у Франції, популярність культурної антропології, металінгвістики тощо.

Однією з найбільш поширених методик опису й аналізу поетичної мови стає методика семантичного поля, введеного в мовознавство Й. Тріром, згодом ця методика знайшла розвиток у дослідженнях Л. Вайсгербера. Переконавання, що окреме слово вступає в семантичні зв'язки з іншими словами, що творить з ними спільні поля, і його слід розуміти як складника більших семантичних цілостей, стало цінною методологічною засадою для майбутнього аналізу. У польській лінгвістиці методика дослідження з виділенням ключових слів знаходить широке застосування. Вперше за таким принципом охарактеризував тематичну лексику поезії Т. Гайци відомий польський критик літератури – К. Вика [402]. Феномен семантичного поля, пов'язаний зі специфікою уяви автора, його відношенням до світу, структурою авторського світу та особливостями поетичної лексики, розглянутий у працях Т. Скубалянки [364] та Е. Єнджейка [263]. Новіші дослідження намагаються порівняти ці теорії з когнітивним поняттям прототиповий сценарій [288].

Твердження, що значення слова, сформоване з менших елементів – компонентів, сем, стало підставою для нових методологічних пошуків дослідження, а саме теорії текстової конотації. На особливу увагу заслуговують дослідження люблінської школи. Відкриття ролі конотативних компонентів, які створюють факультативну верству значення слів, що залежить від культурних когнітивних чинників, має для опису поетичної мови надзвичайно важливе значення.

Виявлення семантичної природи важливого складника поетичної мови – метафори, належить до наступного етапу, що допомагає зрозуміти особливості мови письменника, що є свідченням його індивідуальності. Одним з прикладів використання методики дослідження текстових конотацій

для аналізу складних і прихованих значень слів є праця Я. Пузиніни «Słowo Norwida» [342, с. 56], у якій підкреслено важливість слова в аналізі поетичного тексту. Наукові розвідки Я. Пузиніни стали підґрунтям для виникнення герменевтичного розуміння тексту.

Дослідження сучасних, складних форм художніх творів неможливе без залучення семантичного синтаксису, що відкриває нові перспективи для аналізу поетичної мови. Переконавання, що значення мовних елементів є складним явищем і не закінчується на проблемах лексичного опису, а межі між семантичними й прагматичними явищами не настільки гострі – одна з актуальних тез сучасної семантики [365, с. 31]. Р. Гжегорчикова підкреслює, що для розуміння складного літературного значення слід використовувати елементи сучасних семантично-прагматичних теорій [254].

Завдяки розвитку синхронічного словотвору, а саме новим розвідкам на тему словотворчих категорій і типів, а також механізмів деривації, Е. Рандке здійснив аналіз картини світу Б. Лесмяна [344]. Сучасні засоби досліджень у галузі словотвору особливе застосування знаходять під час аналізу літератури *science fiction*.

Теорія фразеологічного звороту А. Левицького, який фразеологічний зв'язок розглядає як комплекс поєднань слів, що перебувають у зв'язках трансформації та багаточленної деривації [300], відкрила шлях новим розвідкам А. Пайдзінської у вивченні фразеологізмів [326–327]. Без методики фразеологічних досліджень аналіз поетичної мови з семантичною, а також епістемологічно-аксіологічною атракційністю мовної ідіоматики був би нецілісний.

На особливу увагу заслуговують дослідження тестових засобів реалізації синтаксичних схем, започатковані в польському мовознавстві З. Клеменсевичем. У сучасній перспективі лінгвістичних досліджень зацікавлення викликало використання різновидів речення в художньому тексті, а також кількісне взаємовідношення синтаксичних структур, які визнаються в синтаксисі як нормативні. Представники цих методів уважали,

що «усі дослідження мови письменника чи стилю повинні бути спрямовані на презентацію всього спектру його можливостей у цьому аспекті» [470, с. 120]. Завдяки цьому методу Г. Врубель показала рівень деформації розмовної мови в «Pamiętniku z powstania warszawskiego» М. Бялошевського та особливий характер оповідань М. Новаковського [401]. М. Рушковський під час аналізу синтаксичних особливостей прози Б. Шульца звернув увагу на можливості мови письменника у творенні незвичайної художньої картини [352]. Аналіз усіх різновидів синтаксичних конструкцій, які вживали автори сучасної польської прози, був здійснений завдяки використанню понять мінімальне речення, тематично-рематична структура, номіналізація, структурна імплікація, акомодация.

Коли науковий потенціал системно-структурної парадигми, спрямований переважно на опис мови як системи, був вичерпаний, у польському мовознавстві після 1970 року відбулися зміни в розумінні природи й функції самої мови, а також методів її опису: відбувся перехід від розуміння мови як автономного феномену, до дослідження її в психологічному, соціальному й культурному контексті; розвинулася психолінгвістика, соціолінгвістика, етнолінгвістика тощо. Лінгвісти вже не обмежуються аналізом лексичних одиниць та речень, а зосереджують свою увагу на текстах – виникає граматики тексту, лінгвістика тексту, текстологія. Інші перспективи в дослідження мови письменника вносить теорія тексту, досягнення якої відкривають нові методологічні шляхи та проблеми, до яких Т. Добжинська відносить: текстотворчі процеси, питання структури тексту й когеренційних зразків тощо [239].

Сучасна текстологія, на думку Є. Бартмінського, є місцем зустрічі полоністів (мовознавців і літературознавців) і відкриває перспективу для інтеграції усіх філологічних дисциплін. У програмі предмету «Текстологія» для студентів-полоністів мовознавець порушує такі питання: визначення тексту як одиниці мови й комунікації, поділ комунікативних висловлювань на тему й рему, семантична й структурна цілісність тексту та її аспекти,

делімітація тексту: рема тексту, початок і кінець, проблема заголовку, внутрішня сегментація тексту, поняття метатексту тощо [210, с. 25].

З розвитком когнітивної лінгвістики мову розглядають «не як систему в самій собі й для себе», а у взаємозв'язку з людиною, без якої виникнення й функціонування цієї системи було б неможливим. А. Левіцкі так охарактеризував ці зміни: «Головним предметом лінгвістики стає не мовний процес, не система, чи мовний механізм, але людина, яка говорить (*homo loquens*), центральне місце займає виявлення зв'язків мовної поведінки людини з мисленням, культурою й цивілізаційним розвитком» [299, с. 635].

Отже, основними функціями мови, як стверджує Є. Бартмінський, стають пізнавальна, тобто когнітивна та комунікативна. Відповідно до цих функцій можна виділити два напрямки в лінгвістиці: когнітивізм з центральною проблемою мовної концептуалізації дійсності, а отже мовної картини світу, та «комунікаціонізм» з центральною проблемою висловлювання (тобто тексту) і правил дискурсу. Ідеї та основні положення цих течій можна поєднати в межах одного напрямку досліджень – антропологічно-культурному [210, с. 12].

У кінці ХХ ст. широке застосування в практиці лінгвоаналізу поетичної мови набуває поняття мовної картини світу, яке у польській лінгвістиці передусім пов'язане з науковими розвідками люблінської школи під керівництвом Є. Бартмінського. На думку вченого, створення й функціонування текстів спирається не лише на граматичну й лексичну систему, але й на закладену картину світу й прийняту або задекларовану систему норм і цінностей. Тексти є їхньою інтенціональною актуалізацією в актах мови та в процесі мовної комунікації. Є. Бартмінський наголошує на залежності семантичної структури тексту від мовної і культурної картини світу. Дослідник пише, що якщо в дефініції матері подамо стереотипні речення: *мати годує дитину (пор., прислів'я справжня мати не та, що народила, а та, що виховала), тяжко працює, присвячує себе дітям, сварить дітей за шкоду, але також все розуміє, мама є єдиною і незамінною і т.д.* –

відкриваємо шлях для запровадження до лексикографічних значень визначених «сценаріїв» поведінки, «нарративів», які є ембріональними фабулами. З цього погляду, небезпідставно когнітивну дефініцію розуміємо як оповідання про предмет, тобто, така дефініція будується зі стандартних, усталених у мовному вжитку мотивів, які виконують роль дефінієнтів. Це призводить до створення зв'язку між лексично-семантичним рівнем мови й текстом, тобто відбувається перехід з лексичної площини на текстологію. Отже, слово-знак, яке має багату конотацію, або зміст і текст, як організований цілісно макрознак, перебувають у тісному взаємозв'язку між собою і в певному сенсі є еквівалентні, оскільки слово можна «розвинути» в текст, а текст можна «згорнути» в слово (напр., назва твору). Художній текст є не лише конструкцією мовних одиниць (слів, речень), а також одиницею мови зі складною, поліфонічною структурою [210, с. 24–26]. На думку Є. Бартмінського, виокремлення морфем чи фонем є вторинною операцією щодо вміння користуватися текстами, тому найкращим описом мови є опис «з гори до низу», який відтворює натуральну ієрархію елементів, отже текст – думка – слово – морфема – фонема.

Отже, художні тексти є надзвичайно важливим матеріалом для дослідників, які намагаються відтворити систему понять, зафіксованих у мові, і можуть знайти широке застосування.

1.4. Аспекти вивчення й принципи опису мовної картини світу

Проблемі дослідження мовної картини світу (МКС) неодноразово присвячували лінгвістичні студії вітчизняні та зарубіжні лінгвісти: Я. Анусевич, Ю. Апресян, Н. Арутюнова, Є. Бартмінський, А. Вежбицька, Р. Гжегорчикова, С. Єрмоленко, Й. Мацкевич, А. Мойсієнко, Я. Токарський.

Поняття «мовна картина світу» було запроваджено в першій половині XIX ст. Виникнення його пов'язане з появою фундаментальних для цієї проблеми праць В. фон Гумбольдта, а також з поширенням нового напрямку

в лінгвістиці – граматики змісту, в якій МКС становила головне поняття [258, с. 128–157]. Ідея В. фон Гумбольдта розвинулася у вченні неогумбольдیانства в німецькому мовознавстві, хоча розвідки про значення мови в пізнанні та її світоглядної ролі активно проводилися в інших країнах. Теза про МКС знайшла широкий і ґрунтовний розвиток у працях Л. Вайсгербера, який означував функцію мови як створення власного бачення зовнішнього світу, тобто мовної картини світу, що існує у свідомості людей у формі мовних символів. Ця визначальна функція мови, поширена у Л. Вайсгербера за межі когнітивної діяльності: релігію, право, науку, залежить від рідної мови: (sprachliches) Weltbild – (мовна) картина світу означає будівництво світу за допомогою засобів рідної мови [199, с. 137–153]. Згодом Л. Віттгенштейн це правило доповнив: «Межі моєї мови означають межі мого світу» [400, с. 67].

Основний принцип концепції мовної картини світу – це твердження, що мова є не тільки засобом порозуміння між людьми, а й статичним утворенням. Незважаючи на існування численних незмінних елементів (базова лексика), мову розуміють як динамічну систему, отже, вона перебуває в стані постійного розвитку й творення. Мова переходить у категорію творця дійсності. Під творчістю розуміють здатність креації мовою власної системи понять у людському мисленні, тобто створення власної картини світу, як наслідок, виникає мовна інтерпретація позамовної дійсності з певних «точок бачення» [208, с. 91–92]. Спостереження над активною роллю мови призводить до більш принципового твердження, а саме до надання мові, і лише їй, здатності бачення, пізнання, інтерпретації, відкриття або віддзеркалення позамовної дійсності.

«Мовна картина світу» належить до центральних категорій лінгвокультурології. Хоча цей термін за своєю суттю є метафоричним, однак він активно функціонує в побудові семантичних моделей значень мовних елементів. Однією з надзвичайно важливих і дискусійних є проблема термінологічного окреслення цього поняття. Є. Бартмінський вказує на

неоднозначність терміну «мовна картина світу», оскільки він функціонує в індивідуально-об'єктному сенсі, коли мова йде про чиєсь бачення світу, а також у сенсі предметному, коли йдеться про результат чийогось бачення світу. У значенні об'єктному можна говорити про бачення світу, у предметному – про картину світу. У формулюванні дефініції «мовна картина світу» дослідники переважно керуються позицією *langue*, в різний спосіб виділяючи найважливіші властивості. Вперше визначення «мовної картини світу» сформулювали Є. Бартмінський і Р. Токарський: «певний набір суджень, закріплених більшою чи меншою мірою в мові та вкладених у значення слів або ж цими значеннями імплікованих, який повідомляє про риси і способи існування об'єктів позамовного світу» [213, с. 72]. Дослідники визнали МКС як «втілення комплексу відношень, що містяться в мовному оформленні тексту, та виникають зі знань про позамовний світ» [213, с. 72]. Пізніші модифікації цього терміна впроваджують важливе для лінгвістики поняття інтерпретації: «МКС – закріплена в мові інтерпретація дійсності, яку можна представити у вигляді суджень про світ» [208, с. 72]. Р. Гжегорчикова розуміє «мовну картину світу» як понятійну структуру, закріплену в системі цієї мови, а отже її граматичних і лексичних властивостях, що реалізується, як і все в мові, за допомогою текстів [253, с. 43]. Р. Токарський запропонував розглядати МКС як набір мовних правил, що показують своєрідні способи бачення світу [381, с. 358]. Й. Мацкевич трактує МКС як абстрактну, інтерсуб'єктивну модель, складену з образів виділених об'єктів, що містять інформацію про риси й способи існування цих об'єктів [312, с. 11–13]. О. Чарикова, Й. Стернін вважають, що «мовна картина світу» – це образ світу, що створюється лінгвістичними засобами, зокрема: номінативними засобами мови – лексемами й фразеологізмами, які забезпечують членування та класифікацію об'єктів національної дійсності, значущою відсутністю номінативних одиниць; граматичними засобами мови; функціональними засобами мови (відбір найчастотнішої лексики й фразеології дає змогу визначити склад комунікативно-релевантних мовних засобів); образними

засобами (напрямки розвитку переносних значень, внутрішня форма мовних одиниць, національно-специфічна образність); фоносемантикою мови; дискурсивними засобами мови – специфічними засобами й стратегіями текстопобудови, аргументації, ведення суперечки, діалогу, побудови монологічних текстів, особливостями стратегій і тактик комунікативної поведінки в стандартних комунікативних ситуаціях тощо [184, с. 37].

Принципи вивчення й опису МКС розглядають у своїх дослідженнях Ю. Апресян, Т. Булигіна, Л. Іванова, О. Кубрякова, В. Мокієнко, Й. Стернін, О. Шмельов, О. Яковлева та ін. Вони зазначають, що більш складним поняттям, ніж «мовна картина світу», є «картина світу», тобто та частина концептуального світу людини, яка набуває вербальної форми. Внаслідок різнопланових підходів до дослідження поняття МКС впроваджені його видові похідні: концептуальна картина світу, теологічна картина світу, нормативно-наукова картина світу, філологічна картина світу, міфологічна картина світу, культурна картина світу, а також художня картина світу, індивідуальна картина світу, поетична картина світу [1 3 4] .

Незалежно від мовної форми, яку надавали дослідники визначенню МКС, ці дефініції мають багато спільного в принципових позиціях. Це виникає з прийнятого положення, за яким мова віддзеркалює концептуальну систему, усталену в певному суспільстві і є включена в культуру, тобто містить ті уявлення про світ, які характерні для середньостатистичного носія мови.

Отже, мовна (картина) означає те, що вона проявляється, передусім, у мові, а не в інших знакових системах: мистецтві, звичаях, обрядах тощо. Однак картина (світу) – це не її «відображення» або «створення» в мові, це швидше «інтерпретація» дійсності. Називання взаємозв'язку між мовою і дійсністю саме терміном інтерпретація дозволяє зберегти рівновагу між епістемологічним об'єктивізмом (світ існує реально і його можна пізнати) та суб'єктивізмом (світ сприймається людьми у своєрідний спосіб). Таке формулювання підкреслює активність людського пізнання (вираженого в

мові) стосовно світу. У цьому аспекті світ означає весь універсум, про який говоримо, враховуючи, що (в описі) йдеться про певний вибраний фрагмент цього світу (дійсності). Без сумніву, що кожна етнічна група інакше аналізує й інтерпретує дійсність, і це знаходить відбиття в її мові (в граматичній системі та в словниковому складі).

На думку Р. Токарського, відповідь на питання: мова віддзеркалює світ, мова створює світ, мова інтерпретує світ є принциповим у дослідженні мовної картини світу [382, с. 52]. Згідно з першим поясненням, віддзеркалення світу через мову, нематеріальна мовна складова розуміється як форма екзистенції матерії, а сам процес відображення базується на таких засадах: 1) спостереження над позамовною дійсністю, 2) усвідомлення цієї дійсності, тобто раціонального пізнання й конфронтації цього пізнання з суспільною пам'яттю, 3) розуміння дійсності, тобто перетворення матеріального світу людським розумом, 4) вираження за допомогою мови.

Отже, мова повинна розвиватися згідно з розвитком позамовної дійсності. Саме тому ця концепція набула популярності в інтерпретації багатьох нескладних мовних явищ: виникнення неологізмів, перехід слів до категорії архаїчної та історичної лексики тощо. У європейській структурній семантиці ця теза стала основою для дослідження Б. Пот'єра [339], О. Духачека [243], А. Ж. Греймаса [252]. Згідно з концепціями семантики, в основі яких лежить постулат, що мова віддзеркалює світ, мовне значення не можна зрозуміти й описати без відношення до позамовної дійсності. Однак залишається без відповіді роль культури в формуванні системи понять, характерних для певної мови, а також роль людини як оригінальної творчої сили.

Мова – це форма пізнання світу й створеної нею картини суспільної реальності. Цей спосіб трактування мови і її творчої сили пов'язують переважно з т.зв. граматикою змісту і її прекурсором – В. фон Гумбольдтом, а також американською етнолінгвістикою, що часто узагальнюють назвою «гіпотеза Сепіра-Ворфа». Внаслідок цих досліджень розуміння мови, виникає

поділ на світ зовнішньої реальності, а також внутрішній психічний світ, сформований мовою. Об'єктом лінгвістичних розвідок стають етнічні мови, що дає початок дослідженням на тему мовних картин світу, які показують, як у певній національній мові піддаються категоризації і оцінюванню фрагменти позамовної діяльності, а також розглядають пануючі в цій мові загальні тенденції категоризації та оцінювання [382, с. 58]. При створенні неологізму, наданні слову в тексті нового значення або використання нестандартного значення щодо граматичних норм, або семантичного поєднання слів, все-таки звертається увага не лише на форму самого висловлення, оскільки за цією формою приховується нове бачення світу, новий погляд на навколишню дійсність. Звідси виникає постулат – «стандартне бачення світу» – «нове бачення світу».

Креативність розглядають у контексті твердження, що в мові передбачена можливість називання речей, безіменних явищ до певного часу, а також категоризація світу у відмінний спосіб від загальноприйнятих зразків. Можливість створювати новий світ понять є важливою в контактах між людьми, необхідною у способах пошуку характеру порозуміння. Вона відходить від суті самої мови як форми інтерсуб'єктивного спілкування людей. Отже, креативність експонує суб'єктивні, одиничні способи спостереження над світом, його категоризацію та оцінювання.

Р. Токарський намагався пояснити семантику дієслова «інтерпретувати» в постулаті «мова інтерпретує світ». Цей предикат, на думку дослідника, вимагає двох змінних: суб'єкта дії, а також інтерпретованого об'єкту. Без досвіду, який виникає в результаті взаємодії з навколишньою дійсністю, реальним та видуманим (казки, легенди) світом, опис світу, що приховується за словом, був би практично неможливим. Але інтерпретатором доступних фактів є людина, не лише окремих індивід, а як представник певної спільноти, для якого характерна одна мова та належність до певної соціолектної, професійної тощо спільноти. Кожна з таких груп керується у своїй діяльності, а також у мовному баченні світу, групою

вказівок і пропозицій, які можна в загальних рисах назвати культурою, що не є лише матеріальним явищем, а є організацією людей, поведінки, почуттів та формою того, що люди зберігають у своїй пам'яті, їх моделі спостереження, асоціації, інтерпретації [382, с. 64]. Ця форма культури є вирішальною щодо семантичних образів слів і загальних тенденцій до категоризації та оцінювання. Пошук загальних моделей категоризації та оцінювання світу стає особливо важливим у сучасних семантичних розвідках із використанням методу порівняльного міжмовного аналізу (А. Вежбицька, Й. Мацкевич).

До важливих питань, на які намагаються дати відповідь сучасні дослідження, належить проблема методів опису значення слова, що, лише на перший погляд, виглядає нескладною. Словник української мови так трактує слово *значення*: «Суть чого-небудь; зміст» [СУМ, 3, с. 648]. У вітчизняному та зарубіжному мовознавстві виникли різні концепції опису значення, від мінімалістичних до максимально відкритих дефініцій, які Є. Бартмінський називає когнітивними [212, с. 49]. Основу відкритої дефініції прийняття концепції розширеного значення назви пов'язано з поняттям конотації. Завдяки цій формулі можна побачити змістову раму слова, що містить інваріантні ознаки, які творять семантичне ядро, а також широку гаму факультативних ознак, так званих семантичних конотацій. Принципів структурної семантики обмеження опису значення до важливих рис, згідно з аристотелівським вченням, виявилось недостатньо для опису значень у розмовному стилі, а також для художньої літератури (особливо для поетичних текстів). Надзвичайно складно знайти такі риси, які б були спільними для всіх елементів певного поняття. Використання когнітивістами теорії прототипів, коли в основі дефініції значень лежить принцип виділення центральних рис, а також периферійних (факультативних), повинно стати засобом виявлення того, на думку А. Вежбицької, що люди «мають на думці», коли вживають певне слово у визначеному контексті [396, с. 59]. На думку Р. Токарського, у деяких трактуваннях семантики конотація є

додатковим змістом слова, що накладається на його значеннєвий інтелектуальний компонент [380, с. 51].

У «Словнику лінгвістичних термінів» подано: «Конотація – додаткове значення слова, словосполучення чи виразу, його супровідні семантичні або стилістичні відтінки, що накладаються на його основне значення, служать для вираження різних експресивних, емоційно-оцінних забарвлень і можуть надавати висловлюванню урочистості, невимушеності, фамільярності тощо» [СЛТ, с. 110] Традиційно вивчається, насамперед, конотація слова, про що свідчать розвідки І. Арнольд, В. Говердовського, М. Комлева, В. Телії, Ю. Апресяна, Р. Токарського та ін. В. Телія визначає конотацію як «продукт історичного розвитку значень слів (та виразів), що йдуть у цьому поступальному русі не тільки за розвитком свідомості людини в процесі пізнання нею дійсності; це й ті дані, які асоціативно супроводжують знання про світ і які неявно виражаються в тексті, а конотація, вбираючи їх у себе у вигляді внутрішньої форми, експлікує з тим, щоб підготувати відповідний прагматичний (експресивний ефект)» [168, с. 98]. У цьому ж напрямі досліджували питання конотації й українські мовознавці: А. Парій, Л. Мельник [132; 112].

Л. Йорданська та І. Мельчук трактують конотацію як сукупність значеннєвих ознак, які є відображенням: 1) культурних уявлень і традицій, пов'язаних з цим словом, 2) практики використання певної речі, яка характерна для цього суспільства, 3) багатьох інших позамовних чинників [266, с. 11].

Семантичні конотації в поетичному тексті можуть бути тотожні з конотаціями, стабілізованими в загальнонародній мові, але часто мають індивідуальний характер, і саме вони здійснюють вагомий вплив на формування семантичного образу слова. Важливе значення текстових конотації, як семантичного елементу опису слова, неодноразово підкреслювала Я. Пузиніна [341].

У семантичних описах використовується також поняття мовного стереотипу. Є. Бартмінський розуміє стереотип як «уявлення про предмет, яке сформувалося в певних суспільних рамках досвіду та яке визначає, чим предмет є, як він виглядає, як діє, як він розглядається людиною і т.п., а водночас, уявлення, закріплене в мові, доступне через мову і належне до колективних знань про світ» [207, с. 9].

У сучасних дослідженнях залишається популярною концепція стереотипу філософа й логіка Г. Путмана, згідно з якою стереотип класу об'єктів К для того, хто говорить – це сукупність таких рис, про які той, хто говорить думає, спираючись на авторитет спеціалістів, що більшість елементів К належать ці риси. Стереотип оминає маргінальні, рідкісні ознаки, властиві для пограничних явищ [303, с. 43–48].

Основний носій картини світу – слова. З розмовних значень виводимо інтерсуб'єктивну картину світу, з художніх творів – індивідуальну, своєрідну картину світу. Ця поетична картина має багато спільних елементів з інтерсуб'єктивною, але водночас, буває різною, оскільки поет неодноразово бачить інакше, й знаходить такі аспекти явищ, які не вкорінені в певній загальнонародній мові, в інший спосіб ці явища ієрархізує та категоризує. Митець за основу використовує обов'язкові мовні коди, але трансформує та модифікує їх.

Досліджуючи значення слів у поетичних текстах, варто звернути увагу на особливості поетичної творчості та аналізувати мову «прямо» і «не прямо». Одним з невід'ємних елементів дослідження різноманітних мовних явищ «не прямо» є контекст [283, с. 47]. Слід враховувати очевидну залежність між розумінням творів у цілому (чи частини) і розумінням окремих слів і зворотів. Це означає, щоб розуміти саме слова, потрібно розуміти увесь текст, а щоб розуміти весь текст, потрібно осмислити саме слова та їх роль у тексті.

Проблеми вивчення художнього тексту та аналізу мовотворчості письменника й досі залишаються актуальними в сучасному мовознавстві та

спонукають до пошуків залучення нових методів і підходів. В українській лінгвістиці їм присвятили праці: С. Бибик, С. Єрмоленко, Л. Масенко, А. Мойсієнко, Н. Сологуб, Л. Ставицька та ін., у слов'янському мовознавстві: М. Бахтін, А. Богуславський, Р. Гуца, Т. Добжинська, Ю. Лотман, Ю. Караулов, І. Ковтунова, М. Р. Маєнова тощо.

Питання вивчення індивідуального стилю у сучасних лінгвістичних студіях тісно пов'язане з такими поняттями як «світобачення письменника», «мовна особистість» та «мовна картина світу». Український мовознавець Ф. Бацевич стверджував, що «мовна картина світу – це сукупність уявлень про світ, які історично склалися в поточній свідомості певного мовного колективу й віддзеркалилися в його етнічній мові; певні способи концептуалізації дійсності за допомогою засобів етнічної мови; має своїми витоками ідеї В. фон Гумбольдта (гумбольдіанство) та європейського неогумбольдіанства щодо внутрішньої форми мови, а також ідеї американських етнолінгвістів (Ф. Боаса, Е. Сепіра, Б. Ворфа), зокрема гіпотезу лінгвістичної відносності, згідно з якими значення елементів та категорій етнічної мови складаються в єдину систему поглядів, формуючи колективну філософію, обов'язкову для всіх носіїв цієї мови» [18, с. 223]. Для українського мовознавства значну роль відіграли праці О. Потебні, який розвинув ідеї В. фон Гумбольдта та певною мірою випередив етнолінгвістичні ідеї не тільки Е. Сепіра й Б. Ворфа, але й деякі концепції німецького неогумбольдіанства ХХ сторіччя (Л. Вайсгербер та ін.).

Однак саме використання терміну «мовна картина світу» щодо аналізу художніх текстів і досі належить до дискусійних проблем. Наприклад, Р. Гжегорчикова писала, що поет намагається дійти до такої глибини дійсності, яка є невидимою для очей, тому можна говорити про особливу картину світу поетичної мови, хоча варто було б говорити про поетичне бачення світу, виражене за допомогою особливого (такого, що перевищує норму) вживання мови. У кожному випадку, явища, про які йде мова, є чимось зовсім іншим, ніж факти, що були наведені раніше, отже, не варто

використовувати до цього типу явищ поняття мовна картина світу, зберігаючи цей термін для системних фактів [253, с. 47].

Розрізнити мовну картину світу та поетичну картину світу пропонує А. Кадиевська. На її думку, в тексті тісно переплітаються оказіональні явища, характерні для конкретного вживання, явища, властиві загальнонаціональній мові й певному автору. Усі ці явища створюють структуру, яку можна назвати текстовою картиною світу, яку слід розуміти як опозицію до поняття система [270, с. 328].

М. Бугайський і А. Войцеховська звернули увагу на зв'язки між мовою та літературою. Адже матеріалом літератури є мова, її системні та контекстуальні властивості використовуються для опису дійсності й для створення представленого світу. Індивідуальний досвід творця, як і досвід мовної спільноти, зберігається в мові. Література повинна цей досвід віддзеркалювати, повинна також віддзеркалювати збережену в мові картину світу. Безумовно, без мови неможливе створення дійсності, яка виникає з суті мови й обмежена мовою навіть у фантастичній літературі. У мові також містяться формальні й змістовні елементи, створені літературою, що пов'язано з індивідуальною творчістю у цій галузі. Варто нагадати про вплив письменників на мову та формування літературної мови. Письменники є не лише «майстрами слова», не тільки перетворюють і використовують існуючі елементи, але досить часто створюють ці елементи й активізують у мові. Окрім того, якщо використовуємо поділ на літературну мову, соціодіалекти, а також ідіолекти та визнаємо, що доступ до рівня *langue* можливий лише через тексти, повинні зважати на практичні наслідки такого розуміння і визнати, що в окремих ідіолектах проявляється мовна картина світу [224, с. 34].

А. Пайдзінська і Р. Токарський зазначають, що художні тексти містять цінний, інколи основний матеріал для дослідників, які намагаються відтворити систему понять, зафіксованих у мові, й можуть бути застосовані з різною метою. Для підтвердження своєї тези наводять такі аргументи: а)

різноманітне творче використання мови полегшує спостереження над певними уявленнями про світ і його «вписаними» елементами в конкретну мову; б) художні тексти допомагають перевірити явища, встановлені на підставі кодових загальноприйнятих фактів; в) художні тексти можуть бути істотним доповненням загальноприйнятих фактів: не тільки звертають увагу дослідника на певні аспекти мовної картини світу, вирізняючи або підтверджуючи певні явища, які можна було б виявити під час аналізу давно зафіксованих елементів, а також дозволяють виявити наступні семантичні трансформації слова, втрачені або непомітні в загальнонаціональній мові, й безперервно надають докази смислової відкритості мовних висловлювань [329, с. 156]. Перефразовуючи Ю. Апресяна, який говорив про різні помилки з автентичних текстів, «завдяки художнім текстам можна значно швидше й ефективніше, ніж це дозволяють нормальні тексти, знайти істотні елементи значення слова» [200, с. 140]. Різноманітне творче використання мовних ресурсів полегшує спостереження над певними судженнями про світ і його елементами, «вписаними» в саму мову. Адже у повсякденному мовленні можемо не усвідомлювати метафоричного характеру багатьох мовних висловлювань, що перебувають у тісній інтеграції з культурою. На цю метафоричність може звернути увагу письменник, впроваджуючи мовні метафори в систему внутрішніх знакових зв'язків тексту. Завдяки творчим діям відбувається повернення до моменту, коли ці поєднання становили відкриття, допомагали людині зрозуміти й назвати певний фрагмент чи аспект дійсності, недоступний безпосередньому пізнанню [329, с. 158].

Художні тексти не лише звертають увагу дослідника на певні аспекти мовної картини світу, а також допомагають виявити семантичні трансформації слова, втрачені або непомітні в загальнонародній мові, а також постійно підтверджують семантичну відкритість мовних висловлювань. На відміну від інших текстів, художні твори в більш виразний спосіб показують ті явища, які, з погляду культури, є найбільш значимі.

Відповідь на зазначені твердження варто розпочати словами Я. Розвадовського, який ще в 1913 році писав, що формування ставлення людини до власної мови, до власного способу розуміння світу, який закладений в її мові, має велике значення, бо впливає на розвиток людини. Поет іде тільки далі цією самою дорогою та мусить нею йти, якщо хоче дійти до людської душі [350, с. 200].

А. Мойсієнко у праці «Мова як світ світів. Поетика текстових структур» пише: «Мова... постає як своєрідний світ світів, де парадигматика кожного окремого може бути розглянена на іманентному (внутрішньомовному) рівні; на рівні «мова – «зовнішній світ»; осібно – на рівні тексту» [115, с. 9]. Дослідник робить висновок, що мова-текст репрезентує й індивідуальний світ окремого автора, окремого твору, і мовотворчість певного історичного періоду, певної епохи. У кожному випадку маємо справу з ознаками-маркерами, що характерні для авторської індивідуальності, фрагменту мовотворчості у відповідних часо-просторових межах [115, с. 12]. А. Мойсієнко вважає, що досвід образного компонента тексту, поєднаний із загальнокультурним досвідом індивіда, «формує» образно-смыслову й естетичну перспективу читацького пізнання твору, передбачення того нового, що стоїть за звичайним вживанням слова-сигналу [116, с. 91]. Отже, художній текст демонструє індивідуальний світ окремого автора, окремого твору й мовотворчість певного історичного періоду, певної епохи та регіону, в якому проживав письменник.

Н. Сологуб підкреслює, що в кожного індивіда, кожної конкретно-історичної епохи є своя власна картина світу. Вона є синтезом об'єктивного та суб'єктивного. В основі індивідуальної картини світу лежать вихідні принципи світобачення людини. Створення картини світу письменником відбувається шляхом пізнання й оцінки дійсності, що й формує його філософсько-естетичне кредо. На картину світу впливають також національний фон та природне середовище [160, с. 76–79].

Художній текст на рівні з іншими, а можливо навіть і більше, може бути використаний в реконструкції мовної картини світу. Навіть граматична система мови може стати живою дійсністю нашої свідомості в певних ситуаціях, наприклад, завдяки відповідному добору граматичних елементів, які ніби автоматично введені у твір, але приковують увагу, оскільки несуть певне смислове навантаження (наприклад, вірш Г. Посвятовської «Кон'югація»). Це не тільки стає важливим для семантичної структури твору, але водночас відбиває спосіб мислення, властивий певній мовній спільноті. Саме завдяки аналізу поетичних текстів можна більш ефективно дійти до семантизованої форми мови, до семантичних смислів, закодованих у морфології та синтаксисі, тобто до образу світу, що розкривається через граматичну систему.

На думку Є. Бартмінського, який наголошував, що текст не є лише конструкцією мовних одиниць (слів, речень), а також одиницею мови зі складною, поліфонічною структурою, створення й функціонування текстів спирається не лише на граматичну й лексичну систему, але й на закладену картину світу та прийняту або задекларовану систему норм і цінностей. Тексти виступають їхньою інтенціональною актуалізацією в актах мови та в процесі мовної комунікації. Дослідник схиляється до ідеї сповідання залежності семантичної структури тексту від мовної та культурної картини світу [210, с. 17].

Особливо важливим залишається вплив митця слова на зміну норм рідної мови, розкриття її можливостей і ресурсів. Наприклад, А. Міцкевич, завдяки використанню просторічної та регіональної лексики у своїх творах, розірвав прірву між штучною класицистичною мовою літератури того часу й розмовною мовою польського народу. Вивчаючи мовотворчість Б. Пруса, можна відтворити стан польської мови другої половини XIX ст. з усім багатством її соціальних та стилістичних різновидів.

Одним з найбільш важливих та актуальних понять сучасної лінгвістики є концепт. Методики концептуального аналізу, характерні особливості

концептів досліджують Н. Арутюнова, В. Багацька, М. Болдирєв, А. Вежбицька, О. Єфименко, О. Кубрякова, В. Маслова, О. Пальчевська, А. Приходько, Ю. Степанов, О. Селіванова, З. Попова, Й. Стернін тощо.

Незважаючи на те, що поняття «концепт» використовують представники різних напрямів лінгвістичної науки: лінгвокогнітології, психолінгвістики, лінгвокультурології, єдине визначення все ще відсутнє, що є свідченням не стільки складності й неоднозначності цього поняття, відсутності єдності поглядів щодо природи та функцій концепту, скільки багатогранності його специфіки та властивостей.

Великий тлумачний словник сучасної української мови за редакцією В. Бусела подає значення концепту як «формулювання, загальне поняття, думка» [ВТС, с. 452]. Ю. Степанов розуміє концепт як згусток культури в свідомості людини; те, у вигляді чого культура входить у ментальний світ людини, і, з іншого погляду, – концепт – це те, за допомогою чого людина сама входить у культуру, а в деяких випадках і впливає на неї. Концепт – основний елемент культури в ментальному світі людини [164, с. 40–76].

У сучасній мовознавчій науці поширені два основні підходи до аналізу концептів: лінгвокогнітивний та лінгвокультурологічний. Представники лінгвокогнітивного підходу, зокрема О. Кубрякова, В. Телія, О. Селіванова та ін., вважають, що в концептах втілюються не лише поняття, але й знання людини про світ, певні асоціації, викликані певним словом, а також її особистісні переживання. Концепт, що народжується як образ у свідомості окремої людини, згодом абстрагується до різних уявлень і понять, узагальнюється й зберігається в культурній пам'яті етносу чи народу [86, с. 77]. Лінгвокультурний підхід, представлений у працях В. Гумбольдта, Ю. Степанова, С. Воркачева та інших, вибудовується на визнанні культурного концепту як базової одиниці культури, її концентрату.

В. Зусман у монографії «Діалог і концепт в літературі» запропонував розгляд концепту як категорії, що може бути залучена під час аналізу творів мистецтва, в тому числі й літературних [73, с. 168]. Літературний концепт, на

думку дослідника, це такий образ, символ чи мотив, який має «вихід» на геополітичні, історичні, етнопсихологічні моменти, що лежать поза художніми творами й відкривають одночасну можливість великої кількості тлумачень під різними кутами зору. Символ і символічні мотиви в літературному творі виникають як результат взаємодії внутрішньої і зовнішньої форми слова, що долучається до асоціативно-вербального змісту, з якого складається художнє мислення автора. Символ найчастіше є матеріальним вираженням концепту в літературі [73, с. 13]. Взаємовплив автора, твору й читача можна простежити за допомогою декількох підсистем, які здійснюють вплив на виникнення нових концептів: 1) автор – твір; 2) автор – твір – читач. Водночас, простежується діалогічний принцип літературного концепту: рівноцінність свідомості, що породжує його, та свідомості, що його сприймає в процесі комунікації. Художні концепти літературного твору відображають, перш за все, особливості авторського світобачення, але водночас вони актуалізують ті рівні значень та смислів, які є важливими, цікавими для читачів. В. Ніконова, досліджуючи трагедійну картину світу в поезиці Шекспіра, робить такий висновок: «Автор вносить у концепт індивідуальні змісти, відмінні від загальнономовних, що пояснюється його оцінною позицією та специфічним світосприйняттям. Дослідження кожного окремого концепту авторської художньої системи уможливорює виявлення узагальненого й специфічного в тому чи іншому фрагменті, що сприяє глибшому розумінню загальних системних закономірностей у цілому. В художньому концепті сублимуються поняття, уявлення, емоції, почуття, вольові акти автора. Зміст концепту залежить від жанрової специфіки цього тексту та особливостей авторської концептосфери» [127, с. 176].

Т. Монахова зазначає: «Концепт стає інтелектуальним стрижнем, що з'єднує твір у формі образних знаків, а водночас є побудником творення символів, метафор, з'єднуючи невідповідні поняття в несподіваному ракурсі й тим наповнюючи твір поглибленим змістом. Це свідоме оперування культурним спадком попередніх епох через використання

загальноприйнятих, загальнолюдських і національних смислів» [121, с. 91]. На думку Л. Фоміної, «концепти найчастіше виявляються на рівні символів, витворюючи вишукану структуру тексту, котра зазвичай заміняє сюжет. У художньому тексті концепт творчо репрезентується різноманітними образами, реалізується в мовленні і закріплюється у культурних традиціях» [188]. Незважаючи на розмаїття визначень і підходів до поняття «концепт», більшість дослідників погоджуються, що концепт – одиниця свідомості, ментальне утворення, що має образний та емоційно-оцінний потенціал, етнокультурну специфіку і є базовою одиницею універсального предметного коду людини.

Висновки до Розділу I.

У межах лінгвокультурології набуває актуальності дослідження мовотворчості письменників, ідентичність яких визначається, передусім, їх особливим статусом як суб'єктів, що перебувають на стику культур, на виході з власних мовних, національних художніх традицій. У транскультурній творчості реалізуються ті можливості, які можуть бути досягнуті лише шляхом відкритості й залучення складників різних культур. Як приклад, може слугувати творчість письменників українсько-польського пограниччя, у якій простежуються тенденції, пов'язані з побудовою своєрідної художньої картини світу в контексті не лише української та польської літературних традицій, але і в об'ємі культури як цілого.

Одним з перспективних напрямків у сучасній лінгвістиці є вивчення художнього тексту як тексту культури, тобто як відображення всього складного механізму пізнання людиною світу. Для всебічного й адекватного розуміння тексту необхідне володіння системою різноманітних культурних кодів, якими той чи інший текст був зашифрований. Володіючи значущими в певній культурі кодами, член культурної спільноти здатний створювати й розуміти тексти цієї культури.

Текст до матерії культури проникає завдяки мові. Мова приносить в текст за допомогою своїх одиниць фрагменти картини світу, закріплені у

свідомості мовної особистості, тобто текст впливає з контексту мови і є одночасно її ілюстрацією. Окрім того, текст репрезентує культуру та є наслідком розвитку культури певного періоду. Отже, вбачаємо тісний зв'язок з культурою. Текст тісно пов'язаний з мовним кодом нації і через нього опосередковано корелює з культурою як зі суспільним світоглядом. Об'єктом дослідження можуть виступати не лише класичні тексти, які є основою у формуванні культурного коду нації, а також тексти художньої літератури, які репрезентують національну й світову культуру на певному етапі її розвитку, знання яких допомагає зрозуміти націю та реалії навколишнього світу.

Аналіз поетичної мови в мовознавстві протягом тривалого часу належить до актуальних проблем, які цікавили та будуть цікавити вчених з огляду на тенденції сучасних гуманітарних рефлексій, зміни методики дослідження. Важливим чинником є також спосіб усвідомлення мови письменника як феномену не лише створення естетичних цінностей, а як репрезентанта знань у мові, як концептуального модельного відображення дійсності та свідомості, поглядів і уподобань автора, а також як засобу впливу на погляди, поведінку та інтелект читачів. Порівняно з початковими лінгвістичними дослідженнями, які передбачали аналіз структури й граматики тексту та засобів когезії, поетичний текст на сучасному етапі аналізують як складну комунікативну структуру, з обов'язковим врахуванням ролі особистості автора з його культурними, психологічними, ментальними, етнічними, соціальними властивостями, рівень сприймання читача та ситуацію (хронотоп). У художньому тексті спостерігаємо поєднання індивідуально-авторських мовних особливостей, мовних явищ, характерних для окремого твору та явищ, властивих для національної (та регіональної) мови певного періоду, в якому проживав (чи проживає) письменник.

Через мову художніх творів, через відбір ним зображальних засобів із загальнонаціонального мовного фонду та їхнє художнє осмислення розкривається мовна особистість письменника, його світогляд, духовні

цінності, уявлення про добро й зло, прекрасне й потворне, справедливість, смисл історії і призначення людини у світі тощо. Саме глибокий внутрішній світ письменника з його естетичними принципами світосприймання, домінуючими духовними цінностями породжує дискурс, звернений до естетично, духовно та інтелектуально розвиненого читача.

Отже, дослідження мовної картини світу творів письменника дає можливість побачити індивідуальну неповторність митця у представленій ним вербально-естетичній картині світу, оцінити його внесок у систему вже функціонуючих словесних художніх засобів національної мови, розкрити його світоглядні та домінуючі духовні принципи. Аналіз мовної картини світу можна здійснювати на різних рівнях. Плідним, на нашу думку, може бути вивчення текстів однієї тематики або спільного часу виникнення тощо. Однак для повнішого розкриття світобачення письменника потрібний ґрунтовний аналіз усієї його літературної творчості.

РОЗДІЛ II. УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКИЙ МОВНИЙ ДІАЛОГ: ВЗАЄМОВПЛИВИ ТА ВЗАЄМОЗБАГАЧЕННЯ

2.1. Польський південно-східний периферійний діалект як наслідок польсько-української мовної взаємодії

Питання мовно-культурного феномену українсько-польського пограниччя неодноразово заслуговувало на увагу в сучасних гуманітарних науках. Особливе зацікавлення викликала проблема взаємодіявання української та польської мов у контексті складної історичної долі обох народів. Один із результатів цієї взаємодії – феномен «простої мови». Аналог цього явища – польський периферійний діалект, який виник на основі українсько-польської мовної взаємодії у польському середовищі та, безумовно, зіграв певну роль у розвитку польської мови й літератури.

Польський дослідник Я. Рігер до поняття «кресова польщизна» (термін популярний в польському мовознавстві) відносить регіональні різновиди загальнопольської літературної мови й говірки різного походження, розмовну й писемну мови (правничі документи, літературні твори та ін.) [346, с. 10]. З. Курцова, яка використовує термін «кресові діалекти», трактує його як різновид загальної мови, що відрізняється групою інновацій у розвитку цієї мови, що виникли в процесі асиміляції до чужорідних мовних субстратів, поширених у межах польського етносу, що проживав на етнічно чужих руських територіях (тобто українських і білорусько-литовських). Ці діалекти стали першими, рідними мовами (примарним кодом) польської народності, вторинно їх засвоювала як другу мову (секундарний код) українська або литовська народність [Kurkowa, с. 104].

Регіональну відмінність польської мови на українсько-польському пограниччі Речі Посполитої визнають Т. Лер-Сплавінський [298], К. Нітш [320], Ю. Трипуцько [TrS], Г. Турська [383]. У межах польської мови пограниччя існує два територіальних різновиди: північний – на землях

колишнього Литовського князівства з центром у Вільно, початки якого сягають XV ст. і південний – на території Червоної Русі з центром у Львові, що виводиться з XIV–XV ст. [KurzowaPL, с. 53].

Польська мова південно-східного пограниччя структурно різноманітна з огляду на соціальні та територіальні чинники. У межах загального різновиду польської мови Я. Рігер виділяє південний периферійний культурний (літературний) і розмовний діалект. Особливе місце займають сільська й міська говірки [346, с. 548–550].

У польському мовознавстві прийнято використовувати такі терміни щодо різновидів польської мови на українсько-польському пограниччі:

1) «південнокресо́ва» польська мова – територіальний різновид польської мови, сформованої на українсько-польському пограниччі;

2) «південнокресовий» діалект – варіант польської південнокресо́вої мови, що сформувався згідно з нормами загальнопольської мови. Цей варіант (розмовний і писемний) у т.зв. старанній версії, що обмежує регіональні елементи – це культурний (літературний) діалект, а у версії, що допускає регіоналізми в різних підсистемах – це розмовний діалект;

3) «південнокресовий» міський говір – цим терміном називають мову неосвіченого львівського міського населення, що послуговувалося польською мовою;

4) «південнокресові» народні говори – це польські говірки пограниччя та говірки на етнічній та мовній українській території, після Другої світової війни частково перенесені, в основному, на західні та північні землі Речі Посполитої [387; 320].

У XX ст. в польській науковій літературі набув значного поширення термін «креси» в географічному значенні та «Креси» в значенні історичному та аксіологічному, а також «література Кресів», яка обіймає літературні явища, що поставали на території східного та південно-східного пограниччя Речі Посполитої Ягеллонів. Термін «креси» використовується також в історії польської мови й означає території поширення польщизни та її

функціонування, на яких вона не мала етнічного підґрунтя, тобто нашарувалася на чужомовну українську й білорусько-литовську мовну основу. З погляду діалектології, східні Креси – це територія, розташована на схід від польсько-українського етнічно-мовного кордону [KurzowaO, с. 4].

Як відомо, початково слово *креси* вжив Вінценти Поль у поемі-рапсодії «Могорт», де оспівав лицарство захисників пограниччя. Пізніше значення цього поняття значно розширилося. Як зауважує Р. Радишевський, Креси (як загальна назва всіх польських земель, зокрема південних і західних), не відразу стали загальноживаним терміном, оскільки були спроби альтернативних дефініцій. Зокрема, паризький журнал польської діаспори та мистецького середовища «Культура» намагався популяризувати аббревіатуру УЛБ (ULB): Україна (Ukraina) – Литва (Litwa) – Білорусь (Białoruś), що відображала б сутність культуротворчого процесу багатонаціональної та багатомовної Польщі, а також внесок української, білоруської та литовської культур у розвиток пограниччя. Ч. Мілош вживав слово «міжмор'я», розширюючи семантику до меж цілого європейського континенту й наголошуючи на ролі мосту, яку відіграло пограниччя на межі культур Середземномор'я та земель, що перебували під візантійським впливом [Радишевський, с. 5].

Слово *креси* польське *kresy* з нім. *Kreis* – коло, границя, лінія [SEB, с. 266] у старопольській мові означало низку сторожових веж, що тяглися степами від Дністра до Дніпра, й пов'язувалося переважно з Поділлям [ES, с. 98–99]. Однак південно-східна окраїна Речі Посполитої постійно змінювалася. У XVI ст. Кресами називали Поділля й Україну, в XVII ст. – Дике Поле. У міжвоєнний період офіційна назва «Східні креси» стосувалася заселених українцями, білорусами й литовцями Львівського, Тернопільського, Станіславського, Волинського, Поліського, Білостоцького, Віленського і Новгородського воєводств.

У нашому дослідженні ми використовуємо поняття пограниччя як повноцінний науковий термін. У цьому ж дискурсі вважаємо, що українсько-польські Креси є типовим, передусім, мовно-культурним пограниччям.

С. Козак пише, що європейська чи середземноморська культура, в тому числі її візантійський варіант, що створювався на території від Кавказу на Сході до Сицилії й Венеції на Заході, не могла зводитись до національного рівня, обмежуючись ним. Радше вона є етнокультурною мозаїкою, що репрезентує розмаїття думок і мов, плюралізм традицій і звичаїв, маючи виразні риси інтелектуально-культурної відкритості. Саме це є доказом пограничності прапочатків європейської цивілізації, польської та української культур, що формувалися шляхом взаємообміну цінностями із зовнішнім світом та відчували імпульси двох пограничних цивілізацій – грецько-візантійської та римсько-латинської [284, с. 113].

Підґрунтям для появи спільних культурних явищ українсько-польського пограниччя стало існування першої Речі Посполитої, а саме період від кінця XVI до початку XVIII ст. У XVI ст. польська держава (окрім приєднання етнічних українських територій) поєднала перед загрозою, з одного боку, Москви, з іншого – Німеччини кілька народів: українців, білорусів, литовців, тим самим зосередивши культурні традиції цих народів, зробила їх джерелом своєї сили й живучості.

Полісемічне значення пограниччя набуває конкретної суті в загальному контексті й залежить від епохи. Семантичні зміни цього терміна виникають внаслідок геополітичних перетворень та історичних подій. Після підписання Люблінської унії 1569 р., в результаті якої Польща стала офіційно багатонаціональною державою, прикордонні землі набувають значення своєрідного бастиону проти турецько-татарської загрози для захисту не тільки своєї землі, а й віри та культури. Героїзм простих українських мешканців, які відстоюють свої зруйновані оселі, згодом навіть обростає міфами. На допомогу в боротьбі зі східним ворогом на пограничні землі відправляють польських шляхтичів, які отримують як винагороду землі, на

яких будуються оборонні фортеці та замки. На основі цього тогочасна література створила культ лицаря, який боронить власний край та християнську віру від східної загрози. Поруч з поляками героями ставали українські шляхтичі та запорозькі козаки.

Українсько-польське пограниччя, окрім історико-геополітичного фактора, стає частиною літератури, мови та мистецтва взагалі, художній світ якого, без сумніву, співвідноситься зі світом реальним. Безумовно, дійсність пограниччя впливала на формування колективної свідомості поляків коронної та пограничної Польщі. Міфи, легенди, утопії, архетипи пограниччя, незалежно від семантичних нюансів, будучи специфічними проявами колективної свідомості, визначали напрям і склад мислення цілих поколінь і ставали чи не найважливішим аргументом в одвічному дискурсі про польську екзистенцію на Кресах. Дж. Бірлайн вважав, що перелічені поняття створюють основу для утворення держави й забезпечують повноваження уряду, об'єднуючи всіх громадян за допомогою символізму [23, с. 161].

Тривалі явища та процеси взаємопроникнення або зіткнення різних форм культур впливають на формування певного типу особистості з властивою їй специфічною пограничною свідомістю. Спільнота, що формувалася в умовах пограниччя, в культурологічному значенні була носієм цілої низки універсальних цінностей. Серед них С. Ульяш [385, с. 51–53] виділяє декілька найголовніших:

1. Поліморфічність, тобто різнорідність єдиної слов'янської історичної спільноти. Світ європейського Сходу вирізнявся двомовністю (у фізичному й культурному сенсі) та потенційною наявністю людей із подвійною культурною ідентичністю, тобто таких, які вільно почували себе в межах двох або трьох культур.

2. Культурний федералізм, тобто діалог культур та відкритість на впливи. Обґрунтуванням такого явища є ідея відповідальності та толерантності одних щодо інших, своєрідного побратимства.

3. Значення індивідуальної та національної ідентичності. Саме на пограничних землях з послабленим зв'язком із центром відбувалося постійне зіставлення з іншими етнічними групами, тобто «ми – інші» (С. Уляш пропонує менш емоційний термін «інший», а не «чужий»). Усе це породило специфічну діалектику пограничної спільноти та індивідуальності.

4. Амбівалентність східного пограниччя, сфери маргінальної, але й зони потенційного проникнення, що проявляється у сприйнятті рубежів як територій, які перебували під постійною загрозою.

5. Цінність «малої» або «приватної» вітчизни. Такими вітчизнами були Полісся, Волинь, Гуцульщина, Україна, Галичина. Вони є символічними знаками значно ширших культурних процесів. Людина, особистість сумує не за державою, а за «органічною» та «близькою серцю» вітчизною, а усвідомлення приватної вітчизни сприяє поглибленню значення центральних загальнонаціональних цінностей. Пограниччя було колискою для таких співців рідного краю: А. Мальчевський, С. Гоцинський, Ю. Б. Залеський, З. Фіш, М. Грабовський, Ю. Словацький, Т. Заборовський тощо.

6. Образним утіленням згаданих вище цінностей є дім, родина, міжлюдські взаємини, а також природа та краєвиди, що були фоном історії, формою пам'яті культури. Часто вживані в літературі пограниччя описи річок, озер, курганів, долин, пущ, ярів, степів, доріг, садів і парків не були сліпим відбиттям реальної дійсності, натомість виконували функцію художнього коду, в якому містилася інформація про історію пограничних територій і приватної вітчизни. Географічний простір та історичний час трансформуються в часопростір (хронотоп), що піддається сакралізації й, за допомогою якого, розкривається приховане глибоке значення рідної землі. Екскурс до малої вітчизни набуває ширшого значення й набуває ознак «подорожі» до витоків, де беруть початок як цінності та символи, так і комплекси та вади.

7. Концентрація мистецтва як вияв пошуку витоків. Креси стають не тільки місцем пам'яті та історичним простором – вони також перебувають у

центрі літературної пам'яті та художнього простору, де проявляються різноманітні концепції вираження правди про людину, природу та світ.

8. Культуротворчий характер свідомості знищення польської екзистенції на пограниччі. Творча думка митців пограниччя розвивалася паралельно з постійним відчуттям «кінця», що сприяло творчому визволенню та підвищенню естетичного рівня.

9. Європейські ознаки простору пограниччя є невід'ємним елементом свідомості його мешканців, що проявляється незалежно від іншої візії, пограниччя – як місця зіткнення націй, культур і релігій. Слід пам'ятати про історичні факти, що сприяли посиленню згаданих ознак, а саме – про цивілізаційно-культурні та релігійні експерименти, спроби поєднати Схід та Захід, зокрема церковні унії.

Як бачимо, до однієї з головних рис С. Уляш відносить поліморфічність. Пограниччя представляло багато народностей, а звідси виникає полілінгвізм, різноманітність культур і віровизнання, що трансформується в особливий культурний феномен. Офіційною мовою на цих землях стає польська мова, яка швидко поширюється в урядовій, торгівельній сфері, а також в художній літературі. Швидкий розвиток міст призводить до значного культурного й освітнього розквіту. Під кінець XIV ст. виникають у багатьох містах парафіяльні польські школи, а в XVI та XVII ст. єзуїтські колегіуми в Ярославлі та Львові. У 1772 році функціонувало близько 80 друкарень. Участь пограниччя в розвитку польської культури проявляється згодом у літературній творчості. Протягом XVI ст. лише Червона Русь дала близько 60 письменників, що на той час становили 11 % від загальної кількості польських письменників [299, с. 10]. Серед митців слова XVI ст., життєвий і творчий шлях яких пов'язаний із пограниччям, слід виокремити: Я. Гербурта, С. Оріховського, М. Рея, Б. Гербеста, М. Семп-Сажинського, Я. Замойського, Ш. Шимоновича. У XVII ст. до таких належали брати Зіморовичі, С. Любомирський, К. Твардовський, Ш. Жебровський, у XVIII ст.: Я. Яблонівський, Ф. Карпінський,

І. Красицький, С. Лещинський. Червона Русь відіграла значну роль у формуванні польської культури до другої половини XVIII ст. Культурна активність спостерігається згодом у XIX ст. у період відродження Галичини й Львова як західного осередку наукової творчості, освіти й культури. У цей час на особливу увагу заслуговує виникнення в польській літературі «української школи», творчість представників якої й надалі викликає наукове зацікавлення.

Незважаючи на динамічний розвиток української мови й культури того часу, польська мова залишалася другою як мова офіційних контактів. Переломними моментами для польської мови та культури стають поділи Польщі. Після зміни кордонів і сфер впливу атмосфера постійного «зіткнення» культур з часом переростає в міжкультурний діалог. Функції культурного центру переймає пограниччя в широкому розумінні, де характерним явищем є взаємне проникнення групової свідомості різних середовищ і культур. Значно пізніше, вже після подій 1939 року відбувається поступовий занепад спільних культурних та мовних явищ на ґрунті польщизни.

В українському мовознавстві О. Лазаренко обґрунтовує використання терміну «польський периферійний (окраїнний) діалект» (*polszczyzna kresowa*), який запропонував свого часу білоруський вчений В. Веренич, на позначення діалектів, що функціонують за межами основного ареалу поширення польської мови. Оскільки діалекти представлені на території України, Білорусі та Литви, це зумовило їхній поділ на південний та північний варіанти, тобто такі, що сформувалися на сході Речі Посполитої на українській, білоруській та литовській основах [89, с. 7–12].

Отже, ми розуміємо польську мову південно-східного пограниччя як територіальний різновид польської мови (розмовної та писемної), якій властиві певні відмінні регіональні мовні особливості. До цього варіанту теж належать південний периферійний діалект, львівський міський говір і південні пограничні народні говірки.

З. Курцова подає механізм виникнення «третьої мови», яка містить риси обох мов, а саме південного польського периферійного (кресового) діалекту [KurzowaO, с. 29]. Оскільки на пограничних землях була поширена саме літературна польська мова, вона й становить польський суперстрат. Польський периферійний діалект, утворений на українському субстраті з суперстрату польської літературної мови має риси «культурних» діалектів («культурним» діалектом у польській лінгвістичній традиції називають літературну мову), але відрізняється від етнічних «культурних» діалектів, оскільки не мав підтримки в автохтонних польських говірках.

З. Курцовій належить науково обґрунтоване заперечення концепції К. Дейни, який вважав, що мовні регіональні різновиди, що функціонують за східним кордоном Польщі не можна трактувати як діалекти існуючої етнічної польської мови, ці діалекти вчений розглядає як відхилення від загальноприйнятих норм польської мови, що викликані внаслідок інтерференції [237, с. 56]. Провівши детальне дослідження наведених аргументів К. Дейни, З. Курцова не знаходить жодних особливостей в аналізі традиційних схем польських етнічних діалектів, які б не можна було використати під час опису периферійного діалекту. Як висновок, З. Курцова наводить схему залежності периферійного діалекту як похідної загальноновживаного польського мовного коду від загальної польської мови [KurzowaO, с. 29].

Наукові розвідки вивчення цього регіону розпочав В. Курашкевич, який описує найважливіші властивості письменників з гродської грабовецької книги за 1566–1569 роки [290]. Вивчення цієї проблеми продовжив Ч. Косиль, який аналізував фонетику та словозміну міщан з Грубешова першої половини XVIII ст. [281].

До числа перших досліджень польської мови південно-східного пограниччя належать студії К. Дейни [238], М. Лесіва [305], С. Грабця [HrE; 260]. Говірки центральної і південно-східної Люблінщини були предметом досліджень численних наукових статей, монографій (Є. Бартмінський,

С. Вархол, В. Курашкевич, Г. Пельцова, Ф. Чижевський) [211; 394; 290; 291; 330–332; 232–234].

На особливу увагу заслуговує поява в 1985 році монографічного дослідження З. Курцовой «Polszczyzna Lwowa i Kresów południowo-wschodnich». У цій праці чи не найбільш ґрунтовно описано найважливіші риси південного польського периферійного діалекту та виокремлено характерні фонетичні та морфологічні риси периферійного діалекту, що відрізняють його від решти діалектів [KurzowaPL]: відсутність мазуріння, відсутність звуженого *a*, консонантична вимова носових голосних перед щілинними, деназалізація *a* в кінці слова, схильність до подовження наголошених голосних і редукації ненаголошених голосних, відсутність опозиції чоловічоособових та нечоловічоособових форм. Сюди ж також варто віднести значну кількість спільного українського словникового складу.

Важлива роль в опрацюванні методології вивчення польської мови пограниччя належить Я. Рігерові. Одним із його найважливіших досягнень стала організована у Варшаві школа молодих українських та польських науковців, результати досліджень яких були опубліковані в періодичному виданні за редакцією Я. Рігера «*Studia nad Polszczyzną Kresową*».

Упродовж останніх років активізувалося контрастивне вивчення польських південних пограничних говірок з польськими говірками, які функціонують на польських етнічних землях (М. Борцюх, Е. Дзенгель, С. Рудницький, І. Цехош) [217; 245–246; 351; 229]. Комплексним синтетичним дослідженням щодо функціонування південного периферійного діалекту стала праця Е. Дзенгель «*Polszczyzna na Ukrainie*» [246]. У ній репрезентовано соціально-історичне підґрунтя та сучасний стан особливостей проживання поляків в Україні, описано українсько-польський білінгвізм та фактори, що впливають на збереження або занепад польської мови, подано основні характерні риси польських говірок та вплив української мови в галузі фонетики та словозміни.

На особливу увагу багатьох дослідників заслуговувало кілька дискусійних моментів: чи варіант польської мови, який сформувався на пограниччі, здійснював зворотний вплив на розвиток літературної загальнопольської мови, а також, чи виступав посередником українськомовних впливів на польську мову. Відразу варто наголосити, що в польському мовознавстві українізми часто трактують не як безпосередні запозичення з української мови, а як регіоналізми або як кресові елементи.

К. Нітш був одним з перших польських мовознавців, хто звернув увагу на значний вплив периферійного діалекту на розвиток польської мови. Дослідник відразу висунув тезу про роль цього діалекту як посередника в запозиченні українських елементів польською мовою. Відомий лінгвіст периферійний діалект трактував як регіональну відмінність польської мови, а пограниччя – як одну з діалектних дільниць Польщі того часу. У статті «О wzajemnym stosunku gwar ludowych i języka literackiego. I. Pochodzenie polskiego języka literackiego. II. Wpływ prowincji ruskich na polszczyznę literacką» автор стверджує, що в ідеально поданій Я. Кохановським досконалій формі літературної польської мови XVI ст. починають проявлятися діалектні відмінності «поза польським етнографічним простором – на Русі» [320, с. 80]. До цих відмінностей автор відносить вимову *é* як *i*, (*y*), що попереджувала, а згодом пришвидшила польську тенденцію, занепад *á* всупереч загальнопольському розвитку, занепад протягом XVII і XVIII ст. родового відмінка однини іменників жіночого роду з м'якою основою на *-e*: *tej ziemie*, *granice* і умовного способу на *-ch*: *robilbych*, *bychmy widzieli*. Відсутність зазначених рис у мовленні поляків пограниччя призвело до занепаду їх у літературній мові. На думку К. Нітша, це означало послаблення впливу старих культурних осередків Великої і Малої Польщі й збільшення значення пограничних земель. На відміну від А. Брюкнера та З. Клеменевича, мовознавець не обмежує українськомовний вплив XVI та XVII ст., а стверджує, що в другій половині XVIII ст. відбувається його посилення завдяки літературній творчості багатьох

письменників, життєвий і творчий шлях яких був пов'язаний з етнічними українськими територіями. Завдяки А. Нарушевичу, І. Красицькому, Ф. Заблоцькому, Ю. Немцевичу, Ф. Карпінському, Ф. Князьніну поширилися в мові поезії рими (і вимова) на кінці слова *q* як *o*, а також сполучень в середині слова *oń, eń* як *on, en // q, ę*. [322, с. 57]. У дослідженні «Z historii polskich rymów» К. Нітш пише, що подав лише факти, які виразно свідчать про наслідки для польської літературної мови історичного розвитку Польщі на Русі. Цей вплив був настільки сильний, що не міг у той чи інший спосіб не відбитися в такому дзеркалі культури, яким є мова [322, с. 76]. К. Нітш вважав, що польська мова пограниччя брала участь у формуванні польської літературної мови на рівні з іншими етнічними польськими територіями.

Вплив периферійного діалекту на фонологічну систему польської мови досліджував і аналізував С. Урбанчик, який погоджується з поглядами К. Нітша про вплив заможних шляхетних родин пограниччя на політичний і економічний розвиток краю. Вчений також звертає увагу на ще один соціологічний факт, а саме на поширення дрібної шляхти, отже й на розширення соціального підґрунтя периферійного діалекту. Він зазначає, що «...коли пригадати, як натовпи убогої шляхти з корінної Польщі тисячами вішалася на їх (Вишневецьких, Замойських) двері, одягалася в їхні кольори й воювала у їхніх приватних військах, їздила зі своїми хлібодавцями на сейми й суди, то механізм переймання й поширення нової вимови стане зрозумілим» [389, с. 255]. У статті «Przyczyny zaniku samogłosek pochylonych w języku polskim» стверджує, що вплив периферійного діалекту тривав безперервно від XVI до XIX ст., адже політична й культурна роль шляхти пограниччя протягом цього часу не зменшувалася. Саме цим верствам населення пограничних територій слід завдячувати змінам у польській літературній мові, оскільки вони мали можливість поширювати мовні інновації, надаючи їм статус загальноновживаних чи навіть нормативних, наприклад, у друкованих текстах [388, с. 276]. Отже, С. Урбанчик і К. Нітш вбачали в периферійному польському діалекті четверту, разом із

Великопольщею, Малопольщею і Мазовшем, діалектну основу польської мови.

Критичні зауваження щодо перебільшеного впливу периферійного діалекту на розвиток польської літературної мови висловила І. Басрова, яка зазначила, що більшість мовних змін відбулися не під зовнішнім впливом, а завдяки внутрішнім мовним законам розвитку. Вона також заперечила значний вплив шляхти пограниччя, мотивуючи, що жодна людина не може впливати на розвиток мовних процесів. За висновками дослідниці, вплив т.зв кресового діалекту не є доконаним фактом, а лише гіпотезою [ВајероваК, с. 225].

До історії польської мови, а саме до польсько-українських контактів в історичній перспективі, звертався польський лінгвіст Т. Лер-Сплавінський, який стверджував, що завдяки своєму специфічному характерові, цей діалект відіграв визначну роль у розвитку літературної польської мови. Саме йому, без сумніву, завдячуємо тією великою кількістю елементів руського походження, які ввійшли до словникового складу освічених поляків [297, с. 107].

Вплив цього діалекту спостерігаємо також у літературній творчості письменників, життєвий і творчий шлях яких пов'язаний із пограниччям: Я. Гербурта, С. Оріховського, М. Рея, Б. Гербеста, М. Семп-Сажинського, Я. Замойського, Ш. Шимоновича (XIV ст.), братів Зіморовичів, С. Любомирського, К. Твардовського, Ш. Жебровського (XVII ст.), Я. Яблоновського, Ф. Карпінського, І. Красицького, С. Лещинського (XVIII ст.). Історія української лексики, яка фіксується у творах цих письменників, була різною: частина слів увійшла до польської літературної мови й згодом сприймалася як власне польські слова: *bohater*, *step*, *kurhan*, *hulać*, *hodować*. Деякі лексеми українського походження активно використовувалися в польській мові зі стилістичною метою – підкреслення місцевого колориту, наприклад, у творах представників української школи в

польській літературі XIX ст. – Б. Залеського, А. Мальчевського, С. Гошинського тощо [158, с. 92].

Одним із джерел поповнення польської мови лексемами українського походження була також польськомовна творчість українських письменників XVI–XVII ст.: Л. Барановича, І. Галятовського, С. Косіва, П. Могили, М. Смотрицького, І. Потія та ін. До недавнього часу творчість цих українських культурних діячів не сприймалася в контексті розвитку польської літератури. Вони не вважалися польськими письменниками, хоча інколи їхня польськомовна спадщина була більш багатого, ніж та, яку вони творили рідною мовою. На нашу думку, літературний доробок цих письменників належить не одній, а двом культурам: українській та польській.

2.2. Українсько-польські мовні контакти

Проблема висвітлення впливу української мови на розвиток польської мови неодноразово піднімалася в багатьох наукових працях та викликала дискусії в українському та польському мовознавстві. Одним з перших в українській лінгвістиці українсько-польським мовним контактам присвятив свою увагу П. Куліш [цит. за 54, с. 6]. П. Житецький у статті «Нарис літературної історії української мови в XVII ст.» підкреслив, що, в польській мові функціонувала значна кількість слів українського походження, які були запозичені протягом віків спільного життя українського народу з польським [62, с. 51]. В. Русанівський відзначав, що в польській мові XVI–XVII ст. у всіх її різновидах відображений вплив української мови [144, с. 96]. Українсько-польські мовні взаємозв'язки принагідно досліджували Л. Булаховський, І. Білодід, Г. Їжакевич, З. Франко [28; 29; 24]. Проблему українсько-польських міжмовних взаємин розглянув Й. Дзендзелівський у статті «Українсько-польські лексичні паралелі». Окрім спільних українсько-польських лексичних утворень, предметом вивчення стають українські запозичення в польській мові (враховуючи й українське посередництво) [55,

с. 276]. Ґрунтовне опрацювання українсько-польських мовних контактів здійснила Н. Романова. Вона стверджує, що належне висвітлення цієї проблеми є надзвичайно необхідним для найбільш повного з'ясування історії формування низки слов'янських мов і сприятиме розв'язанню важливих питань, пов'язаних з проблемою міжмовних контактів [142, с. 41]. У монографічній праці «Словообразование и языковые связи (Русско-украинско-польские языковые связи XVI–XVII вв. и вопросы словообразования)» дослідниця розглядає питання методики аналізу російсько-українсько-польської мовної взаємодії, підкреслюючи, що ця тема відіграє велику роль у вивченні специфічних мовних контактів, складність яких пов'язана з близьким характером взаємодіючих мов (які походять з загального джерела) і довготривалістю їх існування в тісних територіально-адміністративних кордонах [143, с. 30].

Серед найновіших студій слід відзначити монографічне дослідження Т. Черниш «Слов'янська лексика в історико-етимологічному висвітленні: (гніздовий підхід)» [185], а також наукові розвідки О. Войцевої, А. Кравчук, Л. Лазаренко, О. Макарової, Л. Непоп-Айдачич, Л. Ніколаєнко, М. Пасюківської, М. Юревич тощо [35; 84; 89; 104; 124; 126; 133; 196].

У польській філологічній науці дослідження українсько-польських мовних контактів найбільш інтенсивно відбувається в галузі діалектології та при вивченні процесів формування польської літературної мови. Взаємодію українських і польських говорів вивчали К. Дейна, С. Вархол, В. Курашкевич, М. Лесів, Ф. Чижевський [235–238; 394; 290–291; 305–306; 232–234]. Учені були одностайні у твердженні, що для польської мови, яка функціонувала в Україні, завжди була характерна наявність українських елементів та орієнталізмів, що проникали до неї через українське посередництво. З найдавніших пам'яток слід назвати «Rozmyślanie przemyskie» XV ст., судові записи, які частково були написані польською мовою, починаючи з XVI ст. Мова багатьох пам'яток з етнічних українських

територій вказує на українські інтерференції, які виходять з-під пера письменника-українця.

Вплив української мови на розвиток фонетичної, граматичної та лексичної структури польської мови вивчали І. Баєрова, В. Вітковський, Ф. Заремба, П. Зволінський, К. Нітш, С. Урбанчик, З. Штібер, М. Юрковський [BaierowaK; 397; 406; 408; 320–323; 386–390; 371; 269]. Значна кількість монографій та статей була присвячена аналізу тематичних груп українських запозичень або окремих лексем українського походження (Т. Мініковська, М. Шимчак, М. Юрковський) [316; 377; 268].

На особливу увагу заслуговує вивчення українських лексичних запозичень С. Урбанчиком, Т. Мініковською, Г. Риттер в історії розвитку польської мови [386; 317; 353].

Питання запозичення української лексики до польської літературної мови ґрунтовно висвітлювалося на матеріалі польської художньої літератури: В. Вітковський «Język utworów Joannicjusza Galatowskiego na tle języka piśmiennictwa ukraińskiego XVII wieku» [398], С. Грабець «Elementy kresowe w języku niektórych pisarzy polskich XVI–XVIII wieku» [HrE], Я. Залеський «Język Aleksandra Fredry» [ZalF], П. Зволінський «Uwagi o języku Marcina Bielskiego» [410], М. Карплюк «O języku Macieja Strykowskiego. Historyka i poety z drugiej połowy XVI w. Regionalizmu, cechy ruskie i poetyzmu w dziedzinie fonetyki» [272], С. Роспанд «Język i artyzm językowy Jana Kochanowskiego» [349], Ф. Славський «Słownictwo J. Słowackiego» [367], М. Юрковський «Ukrainizmy w języku Juliusza Słowackiego» [269], «Rutenizmy i orientalizmy w Sumariuszu wierszów Stanisława Samuela Szemiota» [267] та ін. Безумовно, найбільше досліджень на тему польської мови творів письменників українського походження, які писали виключно польською мовою. Однак існують студії, присвячені польськомовній спадщині українських авторів. Такими, наприклад, є дослідження С. Урбанчика, який зосереджує свою увагу на польській мові творів

М. Смотрицького [389], а також наукові студії О. Лазаренко щодо польськомовних текстів Л. Барановича [89].

Серед перших розвідок, присвячених впливу польської мови на українську, слід виокремити праці П. Житецького, І. Огієнка, Д. Шелудька, І. Шаровольського. Складність проблеми викликала багатоаспектність досліджень, тому значна кількість мовознавчих праць зосереджена на вивченні запозичень із польської мови в староукраїнських пам'ятках. Авторами цих робіт є О. Геращенко, Л. Гонтарук, В. Мойсієнко, М. Рогаль, В. Титаренко, Ф. Ткач. Наповненням тематичних груп іншомовними словами займалися Р. Ріхардт, М. Худаш, І. Сабодош, Д. Гринчишин, І. Керницький, Ф. Ткач, М. Рогаль та ін., адаптацією полонізмів у староукраїнській мові – Л. Гумецька. Українсько-польські паралелі були предметом досліджень Й. Дзендзелівського та П. Гриценка. Аналіз запозичень на матеріалах словників, зокрема Словника староукраїнської мови XIV–XV ст., здійснили Д. Будняк, В. Вітковський, М. Карплюк, Словника української мови XVI–XVII ст. – Л. Гонтарук, Словника української мови та Етимологічного словника української мови – Д. Будняк. Лексичні запозичення з польської мови в українській літературній мові 20-30 рр. XX ст. дослідила В. Піддубна.

Тривала історія українсько-польських мовних взаємозв'язків розпочинає свій відлік від часу відокремлення цих мов від праслов'янського джерела та сусідства обох народів, що протягом віків жили на великих суміжних територіях, контактували між собою, змішувалися, збагачували свою культуру й мову. Літературна польська мова у своєму розвитку спирається на римську та західноєвропейську культуру й латинську мову, українська мова – на візантійсько-церковнослов'янську культуру з церковнослов'янською та грецькою писемністю. Отже, писемна історія цих українсько-польських взаємовпливів налічує більше тисячі років.

Взаємну близькість обох мов підтверджує походження зі спільної праслов'янської основи, після відокремлення від якої розпочинається власний мовний розвиток, що призводить до системних відмінностей у

фонетиці: наявність носових голосних, відсутність повноголосся тощо. Низка флексійних, словотворчих, синтаксичних рис та лексики (окрім спільно успадкованої праслов'янської), що відрізняється звучанням та походженням, теж вказує на відмінності, що виникли в процесі розвитку.

На жаль, про період українсько-польських зв'язків XI–XIV ст. маємо небагато відомостей. А. Вінценз вважає, що для цього етапу взаємодії характерний вплив української мови на польську. Підтвердженням виступають тісні контакти між народами та правлячими верхівками: спочатку київськими князями, а згодом галицько-волинськими, що проводили переговори, укладали династичні шлюбні зв'язки з представниками польської знаті тощо [Вінценз, с. 37]. Ю. Шерех-Шевельов зазначав, що початок цих впливів припадає на кінець XIV–XV ст., завдяки поширенню й авторитету української мови як офіційної в Литовській державі [Вінценз, с. 37]. На тісні контакти, які залишили слід у мові обох народів, вказував А. Генсьорський: «Можна вважати, що те, що в лексиці Галицько-Волинського Літопису появляється вперше у староруському письменстві, а у більшості випадків характерне лише цій пам'ятці і знаходить своє повне відображення тільки у старопольській мові, є староукраїнсько-польським витвором XII ст.» [41, с. 57].

Отже, кінець XI ст. і середину XIV ст. вважаємо як перший період українсько-польських мовних контактів, коли домінують українські впливи завдяки високому статусу культури Київської Русі. Згідно з твердженням Г. Півторака, саме XI ст. слід вважати рубежем, від якого є вагомими підстави вважати українську мову самостійною [135]. Відсутність польських писемних текстів ускладнює аналіз українсько-польських зв'язків зазначеного етапу, цінним у цьому плані залишається дослідження С. Урбанчика, який виділяє сто п'ятдесят українізмів у старопольській мові [386, с. 437–444], що передбачає їх вживання у більш ранній період до 1500 року.

Другий період мовних контактів припадає на XV – другу половину XVIII ст. – це період польського мовного домінування [Вінценз, с. 38]. За Люблінською унією до складу Польського королівства були включені Підляшшя, Волинь та Київщина, які перебували під прямою польською владою. Від часу входження частини українських земель до складу Речі Посполитої, староукраїнська мова безпосередньо зіткнулася із старопольською мовою, а церковнослов'янська на українському ґрунті з латинню. Отже, розпочинаються найбільш значимі та відчутні мовні зв'язки, наслідки яких спостерігаємо в сучасних мовах. Наявність текстів цього періоду дозволяє стверджувати, що лексика та синтаксис деяких українських мовних стилів зазнає значного впливу польської мови, а через польську мову – частково латинської мови.

Під час правління короля Яна Казимира (1506–1548) процес дедалі сильнішої полонізації відбувався в українських містах. Село зазнавало меншого тиску полонізації, адже споконвічно було виключно українським. Як відомо, за Андрусівським мирним договором 1667 року українські землі були розділені між Москвою і Польщею. До останньої відходили Правобережна Україна та західноукраїнські землі, що ще більш сприяло поширенню польської мови на цих територіях.

На думку В. Русанівського, у зв'язку з розширенням функціональних меж літературної мови, розвитком ділової мови, а також художньої літератури, виникненням перекладної літератури (зокрема, богослужбових книг) з XVI ст. збільшується число запозичень із польської мови українською [144, с. 95]. Наприклад, кількість полонізмів у мові ділового стилю перевищує 10%, а в актових документах з Галичини їх кількість досягає 16%, вони фіксуються й у документах із Закарпаття, яке не зазнавало безпосереднього польського впливу [173, с. 22–29]. Популяризації полонізмів сприяло також вживання їх у всіх стилях тодішньої літературної мови, особливо в художньому, ці запозичення фіксують тогочасні словники («Лексикон словенороський» П. Беринди та «Синоніма словенороська»).

Т. Лер-Сплавінський так писав про розвиток української літературної мови: «Мова літературних творів XVII–XVIII ст. була перенасичена польськими словами, українізованими шляхом додавання українських закінчень, була значною мірою штучно створеною і мала слабкий зв'язок з живою побутовою мовою народу» [298, с. 107]. Ситуацію в офіційно-діловому стилі описує В. Мойсієнко, який зазначає, що «документальні підтвердження відстоювання шляхтою права на свою мову можуть свідчити лише про одне: вона поступово виводилася з діловодства, що явно ускладнювало розуміння місцевим населенням державних офіційних паперів. Із кінця XVI ст. можна говорити про значне поширення серед української шляхти й козацької старшини польської мови» [120, с. 338]. Вплив польської на розмовну українську мову важко встановити з огляду на відсутність пам'яток, писаних живою мовою в зазначений період. На думку В. Титаренко, живе мовлення сильного впливу польської мови не знало, йому був властивий лише незначний відсоток польських елементів із наявних у стандартизованих, насичених іншомовними зразками кліше, подекуди повністю пересипаних цитаціями з польських документів [171]. Л. Гонтарук робить висновок, що в XVI–XVII ст. польська мова була найактивнішим джерелом безпосередніх й опосередкованих запозичень в українську літературну мову цього періоду. З неї в останню входили слова з найрізноманітніших лексико-тематичних груп: військової, юридичної, побутової, абстрактної (оцінної) та ін. Ці запозичення з польської мови не були сталою структурною одиницею лексичної системи української мови, а радше пропозицією до цієї системи, що формувалася для обслуговування нової літературної мови того часу. В українській мові полонізми проникають у систему церковнослов'янських запозичень, витісняючи останні зі вжитку. Важливу роль у цьому процесі відігравала актова мова XIV–XV ст. [47, с. 102].

У період підсилення полонізації здивування дослідників викликає поширення українських лексичних елементів у польській пасторальній поезії із середини XVI ст., а у XVII ст. спостерігаємо не лише інтеграцію

українізмів до польської поезії, а й можемо говорити про українську мову в польській літературі. Процес запозичення українізмів до польської літературної мови тривав безперервно з різною інтенсивністю аж до ХХ ст. [154, с. 354].

Мова поляків, що проживають на території України зазнає значного впливу української мови, що призводить до виникнення т.зв. кресового діалекту з характерними рисами. Це залишає вагомий слід у польській загальнонародній мові. Українські впливи, починаючи від Берната з Любліна та М. Рея, активізуються у авторів, що походять з етнічних українських земель або перебували на них упродовж тривалого часу. Значна кількість запозиченої української лексики увійшла до словникового складу польської літературної мови, функціонує в ній на сучасному етапі й сприймається носіями як власне польські лексеми. Інші лексичні елементи фіксуються лише в південно-східних говірках, а частина українських слів, які використали польські письменники, відійшла в забуття.

На противагу зростанню впливу української мови в польській художній літературі, в діловій мові спостерігаємо його зниження. Це можна пояснити появою рис стабільності у всіх стилях польської мови. Найбільш відчутний вплив української мови спостерігаємо в лексичній системі. До специфічних українських фонетичних рис, що містяться в текстах польської ділової мови, належать: заміна польського *g* українським *h* та вживання *e* на місці *i*. У цей період у польській мові поширюються українсько-білоруські прізвища на *-icz, -owicz* (*Chodkiewicz, Stankowicz*), які витісняють старі польські форми патронімічного суфікса *-ic* (*kłonowic, królewic*) [HrE, с. 193].

Третій період датуємо другою половиною ХVIII ст., коли на зміну польсько-литовській Речі Посполитій прийшла Російська імперія. Територія ослабленої польсько-турецькими війнами ХVII ст. польської держави була розділена у 1772, 1793, 1795 роках між Росією, Прусією, Австрією. Значна частина польських земель і Правобережна Україна входять до складу Росії, яка нав'язує свою адміністративно-господарську політику. На думку

Ю. Шевельова, ця епоха відзначається відчутним послабленням польсько-української мовної взаємодії [Вінценз, с. 41]. Польська мова перестає виконувати роль носія культурних інновацій із Заходу, а українська – зі Сходу, внаслідок складних соціально-історичних процесів зазнає змін характер їх взаємовпливу. Територіальні перешкоди не могли завадити розвитку польської літературної мови, що у XVIII ст. була незалежною від діалектів та володіла певними мовними нормами.

У літературі польського просвітництва (XVIII ст.) знаходимо початки зацікавлення українським фольклором у творчості С. Трембецького, Ф. Карпінського, Ю. Шимановського, Ю. Немцевича, Ф. Князьніна. Інтерес польських письменників і громадськості до українського фольклору особливо зростає у XIX ст. Це був час, коли, як відзначав В. Щурат, українська пісня або згадка про неї появлялися в кожному польському літературному часописі, альманасі [цит. за 178, с. 7].

XIX ст. стає важливим етапом у розвитку українсько-польських мовних взаємовідносин. В українському мовознавстві неодноразово акцентувалося на ролі, яку відігравала польська мова у формуванні сучасної української літературної мови, а в польській – художня література в XIX ст. стає носієм української культури завдяки традиціям «української школи» та її послідовників. Вплив української літератури на польську прослідковується в забезпеченні змісту та матеріалу – фольклору, етнічного колориту дум, легенд, оповідей, які використовувалися після певної трансформації до прийнятих норм. Вживання українських елементів у художній мові сприяло поширенню в польській мові слів з *h*, впровадженню нових суфіксів, префіксів або їх значень. Численні лексичні запозичення з української мови, всупереч тематичній зумовленості, вкорінюються в польській літературній мові та вживаються письменниками з етнічних польських земель.

Певний підсумок дослідження впливів української «руської» мови представляє З. Курцова [KurzowaPL, с. 67].

– Роль української мови не виокремлюється серед інших мовних впливів, на думку А. Брюкнера, С. Слонського. Натомість К. Нітш, С. Урбанчик, Т. Лер-Сплавінський підкреслюють її вагоме значення. Напрямок і ступінь впливу української мови – лише зовнішній і маргінальний (А. Брюкнер), протилежна позиція до цієї думки – надзвичайно великий вплив, наслідки якого спостерігаємо у фонетичній, морфологічній, лексичній системах (К. Нітш, С. Урбанчик, Т. Лер-Сплавінський, З. Штібер, Б. Струмінський). Українська мова розглядається також як чинник, що пришвидшив власні тенденції розвитку польської мови (І. Баєрова).

– Якщо говорити про хронологічні межі українськомовних впливів, то варто зауважити, що найбільша активність, яка поступово спадає, спостерігається у XVI–XVII ст. (А. Брюкнер, С. Слонський, З. Клеменсевич, І. Баєрова, Т. Мініковська). Продовження тенденції зростання впливу бачимо впродовж XVIII ст. (К. Нітш, С. Урбанчик, З. Штібер), а також у XIX і XX ст. (Т. Лер-Сплавінський).

– Виділяють принаймі два види впливу української мови на польську. Це, передусім, безпосередній вплив (А. Брюкнер, С. Слонський, Б. Струмінський), а також вплив через польський периферійний діалект (К. Нітш, С. Урбанчик, Т. Лер-Сплавінський). Польський периферійний діалект на рівні з етнічними польськими діалектами брав участь у формуванні польської літературної мови (К. Нітш, С. Урбанчик, З. Штібер). У цьому контексті варто також зауважити, що українська мова стає одним з основних посередників у запозиченні орієнталізмів (особливе значення цьому питанню надають С. Грабець, Т. Мініковська).

Форми та мовні явища, які в польському мовознавстві трактують як українські, на думку Б. Струмінського, поділяються на такі типи: переконливі українізми, суперечливі українізми та не-українізми [373, с. 401]. До першого типу зараховують: занепад *á* (за К. Нітшем), морфологічно-словотвірні риси: формант *-icz, -owicz // -ewicz* (за А. Брюкнером), *-iszczе* у функції називання місцевостей та пейоративних назв

(С. Грабець), формант *-ajto* в експресивних назвах виконавців дій, а також суперлятивний префікс *prze-* (С. Грабець). До суперечливих українізмів належать: занепад *ó* (Т. Лер-Сплавінський), відсутність мазуріння в польській літературній мові, занепад у Р.в. однини іменників жіночого роду на м'який приголосний основи закінчення *-e*, занепад форм умовного способу на *-ch*, поширення типу *depczę* замість *depę* (К. Нітш). До третього типу Б. Струмінський відносить ті явища, які спочатку вважали українськими впливами, однак згодом знайшли їм інше пояснення: ідентифікація *é* з *e* (З. Клеменсевич), ідентифікація *rż* з *ż* (Т. Лер-Сплавінський) та ін. [373, с. 401–407].

Щодо лексичних впливів, то в словнику польської мови за редакцією В. Дорошевського виявлено близько п'ятдесяти українських лексичних запозичень, які проникли до польської мови в ХІХ ст. Якщо поділити лексичні запозичення на тематичні групи, то найбільше фіксуємо побутової лексики: *bundz, chołodziec, matałyga, korowaj, kucja, hajdawery, mereżka, hlak, koromysło, łuczyna*, флористичної лексики: *bakalie, bakun, bodiak, chmyz, dendera, kaczan, kuszcz, chmyz, tabun, derkacz*, топографічних назв: *basztan, czahary, halawa, kołbań, lewada, step*. Виділяємо також назви, пов'язані з культурою, звичаями українського народу: *hopak, korowód, kupala, bohomas, widun*. З української мови запозичено також назви осіб: *rezun, watażka, czumak, hałaburda, kacar, wataha*. На увагу заслуговують запозичення дієслівної лексики: *bajdykować, borykać się, buszować, czupurzyć się, czwanić się, haratać, hołubić, kałamucić, ochajtnąć, spatki*. Якщо порівняти із запозиченнями в старопольську та середньопольську добу, то відсутні переймання з військової та юридичної лексики [154, с. 353]. Найбільше цитат з українізмами В. Дорошевський подає з творів Ю. Словацького, Т. Єжа, А. Мальчевського тощо [154, с. 352].

Щодо впливу польської мови, то з розвитком і становленням Києва як осередка української культури відбувається поступове зменшення активності полонізмів та заміна окремих абстрактних польських лексем

церковнослов'янізмами або новотворами в художньому стилі. Однак на віддалених від Києва українських землях, які, з огляду на політичні причини, не мали тісного культурного зв'язку з історичною столицею, процес витіснення полонізмів не набув активності. У тяжких обставинах відбувався розвиток української мови, що на цих землях відтворювалася у своїй культурній цілісності в селянському середовищі. У вищих соціальних верствах, що були сформовані внаслідок соціально-політичних передумов життя на українських землях під владою Польщі, а з кінця XVIII ст. – Австро-Угорщини, все більшого поширення набуває білінгвізм (спочатку українсько-польський, а від середини XIX ст. – українсько-німецький) з відповідним розподілом за сферами вживання: польська та німецька – для офіційного та прилюдного спілкування, українська мова – для родинного, хатнього. Завдяки виникненню освіченої, соціальної, двомовної верстви населення українського походження, що стає континуантом встановлених у попередні епохи шляхів проникнення польських слів, відбувається й подальше запозичення полонізмів до українського лексичного складу. Цьому процесу сприяє звільнення від панщини селянства, що отримало значно більше прав у політичному та економічному житті суспільства. Досліджуючи буковинські тексти кінця XIX – початку XX ст., Л. Ткач зазначає, що список полонізмів у літературній мові західноукраїнського зразка, якби такий скласти, налічував би кілька тисяч одиниць лексичного, словотвірного, морфологічного, синтаксичного, фонетичного рівнів, кожна з яких має свою історію і потребує уваги дослідника [173, с. 23].

Як пише Н. Дем'яненко, вже на початок XX ст. у літературно-мовному процесі функціонувало близько 130 чистих полонізмів [52, с. 28–30]. Слова польського походження часто фіксуються в українській художній літературі різного періоду. Безумовно, цьому сприяє використання українськими митцями – переважно вихідцями з західноукраїнських земель – полонізмів у своїх творах, поширення та вплив польської розмовної та літературної мови з огляду на соціально-історичні, територіальні умови українсько-польських

контактів. Місце й роль запозиченої польської лексики в українській літературній творчості ще не знайшли належного висвітлення в україністиці, незважаючи на певні досягнення з цієї проблематики.

Відношення Лесі Українки до запозиченої польської лексики описує В. Сімович у своїх спогадах про її перебування на Буковині: «[...] щирим сміхом заливалася вона, почувши вперше деякі наші слова, досі їй невідомі. Вони видавалися їй чомусь-то комічними, хоча згодом вона не то що до них звикала, а навіть часто сама вживала. Таке смішне було для неї наше, таке відоме й таке дуже фігуральне слово «хляпавка», яка їй далася була дуже взнаки в Кімполонгу, коли день у день лив у першій половині червня 1901 р. дощ... Зате чомусь усе дуже боронила таких слів, що їх сама часто вживала у своїх творах, як: «цнота», та «розпач», та «урочий», слів, які й досі ріжуть наше вухо. На аргумент, що це явні польонізми, що вони нас неприємно вражають, вона відповідала: «Що мені до того, що вони були колись польські? Тепер їх уживає український нарід на Волині, і то вже здавна, вони вже наші, гарні, мені подобаються, й тому я їх уживаю». А знання народньої мови, народньої фразеології в Лесі Українки було незвичайне» [173, с. 24].

Досліджуючи полонізми у творах І. Франка, І. Ліпкевич зазначає, що однією з передумов закріплення польських запозичень у мовленні галичан у ХІХ ст. була тодішня система освіти. Підтвердженням цього слугує освітянська дорога самого І. Франка, який у школі в селі Ясениці-Сільній навчився читати й писати по-українськи, по-польськи, у Дрогобицькій гімназії, замість німецької, як мову викладання введено було польську [97].

Л. Е. Венглінський, описуючи навчання «руських» дітей, вказує на викладання в сільських школах трьох мов: «Що ж ви учите ся?. – «Числити, читати і трох нараз язиках і в трох тиж писати. По рускі і польські, то нас ще би стало, Але по німецькі!» [ЗСН, с. 466].

Варто наголосити про неперервність мовних контактів на розмовному рівні як у містах, так і в селах, а також українсько-польську двомовність представників української інтелігенції, в тому числі й православного

духовенства. Зрозуміло, що Л. Е. Венглінський польською володів вільно (підтвердженням є його польськомовна творчість), аналогічно, як і більшість освічених західноукраїнців, саме тому в його українськомовній поезії знаходимо фрази, речення польською мовою, які автором не перекладаються.

Життєві обставини змусили Л. Е. Венглінського послуговуватися у побуті та літературній творчості різними мовами: він добре знав латинську, німецьку, польську, російську, французьку (це підтверджує використання цитат та коментарі до текстів). У контексті вживання поетом іншомовних слів слід звернути увагу на два аспекти: іноземні слова в його художніх творах та його власне ставлення до таких слів.

Проблема українсько-польських міжмовних контактів складна й багатогранна, оскільки з питанням запозичень пов'язано багато теоретичних проблем. Під час дослідження запозичених мовних одиниць слід встановити його джерело, іншомовний прототип, а також критерії запозичення, які допоможуть з'ясувати, що конкретне слово або його значення походить саме з цієї мови. Оскільки йдеться про міжслов'янські запозичення, слід мати ґрунтовні докази, позаяк потрібно враховувати можливість переймання з прамови, а також можливість паралельного утворення слова з тих же морфем і значення їх у кількох мовах.

У сучасному мовознавстві загальноприйнятими вважають такі критерії, на підставі яких встановлюється джерело запозичення:

Хронологічний критерій (час першої фіксації слова), адже в плані діяхронічного розгляду запозичення теоретично надзвичайно важливим залишається визначення вихідних пунктів цього процесу: час запозичення і час його засвоєння. Незважаючи на те, що питання про першу фіксацію може залишитися без відповіді, більшість дослідників надають цьому критерію надзвичайно важливого значення: В. Виноградов [32, с. 104], Ф. Славський [366, с. 70], С. Кохман [278, с. 34], Я. Сятковський [360, с. 561], Л. Гарбуль [Гарбуль, с. 36]. Перша писемна згадка часто відіграє вирішальну роль у встановленні напрямку запозичення. Проте цей критерій виявляє і свої слабкі

сторони: лексема може бути зафіксована в тексті, що належить білінгву, тому слухним з цього погляду видаються міркування про «передісторію слова», під якою слід розуміти випадки вживання слова, що безпосередньо передують утвердженню його в літературній мові. Справжня історія запозичення починається тоді, коли спостерігається безперервність його вживання в літературній мові та ціла низка уже згадуваних ознак, які сигналізують про прийняття слова системою мови-рецептора.

Текстово-філологічний критерій передбачає врахування характеру пам'яток, у яких містяться найбільш ранні фіксації аналізованого лексичного матеріалу (Ю Речек [345, с. 15], Л. Гарбуль [Гарбуль, с. 37], Т. Мініковська [317, с. 8]). Наприклад, якщо слово фіксується переважно в перекладах з іншої мови (з польської), має більшу літературну традицію або використовується у текстах, написаних авторами, які мали безпосередній зв'язок із Польщею (до уваги варто брати також біографічні дані письменників), або контекст твору передбачає його використання з певною метою, цілком імовірно, що йдеться про запозичення. У дослідженні українських запозичень Т. Мініковська звертає особливу увагу на роль письменників – вихідців з етнічних українських територій. Вона зазначає, що слід враховувати, хто з письменників використовував запозичення вперше і як часто їх вживав [317, с. 8]. Українські лексичні елементи зустрічаємо у творах: Б. Гербеста, Я. Гербурта, М. Гуссовського, Я. Замойського, С. Оріховського, М. Рея, С. Сарницького, С. Фаліміта, Ш. Шимоновича (XVI ст.), братів Зіморевичів, С. Любомирського, К. Твардовського, А. Фредра (XVII ст.), Ф. Карпінського, І. Красицького, С. Лещинського, Я. Яблоновського (XVIII ст.), С. Гощинського, М. Грабовського, Б. Залеського, А. Мальчевського, М. Чайковського, Д. Бонковського, С. Осташевського, Т. Падури, А. Шашкевича (XIX ст.), Я. Івашкевича та Ю. Лободовського (XX ст.) [KurzowaО, с. 11].

У працях польських дослідників: Ф. Славського [366, с. 70], М. Басая [214, с. 24], Ю. Речека [345, с. 16], С. Кохмана [278, с. 11] для аналізу

міжслов'янських мовних контактів застосовується порівняльний критерій, що враховує розповсюдження певної лексичної одиниці в мові, що переймає, а також у інших слов'янських мовах, історію лексеми або її окремого значення в мовах, що контактують. Певним опосередкованим свідченням часу появи запозичення можуть слугувати факти фіксації цього слова в мові (мовах)-посереднику. Зіставляючи в часовому плані лексикографічні відомості мов-посередників і фіксацію запозичень у текстах мови, що переймає, можна зробити об'єктивні висновки про час появи іншомовного слова.

З цим критерієм тісно пов'язаний історично-культурний, що спирається на відомості з інших галузей знання, особливо соціально-політичні: історія відносин, історія культури, традиції (В. Виноградов [32, с. 104], В. Вітковський [399, с. 7], С. Кохман [278, с. 12]). Застосування цього критерію передбачає встановлення можливого напрямку впливу, а також лексичні й семантичні запозичення з тих галузей, які в мові, що переймає, в конкретний історичний момент мали менший рівень розвитку, ніж у мові, що надає запозичення.

У процесі дослідження міжслов'янських мовних зв'язків на лексико-семантичному рівні варто застосовувати критерій «імовірності». Цей критерій використовується у випадках, коли аналізована одиниця проникає разом з цілою групою лексики певного тематичного кола: С. Кохман [278, с. 12], Л. Гарбуль [Гарбуль, с. 36].

Окрім свідчень культурно-історичного плану, виокремлюємо формальні (лінгвістичні) критерії, що ґрунтуються на фонетичних та морфологічних особливостях мов, детально розроблені В. Піддубною та Т. Мініковською [136; 317].

Отже, доходимо висновку, що проблема висвітлення взаємовпливу української та польської мов неодноразово ставала предметом дискусій в українському та польському мовознавстві. Наслідки мовної взаємодії спостерігаємо у фонетичній, морфологічній, лексичній системах обох мов.

2.3. Українська мовно-поетична традиція у формуванні польської літератури

Трактування української тематики в польській літературі найдавнішого періоду були різноманітні й численні. Саме в цей період стає популярною творчість письменників, які переважно походили з етнічних українських територій та стали своєрідними попередниками «української школи» в польській літературі. Найбільш ранньою формою польського літературного зацікавлення україністикою були прості описи регіону. Саме такими є два твори, як свідчить Г. Грабович, в яких І. Франко вбачає перші паростки «української школи»: «Ponoszą, to jest wysławienie panów i paniąt ziem ruskich i podolskich z męstwa, z obyczajów i z innych spraw pocziwych» Б. Папроцького, де подано систематичний віршований опис шляхти цих земель і «Roxolania» С. Кльоновича (1584 р., латиною) – набагато вичерпніший огляд так званої Червоної Русі [Грабович, с. 143]. Описуючи особливості мови творів С. Кльоновича, С. Грабець зауважив, що в автора окрім численних лексичних запозичень з української мови, знаходимо також українські фонетичні та морфологічні впливи [HrE, с. 64].

Значну кількість українізмів фіксуємо в брошурі на українську тематику «Baptismus Ruthenorum» С. Оріховського, знаного представника польського Ренесансу й автора відомої та часто цитованої формули «gente Ruthenus natione Polonus». У «Baptismus Ruthenorum» письменник доводив законність і рівноправність східної віри. У полемічний текст автор вводить лексичні запозичення з української мови на релігійну тематику: *prażnik*, *pop*, *blaħy* [HrE, с. 49–51].

Українську мову в XVII ст., на думку З. Штібера, знала більшість польської шляхти, яка служила і воювала на українській території, як приклад наводить фрагмент поезії З. Морштина «Kostyrowie wojskowi», де вояки ведуть суперечки під час гри в карти українською мовою. Як відомо, З. Морштин походив з корінної Польщі, отже, польську мову у своєму тексті

використовував свідомо, для підкреслення факту, що більшість вояків польського війська в побутових справах розмовляли українською. Значна кількість українізмів і цитувань українською мовою в мовленні шляхти й міщан фіксується в польського письменника В. Потоцького, який походив з Малопольщі [371, с. 272].

Популярність дослідження фольклорних здобутків посилює інтерес до України, її народу, місцевого колориту. Використання фольклорних мотивів у літературних творах і зображення традицій українського народу пов'язані з двома видатними поетами цього періоду, які є уродженцями Львова, – Ш. Шимоновичем і Б. Зіморовичем. Вибір тем і сюжетів творів зумовлює вживання Ш. Шимоновичем запозичень з української мови для зображення місцевого колориту: *buhaj, czabanka, fujara* [HrE, с. 87–92]. Зменшувально-пестливі форми вводить Б. Зіморович у цикл віршів «Roksolanki» (1654 р.): *dziatki, fijaleczek, jarzynka, jasłeczka, kwiateczek, kwiatek, listek, piosneczka, słowiczek, taneczek, wianeczek* [HrE, с. 104–105]. У своїх творах автор використовує релігійну лексику, яка відбиває особливості православного обряду: *czernica, monaster, obiednia, płaszczennica, świszczennik, wieczernia, Pokrowa, Spas*, [HrE, с. 115–116]. Українську тему й українські запозичення знаходимо в праці В. Потоцького «Wojna chocimska», де співчутливо зображуються гетьман Сагайдачний і козаки. Отже, запозичення з української мови є невід'ємним елементом барокової літератури.

Зрештою, в польській літературі з'являються перші твори, написані українською мовою. Яскравим прикладом можуть слугувати п'ять українськомовних інтермедій до святкових релігійних драм сільського вчителя, а згодом католицького ксьондза – Я. Гаватовича, творчість якого розглядалася в курсі історії української літератури, однак, на думку В. Гнатюка, ім'я Я. Гаватовича виявилось там самотньою і чужою фігурою, без попередників і послідовників і, лише розглянувши його творчість у зв'язку з раннім польським літературним українофільством, можна пояснити й зрозуміти не тільки самого Я. Гаватовича, але й знайти аналогії для

висвітлення місця інших поляків, які писали українською мовою, в літературному процесі XIX ст. [44, с. 364]. Підтвердженням зацікавлення українською мовою може слугувати також рукописний збірник польських та українських пісень кс. Гинтовта і Д. Рудницького, датований 1713 р., укладений наприкінці XVII ст. [44, с. 364].

Щодо XVII ст., то допустимо стверджувати, що в цей період українська мова досить активно вживалася в польській літературі. Нею були написані деякі поетичні тексти, що можуть бути названі піснями. Вони були включені до друкованих і численних рукописних збірників, лунали з підмостків польських театрів тощо.

Незважаючи на різноплановість використання української теми в релігійних, історичних, фольклорних творах, все ж ідеться про віддзеркалення реальності, що відбувається в Речі Посполитій. Українські мотиви в ній слугують лише сировиною для відображення цієї реальності. Отже, доходимо висновку, що література українсько-польського пограниччя стала своєрідним підґрунтям для появи «української школи» в польському романтизмі.

Ще в XIX ст. мовотворчість письменників української школи викликала зацікавлення М. Драгоманова, О. Пипіна, І. Франка, П. Чубинського. У першій половині XX ст. «українська школа» стала об'єктом уваги М. Белянки-Люфтової, М. Мочульського, В. Щурата та ін. Сучасне трактування цієї проблеми постало завдяки зусиллям українських науковців: Ю. Булаховської, Г. Вервеса, О. Горбача, Р. Кирчіва, О. Остапчук, Т. Пачовського, Р. Радишевського, польських вчених: А. Вітковської, В. Кубацького, С. Козака, М. Півінської, Р. Пшибильського, М. Якубця, М. Юрковського, М. Яньон та американського славіста Г. Грабовича.

Поняття «українська школа» в польському романтизмі вперше запровадив О. Тишинський у повісті «Американка в Польщі», виданій у Петербурзі 1837 року. Згідно із класифікацією польської літератури, за основу якої він узяв поняття культурно-географічного регіону, що детермінує

«дух і стиль» пов'язаної з ним літературної творчості, О. Тишинський ділив польських письменників на представників регіональних шкіл: литовської, української, галицької, пулавської і краківської, характеризуючи тематичне розмаїття і мовні особливості їх творчості. Більш докладно О. Тишинський писав про українську школу: «Понурість, дикість, криваві образи, злочини – це улюблений зміст більшості творів українських поетів [...]. Естетичні предмети та образи української школи, із багатьох точок зору, створили зовсім новий світ для польської поезії: отамани, козаки, татари, степи, пороги, чайки, українські містечка та українські річки вперше були почуті й побачені в їхніх творах. Стиль українських поетів проявляється щоразу по-іншому: непередбачено, нерівно, темно; рими то надзвичайно важкі, то абсолютно занедбані; відзначають його (тобто стиль) слова сильні, похмурі, насуплені, порівняно важкі, далекі, гостро поетичні, велика кількість нових слів, зокрема тих, що стосуються окресленої місцевості, оригінальні синтаксичні звороти» [384, с. 46]. Створену О. Тишинським категорію «української школи» не лише як нової школи польської поезії цієї школи, а згодом романтичної школи усталив і розвинув теоретик цієї школи М. Грабовський, який писав: «Ці поети не зупиняються на запозиченні словесних та образних оздоб в українській поезії, вони самі далі розвивають поетичність тих місцевостей та звичаїв, йдуть за побутом цієї землі, долею того люду в розмаїті часи та найрізноманітніших стосунках у їхній історії і в кожному з таких віднаходять його поетичне обличчя; на місці, де застали лише народні пісні, будують епопею і романс» [251, с. 37–39]. Поети, вихідці з української землі, для яких, як стверджував М. Грабовський, козацька традиція українського люду була традицією рідною, домашньою, а навіть сімейною, творили свою національну літературу з місцевого мовного та фольклорного матеріалу, з історичних козацьких дум, дух і барви яких переймали спонтанно. Власне, це був їх фольклор, а часто й мова була рідною, а тому – їхньою власною. Іншого культурного джерела, з якого вони могли б черпати підтвердження своєї інакшості, відмінності своєї суті,

власної національної ідентифікації й оригінальності, не знали. Вони відчували себе поетами, витвореними культурою рідної землі, культурою «матері-України» [105, с. 30–39].

Використовуючи рідні пейзажі, історію, культуру, вони творили вільні від класичних латинських канонів літературні твори, які ставали близькими, «своїми» для читача. У народній культурі Волині, Поділля та України не відчували «чужості», а їх мешканців сприймали як єдину етнічну цілість, розмежовану не національно, а соціально. Незважаючи на відсутність однієї програми та організаційні обмеження, поети, прозаїки та критики, що походили з України, будували свою творчість на рідній народно-козацькій українській культурі. Створена польською мовою, а народжена від духу козацьких дум та курганів, ця література стає неповторною, в якій навіть із сучасної перспективи складно виокремити, що є українським, а що польським. Для багатьох поетів можна застосувати дефініцію, сформульовану М. Грабовським: «польські українські поети», що з сучасної перспективи означає належність цих поетів до обох культур і народів.

Варто зазначити, що поняття «української школи» умовне й використовується досить вільно. Г. Грабович вважає його історичним анахронізмом, даниною традиції, щоправда з уточненням, якщо ним послуговуватися в розумінні М. Грабовського, який свого часу зводив до визначної трійки поетів: Б. Залеського, С. Гощинського, А. Мальчевського, які створили три різні літературні образи міфу України. Тим часом, на думку дослідника, цим поняттям «варто охоплювати й творчість Ржевуського, Чайковського, Грози, Олізаровського й навіть Словацького та інших польських письменників-романтиків» [Грабович, с. 509].

Дослідник феномену «української школи» в польській літературі Р. Радишевський зазначає, що більшість письменників виходили з двох основних культурних осередків, пов'язаних з навчальними закладами – Уманською василіанською школою та Волинським ліцеєм у Кременці. До кременецького осередку належали: Т. Заборовський, Ю. Коженювський,

З. Доленга-Ходаковський, Т. Олізаровський, М. Гославський і Т. Падура. Найбільш відомі поети походили з Уманської василіанської школи, де існувала поетична група *Za-Go-Gra*, назва якої складається з початкових літер її представників – Б. Залеського, С. Гощинського, М. Грабовського. Крім того, у Львові існувала група «червоноруських поетів» «Зевонія», яка працювала в українській тематиці. До її складу входили: Л. Семенський, А. Бельовський та С. Гощинський. До представників Києво-Житомирського осередку належать О. Гроза, А. Марцинковський, З. Фіш, Ю. І. Крашевський [Радишевський, с. 24]. Досліджуючи мову творів Ю. І. Крашевського, особлива увага зверталася на вивчення впливу т.зв регіоналізмів або кресових елементів на літературну мову Ю. І. Крашевського. Вплив української мови на творчість письменника відзначали Б. Моронь, Е. Конюш [319; KoniuszS]. Використання для аналізу максимально великої кількості творів різної періодизації та тематики дало можливість вирізнити українізми, які належали до активного словникового запасу письменника від українських елементів, які були введені свідомо в тексти для змалювання місцевого колориту, чи характеристики певних героїв.

До української школи відносять М. Чайковського, який не належав до жодного з осередків. Часто до української школи зараховують Ю. Словацького, як автора поетичної повісті «Змій», п'єс «Мазепа» та «Срібний сон Саломеї» [Радишевський, с. 25–26]. Мистецьке розкриття української теми у творах Ю. Словацького передбачало введення в художні тексти українізмів: *burka, chatka, dumka, hoży, kozak, step* [269, с. 127]. До числа послідовників традицій «української школи» слід віднести й ім'я Л. Е. Венглінського, що часто ототожнює себе з українською землею та її минулим.

Переважна більшість представників української школи намагалися писати українською мовою. Але навіть у польськомовних творах спостерігаємо вплив української мови, що проявляється, передусім, у вживанні українських лексичних запозичень. Частина з них була зумовлена

оригінальним розкриттям української теми, що, безумовно, передбачало використання в художніх текстах українізмів, інші були введені несвідомо як слова мови, якщо не рідної, то добре відомої ще з дитинства. Саме завдяки поетам, представникам української школи, численні українські запозичення увійшли до польської літературної мови: *ataman, burka, chata, dumka, hoży, jar, kozak, step* і т.п. [158, с. 92].

М. Жулинський у статті «Міф України як ідейно-естетична ініціація польського національного пробудження» зазначив: «Для багатьох польських романтиків «відкриття Третьої Ери Світу», яку так переконливо обґрунтовував А. Цешковський в історіософському трактаті «Отче наш», не мислилось без України, без її колосального духовно-творчого потенціалу, тому ідея духовної унії слов'янства, передусім діалогу української та польської культур, ідея українсько-польської єдності творчо реалізовувалася поетами «української школи» й слугувала, висловлюючись словами А. Міцкевича із його інавгураційної лекції 22 грудня в Парижі, «підставою нашої майбутньої єдності» [65, с. 44].

Отже, українська мовно-поетична традиція, українська пісня, народна поезія стають близькими полякам. І це не тільки завдяки спорідненості мов, культур, ментальності, адже саме ці українські чинники стають ідейно-естетичним стимулом створення польської національної літератури.

2.4. Польськомовна українська література – спільна культурна спадщина українського та польського народів

«Дослідження мови, носії якої тривалий час не мали своєї державності, перебували в політичному й адміністративному підпорядкуванні інших держав, є надзвичайно складним, оскільки передбачає урахування багатьох факторів, що впливали на стан та функціонування мови як багатовимірного лінгвального та соціо-культурного феномену», – пише П. Гриценко [50, с. 32]. Проблема визначення національної ідентичності та культурної

належності на українсько-польському пограниччі виявилася надзвичайно складною. Її вивчення, зокрема на підставі художніх текстів, викликає необхідність зміни застарілих підходів до дослідження літератури, мови та культури в цілому. Е. Саїд пропонував переглянути аспекти сучасних досліджень: ідею того, що література існує в національних рамках та твердження про те, що літературний твір знаходиться в якійсь стабільній або, принаймні, в пізнаваній формі [355, с. 64]. Дж. Пізер пропонує термін «транснаціоналізм», що виник у результаті появи світового ринку культури, глобалізаційних процесів у сфері літератури тощо [338, с. 213].

Творчість письменника-білінгва стає віддзеркаленням складного переплетення культурних традицій і каталізатором всесвітніх та національних літературних процесів, що спонукає дослідника вийти за межі певної епохи та національної культури. На увагу заслуговують нові перспективи дослідження, що ґрунтуються на спробах створення «чужої» мовної картини світу другою, нерідною мовою письменника-білінгва.

У сучасному мовознавстві існує значна кількість визначень поняття білінгвізму (від лат. *bi* «два» і *lingva* «мова»), як загальноприйняте визначення Л. Масенко пропонує трактування американського лінгвіста У. Вайнрайха. Білінгвізмом (двомовністю) він називає практику поперемінного використання двох мов, а тих, хто нею користується, визначає як двомовних осіб [107]. Синтезоване визначення білінгвізму подає енциклопедія «Українська мова», відповідно до якої, це явище означене як «практика індивідуального або колективного використання двох мов у рамках однієї держави чи соціальної спільності у відповідних комунікативних сферах» [УМ, с. 122].

Висловлювались погляди, що білінгвом можна вважати лише ту особу, яка досконало володіє двома мовами й вільно переходить від користування однією до користування іншою, наприклад, російські аристократи, які вільно розмовляли французькою. Однак варто зауважити, що при двомовності не можна досягнути однакового рівня знань двох мов. Дослідники білінгвізму

вважають, що в більшості ситуацій дві мови, якими володіє білінгв, перебувають у неоднаковому становищі. Проте ступінь володіння другою мовою може бути різним. За ступенем володіння другою мовою, відповідно до класифікації Т. Бертагаєва, білінгвізм поділяється на такі різновиди: 1) нормований; 2) однобічний нормований; 3) ненормований. Нормований білінгвізм, за словами автора, це такий білінгвізм, який характеризується дотриманням норм (граматичних, лексико-семантичних, фонетичних) обох мов. До однобічного нормованого білінгвізму належить такий, за якого мовець дотримується норми лише однієї з двох мов, здебільшого рідної. Ненормований білінгвізм – це користування другою мовою з порушенням її норми частково або повністю [21, с. 84].

За характером зв'язку між співнаявними мовами розрізняють чистий і мішаний білінгвізм [3, с. 50]. Чистим білінгвізмом Л. Щерба вважав той випадок, коли у свідомості мовця дві мови існують ізольовано одна від одної, без будь-яких порівнянь і паралелей. Такий білінгвізм виникає в результаті оволодіння мовами так званим «натуральним» шляхом, коли другу мову вивчають ізольовано від першої. Мішаний білінгвізм припускає паралельний зв'язок еквівалентних засобів двох мов з відповідними для них поняттями, а через них і зв'язок між самими мовами. Такий вияв Л. Щерба визнавав, як «мова з двома термінами». На його думку, нормальним слід вважати мішаний білінгвізм, тому що чистий виникає лише за особливих умов [192, с. 73].

Як науковий феномен, термін «білінгвізм» у професійній літературі розглядається з двох позицій: 1) соціальне явище; 2) індивідуальна характеристика особистості. Натомість, як явище соціальне – це специфічний стан суспільного життя, за якого спостерігається й визнається факт функціонування, співіснування двох мов у межах однієї держави. Державний білінгвізм – різновид білінгвізму, за якого населення певної країни володіє двома мовами, які визнані в цій країні офіційними, наприклад, Канада (офіційні мови – англійська, французька). Від державного слід розрізняти регіональний білінгвізм – різновид білінгвізму, за якого двома мовами

володіє населення певного регіону, наприклад, на сході України поширений українсько-російський білінгвізм, на заході – українсько-польський, українсько-угорський, частково українсько-румунський.

На нашу думку, функціонування українсько-польської двомовності можна кваліфікувати як приклад регіонального та тривалого білінгвізму. У другій половині XIX – початку XX ст. мовне питання було одним із найголовніших для жителів Галичини, Буковини та Закарпаття, що перебували в межах єдиної Австро-Угорської імперії, але політична ситуація цих регіонів була відмінною від інших імперських територій. Уряди країн, до складу яких входили українські землі в зазначений період, чітко усвідомлювали, що для подальшого підкорення українських земель потрібно, передусім, обмежити сфери функціонування української мови як найголовнішої передумови формування держави. У більшості шкіл Східної Галичини навчання велося польською мовою, у Північній Буковині – німецькою, у Закарпатті – угорською. У Галичині українськомовні заклади освіти перетворювалися на школи з польською мовою викладання, а українські гімназії – на утраквістичні (двомовні), що сприяло поширенню колективного білінгвізму.

Л. Масенко зазначає, що масовий, або тотальний, білінгвізм – явище, принципово відмінне від індивідуальної двомовності. Його спричиняє, як правило, колоніальна залежність країни. У підневільних умовах залежна мовна спільнота змушена вивчити, крім рідної, ще одну мову й використовувати її для спілкування у визначених обставинах. Якщо друга мова поступово переймає всі функції рідної, виникає небезпека зникнення рідної мови й перетворення двомовців на одномовців. Досліджено, що при такому контактуванні двох мов одна прагне стати домінуючою, а друга – підлеглою [107].

Щодо індивідуальної двомовності, то слід розрізняти білінгвізм від народження, що виникає, коли дитина зростає у родині, де батьки розмовляють з нею двома мовами, як результат міжмовної інтерференції

внаслідок проживання особи близько кордону з іншою державою, соціально примусову двомовність, що виникає, коли емігрантам доводиться вивчати мову країни свого проживання та науковий і художній білінгвізм, що спостерігається у тих випадках, коли автори під час написання своїх робіт використовують декілька мов [43, с. 35–37].

Упродовж тривалого часу існував розподіл культур за мовним принципом, з огляду на те, що індивід є закоріненим у рідну мову та первинну культуру. Отже, рідна мова та культура стають домінантними у формуванні творчої особистості, а відмова від рідної мови була проявом втрати художньої глибини творчості письменника. Відомі типи двомовності або багатомовності прийнято вважати як результат суспільної практики, а також як «конкретний продукт соціально-історичних умов відповідної епохи» [5, с. 16]. У цьому випадку дослідники залишали поза увагою той незаперечний факт, що мова для творця є матеріалом, інструментом, а також нерідко темою, предметом усвідомлення творчого узагальнення, що є своєрідною ознакою саме літературної діяльності; якщо це врахувати, то питання про двомовність або багатомовність постане дещо в іншому ракурсі [Костенко, с. 14].

Проблема білінгвізму (навіть мультилінгвізму) української літератури на різних стадіях її розвитку, в тому числі й на сучасному етапі, займала одне з центральних місць у лінгвістичних дослідженнях. На особливу увагу й обговорення заслуговують польськомовні твори українських письменників, які ввійшли до історії літератури й належать як до української, так і до польської культури. Українські письменники, які писали польською мовою, переважно походили з українсько-польського пограниччя – своєрідного культурного, релігійного та мовного феномену. У багатонаціональній Речі Посполитій співіснувало кілька мов, різних за своїм статусом і функціями. Українці й білоруси як розмовну використовували «просту мову», для офіційно-ділових контактів та написання літературних творів, що вимагали піднесеного стилю, вживали грецьку, латинську, староцерковнослов'янську,

польську й руську мови, для релігійних та наукових потреб використовували латинську й грецьку мови, які на той час мали найбільший авторитет у сфері релігії. Названі вище п'ять мов входили до програм руських шкіл. Під руською мовою, за В. Мойсієнком, розуміємо спільну для українців та білорусів літературно-писемну мову XVI–XVII ст. [118, с. 37–44]. Історик української мови підкреслює роль та особливості національного статусу руської мови в часи Великого князівства Литовського та Речі Посполитої. «Як офіційна у Великому князівстві Литовському «руська мова» постала на ґрунті літературно-писемної мови Київської Русі [...]. В період становлення її як офіційної у ВКЛ, передусім, увібрала найбільшу кількість поліських живомовних рис. Цим і зумовлена певна наддіалектність «руської мови» (початковий етап функціонування) щодо української та білоруської, які в живому мовленні вже однозначно виявлялися у своїх маркувальних особливостях» [118, с. 82].

Після укладення Люблінської унії 1569 року і приєднання Великого князівства литовського до Польської Корони т.зв. руська мова поступово втрачає свій статус мови офіційного та ділового спілкування, тобто можна ствердити про закінчення її «золотого періоду», а польська мова стає для українських земель не тільки мовою освіти, науки й літератури, що було пов'язано з латинсько-польською моделлю освіти, але однією із самодостатніх українських літературних мов, що функціонувала на всіх рівнях суспільного життя тодішньої України – урядовому, суспільно-політичному, освітньому, духовно-релігійному, навіть побутовому.

Польський історик В. Лозинський так характеризував львівських міщан-русинів XVI–XVII ст. «... [вони] вдягаються по-польськи, розмовляють польською мовою і пишуть по-польськи, навіть у головній твердині своєї окремішності, в Ставропигії, радяться й складають протоколи польською мовою» [308, с. 235]. Зовні львівські русини є носіями польських етнічних і культурних рис, добровільно відмовляючись від своїх руських

атрибутів, однак вони не є поляками й не перестають себе вважати русинами та завжди виділяються як окрема каста.

У праці «Польська мова в руських країнах» французький славіст А. Мартель розглянув особливості мовних взаємовідносин в Україні, коли польська культура поступово витісняла церковнослов'янщину, оскільки остання перебувала осторонь ренесансного руху. Дослідник підкреслював, що українські церковнослов'янізатори самі сприяли остаточному перериванню процесів нормального розвитку української літературної мови, тим самим готували підґрунтя для її подальшої полонізації. Однак А. Мартель зауважував, що українське козацтво й селянство не тільки зберегло свою мову, а навіть розчинило в собі польських колонізаторів своєї території [189, с. 99–101].

Починаючи з XVI ст. і впродовж трьох наступних століть, багато українських письменників, орієнтуючись на досягнення польської літератури, писали свої твори польською мовою. Незважаючи на наявність у польському літературознавстві та мовознавстві праць, які досліджують мовотворчість окремих письменників, ця спільна літературна спадщина все ж не була достатньо вивчена. Одним із перших, хто зосередив свою увагу на багатомовності української літератури, був галицький вчений періоду романтизму І. Вагилевич, який у 1843 році написав працю «Pisarze polscy Rusini», що містила додаток «Pisarze łacińscy Rusini». Оскільки на той час автор так і залишив свій текст у рукописному варіанті, то вперше він був виданий завдяки старанням Південно-східного наукового інституту в Перемишлі [391]. Майже одночасно перший ректор Київського університету М. Максимович у дослідженні про стародруки «південної старини» (1850 р.) окремий розділ присвятив латинсько-польським творам українських письменників [106].

Оскільки коло проблем, пов'язаних з дослідженням літературної творчості письменників пограниччя, є настільки широким, невичерпним і водночас захоплюючим, можна виокремити кілька загальних тенденцій у

спробах його інтерпретації. Одні науковці повністю ігнорують питання взаємовпливу обох мовно-культурних традицій, інші пропонують окремі схеми, на основі яких деякі явища можна віднести до певних категорій. Наприклад, А. Брюкнер пропонував створення спеціальних рубрик, які б окреслювали місця творів і письменників пограниччя, отже, варто би говорити про письменників польсько-руських, тобто про поляків, які б писали по-руськи і про письменників русько-польських, тобто про русинів, які б писали по-польськи [222]. І. Франко наголошував на потребі дослідження польськомовних творів у контексті вивчення давньої української літератури. У Львові на з'їзді польських літераторів у виступі «Wzajemny stosunek literatury polskiej i ruskiej» вчений сказав, що у всій Слов'янщині немає двох народів, які би, з погляду політичного і духовного життя, так тісно зрослися між собою, стали поєднані настільки численними зв'язками, але так постійно сторонилися один одного як поляки і русини [248, с. 1]. І. Франко називав український народ русинами, а українську літературу – руською. Цією термінологією часто послуговувалися й польські науковці у своїх дослідженнях, де термін «руський» означає український або білоруський.

Питанню вибору польської мови письменниками, як мови написання своїх творів, сьогодні присвячено небагато наукових студій. На особливу увагу заслуговують дві монографії – Р. Лужного [310], який досліджував літературу письменників Києво-Могилянської академії, а також Р. Радишевського, котрий уперше в українському літературознавстві опрацював найдавніший доробок письменників українсько-польського пограниччя в період Ренесансу та бароко. У своїй праці Р. Радишевський пише, що, на жаль, не всі літературні твори XVII ст., а це переважно були рукописи, стали відомими в наш час. Людський фактор, пожежі, війни призвели до втрати значної літературної спадщини, однак і збережені твори не дочекалися належної оцінки, наукового аналізу або публікації самих текстів [RadPol, с. 13]. Щодо польськомовних творів, написаних

українськими письменниками, то частина їх увійшла до історії польської літератури, проте складна доля й забуття очікувала авторів неправославного віросповідання, які писали латинською та польською мовами. Українська наука протягом тривалого часу визнавала лише православних авторів, а отже, значна кількість поетичних імен була просто винесена на маргінеси історії та культури. Принцип належності до релігії і національності використовувався і в польській філології. Згадана позиція, можливо, була актуальною до Брестської унії, а впродовж XVII ст. ситуація зазнала деяких змін. Як стверджував М. Смотрицький: «Не віра Русина Русином робить, Поляка Поляком, Литовця Литовцем, а народження і кров Руська, Польська і Литовська» [цит. за RadPol, с. 14]. Отже, мовна й культурна полонізація, навіть зміна православ'я на католицизм не завжди означали зміну народності й відчуження від традицій предків.

Українські дослідники часто також ігнорували польський літературний контекст, оминаючи факт існування польсько-українського культурного пограниччя, акцентуючи увагу лише на фактах співіснування в межах однієї держави поляків і українців. Отже, пропагувалися твердження, що письменники М. Смотрицький, Л. Баранович, Д. Братковський не мають нічого спільного з польською літературою. Ці постулати не завжди мали обґрунтування, наприклад, Д. Братковський свою збірку віршів про проблеми польської держави не лише написав польською мовою, але й адресував її Августу II, називаючи себе вірним підданим короля й громадянином Речі Посполитої.

Неодноразово в писемних пам'ятках фіксуємо пояснення авторів, що їх твори є перекладами польською мовою. Показовим прикладом може слугувати вступ Л. Карповіча до «Kazania na pogrzeb kniazia Wasilewicza Halicyna» (1619 р.), що був спочатку опублікований «нашою руською мовою», але автор уважав, що «Казання...» повинно теж бути видане «польським, як більш зрозумілим та більш доречним діалектом» [цит. за RadPol, с. 11]. Варто навести також приклад М. Смотрицького, який писав

свої твори «простою» мовою, грецькою мовою, але значну їх кількість написав польською «dla snadniejszego wszechludzi pojęcia» [цит. за RadPol, с. 11].

Якщо Т. Прокопович написав «Ериніон» (1709 р.) трьома мовами, не обгрунтовуючи свій вибір, то М. Козачинський пояснив, що панегірик на честь Ельжбети (1744 р.) був написаний «слов'янською як рідною мовою, і найбільш поширеною в Європі латинською мовою, польською, як Києву порубіжною» [188, с. 22].

Двома – українською та польською, а також трьома мовами (польською, українською і латинською) писали М. Семп-Шажинський, Я. Гербурт, Ю. Верещинський, Ш. Шимонович та брати Зіморовичі. Ця література виразила не лише незвичайну красу пейзажів, але передусім, сконкретизувала низку культурних цінностей, що творили окраїнний феномен. Інспіратором т.зв. роксолянської течії в літературі був С. Оріховський. Важливу роль на пограниччі відіграли письменники: Єжи з Дрогобича, Павел з Кросна, Гжегож з Самбора, Я. Домбровський та С. Кльонович, який у своїй поемі «Роксоланія» ввів і зафіксував перейняту з хронік назву, що визначає руський народ і його землю, – *Roxolania*, *Roxolanus*, тотожну з *Ruthenia*, *Ruthenus*.

Отже, освічені українці того часу не обмежувалися лише однією польською мовою як літературною. Як правило, вони володіли кількома мовами, які використовували відповідно до ситуації та адресата висловлювання. Якщо до завдань латинської мови входило обслуговування найбільш урочистих і шанованих подій та сфер життєдіяльності, то польська мова здобула поширення як найбільш популярна та певною мірою сформована для потреб літератури завдяки творчості М. Рея, Я. Кохановського, С. Кльоновича, С. Оріховського тощо. Багатомовність була нормою для тогочасного освіченого письменства в Україні. «Польська мова поєднувалася в поезії бароко з патріотизмом, елементами ментальності народу, історією і релігійністю українців, і в цьому немає нічого

парадоксального. Без усвідомлення цього факту образ польськомовної літератури в Україні був би неповним» [RadPol, с. 12].

Творчість авторів окраїнного походження сприяла введенню українських елементів до польської мови. З огляду на тематику запозичень, більшість українізмів належить до суспільних, політичних, економічних сфер взаємин на руських землях та Речі Посполитій, входить також до сфери матеріальної культури цих територій. До творів, не пов'язаних з руською тематикою і місцевим колоритом, ці запозичення впроваджувалися несвідомо, лише як складова мови письменника, або ж свідомо, для наближення до розмовної мови. У загальнопольській мові збереглися переважно лексеми, які письменники використовували з розмовної мови або часто вживали у своїх творах.

Для української літератури періоду бароко характерне існування одного тексту в кількох мовних версіях, це явище стосується різних літературних жанрів: казань, панегіриків, політичних трактатів. Використання конкретної мови часто залежало від жанру та тематики творів.

Зауважимо, що навіть у провідному осередку розвитку науки, культури й освіти – Києво-Могилянській академії (Київській колегії), яка від самого початку розвивалася за освітянською системою Речі Посполитої з домінуванням польської та латинської мов, навіть за російського володарювання, навчальний процес мав латино-польський характер. Багато викладачів Києво-Могилянської колегії писали свої твори саме польською мовою: С. Косів, І. Оксенович-Старушич, І. Гізель, І. Галятовський, Т. Прокопович, С. Яворський, Л. Баранович. А. Вінценз стверджував, що польську поезію Л. Барановича також слід розглядати як свідоме намагання створити православний варіант польської мови через інтеграцію церковнослов'янських елементів у свій польський текст [Вінценз, с. 42].

Великого значення та інтенсивності набувають мовно-літературні контакти під час релігійної полеміки навколо Берестейської унії 1596 року, що з перервами тривала протягом XVII і XVIII ст., учасниками якої були

поляки й українці, католики, уніати й православні. Починаючи з «Треносу» (1610 р.) М. Смотрицького, полеміка, як з уніатської, так і православної позицій, проводиться тільки польською мовою. Отже, вплив польської літератури на українську впродовж цього періоду їхніх взаємин і справді був великий. Єдина мова, єдині літературні норми і теми свідчать про те, що значна частина української літератури того часу поділяє спільний контекст з польською літературою. Як стверджує В. Шевчук, польська мова поступово стала фактом не лише польсько-української літератури чи полемічних змагань, а й однією із самодостатніх українських літературних мов [188, с. 17].

Польська мова також вживалася видатними політичними діячами, наприклад, в документах і листуванні Б. Хмельницького або І. Мазепи. Український шляхтич і поет Д. Братковський, пристрасний оборонець українського православ'я і селянства, теж писав виключно польською мовою. Проникнення польської мови навіть до приватного життя підтверджує написання документів особистого характеру. Славетний поборник православ'я П. Могила написав свій заповіт польською мовою. Д. Ростовський, повернувшись із навчання у Литві, де вивчив польську мову і всебічно ознайомився з римо-католицьким вченням, латино-польськими письменниками, почав вести щоденник польською мовою. С. Полоцький, перебуваючи при дворі московського царя, писав листи в Україну теж польською мовою.

Підсумовуючи, зауважимо, що до польської мови як засобу літературного спілкування з читачем зверталось чимало освічених і авторитетних митців, яких не можна звинуватити у відсутності патріотичних почуттів, вони вболівали за долю країни й шукали шляхи наближення народу до європейського рівня освіти та культури. Усвідомлюючи, що в часи Ренесансу та бароко візантійсько-південнослов'янське джерело, що свого часу сприяло розвитку староукраїнської духовної культури вичерпало свої

потужності, необхідним стає поворот у напрямку латинсько-католицького Заходу.

Від імені польськомовних українських поетів звертався до польських читачів Л. Баранович: «*Proszę, przebacznie Polaku, Jeżeli tu nie masz smaku... Wolność mają poetowie Jako w bajkach tak i w mowie... Że twój język i w Rusinie Ciesz się sny polaku, słynie...* [цит. за RadPol, с. 13]. Переконання Л. Барановича про право кожного поета індивідуального вибору мови висловлювання можна визнати за важливу методологічну засаду, що обґрунтовує практичну багатомовність упродовж XVII ст.

На нашу думку, на особливу увагу заслуговує оцінка Р. Лужного тогочасної літературної ситуації. Дослідник вважав, що багатомовна література пограниччя давньої Речі Посполитої належить до кількох культур, у тому числі однаковою мірою як до української, так і до польської, адже зміст, будова, історична, культурна та релігійна тематика, «руські» географічні й історичні реалії, місцевий колорит, коло авторських зацікавлень – навіть у польськомовних творах тісно пов'язані з місцевим середовищем [102, с. 89].

Традиція використання польської мови в староукраїнській поезії знайшла продовження й пізніше. У першій половині XVIII ст. в найбільшому православному навчальному закладі – Києво-Могилянській академії, яка надалі була відома під назвою «польсько-слов'янсько-латинська», професори Л. Горка, М. Довгалевський, Г. Кониський, М. Козачинський писали як українською, так і польською мовами. Ці тенденції вплинули на епоху романтизму, зокрема на польську писемність, яка віддзеркалювала тривалий контакт двох культур. Також це сприяло виникненню в польській літературі «української школи», представниками якої були А. Мальчевський, С. Гощинський, О. Гроза, В. Залеський, М. Грабовський, Т. Падура, а також їх послідовники.

Після царського указу 1876 року, який забороняв використання в школах української мови, видавництво книг, газет та журналів цією мовою,

науковий і культурний центр України був перенесений під австрійський протекторат до Львова, де більшість української інтелігентності знала добре польську мову й читала польську літературу в оригіналі. Зацікавлення цією літературою викликало потребу перекладу польськомовних текстів українською. Твори А. Міцкевича переклали П. Куліш, О. Навроцький, М. Старицький; П. Грабовський у в'язниці в Сибіру перекладав М. Конопницьку й А. Асника, а також написав вірш до польського приятеля В. Серошевського з надією на поєднання та співробітництво народів. Леся Українка переклала вибрані твори М. Конопницької. Впливова «Киевская старина» опублікувала (російською мовою) переклади польської прози на українську тему – романи Ю. І. Крашевського, нариси Ю. Ролле, «Na kresach» Ф. Равіти-Гавронського.

Важливу роль у літературних польсько-українських взаєминах відіграв уже неодноразово згадуваний І. Франко. Бібліографія цього письменника налічує близько п'яти тисяч праць, серед яких майже тисяча є польськомовними. Численні статті дослідник присвятив «українській школі», розвитку польської літератури XVI і XVII ст. І. Франко також польською писав вірші, романи «Lelum Polelum», «Dla domowego ogniska», новели, критичні й наукові праці в галузі літератури, фольклору, робив переклади західноєвропейської літератури. Приділяючи велику увагу польсько-українським зв'язкам, він водночас твердо обстоював українську позицію, наприклад, у дослідженні старої польської літератури про Хмельниччину, у критиці поезії Б. Залеського, роману Г. Сенкевича «Ogniem i mieczem» чи «політичної філософії» А. Міцкевича, яким він узагалі захоплювався та інтенсивно перекладав. Із сучасної перспективи ми розуміємо, що, якби І. Франко вирішив написати всі свої твори польською мовою, а за ним попрямувала б уся творча еліта західної України, то українська мова була б де-факто відкинута до рівня діалекту (з огляду на ускладнену мовну ситуацію на сході України).

Вибір польської мови українськими письменниками XIX ст., що походять з польсько-українського пограниччя, викликав різні, часто суперечливі думки, а з позиції філологічної науки – переважно критичні оцінки. У цьому контексті актуальною залишається проблема «мовного відступництва». Цей термін вперше використав уже неодноразово згадуваний О. Потебня у своїй рецензії на книгу Я. Головацького «Народные песни Галицкой и Угорской Руси» [140, с. 226–252]. Категорію «мовного відступництва» дуже важко сформулювати, оскільки стосується вона багатьох сфер життя носіїв мови й можна її інтерпретувати з позиції різних наукових дисциплін: психології, етнографії, філософії, лінгвокультурології і т.п.

На повагу заслуговує позиція видатного германіста з Данії Р. Раска – одного з засновників порівняльно-історичного мовознавства. Всі свої наукові праці вчений написав датською мовою, однак через це не був помічений в європейському (хоч писав і розмовляв 30 мовами) мовознавстві. На питання, чому не пише своїх досліджень німецькою, англійською чи французькою мовою, що надало б змогу здобути європейську популярність, Р. Раск відповів: «Кожна людина зобов'язана всім батьківщині, і все те добре, що вона може зробити, повинно належати тільки рідній землі» [88, с. 17–18].

Отже, рішення письменника про відмову використання рідної мови, незалежно від мотивації, часто зіставлялося з поняттям моральної зради. Польський дослідник Ю. Новак-Длужевський неодноразово підкреслював, що художня література є не лише естетичним фактом, але й суспільним, отже надзвичайно важливим стає дослідження конкретних умов і причин виникнення творів з обов'язковим врахуванням духовної атмосфери, історії та місцевих традицій, у яких виховувався автор. Аналізуючи творчість письменників, що походили з південно-східних територій (переважно з Перемишля) та підкреслювали своє русько-роксолянське походження, дослідник свідомо акцентував увагу на русько-польському етнографічному й культурному альянсі, характерному для регіону пограниччя. Він знаходив

його наслідки в мові текстів, тематично та стилістично позначених місцевими культурними елементами, почуттям патріотизму. Безумовно, ми повинні враховувати мовну біографію та індивідуальні переконання кожного митця, але з погляду складного історичного періоду та суспільно-політичних явищ [324, с. 40–44].

Становлення нової літератури в Західній Україні, що входила на той час до складу Австро-Угорщини, відбувалося з великим запізненням, у порівнянні з літературними тенденціями західного світу, в тяжких умовах соціального й національного гноблення українського народу. Після останнього поділу Речі Посполитої у 1795 р. ці території були розділені між власне Австро-Угорщиною (Закарпаття, Галичина з частиною Західного Поділля й Буковина) та Російською імперією (більша частина Поділля та Волинь з Поліссям). Вони стали справжніми колоніями, в яких українська національна культура й мова опинилися в надзвичайно занедбаному стані, окрім того, зазнавали переслідувань. Різновид свідомості типу *Gente Ruthenus natione Polonus* був не індивідуальним проявом якоїсь спеціально «зрадницької» чи «угодовської» позиції, а цілком масовим явищем серед української шляхти поунійних поколінь, тобто орієнтовно з другого-третього десятиліть XVII ст. Варто зазначити, що стереотип «етнічного русина національного поляка» менш за все належить до дилем морального змісту. В основі його лежить соціальний компроміс з територіально-національним патріотизмом (мова й віра предків, відданість «старовині», сентимент до рідних місць і ширше — до «нашої Русі») та патріотизмом політичним, що ґрунтується на належності до політичного організму – держави (незалежно від того, чи вона персоніфікувалася в особі володаря, чи виступала в новітній абстрактній іпостасі), якій шляхтич був зобов'язаний служити вірою і правдою. Реабілітувавши перед нащадками «отих *gente Rutheni natione Poloni*» старої, дохмельницької доби, В. Липинський *de facto* визнавав, наскільки складним і неоднозначним є функціонування національних еліт за відсутності власної державності [231, с. 114–118].

Феномен *gente Ruthenus natione Polonus*, який виник на пограниччі як ментальний компроміс етносу зі сформованою етнічною свідомістю, але без політико-державної самореалізації, є одним зі шляхів розвитку неодноразово повторюваного в історії явища, що не заслуговує на кваліфікацію як унікальний виняток, пристосований виключно до території українсько-польського пограниччя, чи якогось хронологічно обмеженого періоду. Історія інтелігенції у складі Російської, а згодом Радянської держави стикається з не менш унікальним та неоднорідним явищем *Gente Rutheni natione Rossici* («етнічні українці політичні росіяни»), яке в роки незалежності України, а особливо впродовж останнього часу зазнає трансформації.

Складний літературний розвиток в Україні XIX ст. відбувався на тлі активізації інтелектуальних міжкультурних відносин. Література починає набувати міжнародного характеру й розширює свою біографію. А. Амоїя та Б. Л. Кнапп у передмові до книги «Мультикультурні письменники з 1945 року: путівник від А до Я» пишуть, що найбільш поширеною серед інтелектуалів-переселенців є думка, що перша (рідна) мова визначає особистість людини [198, с. 14]. Три американці, лауреати Нобелівської премії, продовжували писати твори рідною мовою: Ч. Мілош – польською, А. Зінгер – ідиш, Й. Бродський – російською. Інші відомі письменники віддали перевагу чужій мові перед рідною: А. Кестлер, Б. Брейтенбах, М. Кундера, Д. Конрад.

Аналізуючи мовну дилему, що постала перед М. Гоголем на початку його літературної діяльності, Л. Масенко дає відповіді, які обґрунтовують вибір письменника писати російською. Оцінюючи вибір М. Гоголя з позицій сучасного рівня лінгвістичних знань, дослідниця стверджує, що його зумовив не так суб'єктивний фактор, за яким розуміємо відданість письменника російській мові, як об'єктивні умови її кращої на той час літературної опрацьованості. Слід врахувати, що на початок XIX ст., коли українське суспільство під важким пресом асиміляції робило перші спроби формування нової літературної мови, російська загальнонаціональна мова вже пройшла

майже двохсотлітній етап свого становлення й фактично ввійшла в його завершальну стадію [107]. Аналогічна ситуація була і з польською мовою, оскільки вже у XVIII ст. вона перебувала на такому рівні інтеграції та уніфікації, що можна було говорити про виникнення правописних норм і певної незалежності від діалектів. Окрім того, варто також згадати про багату літературну спадщину й традиції. Натомість в Україні XVIII ст. – це доба наступу на автономію краю. Разом із полонізацією відбувається посилена русифікація і провінціалізація, що створює поважні бар'єри на шляху становлення української літературної мови як вищого опрацьованого загальнонаціонального мовного типу. Зазначені причини не могли не загальмувати процеси її творення, функціональна неповнота мови різко обмежила її вихідну базу. Як зазначає Л. Масенко: «У зв'язку з тим, що писемні джерела давньоруської доби перейшли у власність російської мови, а старі літературні мови, котрі побутували в Україні в XVI–XVII ст., слов'яно-руська (українізована форма церковнослов'янської мови) і проста (книжна українська мова), – вийшли з ужитку, нова українська літературна мова могла спиратися лише на усномовні джерела – народнорозмовне мовлення і фольклор. І якщо для поетичної мови із властивою їй економністю образно-виражальних засобів ця база, передусім завдяки образному й мовно-стильовому багатству українського фольклору, виявилась достатньою, то для розбудови прозових жанрів, які перебувають у значно більшій залежності від стильового розмаїття й опрацьованості мовних ресурсів, обмеження вихідної бази уснорозмовними варіантами стало очевидним гальмом» [107]. Перевагу над усіма іншими творцями слова цього періоду здобуває тільки мовотворчість генія Т. Шевченка, який використовував живу розмовну народну мову, не обмежуючись одним говором, як це часто виникає навіть у великих письменників. Мова його творів мала наддіалектний, всеукраїнський характер.

Висновки Л. Масенко про використання мови більш літературно опрацьованої частково підтверджуються у дослідженнях Г. Гачева. Останній

аналізував творчість письменників-казахів, які писали російською мовою. За вченим, «письменники у своїй рідній мові не мають такої розвинутої системи, тому рідна мова їх сковує» [40].

Значна кількість митців слова поставала перед вибором: послуговуватися мовою, яка (як польська чи російська) має вже сформовані норми й достатній для писання творів високого стилю лексичний склад, чи використовувати селянську говірку. Можливо, саме тому Л. Е. Венглінський також обрав польську мову для своїх творів, особливо тих, що були гострого соціального та політичного змісту. Натомість українською мовою написані поезії, які автор сам називає піснями.

Чи лише вищий розвиток мовної системи стає ключовим у виборі поетичної мови? На думку Г. Костенко, національна ідентичність письменника визначається цілою низкою факторів, найважливішими серед яких вважаються мовний, географічний, культурний, державний, ідеологічний, релігійний і фактор історичної пам'яті. Проте при детальному розгляді всі ці чинники виявляються не такими істотними і домінантними, вони можуть виступати лише у своїй єдності, віддзеркалюючи той чи інший літературний контекст і визначаючи національну своєрідність конкретної літератури [Костенко, с. 18]. Отже, текст, який виникає в результаті перетину двох або більше культур, тобто мультикультурний або транскультурний, вимагає дещо іншого підходу до його вивчення. Дослідник повинен враховувати позамовні чинники: особистість митця, його виховання й становлення як особистості, культурні цінності, які він сповідував, а також те, що поєднує дві картини світу, які віддзеркалюють одна одну в його творчості. В такий спосіб можна уникнути певної обмеженості і, як стверджує М. Епштейн, вийти на рівень метамови, тобто універсалістської творчості, що стане проявом не лише змішування або інтелектуального комбінування різних мов, а миттєвим осяянням, розкриваючи в глибинах людства його цілісне, неподільне «я» [195, с. 386–388].

Поняття транснаціональності по-новому розкриває проблему письменницької білінгвальності. На думку Г. Костенко, термін білінгвальність характеризує своєрідні поетикальні властивості, притаманні художньому світові письменника, який створює нову реальність під впливом іншої мови [Костенко, с. 18].

Явище білінгвізму неодноразово знаходило висвітлення у працях Л. Виготського та М. Бахтіна, які вважали, що знання другої іноземної мови розвиває абстрактне мислення, сприяє активній художній творчості. Серед найважливіших чинників у процесі створення роману М. Бахтін назвав сміх та багатомовність [14, с. 417–418]. Г. Гачев художній білінгвізм розуміє як діалог двох світоглядів, систем світу, що обумовлює стереоскопічність бачення, об'ємність мислення [40, с. 445].

Серед комплексних досліджень, присвячених мультилінгвістичній творчості письменника, варто виокремити монографію Л. Форстера «The Poet's Tongues: Multilingualism in Literature», у якій автор підкреслював не лінгвістичний, а культурологічний характер діалогу. У середньовіччі на вибір мови впливав літературний жанр, а не національність митця, тому північноіталійські поети XIII–XV ст. писали поезію ліричного характеру провансальською мовою, а епічні поеми – французькою [247, с. 16], (пор. вибір письменників пограниччя, які для творів «високого» жанру використовували польську мову, а для інших – українську).

Вибір письменником певної мови намагався обґрунтувати В. Мейкі у праці «Literary Biculturalism and the Thought-Language-Culture Relation». Дослідник доходить висновку, що космополітизм літератури – це природне явище, якщо письменник є представником етнічної меншості в регіоні, де домінуючою мовою є не його рідна, мова ширшої сфери використання стає засобом привернення більшої уваги до своєї творчості, тобто розширення аудиторії, що є невід'ємним аспектом творчого процесу. Всі ці чинники, на думку В. Мейкі, є основоположними в намаганні автора писати твори іншою мовою [311, с. 9].

Упродовж останніх років у лінгвістиці активізуються дослідження білінгвізму в літературі. За цією темою опубліковані праці Е. Божур, Л. Тарві, Г. Гачева, Є. Нахліка, У. Бахтікіреєвої, Г. Костенко. Викликає увагу твердження Є. Нахліка про важливість художньо-естетичного підходу в дослідженні двомовності в літературі [123, с. 132]. Г. Костенко вважає, що мова є однією з форм віддзеркалення дійсності, а література – формою відображення культурної компетенції людей, що користуються двома й більше мовами, досвід існування яких стає важливим культурним надбанням [Костенко, с. 18].

З погляду літературознавства, Р. Туксайтова пропонує трактувати художній білінгвізм як особливий художній метод. Він допомагає вирішити специфічні проблеми, які постають перед двомовним письменником і пов'язаний з вибором «мови-основи» [177]. Письменники-білінгви передають досвід власної культури за допомогою іншої мови, використовуючи її засоби. За цією мовою стоїть столітній літературний і культурний ресурс, що сприяє розширенню світогляду письменника.

Увагу дослідників також привертає і власне «слово» в художній творчості білінгвів. Виходячи за межі рідної мови, письменники користуються новою словниковою системою не лише для використання багатозначності як поетичного засобу, але й, на думку С. Келлмана, для мовчання і правди [274, с. 16].

Й. Бродський вказує на три основних фактори, які змушують автора робити вибір на користь нерідної мови: «він робить це або через необхідність, як Конрад, або через надмірне честолюбство, як Набоков, або заради більшого відчуження, як Беккет» [219, с. 138]. Сербський дослідник Й. Станішич доповнив причину такого білінгвізму «творчою необхідністю» і навіть «закономірністю», що мислиться як результат переломного періоду життя письменника, пов'язаного з більшою його схильністю до сприйняття іншої культури [162, с. 156].

Білінгвізм у літературному творі може проявлятися як літературна диглосія – особливий варіант художньої білінгвальності, коли одні й ті ж персонажі можуть говорити двома іноземними мовами. Також цей процес може виявлятися як інтерлінгвалізм, коли персонажі використовують різні мови або мовні краплі так, що виникає мовне багатоголосся (пор., у Л. Е. Венгліньського поезії зі збірки «Гіркий сміх»).

Під час написання своїх творів іншою мовою письменник вибирає найбільш відповідні мовні засоби. І тут виникає дискусійне питання: чи він не перекладає самого себе, вступаючи у внутрішній діалог? О. Забужко, на підставі аналізу російськомовної творчості Т. Шевченка, припустила, що Кобзар Дармограй – «автор» російських повістей – є обраною і водночас відчуженою від себе «маскою», призначеною для того, щоб на свій лад «вторувати», «переспівувати» в російську мовно-культурну традицію Кобзаря автентичного. У цьому можна побачити елемент ігрової змагальності [66, с. 87]. Можливо, ця маска надає письменникам-білінгвам більше свободи у створенні нового художнього світу, створює можливість відмежуватися від пережитого. Існування на пограниччі власної культурної пам'яті й нового бачення навколишньої дійсності під впливом іншої мови викликає певну подвійність художньої реальності та пропонує інший погляд на події минулого.

Як стверджує Г. Костенко, мова стає значним стимулом для творчості, а також її своєрідним інструментом, матеріалом, матерією. Процес творення художнього тексту певною мірою є процесом становлення автора як письменника та людини, що веде безперервний кроскультурний діалог не лише з читачем, а й із самим собою. Результатом стає авторський переклад як діалог двох текстів і двох форм відображення реальності. Його основу становлять не лише мови, якими творить письменник, або культури, що визначають ці мови, але й вигаданий світ, який з'явився під впливом творчої уяви, розвиненої іншою мовою та культурою, і власної історико-літературної

пам'яті, яка по-новому розкриває поняття автора та його біографії [Костенко, с. 35].

Підсумовуючи, варто згадати слова С. Падокшина, який писав: «З огляду на специфіку тогочасного суспільно-культурного розвитку, чимало діячів та мислителів належало не одній, а декільком національним культурам» [131, с. 10]. До таких постатей слід віднести багатьох письменників українсько-польського пограниччя, а також ім'я Л. Е. Венглінського, який правдиво належить і польській, і українській культурам.

2.5. Л. Е. Венглінський – поет двох націй

Про життєвий і творчий шлях поета маємо небагато відомостей. Серед них цікавою є згадка в статті «Азбучна війна в Галичині 1859 р.» І. Франка: «...Про час його народження, життя та виховання не знаємо нічого. Свою письменницьку діяльність він розпочав ще 1848 р. польськими та руськими віршиками, а в р. 1858 розвинув досить велику плідність, випустивши окремими книжками три збірки поезій під заголовками «Łuczy» (в трьох частих), «Oman» і «Rusałka», які всі автор уважав одною цілістю, додавши до них спільний словарець менше вживаних руських слів... Значно пізніше, бо аж у р. 1885 той самий автор видав у Кракові своїм власним накладом ще дві збірки своїх поезій, писаних руською мовою та друкованих латинськими буквами, а власне двотомову збірку «Zwuki od naszych sel i nyw. Pinja Lirnyka Nad-Nistranskoho» в двох томах і «Hirkij smich, skazki i obrazki z zytia w Nałuczyni. Spysav L. Kost' Prawdolubec z Jezupola». Перша з тих збірок попереджена досить просторою передмовою автора (ст. I–XXIV), в якій він ще раз, зовсім по невчасі оправдує вживання латинських букв у руському письменстві. Майже десять літ пізніше, здається в р. 1896, мав я нагоду особисто познайомитися з тим письменником, який відвідав мене в моєму помешканні і вручив мені примірники обох цих останніх його збірок. Від

нього я довідався, що він віддавна живе при дворі властителя Єзуполя гр. Войтіха Дзедушицького, не маючи там ніякого особливого заняття і маючи досить вільного часу для літературної праці. На той ласкавий хліб прийняв його ще, мабуть, у 50-их рр. минулого віку отець гр. Войтіха, а син лишив його на тім становищі до своєї смерті» [191, с. 630]. Згаданий І. Франком граф В. Дзедушицький (нар. 1848 р. в Єзуполі біля Станіслава – помер 1909 р. у Відні) був відомим на той час польським політиком, депутатом Австрійського парламенту, міністром у справах Галичини, філософом, есеїстом, мистецтвознавцем і письменником. З 1887 р. – член Академії наук (Akademii Umiejętności), з 1896 – професор історії, філософії та естетики Львівського університету. Автор повістей, драм, філософсько-естетичних трактатів «Święty Ptak», «Aurelian», «Bohdan Chmielnicki», «Historia malarstwa we Włoszech», «Ateny», «Rozstrząsania filozoficzne o podstawach pewności ludzkiej», «Mesjanizm polski a prawda dziejów», «Dokąd nam iść wypadą?», перекладав Софокла та В. Шекспіра. Сучасник графа А. Холонецький так напише у своїх спогадах: «Суміш варвара з культурною людиною у найдивнішому значенні – козацька природа зафарбована західною цивілізацією. Коли не викладає естетику й філософію у Львові, де йому прийшов каприз бути доцентом університету, або не проводить політику у Відні, мешкає в успадковому Єзуполі [...]. Тримає собі тільки службу в старих козацьких вбраннях і по-козацьки вдягає і виховує сина. У Львові має періоди студентоманії. Оточує себе тоді шкільною молоддю, влаштує їй малі забави, до того ж особисто веде «гусака» через місто. Прибуття його до столиці на зиму попереджує завжди поява надвірних козачків в широких шароварах. Як літератор і вчений, схожий на велетенський музей, в якому накопичені без номерів і каталогів, в хаотичному порядку найцінніші предмети. Розуміється в усьому й пише про кожну справу з однаковою свободою» [369]. Як філософ перебував під впливом Канта, згодом Декарта. Необхідною умовою самопізнання людини вважав тісний зв'язок між людським духом і Богом, що є необхідною для людини умовою пізнання

самого себе, як і зовнішнього світу. Серед пізнавальних поглядів графа можна виділити: раціональний, емпіричний, інтуїтивний і прагматичний.

Можливо, під впливом історіософічних праць В. Дзедушицького, Л. Е. Венглінський у розлогіх коментарях до своїх творів здійснює глибокі історичні розвідки, в яких окреме місце відводить історії Русі, чітко розмежовуючи Русь від Московії, яка виникла значно пізніше, і яку, на початку, населяли неслов'янські племена.

Вплив графів Дзедушицьких відбився також на його творчості. Образ доброго пана займає вагоме місце в його українськомовних поезіях. Наприклад, у збірці «Русалка», назва якої є парафразою персонажа, змальованого в баладі «Сирота», де героїня балади, натерпівшись страшних життєвих поневірянь, вирішує втопитися; не дозволили перетворитися на русалку рибалки – витягають із води і приносять до панського двору, де добрий пан дає бідоласі притулок і нове щасливе життя. Можливо, що балада алегорично відтворює перипетії долі самого поета.

Щодо походження поета можемо висловити лише певні припущення, а саме про шляхетний його родовід. Л. Е. Венглінський використовував для творів, написаних польською мовою, псевдонім Годземба. Годземба – герб, яким послуговувалося чимало польських родин, серед яких були й Венглінські. Згідно з легендою, молодий рицар Годземба у бою втратив зброю, а ворога переміг завдяки вирваній з корінням молодій сосні (1094 р.) [266].

Критичні зауваження щодо творчості поета знаходимо в публікаціях його сучасників. Наприклад, у виданні «Отечественный сборник», № 7 за 1859 р., що був додатком до щорічника «Вестник» (видаваного у Відні урядового часопису для русинів тодішньої Австрії), Б. Дідицький опублікував написану язичієм рецензію на перші три збірки Л. Е. Венглінського. Б. Дідицький належав до галицьких москвофілів, був прозаїком і журналістом, учителем у гімназії. У 1886 році він видав анонімно брошуру «Въ одинъ часъ научитья малорусину по-великоруски», де

намагався довести, що є одна руська мова з двома вимовами – малоруською і російською. Свої поетичні твори, позбавлені мистецької вартості, писав язичієм.

У згаданій рецензії на твори Л. Е. Венглінського Б. Дідицький позиціонує себе знавцем «народної нашої бесіди», звинувачуючи поета у її повному незнанні. Рецензент висловлює різко негативні оцінки авторові, наприклад, що мову він вживає не народну, творить власні слова або неналежно їх наголошує, відмінює за польським зразком, синтаксис уживає також польський. На його думку, значення багатьох слів у текстах Л. Е. Венглінського не такі, як у народній мові, деякі з них збігаються з польськими значеннями, а окремі слова, такі як *рода*, *оман*, узагалі критикові невідомі. Як бачимо, галицький «критик» не мав і не бажав мати ані найменшого поняття про діалекти, що, як слушно зазначає Р. Радишевський, нагадує одне відоме висловлювання: «Украинского языка нет и быть не может» (тож, відповідно, й діалектів немає), а також такий підхід мимоволі апелює до горезвісного циркуляра міністра внутрішніх справ Російської імперії П. Валуєва, датованого 1863 роком [ВП, с. 25].

Наведемо іще кілька зауважень Б. Дідицького, щоб проілюструвати їх позірний авторитет та упереджене ставлення до творчості Л. Е. Венглінського: «Так, щодо імен существительных, Пан Венглинский уживає: селян і мищан, вместо селянин і мещанин; старість, радість вместо старость, радость» [ВП, с. 745]. Друге важливе звинувачення, з боку Б. Дідицького, – це брак ладу і складу у піснях Л. Е. Венглінського, тобто ритму і рими. Щоправда, автор згодом уточнює, що ритм є, але польський, та й рими, якщо наголошувати, як у польській мові, теж є, але так наголошувати, на його думку, в народній мові не годиться. Знову напрошується питання про знання «рецензентом» акцентуаційної системи мови селян? Наступне поважне зауваження авторові пісень таке: «грешит часто против всякому эстетическому чувству, какое бути должно хоть бы в простейшей пэсоньце» (наводимо в осучасненій графіці. – Н. С.) [ВП,

с. 745]. Особливо гострої критики зазнають переклади, наприклад, переклади Ф. Шиллера називає радше травестією.

Поділяючи пісні Л. Е. Венглінського на поважні та «щебетливі», в останніх певна образність критику видається дикою. Заздрити пташиній долі – перейти межу естетичної правди [ВП, с. 763]: «О, бігме ж то! Пташко хижа! Ліпша, бачу, доля птича, Яко наша – чоловіча. Ліпше птицев також бути, Менше знати, менше чути! Та й до землі не прикути! Але ж коли Божа воля Нас такімі сотворила, Хотяй ліпша твоя доля, Моя дрібна птичко мила, Тра в смиренью всьо приймати, Як і що Біг дає з неба, В згоді бути нам потреба, З Єго вольов, з Єго судьми, Бо хто ж причину мож знати» [НПМ, с. 80].

Б. Дідицький називає Л. Е. Венглінського пташиним поетом, а його поезію дикою. Р. Радишевський на захист автора пише, що ми згодні – вона таки дика, та тільки в іншому сенсі – від «тіней наших предків», первісна, родом із магії та міфу. І в цьому вбачаємо її цінність і для наших сучасників. Неслушно, на нашу думку, не сприймає критик поетових вигуків і звуконаслідувань. Важаємо, ці мовні засоби якнайадекватніші й посправжньому «дикі» – автентичні. Б. Дідицький оскаржує поета в ненависті до світу, людського роду і в прагненні до відлюдності. Ми ж реконструємо авторську життєву позицію відповідно до середовища «дідицьких» [ВП, с. 27]. Нагадаємо, що наступні свої збірки Л. Е. Венглінський опублікував аж через 27 років.

У ХХ ст. про поета писав Р. Кирчів у монографії «Українською музою натхненні» [178, с. 37]. Принагідно також згадував М. Москаленко в розвідці «Нариси з історії українського перекладу»: «Помітний внесок у розвиток українського письменства середини ХІХ ст. зробили польські автори, які писали також і українською мовою. Деякі з них заявили про себе як перекладачі... Польський і український поет Лев Венглінський (1820-ті рр. – не раніше 1904), галичанин за походженням, автор революційних віршів-листівок польською мовою, що друкувались у Львові 1848 р., опублікував 1858 р. тритомну збірку українських віршів (польською транскрипцією)

«Новіі поезіі малоруськіі, то єсть пісні, думи, думки, хори, танці, балади і т. п. ...», 1885 р. — двотомник «Звуки від наших сел і нив»; видав також кілька книжок польською мовою. У його поетичній спадщині – українські переклади з польської, чеської, словацької, сербської, литовської, німецької, французької поезії, зокрема народної» [122].

В «Українській літературній енциклопедії» М. Шалата [УЛЕ, с. 287] подає стисло оцінку творчості письменника. Перше видання 1858 року він характеризує як багате на форми й жанри, особливо фольклорного походження.

Свої студії українськомовним творам Л. Е. Венглінського присвячують М. Лесюк та С. Стемпень у контексті дискусії навколо мови й алфавіту українців Галичини [102; 417]. У Польщі автор відомий в бібліографії К. Естрейхера як Леон Венлінський під псевдонімом Годземба [395].

Як складалося життя поета переважно довідуємося, а іноді й здогадуємося, з передмов до його збірок, а також із самих творів. У поезії «В Журавні» ліричний герой повертається в рідний край, де був хрещений іще дитиною, і в якому жили його батьки. Сьогодні – це містечко Журавно Жидачівського району Львівської області (у Журавно також 1505 року народився основоположник польської літератури М. Рей). Мотив малої батьківщини постає у спогадах і образних асоціаціях у найрізноманітніших віршах, здебільшого у «мандрівних» поезіях автора. Ці вкраплення-спогади слугують динамізуючим засобом на тематико-композиційному рівні твору: «Всюда мило, всюда красно, Та і веселенько, Але ж дома наймилійше, Там тужит серденько. Ах, милійши там сторони, Свойські ниви, гаї, Краще навет в ніч весневну Соловій співає» [НПМ, с. 157]. У передмові до польської збірки «*Sporek z niw sławiańskich i obcych*» Л. Е. Венглінський пише, що народився і виховувався на прекрасному березі Дністра, а руське село від дитинства стало для нього ідеалом краси. Далі вказує, що довелося прожити кілька років у «чужій стороні» (як свідчить українськомовна творчість, такою стороною, очевидно, була Волинь, Поділля), а згодом доля його закинула до

«підгорян», де він познайомився із місцевими звичаями, обрядами, віруваннями та фольклором [цит. за ВП, с. 9].

Згідно з функціональним розумінням рідної мови, і українська мова, і польська мова були рідними для Л. Е. Венгліньського, ці мови автор засвоїв у ранньому дитинстві. Ступінь володіння ними приблизно рівний, поет однаково легко міг використовувати будь-яку з них у будь-яких обставинах, причому не лише з комунікативними, але й з експресивними цілями. Користуючись змістовими блоками, які пропонує Б. Ажнюк [4, с. 122–123] для встановлення мовної належності українців, які живуть у діаспорі, припускаємо, що польська мова для поета була першою мовою і мовою матері, мовою генетико-антропологічної спадщини, мовою, в якій людина почуває себе комунікативно найвигідніше, а також основною мовою держави, лояльним громадянином якої був автор, українська мова – мова, з якою ідентифікував себе у плані культурної спадщини та зберігав емоційний зв'язок.

Коли Л. Е. Венгліньський постав перед проблемою свідомого вибору мови, з якою він ідентифікуватиме себе у плані культурної спадщини, у нього був вибір – українська чи польська мови. Причому це було не лише особисте питання: адже мова йшла про те, який народ і, відповідно, яку мову поет представлятиме в літературі. Перші нам відомі літературні спроби з'явилися польською мовою як поодинокі поезії в польських часописах, наприклад, «Słowa Boże przez usta proroka o nowém ludzkości odkupieniu – dla Polskiej ziemi od 3000 lat zesłane» (1848 рік), через десять років з усвідомленням себе як поета автор видає тритомну збірку українською мовою «Nowyi poezyi małoruskii t.j. piśny, dumy, dumki, chory, tańci, ballady etc. W czystom jazyci Czerwono-Rusyniw, wedla żytia, zwyczajiw ich obyczaiw narodnych». Перші українські твори відразу ж вписуються в літературне й взагалі культурне життя Галичини, знаходять позитивні (І. Франко) та негативні (Б. Дідицький) відгуки. У вісімдесяти роки автор дві збірки видає українською мовою і близько 15 збірок та циклів поезій – польською мовою.

Мову своїх творів автор називає наріччям: «уживаним у тісних просторових та суспільних межах» [ВП, с. 773]. Це мова тих сторін, у яких відбуваються події, описані у творах: Прикарпаття – буковинське та покутське та Наддністрянщина, словом, Червона Русь. Поет наголошує: «Гріх було б втратити цю дзвінку й соковиту мову, слова якої зазвичай влучні й меткі, а стиль та звороти дуже гарні» [ВП, с. 773]. «Кожний народ, який займає великі простори й складається з різних етнічних елементів, що давніше заселили окремі провінції, а з часом поєдналися в одну політичну цілість, має свої різні діалекти, а кожна значніша околиця – свої говори. Мові русинів, що представляють народність набагато чистішу від різних чужих запозичень за кожен із народів заходу Європи, ... оскільки сама вона є наріччям, бракує діалектів, властивих, скажімо, мові італійців, іспанців, французів, німців і т.д.» [ВП, с. 777].

Поет висловлює віру у творчі можливості української мови: «Тим, хто гадає, що малоруська мова як *lingua rustica* (селянська мова) не здатна далі оформитися в наукову й літературну мову з власних засобів і власними силами без допомоги великоруської, відповімо, що вони дуже помиляються, бо саме із *lingua rustica* околиць Риму утворилася найпрекрасніша сучасна мова на світі, тобто італійська, «мова ангелів», як її Сафір назвав. Лише треба хотіти працювати над нею, а не спокушатися черпати з миски готову страву, яка не конче може бути корисною» [ВП, с. 777].

Л. Е. Венгліньський наводить цікаві відомості про ставлення поляків до української мови: «Факт, що полякам, виколисаним няньками-русинками під малоруські пісні, ця мова, дещо відмінна на Прикарпатті, Поділлі та на Україні, давно є любою, а пісні русинів завше в їхній душі породжують ревні почуття смутку, особливо, коли вони перебувають далеко від рідної землі [...]. З усіх слов'янських мов польська мова найбільше подібна до русинського наріччя [поет має на увазі південно-західне наріччя, його наддністрянський говір – Н. С.]. І не дивно! Адже літературна мова Кохановських, Оріховських, Скарг, Міцкевичів виникла спільною працею

польських і русинських письменників. Це спільна власність обох цих народів, що мають спільну історію, звичаї і кров, долю й недолю, так що неможливо по стількох поколіннях родинних зв'язків одних від других відділити... П'ять віків створювали цю амальгаму» [ВП, с. 778].

Функції творів Л. Е. Венглінського від моменту написання зазнають трансформації, окрім естетичного та виховного значення вони набувають значень лінгвокультурологічного та етнографічного. Українсько-польська мовотворчість автора дозволяє трактувати його як поета двох націй.

Висновки до Розділу II.

Спираючись на дослідження істориків польської мови К. Нітша, Т. Лер-Сплавінського, З. Штібера, З. Курцовой, можна зробити висновки, що польська мова пограниччя здійснила значний вплив на літературну польську мову, оскільки наслідки ми спостерігаємо у фонетичній і морфологічній системах, також пришвидшила внутрішні тенденції розвитку мови: занепад мазуріння, звужених голосних, розвиток *rż* в *ż*, стримувала певні польські тенденції як розширення голосних *i*, *u* перед *L*, сприяла занепаду форм минулого часу й умовного способу на *ch*, енклітичних форм *do cię*, або запровадженню форм українського походження: *wisznia* та значної кількості українських афіксів: *-icz*, *-wicz*, *-ajło*, *prze-* тощо. Завдяки південному периферійному діалекту до польської мови проникла значна кількість запозичень з української мови, а також орієнталізмів: *burzan*, *chata*, *futor*, *czajka*, *halas*, *halastra*, *horodyszczce*, *hospodyn*, *hramota*, *hreczka*, *hultaj*, *kobza*, *kurchan*, *kureń*, *nahajka*, *oczeret*, *sahajdak*.

Південний периферійний польський діалект займав значну територію Речі Посполитої, окрім того, це була мова визначних письменників, релігійних та освітніх діячів, а також заможних родин, які відігравали велику роль у суспільно-політичному житті країни. Варто теж наголосити, що нові території були активними в культурному житті краю. Отже, польський периферійний діалект набув такого ступеня розвитку й впливовості, що на рівні з етнічними польськими діалектами брав участь у формуванні

літературної польської мови, а також був не лише посередником, але й джерелом запозичення українізмів і згодом їх проникнення до польської літературної мови.

У періодизації мовних контактів виокремлюємо ранній період XI–XIV ст., для якого характерний вплив української мови на польську. Наступний період – XV – друга половина XVIII ст., в якому відбувається активізація українсько-польських мовних контактів, попри польське мовне домінування, інтенсивне проникнення українських запозичень до польської мови. Третій період (друга половина XVIII ст. – сучасний стан) – характеризується послабленням українсько-польської мовної взаємодії. У третьому періоді виокремлюємо важливий етап – XIX ст., на якому спостерігаємо посилення українського елемента в польській літературі.

Всебічне вивчення українсько-польських мовних контактів, аналіз причин їхнього виникнення та наслідків залишається одним із пріоритетних питань загальної науково-теоретичної проблеми зв'язку мови з розвитком суспільства, його культурою та історією. Незважаючи на численні мовознавчі студії в аспекті українсько-польських мовних контактів, до сьогодні відсутні комплексні дослідження впливу української мови на польську та польської на українську впродовж багатьох століть, які є необхідними для всебічного аналізу й об'єктивного висвітлення цієї проблеми.

Література українсько-польського пограниччя стала своєрідним підґрунтям для появи «української школи» в польському романтизмі. Для поетів, вихідців з етнічних українських територій, традиції українського народу були рідними, тому ці автори творили свою національну літературу з місцевого мовного матеріалу. Навіть польськомовна література, породжена духом козацьких дум, стає оригінальним мистецтвом, в якому складно визначити, що українське, а що польське. Тому багатьох поетів справедливо можна вважати польськими українськими поетами, що означає належність цих творців до обох культур і народів.

РОЗДІЛ III. ПОЛЬСЬКА МОВА ТВОРІВ Л. Е. ВЕНГЛІНСЬКОГО З ПОГЛЯДУ ЇЇ УНОРМОВАНOSTІ ПОРІВНЯНО ІЗ ЗАГАЛЬНОПОЛЬСЬКОЮ МОВОЮ XIX СТ. ТА НАСЛІДКИ ВПЛИВУ УКРАЇНСЬКОЇ

3.1. Стан дослідження польської мови XIX ст.

Означення XIX ст. як окремого періоду в досліджуваній проблематиці, на перший погляд, може виглядати дещо штучним, позаяк певні типові історичні, суспільні, мовні явища, характерні для пізнішого часу, виникли до 1801 року, а інші – вже в XX ст. Тому цей еkleктичний період в історії польської мови слід трактувати символічно, як фрагмент еволюції мови новопольського періоду. Цей етап важливий, але такий, що якісно не вирізняється, а лише підпорядковується загальній періодизації, яка виникає внаслідок цивілізаційно-культурних змін та внутрішнього розвитку мовної системи. Однак XIX ст., як стверджує Е. Квапень, – це період надзвичайно насичений і неповторний, адже польський народ у часи розподілів зазнавав утисків від країн поневолювачів, проте брав активну участь в історичних подіях, які відбувалися не лише у власній країні, але й у всій Європі: похід Наполеона, «Весна народів», Листопадове та Січневе повстання, що закінчилися численними репресіями [296, с. 22].

Окрім того, 70-ті роки XVIII ст. прийнято вважати початком окремого періоду в розвитку польської мови – новопольським періодом, але перед початком XIX ст. спостерігаємо низку визначних подій: заснування бібліотеки Залуських у Варшаві, Рицарської школи, відділу Інституту ім. Оссолінських у Львові, Варшавського ліцею, Кременецького ліцею, відкриття Варшавського університету, активна діяльність визначних діячів: С. Сташіца, Ю. Немцевича, ініціатива реформування системи шкільної освіти комісією народної освіти, прагнення до вдосконалення польської мови, намагання видати граматику польської мови та словник, які з успіхом

здійснили О. Копчинський та С. Б. Лінде, розквіт публіцистики – все це не могло не вплинути на розвиток польської мови.

Відповідно до історично-літературної класифікації ХІХ ст. охоплювало чотири епохи: просвітництво, романтизм, позитивізм та Молоду Польщу з різними течіями. Надзвичайно важливим явищем був саме розквіт польської літератури власне в самій Польщі та за її межами. У цей час активно розвивається літературна діяльність визначних письменників: А. Міцкевича, Ю. Словацького, З. Красинського, К. Норвіда, Г. Сенкевича, Б. Пруса, С. Виспянського, С. Жеромського тощо. Творці літературного слова через мову своїх творів впливали на формування польської мови, збагачуючи її словниковий склад і утворюючи нові граматичні норми.

На період ХІХ ст. припадає промислова революція з активною індустріалізацією і технічним прогресом, а відтак масовою міграцією населення із сіл до міст – так званою урбанізацією суспільства. Це вплинуло на зміни у світогляді та народні традиції, спровокувало поширення раціоналізму з його розумінням ролі й місця особистості та суспільства. У Польщі надзвичайно важливою в історії національних традицій стає втрата незалежності й процес формування нової нації.

Важливим періодом у ХІХ ст. був 1864 р. (Січневе повстання), який став своєрідною межею поміж занепадом феодалізму та розвитком капіталізму на польських землях. Безумовно, ця дата є важливою в історії інтелектуальної культури та філософської ідеї, позаяк відокремлює романтизм від позитивізму, гегелізм від марксизму. На межі двох літературних періодів відбуваються зміни в мові художньої літератури. Романтичному напрямку поезії, демократизації поетичної мови (А. Міцкевич), архаїзації та новаторському мовному експерименту (Ю. Словацький, К. Норвід) цей період протиставляє гегемонію поліфонічної прози в численних жанрових і стильових варіантах.

Саме на другу половину ХІХ ст. припадають чотири найважливіші процеси в розвитку польської мови:

- відбувається остаточна нормалізація флексійної системи;
- закінчується процес функціональної спеціалізації дієслівних префіксальних формантів;
- розпочинається нова фаза окциденталізації лексики польської мови (впливи французької, німецької, англійської мов);
- тривають інтенсивні процеси редукції лексичних архаїзмів та інших редувантних лексичних засобів [242, с. 587].

Розвиток польської мови на той час мав своє підґрунтя, оскільки мова не існує поза суспільними факторами. Польська комунікативна спільнота вже налічувала вісім століть державності, якої була позбавлена під час розподілів Польщі. Ця «єдність» була етнічно, культурно, соціально різноманітною, сформувала три основні комунікативні варіанти польської мови: загальний, регіональний та поетичний.

На думку С. Дубіша, польська мова XIX ст. знаходила підстави свого розвитку в таких детермінантах: модернізм, націоналізм, лібералізм, нормативізм, раціоналізм, емоціоналізм [242, с. 597]. Складність і багатогранність цього періоду сприяла появі численних лінгвістичних досліджень на тему історії польської мови, її періодизації, функціонування мовної системи у XIX ст., соціальних та територіальних діалектів, лексикографії та мови письменників.

Польська мова XIX ст. стала предметом досліджень у працях З. Клеменсевича «Historia języka polskiego. Doba nowopolska (od ósmego dziesięciolecia XVIII wieku do r. 1939)» [275], С. Дубіша «Rozwój systemu językowego polszczyzny w XIX wieku» [241], «Językowa dziewiętnastowieczność» [242], у контексті вивчення історії польської мови – в працях А. Брюкнера [220], С. Слонського [368], Т. Лер-Сплавінського [297], Б. Вальчака [393].

До найважливіших наукових досягнень у цій галузі філологічної науки належать також монографії І. Баєрової [202–204], у яких ґрунтовно подано столітній розвиток мови з описом усіх мовних процесів – від фонетики до

синтаксису, що дозволило зробити висновок, що мовний розвиток супроводжувала тенденція до нормалізації, яка характеризувалася поступовою унормованістю процесу з мінімальним впливом зовнішніх факторів на його розвиток. Студії І. Баєрової набули актуальності, оскільки докладний аналіз граматичної сфери мови став своєрідною основою для вивчення, наприклад, ідіостилю письменників, окрім того, завдяки опрацьованій методології дослідження став можливий опис мовних зміни в інших епохах.

Лексичі й стилістиці ХІХ ст. присвятили праці Д. Буттлер «Rozwój słownictwa polskiego w drugiej połowie ХІХ wieku» [226], «Zmienność znaczeń wyrazów w polszczyźnie przełomu ХІХ і ХХ wieku» [227], Т. Скубалянка «Historyczna stylistyka języka polskiego. Przekroje» [363], А. Круп'янка «Stylistyka listów Adama Mickiewicza (na wybranych przykładach)» [287], Г. Карась «Rusycyzmy słownikowe w polszczyźnie okresu zaborów» [271] та ін. З огляду на сферу досліджуваного матеріалу, а також застосовану методологію, важливою історично-мовною працею, що заповнює прогалини в дослідженні лексики ХІХ ст. є монографія Е. Квапень «Kształtowanie się zasobu leksykalnego polszczyzny ХІХ wieku (na podstawie danych leksykograficznych)» [296]. Численні розвідки були написані на тему контактів польської мови з іншими мовами та наслідків їх взаємовпливів [296, с. 31].

Значна кількість студій присвячена саме дослідженню соціальних та територіальних діалектів польської мови зазначеного періоду. До найбільш вагомих слід віднести дві монографії З. Курцовой, у яких здійснено опис польської мови північного і південно-східного пограниччя. У праці «Polszczyzna Lwowa i kresów południowo-wschodnich do 1939 roku» З. Курцова пише, що намагається завершити й певним чином підсумувати знаковий, складний та неоднозначний в оцінках період розвитку польської мови за її етнічними межами [KurzowaPL, с. 13]. Перші два розділи присвячені становленню польської мови на тлі політичної історії, у

наступних двох описано фонетичний, лексичний, морфологічний та синтаксичний матеріал. Значну увагу зосереджено на вивченні саме лексики. Автор подає її функціонально-семантичну характеристику із врахуванням географії поширення лексем та історії функціонування в попередні епохи. У праці «O mowie polaków na kresach wschodnich» [KurzowaO] З. Курцова описує наслідки впливу польської мови південно-східного пограниччя на літературну польську мову у фонетичній, морфологічній та лексичній системах. У своїх монографіях дослідниця наголошувала на великій ролі у вивченні мови південно-східного пограниччя наукових студій К. Дейни [235–238], В. Гархалі [256], С. Грабця [260], М. Лесіва [305–306].

Серед інших дослідників, які цікавилися питаннями діалектології XIX ст. неможливо оминати прізвища І. Баєрової [202], Б. Вечоркевича [SGW], В.Р. Жепки [354]. Мовну ситуацію XIX ст. на польському східному пограниччі найбільш вдало окреслено З. Саваневською-Моховою на трихотомічний поділ системи на говірки, соціолект шляхти та загальну польську мову з регіональними рисами [357].

На особливу увагу заслуговує питання лексикографічних праць аналізованого періоду. На жаль, діалектних словників, які були б присвячені саме лексиці південно-східного пограниччя немає, однак у 1900–1911 рр. був опублікований «Словник польських говірок» Я. Карловича [SGP] у шести томах. Попри певні недоліки, цей словник відіграв значну роль у процесі становлення тодішнього польського мовознавства й розвитку мови загалом, адже він засвідчував наявність «живих» лексичних елементів. До сьогодні у польській лінгвістиці відсутній словник лексичного складу польської мови XIX ст. Варто зауважити, що ще на початку XIX ст., у 1807–1814 рр., був опублікований словник С.Б. Лінде [SJPL], у якому представлено 600000 слів, вибраних з текстів художньої, публіцистичної та релігійної літератури періоду понад 250 років.

З ініціативи Я. Карловича та за підтримки А. Кринського, В. Недзведзького з 1900 року у Варшаві почали видавати словник польської

мови – т.зв. Варшавський словник [SW], який, на думку авторів, мав стати народним словником на кшталт словника німецької мови братів Грімм. Це видання містить близько 270000 слів з варіантами, враховує запозичення, діалектизми, жаргонізми та термінологічну лексику, в тому числі з XIX та початку XX ст. Автори використовували кваліфікатори діалектної, застарілої, рідковживаної тощо лексики, однак непослідовно, оскільки біля значної кількості слів відсутні ілюстрації. Незважаючи на певні недоліки, ця праця залишається надзвичайно цінним джерелом для вивчення історії польської мови.

Першим словником, під час укладання якого було використано філологічні методи: усі цитати задокументовані, підібрані найбільш показові та відповідні джерела тощо, завдяки яким можна прослідкувати використання лексем у художній літературі, був словник В. Дорошевського. Він містить близько 120000 слів та охоплює період другої половини XVIII – та середини XX ст. [SJPD]. Особливо цінним, на нашу думку, є послідовність використання кваліфікаторів, розрізнення історичної та архаїчної лексики, а також аналітичні дефініції.

Серед численних мовознавчих досліджень переважають праці, присвячені мові окремих письменників або характерним рисам їх творів, оскільки мова письменників з однієї сторони формувала мову народу, з іншої – була картиною тогочасної мови. У своєму дослідженні ми зосереджуємо увагу на мові творів письменників XIX ст., життєвий і творчий шлях яких був тісно пов'язаний з т.зв. східними кресами. Темою зацікавлень багатьох дослідників на матеріалі літературних творів стали особливості розвитку мови цього періоду на всіх мовних рівнях, а особливо використання авторами т.зв. пограничних елементів та їх вплив на літературну польську мову того часу.

Окремої уваги варта монографічна праця В. Дорошевського, який репрезентує стан польської літературної мови XIX ст. на основі аналізу мови творів (лексики й словотвору) Т. Т. Єжа – знаного письменника з Поділля.

Відомий лінгвіст доходить цікавого висновку, який, на нашу думку, можна застосувати для характеристики білінгвальної творчості багатьох авторів пограниччя. В. Дорошевський пише, що поняття впливу української мови не варто застосовувати до творчості цього письменника, адже як такого впливу не було, тому що сам Т. Т. Єж – це поляк-українець. Свою польськість і українськість він відчуває як щось неподільне, що складає нерозривну особливість власної духовної сутності. Звідси виникає взаємопроникнення двох мов у свідомість поляка з пограниччя. Українську мову він відчував як «наріччя польської мови», що відрізняється простотою і ясністю [DorJ, с. 17]. Мовознавець робить висновок, що, враховуючи сентиментальне відношення автора до краю дитинства, його намагання створити певний українсько-польський симбіоз, провокує те, що письменник вводить запозичення лише зі стилістичною метою у твори на тематику сільського життя [DorJ, с. 19–27].

Зацікавлення історією польської мови, а також знання культури південно-східного пограниччя та української мови сприяли вибору Я. Залеським дослідження мови творів А. Фредра. Це стало темою кандидатської (1965 р.) та докторської дисертацій (1976 р.) вченого. В. Курашкевич у рецензії на докторську дисертацію пише: «Дослідження Я. Залеського мови творів А. Фредра належить до найкращих монографій про мову найвидатніших письменників і є цінним досягненням у галузі історії польської літературної мови» [276]. Я. Залеський не обмежився вивченням лексичної системи творів, а здійснив аналіз у галузі фонетики, морфології, словотвору та синтаксису. Мовознавець засвідчив численні відхилення від загальнопольських норм, кваліфікуючи їх як регіоналізми та говіркові елементи, наявні в кресовому діалекті польської мови, що збереглися завдяки українськомовному оточенню або безпосередньому впливові української мови [ZalF, с. 153].

Особливе зацікавлення викликає дослідження мови письменників-романтиків, які походили з українських етнічних територій. На думку Т. Лера-Сплавінського, Б. Залеський, С. Гощинський, А. Мальчевський та

Ю. Словацький вживали у своїх творах значну кількість запозичень з української мови зі стилістичною метою, що стало передумовою для проникнення частини цих слів до складу польської мови, що в поєднанні з ранніми східнослов'янськими запозиченнями стали одним із вагомих складових елементів польської мови. Ці лексеми надавали екзотичну своєрідність романтичній поезії, що впливала на розвинуту уяву читача того часу та сприяла остаточній перемозі нового літературного напрямку. «Поетична мова, яку спровадили на нові шляхи перші романтики на чолі з Міцкевичем, розвивалася швидко й бурхливо та протягом короткого часу у творі «Пан Тадеуш», а особливо в блискучих у стильовому відношенні творах Словацького, досягла найвищого в історії польської мови ступеня майстерності й блиску» [92, с. 259]. Мова творів визначного поета-романтика Ю. Словацького стає предметом дослідження багатьох учених, більшість яких зосереджують свою увагу саме на лексичних особливостях. До числа таких студій слід віднести праці Ф. Славського «Słownictwo J. Słowackiego» [SławS], М. Юрковського «Ukrainizmy w języku Juliusza Słowackiego». Останній виокремлює українські запозичення, які автор використовував підсвідомо та українізми, які поет уводив у контекст цілеспрямовано. Дослідник звертає увагу на вплив української мови в системі словотвору та словозміни: *-czuk* (cygańczuk), *-un* (krzykun, rzezun), *-ycha* (guślarycha), *-enka*, *-enko* (lutenka, stworzenko). Часто відбувається зміна роду іменників: *cień*, *cień*, *ptaszka* (ж. р.), *obrącz*, *chudzina* (ч. р.), *cudo* (с. р.) [296, с. 124–125].

А. Болеський у 1956 році опубліковує монографічну працю «Słownictwo Juliusza Słowackiego», у якій аналізує близько 120 запозичень з української мови. Автор зосереджує увагу на тематичній сфері вживання запозичень, адже більшість із них належить до побутової і виробничої лексики, значна їх кількість є лексикою історичною, що зумовлено тематикою творів [BolSS, с. 142].

Неможливо оминати увагою численні статті та монографії, присвячені мові творів Ю. І. Крашевського, зосереджені на вивченні впливу т.зв

регіоналізмів або кресових елементів на літературну мову письменника. Аналізуючи твори 1838–1859 років, Б. Моронь відзначив значний вплив української мови на лексичну систему творів [319]. На увагу заслуговує дослідження М. Ольми [OlmaK] епістолярної спадщини письменника, де також фіксуються українськомовні лексичні елементи. Значну кількість наукових розвідок, присвячених особливостям мови Ю. І. Крашевського під час перебування на Волині, провела Е. Конюш. Використання для аналізу максимально великої кількості творів різних періодів та тематики дало можливість відрізнити запозичення, які належали до активного словникового запасу письменника, від українських елементів, що були введені свідомо в тексти для змалювання місцевого колориту, чи характеристики певних героїв. Е. Конюш зафіксувала серед східнослов'янських запозичень найбільшу кількість лексем саме з української мови. Дослідниця підкреслила, що цьому сприяло тривале перебування автора на українських землях, а особливо зацікавлення українською культурою й небайдуже ставлення до проблем закріпаченого українського селянства. До таких українізмів належать: *bat'ko*, *bihme*, *bohater* (багач), *czużyna*, *diteńki*, *harno*, *horno*, *horodek*, *hrudek*, *kutia*, *mandrowanie*, *oberemek*, *perestup*, *pryjmak*, *samotużkiem*, *syroiżka* [279, с. 136]. Кресовим елементам волинського періоду Е. Конюш присвятила монографічне дослідження, у якому аналізований матеріал порівняла з аналогійними мовними явищами в інших письменників пограниччя, а також з дослідженнями, присвяченими польській мові цього періоду. Кресові елементи, на думку дослідниці, – регіоналізми та діалектизми – переважно українського походження і є результатом власне внутрішнього розвитку польської мови пограниччя. Аналізуються також архаїзми, які на той час перебували в активному обігу часто завдяки українському оточенню, згодом переважно вийшли в польській мові з ужитку [KoniuszS, с. 9].

Відповісти на питання, з яким варіантом польської мови маємо справу у творах відомого представника «української школи» – Т. Падури,

намагається О. Остапчук, яка аналізує графічні засоби, що передають вимову й зазнають впливу української мови, відхилення від загальнопольських норм в галузі морфології, синтаксису та лексичні особливості. Дослідниця вперше ставить за мету вивчення білінгвальної творчості письменників пограниччя, що віддзеркалює тенденції розвитку обох мов та використовує багатий матеріал для аналізу різного виду інтерференцій [OstP].

Серед численних праць, присвячених розвитку польської мови ХІХ ст., переважають студії, предметом яких є особливості мови творів письменників, використання певних груп лексики, запозичень, а також розвідки на тему територіальних та соціальних діалектів. Дослідження, які синтезували би знання про систему польської мови ХІХ ст., в тому числі польський периферійний діалект цього періоду, вимагають додаткового опрацювання, як і дослідження білінгвальної творчості письменників пограниччя.

Безумовно, проблема українсько-польського лінгвокультурного діалогу у творах Л. Е. Венглінського належить до складних та дискусійних питань сучасних лінгвістичних студій. Саме тому ми пропонуємо використовувати новітню методологічну основу, що передбачає розгляд білінгвальних текстів не лише з погляду мовних або культурологічних особливостей поета, а й із залученням історико-культурного, соціально-національного та літературно-художнього аспектів. Отже, пропонуємо поєднання традиційних лінгвістичних підходів з лінгвокультурологічним підходами, що спрямовані на виявлення особливої національної ментальності, світобачення та «картини світу» поета. У дослідженні окремих граматичних явищ пропонуємо комплексний наскрізний аналіз творів, написаних українською та польською мовами.

3.2. Система вокалізму та консонантизму Л. Е. Венглінського

Переломним періодом в історії польської мови є, безперечно, ХІХ ст. – художня література досягає в цій епосі однієї з найвищих вершин розвитку з огляду на ідейний та тематичний зміст. Ю Трипуцько пише: «ХІХ ст. дало перших безсумнівних геніїв, створило драму, роман, есе, розвинуло лірику в масштабі, якого попередні віки не знали навіть у таких старих жанрах як сонет, розширило сферу почуттів, зрештою, освіжило мову, збагачуючи словниковий запас, надаючи політ і легкість синтаксису. Досягнення стануть ще більш виразними, якщо ми нагадаємо, в якому стані знаходилася мова літератури доби варшавського Князівства, а також у перші роки Конгресового Королівства» [TrS, с. 5]. Читаємо в А. Брюкнера: «Вийшла з неї [цієї доби] мова вирізьблена на зразок французької, але малокровна і бліда. Дбала, перш за все, про коректність і ясність, а бракувало їй кольорів і розмаху; нагадувало це салонну ляльку, то канцелярського педанта; зате перевірено її господарність і добру зрілість. Псевдокласична література доброго тону й смаку утримувала її ніби в якомусь зачарованому колі, доброму для мертвої латини або старогрецької, що не живляться свіжими соками, приречені на висихання; застерігала себе від усяких провінціалізмів, звузила словник до певної кількості слів; інших під карою поганого смаку кожен остерігався. Це була мова, позбавлена сили, виразності... І після Станіславської літератури з широким розмахом виникла безкровна література варшавських псевдокласиків, аналогічно мова станіславської епохи, така сильна, пристрасна, зубожіла до салонної правильності» [220, с. 135].

Нові письменники сягають по натхнення й теми до щоденного життя, забарвлюючи їх почуттям і фантазією, крім того, скеровують свій погляд у бік народу з його багатою скарбницею вірувань, пісень. Водночас підтримують глибокий культ великих поетів і митців слова минулих віків.

Отже, виникає дивна, але свіжа й чарівна у своїй сукупності амальгама літературних, народних та архаїчних елементів.

Щодо творчості Л. Е. Венгліньського, дослідження його польськомовної спадщини містить для історика польської мови подвійну цінність: з однієї сторони проливає багато нового світла на стан польської літературної мови в другій половині XIX століття, а з іншої – розширює наші відомості про минуле польської мови на південно-східному пограниччі. Існує ще один важливий аспект, на який неодноразово звертають увагу дослідники, однак все ще залишається багато неясних моментів. Йдеться про роль периферійного діалекту в розвитку польської літературної мови.

Варто навести слова дослідника мови польських окраїнних письменників – С. Грабця: «Не досліджено [...] теми з перспективи історії літературної мови і її впливу на сучасний культурний діалект, тобто не опрацьовано до цього часу з погляду вмісту пограничних мовних елементів окремих окраїнних авторів і не вказано, які окраїнні елементи ввійшли до тогочасної мови, який був ступінь оригінальності цих окраїнних форм та стилістична функція, чи була в запозиченні система, і що збереглося до пізніших часів. Найкращою вихідною точкою для цього виду досліджень було б, очевидно, докладне знайомство сьогodнішніх окраїнних діалектів. Тим часом, внаслідок воєнних та політичних подій окраїнні території були «очищені» від польського елемента й на проведення досліджень на цій території вже є запізно. З іншого боку, дотеперішні результати досліджень, і це стосується польської мови на литовсько-білоруському та українському підґрунті, вимагають доопрацювання. Цю величезну прогалину можна заповнити лише частково, завдяки вивченню окремих окраїнних авторів» [HrE, с. 9].

Під час дослідження мови цих письменників виникає важливе питання, якими критеріями керуватися під час вибору найважливіших та найбільш характерних мовних фактів. Безумовно, на перший план виступає порівняльний критерій, завдяки якому виокремлюємо явища згідні з

співвідносними фактами, позбавлені особливих рис, які не свідчать ані про динамізм мови, ані про її оригінальність, а також виділяємо рідкісні, специфічні, які можуть не мати відповідника, отже вимагають пояснення. Порівняння доцільно здійснювати між мовою певного автора та мовою інших, сучасних авторів письменників, а також з тогочасним станом польського культурного діалекту. Про важливість першої можливості порівняння згадує М. Р. Маєнова в статті «U progu badań nad historią polskiego języka artystycznego»: «Індивідуальне художнє висловлення не можна зрозуміти іншим чином, ніж підпорядковуючи його відповідній мові поезики епохи. Послуговуючись затертою мовознавчою термінологією, мовою, на тлі якої художнє мовлення набирає сенсу, є художня мова епохи, до якої належить це мовлення» [315, с. 170].

На складність використання такого методу, з огляду на обмежені знання щодо польської мови ХІХ ст., вказує Ю. Трипуцько. Науковець пропонує слідувати раціональним шляхом, тобто порівнювати мову певного автора з сучасним культурним діалектом, тоді будуть виділені еволюційні елементи мови впродовж цього відрізка часу, який відділяє період досліджуваного автора від сучасної епохи, а це, на думку Ю. Трипуцько, не найважливіше. Дослідник не відкидає першого методу й використовує його у всіх можливих випадках [TrS, с. 27]. Позицію Ю. Трипуцька Я. Залеський називає крайньою, а метод – дуже однобічним. Сучасна мовна система повинна бути вихідним пунктом під час історично-мовних досліджень, однак не може бути єдиним вирішенням проблеми. Я. Залеський акцентує увагу під час власного аналізу мови А. Фредра на врахуванні тла загальнопольської мови ХІХ ст., періоду відносно недалекого від сучасного й достатньо задокументованого в граматиках, словниках, наукових розвідках, порівняльних студіях тощо. Мовознавець не обмежується сухою реєстрацією окремих мовних фактів, намагається здійснювати стилістичну оцінку, враховуючи тогочасні мовні норми [ZalF, с. 13]. У багатьох випадках окремі характерні мовні риси А. Фредра дослідник порівнює з аналогічними

мовними рисами інших письменників: А. Міцкевича, Ю. Словацького, Т. Т. Єжа тощо. У нашому дослідженні ми теж вважаємо за доцільне використання такого методу щодо мовних особливостей Л. Е. Венглінського, тому ми намагаємося порівняти ці специфічні мовні елементи з подібними рисами у творах Т. Т. Єжа, А. Фредра, Ю. І. Крашевського, Т. Падури та ін. письменників польського східного пограниччя.

Варто звернути увагу на іще один момент у методиці дослідження: мова одного й того самого письменника не монолітна, вона змінюється в залежності від таких зовнішніх факторів як навколишнє середовище, форма й характер твору, хронологія написання творів, ступінь літературно-стилістичної опрацьованості.

К. Нітш пише: «Звідки автор бере цю мову? Від свого найближчого оточення навіть доволі видатна людина слабко «відбиває»... Те, що на тлі т.зв. літературної мови здається індивідуальним є, переважно, ознакою не цієї одиниці, але кола, до якого вона належить... Оцінювати індивідуальну самостійність без врахування того, що вона завдячує оточенню – це її фальсифікувати» [323, с. 134].

Безумовно, в мові Л. Е. Венглінського засвідчуємо індивідуальні авторські елементи, однак, якщо ми відокремимо ці невідомі форми або факти, вилучимо регіоналізми та деякі архаїзми, введені автором свідомо або несвідомо як характерне явище мови пограниччя, – все інше буде відображенням загальнопольського культурного діалекту, яким говорили й писали сучасники Л. Е. Венглінського.

У польській лінгвістиці відсутня одностайність, як ми вже згадували, щодо трактування ролі українських запозичень і окреслення їх назви, оскільки використовується різна термінологія: кресові впливи, провінціалізм, регіоналізм, українські впливи (Б. Моронь) [319, с. 45], регіональні елементи (А. Піган) [333, с. 112]. М. Ольма у фонетичній та системі словозміни трактує як вплив кресової польської мови, щодо лексичних запозичень використовує термін «українізм» [OlmaK, с. 65]. Ю. Кость, з огляду на географічне

походження, пропонує поняття «кресовізм», мотивуючи, що мовні явища різного походження й різного статусу щодо загальнопольської мовної норми об'єднує в історичному сенсі східнослов'янська сфера використання. Цей термін охоплює власне польські регіоналізми, діалектизми, архаїзми і українські запозичення [282, с. 23].

З огляду на час появи, неодноразове редагування автором і видавцями творів згідно з тогочасними орфографічними правилами, завжди важко говорити про особливості вимови автора. Спираючись на добір графічних засобів, а особливо певну послідовність або непослідовність під час їх добору, порівняно з орфографічними рекомендаціями граматик XIX ст., можна зробити спостереження про існування в мові творів Л. Е. Венглінського певних діалектних та архаїчних явищ.

З огляду на відсутність послідовності у використанні літери *é*, прийнято вважати, що послаблення відмінності у вимові *é* і *e* існувало вже з XVIII ст. [BajerowaK, с. 50]. Однак процес уподібнення у вимові *é* і *e* відбувався протягом тривалого часу і континуанти *é* у вигляді *i*, у збереглися в загальнопольській мові до кінця XIX ст. [374, с. 58], до того ж вживання *i* (у) на місці *é* не набуло значного поширення як у випадку з *u* на місці *ó*, а вживання *é* мало переважно морфологічну сферу використання [BajerowaK, с. 51]. У літературну польську мову знак *é* увійшов завдяки О. Копчинському, який у граматиках детально описав принципи його вживання. Незважаючи на поради О. Копчинського та інших мовознавців, у багатьох літературних джерелах спостерігаємо або повністю відсутній знак *é*, або використаний у різних позиціях без будь-яких правил на розсуд автора.

Л. Е. Венглінський у своїх творах намагався використовувати знак *é* у морфологічних позиціях, рекомендованих О. Копчинським. Перш за все, у позиції перед *j* у закінченнях прикметників жіночого роду родового відмінка однини (*do piersi skamieniałéj, natury człowieczéj, narodowéj cnoty*), місцевого та давального відмінка однини (*na obcój ziemi, w kłamanéj szacie*), а також у аналогічних формах займенників (*dla każdéj jest miejsce, do innéj chodził, takiéj*

brak dziewczyny), однак серед займенників фіксуються поодинокі форми з *e*: *w tej ziemi*. Як додатковий морфологічний показник *é* використовується також у афіксі *-éj* у ступенях порівняння прислівників: *lepiéj, szczególniej, skóréj, najboleszniéj*. Морфологічної функції згідно з загальною тенденцією до семантизації закінчень набуває *é* в орудному та місцевому однини середнього роду (*tém życiem pełném, smutném żniwie*). Засвідчуємо також *é* у коренях деяких іменників: *dziéwczę, biéda, grzéch, chléb*. На нашу думку, використання в цих словах зумовлене не фонетичними засадами, а частотністю й традицією вживання [BajerowaK, с. 63]. У дієсловах Л. Е. Венгліньський вживає *é* непослідовно, напр., *stalém*, але *wiedzieć, mieć* замість рекомендованих О. Копчинським *wiedziéc, miéc*. Фіксуємо також непослідовність щодо *nié* перед *m*: *niéma – niema*. Використання *é* у творах Л. Е. Венгліньського підтверджують слова А. Малецького про збереження звуженого *é* на Галичині [313, 1, с. 44]. Аналізуючи мову творів Т. Падури, О. Остапчук стверджує, що послідовне використання *é* у текстах свідчить, що *é* не було для т.зв. Кресів «мертвим морфологічним архаїзмом», оскільки могло спиратися на архаїчну вимову звуженого голосного наближеного до *i*, принаймні в деяких фонетичних позиціях [OstP, с. 304]. Звідси, як наслідок вживання *i* (*y*) в коренях замість *é*. Певним чином, це підтверджують позиції у римуванні, де відбувається зіставлення *é* з *i, y*: *rajskie przymioty – ery złotéj; eter, gdy pogodny – każdej głębi wodnéj; dawniej – byli sławni; madziarski – barskiéj*.

Замінне використання *y / e* в літературних творах віддзеркалює поширене на південно-східних окраїнних територіях Польщі того часу наближення артикуляції *e* до *i* (*y*), а також існування позиції нейтралізації для цих голосних у ненаголошеному складі. Це явище можна пояснити впливом фонетики української мови. Такі форми спостерігаємо в мові творів А. Фредра [ZalF, с. 68], Т. Т. Єжа [DorJ, с. 118], Т. Падури [OstP, с. 304]. У текстах Л. Е. Венгліньського знаходимо приклад вживання *y* замість *e* в інфінітиві – *patrzyć*.

Відсутність чергування *a* з *o*: «*Co tu robić w tym kłopotcie? Rad-był ja to wiedzieć*» [ЕТК, с. 143]. Я. Залеський відносить до характерних рис пограниччя [ZalF, с. 74].

Використання літер *ó* / *u*, *u* / *o*, *o* / *ó*. Щодо вимови в ХІХ ст. *ó* немає цілковитої впевненості. А. Малецький, А. Кринський стверджували, що вимова *ó* нічим не відрізняється від *u* [313, 2, с. 518; 289, с. 16]. На думку І. Баєрової, зрівняння у вимові *ó* та *u* у т.зв культурному діалекті було доконаним фактом [BajerowaF, с. 71]. Літера *ó*, що швидко поширилася в другій половині ХVІІІ ст., знайшла своє місце в польському алфавіті завдяки О. Копчинському. Використання цієї літери стає обов'язковою нормою протягом усього ХІХ ст., цьому явищу не перешкоджає відсутність чітко сформульованих правил, що призводить до відхилень у використанні т.зв. кресок. З другої половини ХІХ ст. у рекомендаціях щодо написання *ó*, *u* переважають морфологічні критерії і, як доповнення, фонетичні критерії. Л. Е. Венглінський використовує *ó* / *u* у своїх текстах згідно з загальнопольським процесом уподібнення у вимові *ó* і *u*, що відображається через непослідовність у графічних знаках: *chur*. У творах поета фіксуємо непослідовність *o* і *ó* (*u* як відповідника у вимові), що було поширеним явищем у ХІХ ст. [BajerowaF, с. 80]: *zieleń spodniczki, w dzióbie, dóm*.

Z nich u jednéj dzień cały

Skrzypiał *zóraw* wysoki,

Przy niej *żłoby* wkrąg stały,

Z wodą z głębi głębokiej [SNS, с. 111].

Також використовує паралельні форми: *przyjaciół* / *przyjaciól*.

Kawko ty czarno-skrzydłata!

Czem' za tobą *sokoł* lata?

Jakież-to ty robisz czary?

Że cię goni *sokoł* szary [DPPS, с. 161]. Як бачимо, вагання автора у виборі *ó* / *u* наявні навіть в одній поезії.

Варіативність у використанні *ó / u, u / o, o / ó* в письменників, які походили з окраїнних територій, І. Баєрова пояснювала як периферійний архаїзм, який підтримувався «руськими» діалектами [BajerowaK, с. 220]. На увагу заслуговує факт відсутності в текстах збірки в переднаголошеному складі *u* на місці *o*, як ознаки звуження *o* в цій позиції, що традиційно трактують як одну з характерних рис фонетики т.зв. Кресів. Такі приклади зафіксували В. Дорошевський, аналізуючи мову творів Т. Т. Єжа, Б. Залеський – А. Фредра та О. Остапчук – Т. Падури [DorJ, с. 118; ZalF, с. 84; OstP, с. 304]. Можливо, відсутність цього явища у Л. Е. Венглінського можна пояснити ретельною редакторською правкою.

Носові голосні в текстах Л. Е. Венглінського переважно використовуються згідно з загальнопольськими орфографічними нормами того часу. Відсутність будь-яких додаткових знаків та буквосполучень, які б передавали вимову носових звуків, згідно з загальною тенденцією занепаду фонетичного написання, що фіксувалася з XVIII ст. [BajerowaK, с. 29], свідчить про те, що Л. Е. Венглінський та його редактор свідомо їх уникали як застаріле та вже й ненормативне явище. У Л. Е. Венглінського, як і в Т. Падури та А. Фредра [OstP, с. 304; BajerowaK, с. 68] засвідчуємо поодинокі приклади використання *o* замість *ą*: «*Na siebie chłopczyño! Z modremi oczyma, Wo szabla rywalka – jakiej drugiej niema*» [SNS, с. 88] та *e* замість *ę* у кінці слова, що було характерним явищем для східних окраїнних польських земель, яке виникло під впливом української мови: *nosze*. Деназалізацію *ę* в позиції в кінці слова підтверджує римування: «*Po wytchu, spoczynku, wywczasie – Na znaku, na haśle on zna się*» [ETK, с. 70].

Використання літер *ł* та *l* переважно відбувається згідно з правописними нормами того часу. Нам вдалося зафіксувати кілька прикладів, що свідчить про варіативність в опозиції *ł* та *l*: *Baltyk – Bałtyk, fałami – falami*. На думку Я. Залеського, непослідовне використання цих літер у творах А. Фредра свідчить про «руський» вплив на фонетику письменника [ZalF, с. 166].

Українським впливом можна також пояснити тенденцію до заміни поетом *ź, ć, ś* на тверді приголосні *z, c, s*: *ludzmi, spiew, spi*. Це явище було характерним для поетів XIX ст., які походили з окраїнних українських територій [DorJ, с. 120]. Під впливом фонетики української мови відбувалося послаблення опозиції між м'якими середньоязиковими, передньоязиковими ясенними й зубними. Варто зазначити, що в XIX ст. принцип вживання цих літер дещо відрізнявся від сучасних норм, отже, це явище можемо вважати як своєрідний графічний архаїзм, наприклад, лексеми *zameźcie, władzca*, які використовує поет, В. Дорошевський відносить до застарілих слів [SJPD].

Передача дзвінких і глухих приголосних переважно відбувається згідно з тогочасними правилами. Однак деякі приклади свідчать про відхилення від норм і написання згідно з фонетичним правописом, поширеним на т.зв. Кресах іще в XIX ст. [BajerowaK, с. 9]: *proźba – prośba*.

Наслідки складності використання в загальнопольській мові XIX ст. *ch, h, g* спостерігаємо в текстах поета. На увагу заслуговує наявність значної кількості слів, переважно запозичених з української мови з *h*: *horda, hultaj, kurhan, hałas, hołota, hoży, hulaszczy, hulać, wahać się*, що свідчить про існування у вимові задньоязикового *h* подібного до українського *z*, його глухий відповідник – *ch*. Про відсутність у вимові чіткого розрізнення *ch, h, g* свідчать приклади: *Czernichów – pod Czernigowem, Galicz – Halicz*. Аналогічне явище засвідчує Я. Залеський, аналізуючи мову творів А. Фредра [ZalF, с. 162].

Отже, подані приклади графічних засобів польськомовних текстів Л. Е. Венглінського свідчать про вплив української мовної стихії на систему вокалізму та консонантизму поета. Зафіксовані аналогічні явища в текстах інших письменників XIX ст. – вихідців з етнічних українських територій – підтверджують широке застосування та вплив т.зв. кресового діалекту на літературну польську мову.

3.3. Українськомовні впливи в граматичній системі та системі словотвору

На думку Т. Лера-Сплавінського, в багатьох польських літературних творах, безпосередньо або опосередковано пов'язаних з пограниччям, можна відзначити такі українськомовні впливи: «типова схильність до зменшувально-пестливих форм, заміна кличного відмінка називним, відсутність енклітичних форм займенників або постійне ставлення *się* після дієслова, а не після слова, яке виділяється в реченні логічним наголосом, постійне вживання особових займенників з дієсловом минулого часу з упушенням особових закінчень цього дієслова, а особливо характерна лексика, пронизана «руськими» елементами й архаїзмами» [92, с. 102].

У системі словозміни мови творів Л. Е. Венглінського спостерігаємо відхилення від загальнопольських норм другої половини XIX ст. Зафіксовані явища часто характерні лише для польської мови українсько-польського пограниччя, частина є наслідком свідомого введення в мову творів.

До особливостей в системі словозміни іменників належить використання Л. Е. Венглінським закінчень у називному відмінку множини та орудному відмінку однини та множини.

Невідповідність у доборі закінчень у називному відмінку множини іменників підтверджує загальнопольську тенденцію усталення цих закінчень у XIX ст. [BajerowaFL, с. 28–31]. Свідченням цього є поодинокі приклади: із закінченням на м'який приголосний: *damski stroji, kamizeli, myśli*; стверділий приголосний: *plaszczu*; у запозичених словах: *fakta*. Спостерігаємо вживання закінчення іменників чоловічого роду *-owie* у нечоловічо-особових іменниках: *mózgowie* та утворення множини за зразком особових іменників чоловічого роду в неособових іменниках: *krucy, ptacy leśni*. Автор вагається в доборі відповідного закінчення в чоловічо-особових формах у називному відмінку множини, про що свідчать приклади: *Sygany, rany, Hajduki, pori*

moskiewscy, або паралельні форми: *Węgry – Węgrzy, Madziary – Madziarzy, młynarze – młynarzy, gości – goście*.

Наявність цього явища на українсько-польському пограниччі в XIX ст. більшість дослідників пояснює впливом української мови [BajerowaFL, с. 28–31]. В. Дорошевський, який засвідчив непослідовність у доборі закінчень у Т. Т. Єжа, вважав, що це не зовнішній вплив на мовну свідомість автора, а належність до мовної «органічної пам'яті» поляка на пограниччі [DorJ, с. 135]. Е. Дзенгель стверджує, що в польських говірках пограниччя чоловічо-особова категорія відсутня і на сьогодні [245, с. 42].

На увагу заслуговує орудний відмінок іменників трьох родів із закінченням *-у, -і*, що в польській мові вже у XVIII ст. стає щоразу рідшим архаїзмом [BajerowaK, с. 86]. «Nazwałem aniele Cię *skarby* mojemi» [PIZ, с. 76]. «Lub w Muzeum Narodowém – Między *zbiory* ciekawemi – Pracom synów téjże ziemi, – Co nie zółwim idą krokiem – Przyjrzyysz się bezstronném okiem» [ETK, с. 27]. «Starzec cieszy swemi *wnuki*» [PZB, с. 17]. «A tłum zwątpiały, ostygły lub zimny... Natchnij zapalem do wszelkiej ofiary, Pobudź do czynów czarownemi *hymny*» [Echo, с. 74]. «Wraz z obcemi jej *plemiony* w jednym tyglu prazona na ogniu despotów zaleskich, ocalało jej imię od zagłady, zachował się jej język i charakter...» [Echo, с. 257]. «Póki wróg nie zepsuł jej intryg swych siłą, Podłemi *zabiegi* na wszelkie sposoby, Gruszkami na wierzbie, łaskami lub złotem, To wreszcie ponętną nadzieją korony» [Echo, с. 185].

На українсько-польському пограниччі форми орудного відмінка на *-у, -і* активно використовуються і в XIX ст., як приклад можуть слугувати твори Ю. І. Крашевського [298, с. 111–128], А. Фредра [ZalF, с. 21–34] тощо. З. Курцова [KurzowaS, с. 90–92] та Я. Залеський [ZalF, с. 21–34] стверджують, що це закінчення використовують письменники переважно зі стилістичною метою, на думку А. Піган, у мові Ю. І. Крашевського вони виступають активною граматичною категорією [333, с. 119–122].

До особливостей у системі словозміни прикметників відносимо активне вживання Л. Е. Венглінським в орудному відмінку множини

закінчення *-emi*: «Dawniej szlachcic w dworze, jak żyd na gospodarze, Częstował napitkiem, ciała, duszy karmą, I słowa *szczéremi* przyjmował – za darmo» [PIZ, c. 166]. «Pieczone kasztany z płomieni Wyciągnąć rękami *cudzem*» [PIZ, c. 256]. «Raz za wszystkie lata hojnie wynagrodzi *Wszelkiemi* rozrywki... najmiléj, najslodziej» [PIZ, c. 134]. «A gwiazdki u góry Oczkami *skrzęcemi* Od złota, purpury – Wciąż patrzą ku ziemi [Echo, c. 8]. Це закінчення автор уживає також з чоловічо-особовими іменниками: *brudnemi* żydami [PIZ, c. 131]. Можемо висловити лише припущення, що в конкретному випадку автор підкреслює негативне ставлення до цього народу.

У поезії та коментарях спостерігаємо вагання між вибором закінчення *-emi* та *-ymi*: «Musisz się powstydzic Swój niewiary, nieufności, Gdy w sztuk pięknych Akademii Jako sędzia, Lub w Muzeum Narodowém – Między zbiory *ciekawemi* – Pracom synów téjże ziemi, – Co nie żółwim idą krokiem – Przyjrzyysz się bezstronném okiem» [ETK, c. 27]. «Czy po takim narodzie możemy kiedy spodziewać się czegoś innego, niż tego, na co już teraz patrzymy codziennie żywymi oczyma» [PIZ, c. 307].

Закінчення *-emi* переважає також у займенниках: «Nawet jaki format mają mieć twe listy, *Jakiemi* frazesy modnie styl przetykać, przeplatać obczyzną czyli ją unikać?» [PIZ, c. 234], «Węgier kocha, i *wszystkiemi* służy jej siłami *swemi*» [ETK, c. 23]. У коментарях фіксуємо паралельне використання: *niemi* – *nimi*.

І. Баєрова пише, що закінчення *-emi* набуло поширення з XVI ст. та активно функціонувало в польській мові до пропозицій О. Копчинського, який переконував, що це закінчення слід уживати з нечоловічо-особовим родом, оскільки в чоловічо-особовому роді варто використовувати давніші закінчення *-imi*, *-ymi*, які з часом почали переважати, як свідчать граматики XIX ст. [ВаєроваFL, c. 180]. Отже, у другій половині XIX ст. закінчення *-emi*, *-émi* поступово занепадає під впливом *-imi*, *-ymi*. Активне використання закінчення *-emi*, *-émi* у поетів пограниччя: А. Міцкевича, Ю. І. Крашевського,

А. Фредра, Я. Залеський пов'язує з метою архаїзації та особливістю вимови на пограниччі [ZalF, с. 45].

У творах Л. Е. Венглінського засвідчуємо приклади використання повних форм займенників без логічного наголосу: «To rzeczą dotąd nierozstrzygnioną, Niejasną dotąd tak *mnie*, jak bądź komu. Jam nic ci nie dłużeń, tyś *mnie* nic nie winna» [PIZ, с. 129]. «A *mnie* słuźde, gorzko w świecie, Już nie siedziesz na mym grzbiecie Gorzko *mnie* i komuś jeszcze» [Echo, с. 43]. «Zobaczmy, lecz *mnie* się coś roi, Że krucy ócz sobie nie dziobią...» [PIZ, с. 256]. «A gdy z życiem, cały, zdrów Nie powrócę do cię znów, Sążeń miejsca matko *mnie* W łonie swem nie żałuj, nie!» [Echo, с. 43]. «Jak zdrożne miłości *tobie* jeszcze w głowie! Nieraz wróg szyderstwem *Tobie* w oczy bryźnie, Żeś z dawna już bliską bywała zgniliźnie» [Echo, с. 191]. «Z strzechy na nos *tobie* kapie» [PIZ, с. 163]. «Gwizd *jemu* wystarczy, ruch, słowo: pobudzi ochotę na nowo» [ETK, с. 70]. «I kędy dziatwa, *jemu* powierzona, Tam i on za nią, od szkody ją strzeże» [ETK, с. 99]. «Coś poganizm carski sto lat w lud nasz wcielał I stek cały bożków *jemu* ponatwarzał...» [PIZ, с. 265]. «Bo wolność wszech ofiar była *jego* hasłem» [PIZ, с. 283]. «Póty rozum ludzki, wszystkie prace *jego* Z szczytném swém задaniem nigdy się nie zbiega I będzie «jak cymbał co bez stroju brzeczy», Ale ni harmonią, ni melodyą dzwięczy» [PIZ, с. 224].

У коментарях фіксуємо переважно правильне вживання згідно з тогочасними нормами повних форм з логічним наголосом та коротких форм. Лише поодинокі приклади вказують на найбільш знакову рису польської мови пограниччя: «Nietylko chłopka z ojcowizny wywłaszczył i do koszuli go obdarł, ale *jemu*, jak i innych stanów synom, za siebie w wojsku służyć każe» [PIZ, с. 347]; «Którym to jak *mnie* dziś wspomnieć najboleśniej Na te ciężkie nasze szkół niemieckich czasy» [PIZ, с. 269].

Обгрунтовуючи використання зазначених форм Ю. І. Крашевським, Е. Конюш зазначає, що вони були введені письменником зі стилістичною метою, щодо генези цих форм, які виступають у мові й інших письменників пограниччя, то вони виводяться зі східнослов'янських мов [KoniuszS, с. 45].

Відхилення у вживанні деяких форм займенників свідчить, що автор мав проблеми із розрізненням певних родових форм. У знахідному відмінку однини середнього роду займенника *on* використовує форми родового відмінка на зразок чоловічого роду: «Ale dziecko płacze, że *go* bito, a nie mówi za co?» [PIZ, с. 333].

На відхилення від загальнопольських норм аналізованих родових форм займенників звертають увагу майже всі дослідники мови творів письменників пограниччя: А. Болеський – у Ю. Словацького [BoISS, с. 222], Ю. Трипуцько – у В. Сирокомлі [TrS, с. 310], З. Курцова – у філоматів [KurzowaS, с. 95], Я. Залеський – у А. Фредра [ZalF, с. 47]. З. Курцова пояснює як «результат впливу білоруської та російської мови, у яких у знахідному відмінку однини для середнього й чоловічого роду виступає одна форма *jego*, у множині для всіх родів – *ich*» [KurzowaS, с. 125]. Я. Залеський пояснює використання цих форм у А. Фредра впливом української мови, у якій також не має родового розрізнення цих форм [ZalF, с. 47]. Обґрунтовуючи вживання зазначених категорій у Ю. І. Крашевського, Е. Конюш вважає, що мова письменника теж зазнала впливу української мови, однак не виключає, що значна частина зафіксованих форм є наслідком поспіху й відсутності ґрунтовної перевірки письменником [KoniuszS, с. 42].

Вплив української мови (прямий чи опосередкований) спостерігаємо в дієслівній системі творів. У поезіях Л. Е. Венгліньський у дієсловах І особи множини теперішнього часу окрім закінчення *-my* в дієсловах дієвідміни на *-ę, -isz*, та *-ę, -esz* використовує також закінчення *-m*: «Wszak my twierdze szturmem *bierzem*» [PIZ, с. 249]. «I świątynie muz: *Stawim, walim* w gruz, Potém gruzy znów Przemieniamy w *nów*» [PZB, с. 249]. «Nie w ojczyźnie, Lecz w obczyźnie *Poszukujem* – z dawnych lat Siebie z sami My wrogami, A ktoś z tego bardzo rad...» [ETK, с. 118]. «My, co myślą wyższą *żyjem*, Naturalnie: wino *pijem*» [ETK, с. 120]. «Tylko drugieј siły Waszේј my *się boim*, Z tą nie bądźcie skore» [ETK, с. 188]. «*Odbierzem* spuściznę, *Obronim* Ojczyznę, Drgnie wróg jak nieraz już drżał» [Echo, с. 32]. «Ani *go* smuci jeśli *poblądzim*, Ni gdy na koszu

biedne *osądzim*» [ETK, c. 192]. «Chodź, ja zapraszam cię jak najgrzeczniej Pod krés osłoną *będziem* bezpieczni Patrzyć sobie oko w oko» [ETK, c. 186]. «Cwał mi ręczy, że się doń *zblizym*, I wraz *pogonim* na serc spotkanie!» [ETK, c. 255]. У коментарях до поезії переважає закінчення *-ту* (70 %): «Powiedział to niezawodnie w tem przekonaniu, że nikt jak jeden Żyd – nie ma zręczności tyle, aby przyjsć ni ztąd ni z owad naraz do grubych sum, bez narażania się na konflikt z sądem, (jak to z powyższych wykazów *widzimy*), bo w najgorszym razie jeszcze się wykręci lub wykupi» [PIZ, c. 379]. Вибір закінчення у творах не залежить від стилістичного забарвлення, архаїзації, створення відповідного ліричного настрою чи колориту. Отже, можна припустити, що форми на *-т* належали до мови письменника й були активними у використанні, однак домінування закінчення *-ту* в коментарях до поезій вказує на його поступову перевагу. Досліджуючи мову філоматів, З. Курцова робить висновок, що форми з закінченням *-т* були досить поширені, однак частіше використовувалися в прозових творах, ніж у поезії. Їх вживання не залежало від стилістичного забарвлення, тобто вони належали до форм, які «були у повсякденному, нормальному обігу» [KurzowaS, c. 105]. Закінчення *-т* було «народним» у творах В. Сирокомлі [TrS, c. 318], улюбленою формою А. Міцкевича [KoniuszS, c. 49], часто використовували Ю. Словацький [BolSS, c. 225] та Ю. І. Крашевський [KoniuszS, c. 49].

Активне вживання цього закінчення в письменників пограниччя середини, а особливо другої половини ХІХ ст., як у випадку Л. Е. Венглінського, викликає здивування. І. Баєрова пише, що вже у ХVІІІ ст. відбувається перемога більш виразного закінчення *-ту* над багатофункціональним *-т* [WajerowaK, c. 149]. Про це стверджує Я. Лось, який вважає закінчення *-ту* більш поширеним, а використання давнішого закінчення *-т* як рідковживане, лише у деяких письменників ХVІ–ХVІІІ ст. [307, c. 222]. Ю. Трипуцько підкреслює, що форми на *-т* фіксуються у В. Сирокомлі виключно в поезії, звідси дослідник робить висновок, що письменник використовував це закінчення винятково для ритміки [TrS,

с. 318]. На нашу думку, це твердження можна віднести частково й до вживання Л. Е. Венглінським цього закінчення. З. Курцова дійшла до висновку, що поширеність закінчення *-m* у творах філоматів, А. Міцевича, Ю. Словацького, В. Сирокомлі, тобто письменників пограниччя, не відбулося без впливу білоруської мови, в якій закінчення *-m* у І особі множини теперішнього часу належить до норми [KurzowaS, с. 105].

Більшість дослідників мови творів письменників пограниччя нотують закінчення *-emy*, *-em* замість *-imy*, *-im* у дієсловах дієвідміни на *-ę*, *-isz*. Закінчення *-emy*, *-em* вперше засвідчені у XVI ст., у першій половині XVIII ст. набрали найбільшої популярності, поступово в кінці XVIII – початку XIX ст. втратили свою активність [BajerowaK, с. 176–178]. На думку І. Баєрової, це можна пояснити зростанням мовної свідомості, варто нагадати, що О. Копчинський, Ю. Мрозінський, а також А. Малецький теж виступали проти вживання закінчення *-emy* [BajerowaK, с. 177]. Використання форм на *-imy*, *-im* письменниками пограниччя: А. Міцкевичем, Ю. Словацьким, А. Фредром, Ю. І. Крашевським, на думку Я. Залеського, можна пояснити наслідком фонетичних змін, що передбачали розширення голосних *-i*, *-u* в наголошеній позиції особливо перед сонорним приголосним [ZalF, с. 61]. У творах Л. Е. Венглінського засвідчуємо лише кілька прикладів: «Ani go smuci jeśli pobładzim, Ni gdy na koszu biedne *osądzim*» [ETK, с. 192].

Аргументуючи прикладами з творів А. Фредра, Я. Залеський стверджує, що на південних пограничних землях у XIX ст. була активна категорія давноминулого часу [ZalF, с. 45]. Давноминулий час використовував у своїх творах Ю. І. Крашевський, однак в епістолярній спадщині фіксуємо значно меншу кількість цих форм [OlmaK, с. 49]. У Л. Е. Венглінського знаходимо лише поодинокі приклади в коментарях до поезій: «Zygmunt I tak łaskawym był dla nich, że czasy Witolda i Kazimierza W. dla nich wróciły: protegował ich i przyjął do tych miast na powrót, skąd ich lud *był wyrugował*, uwolnił ich od wielu opłat» [PIZ, с. 335].

Синтетизація минулого часу – складного й тривалого в часі процесу, який розпочався у середньопольську добу, в мові творів Л. Е. Венглінського є теж незакінченим явищем, про що свідчить значна кількість прикладів, у яких дієслівні закінчення приєднуються до різних частин мови: «Otóż w samą porę Z deszczykiem mi swoim *Chmury'ście* przybyły» [ETK, с. 188]. «Słoto! Spłucz nog moich ślady, *Które'm* zrobił grządeczkami» [ETK, с. 188]. «*Com* kiedy zamierzył, W co godził, uderzył, Cokolwiek zamyślił, Planami zakreślił, We wstystkiem i zawsze los srogi To za dowód jej posłuży, Przeszkodził, skrzyżował mi drogi» [ETK, с. 197]. «Spotykam znów ową – znajamą już – postać, *Com* ją tu raz pierwszy widział w przeszłym roku» [PIZ, с. 246]. «To za dowód jej posłuży *Żeś* nie oziąbł w swej podróży» [PIZ, с. 66]. «I tym miejskim krasawicom *dość'em* się nabluźnił, *Że'm* się przez nich do przystawu O dzień jeden spóźnił» [PIZ, с. 86].

Наслідком впливу української мови в поезіях Л. Е. Венглінського пояснюємо наявність форм I і II особи минулого часу з використанням відповідного займенника: «Oj dziewczyno! [...] *cóż ty nam zrobiła*» [PZB, с. 68]. «Dziś posmutniał – bo zgorzała Łoże nam – i żłób, *My* na szczęście wyszli cało...» [ETK, с. 113]. «Co tu robić w tym kłopocie? Rad-był *ja* to *wiedziel*» [ETK, с. 143]. Л. Е. Венглінський значно частіше, ніж у загальнопольській мові, вживає особові займенники з особовими формами дієслів, не обмежуючись лише минулим часом: «I wy słusznie *się szczycicie*» [ETK, с. 32]. «Ale z tego nic nie będzie! *Ja* wojakiem nie *zostanę*» [ETK, с. 109]. «Nie *boimy* *my* *się* waszych wybielonych murów» [PZB, с. 68] «*My zatrudnim* sobą wroga» [Echo, с. 46].

Це явище характерне для багатьох письменників пограниччя [KoniuszS, с. 49–54]. Використання особових займенників, перш за все, у позиціях, де наявні формальні визначники особи, відсутнє протиставлення, виділення, кваліфікуємо як вплив української мови.

У поезіях Л. Е. Венглінського нотуємо поодинокі приклади вживання дієслів у майбутньому часі з інфінітивом: «Gdy ją wyscałuję – skroś, wszędzie, Spać pewno, najpewniej – już będzie» [ETK, с. 139]. «I długi pokój król może

mieć, Skoro — i Witold go będzie chciał...» [Echo, c. 12]. «Gdzie-kolwiek bój będziem wieść; pod temi sztandary Wolności i wiary – Musimy wroga raz zgnieść» [Echo, c. 31]. «On spotężni ducha męztwa, Wieść mię będzie do zwycięstwa» [Echo, c. 101]. Занепад форм дієслів з інфінітивом відбувається, на думку І. Баєрової, вже у XVIII ст. [BajerowaK, c. 122], однак зазначені форми спостерігаємо у творах Ю. І. Крашевського [KoniuszS, c. 57], А. Фредра [ZalF, c. 74]. Я. Залеський вважає, що функціонування форм дієслів у майбутньому часі з інфінітивом можна пояснити впливом української мови [ZalF, c. 74].

До найбільш характерних явищ польської мови пограниччя, що виникли під впливом української мови, належить використання займенника *się* з дієсловами, які в польській мові вживаються без *się*, і навпаки – відсутність цього займенника в позиціях, коли його наявність є обов'язковою. За свідченнями Е. Конюш, відхилення від загальнопольської норми щодо вживання зворотного займенника спостерігаємо в А. Фредра, Ю. І. Крашевського [KoniuszS, c. 58]. Як свідчить аналізований матеріал, Л. Е. Венглінський теж мав труднощі із вживанням займенника *się* з дієсловом. Спостерігаємо зайвий займенник *się*: *dotknąć*: «Poważy się atoli ktoś z Chrześcian cygaństwo jakie publicznie pod pręgierz wystawić, to choćby jakie kto miotał pioruny na chrześcijańskich spółników oszustwa, chroń Boże *dotknąć się* jednostki wybranego od Boga narodu, choćby i stokroć gorzej zawinił» [PIZ, c. 305].

Аналізуючи синтаксис творів Л. Е. Венглінського, звертаємо увагу на властиві польській мові пограниччя особливості синтаксичних конструкцій, до яких належать архаїчні синтаксичні структури, а також запозичені конструкції, сформовані внаслідок впливу української мови. Намагаємося з'ясувати, які з зафіксованих елементів належали до мови письменника, чи намагався він уникати конструкцій, властивих українській мові, а також, які синтаксичні структури автор використовував зі стилістичною метою.

У поезіях досить часто спостерігаємо конструкції без допоміжного дієслова, у яких займенник є самостійним визначником особи: «Oj, zranił mi serce i temu'm ja smutna» [PIZ, с. 46], «Czy ż ja temu winna» [PIZ, с. 65], «Czy katedra cel nadziei» [PZB, с. 43], «Złupim kurców, łup zabierzem, bo las nam domem» [PZB, с. 63]. Характерні для української мови форми спостерігаємо в А. Фредра [ZalF, с. 64]. На думку Е. Конюш, Ю. І. Крашевський використовує їх зі стилістичною метою, оскільки вводить у діалоги українських селян та російського урядника, однак письменник вживає їх у своїх листах [KoniuszS, с. 63]. Щодо Л. Е. Венглінського, то зазначені форми переважно фіксуються в ліричних діалогах.

Відсутність узгодження в роді підмета й присудка відбувається, як правило, у формі множини минулого часу. Це явище досить характерне для польської мови південно- та північно-східного пограниччя. Чоловічо-особові форми замість нечоловічо-особових форм спостерігаємо в мові В. Сирокомлі [TrSJ, с. 406], а також у мові філоматів [KurzowaS, с. 123]. Використання нечоловічо-особової категорії замість чоловічо-особової в А. Фредра, Я. Залеський пояснює впливом української мови [ZalF, с. 65]. Е. Конюш нотує в мові Ю. І. Крашевського лише поодинокі приклади неузгодження форм, які несуть стилістичне навантаження та слугують для діалектизації мовлення [KoniuszS, с. 67].

У поезіях Л. Е. Венглінського таких форм теж небагато, однак стилістичного забарвлення вони не мають: «O, jak przeszłość opowiada, Mieczem, ogniem kraj niszczyły. Oba władce z krwi Arpada» [ETK, с. 38].

Прикладів відсутності узгодження в роді між іменником та означенням, вираженим прикметником, фіксуємо лише кілька: *chłopczęta nieskorzy, dzieci nieszczęśliwi, dzielne synu*, але в коментарях – *młodszy synowie*. На поширення цього явища в мові авторів, які пов'язані з пограниччям, вказувала З. Курцова [KurzowaS, с. 61], однак у А. Фредра [ZalF, с. 18], Ю. І. Крашевського [KoniuszS, с. 67] засвідчуємо переважно вживання

нечоловічо-особових форм прикметників при особових іменниках чоловічого роду в називному відмінку множини.

У творах Л. Е. Венгліньського спостерігаємо вживання дієслів, які відрізняються керуванням від загальнопольських норм: *bronić* (kogo? czego?): «Wszak dwie matki mam najdroższe, Dla nich żyć – to me rozkosze, *Bronić je i zginąć za nie* Ma powinność – me zadanie» (kogo? co?) [Echo, с. 37]; «Świat, długo nas łudzac, wymówił opiekę, Sierót *nie chce bronić, ni matkę kalekę*» (kogo? co?) [Echo, с. 225]; *czekać* (na kogo? na co?): «...Czechy się sławą okryli i Niemcom dowiedli jak Sławiani podrażnieni bić umieją – kto wie, jakie jeszcze klęski i kłopoty *Zygmunta czekały*» [PIZ, с. 372]; «Zamiast *czekać męża* Niby z nieba manny Niech wiedzą raz panny: Że chlubą jest praca, Co w walce zwycięża, Ubogich z bogaca, A bogatych zdobi W domu raj sposobi» (kogo? czego?) [PIZ, с. 118], але «Ale gdy po latach kołując powróci, Dawny ku niej zapał znowu się ocuci, Każdy witać śpieszy, *na drugich nie czeka*» [PIZ, с. 227]. На нашу думку, використання зазначених конструкцій можна пояснити впливом української мови.

У мові письменників пограниччя ХІХ ст. часто вживаються конструкції із знахідним відмінком після заперечного дієслова. Дослідники серед чинників, які обґрунтовують таке використання, називають вплив української та білоруської мов. К. Пісаркова стверджує, що вже у ХVІІ ст. вживання знахідного відмінка із заперечними дієсловами могло бути наслідком східнослов'янських впливів, оскільки з п'яти занотованих прикладів з текстів сімнадцятого століття – чотири належать авторству письменників пограниччя – братам Зіморевичам [337, с. 17]. В українській мові додаток при перехідних дієсловах із заперечною часткою *ne* має переважно форму родового відмінка, проте в заперечну конструкцію часто проникає знахідний відмінок. І. Вихованець стверджує, що найширше використовується він у поетичних творах, що можна пояснити вимогами ритму, архітекtonіки та евфонічних потреб вірша [34]. Такі конструкції спостерігаємо в письменників пізніших епох: Ф. Карпінського, Ф. Князьніна, А. Міцкевича, Ю. Словацького,

А. Мальчевського, Б. Залеського, С. Гощинського, особливо часто їх використовували, на думку Е. Конюш, Ю. Борковський, А. Гроза та А. Фредро [KoniuszS, с. 77]. У Л. Е. Венгліньського фіксуємо переважно вживання родового відмінка після заперечного дієслова згідно з загальнопольськими нормами: «Nie dobrze brać żonkę z cudzego gdzieś kraju, Bo cudze nie grzeje, *nie przyniesie raju*» [PIZ, с. 57]. «Tam na płocie sroczka siedzi, I szczebiocze coś, i bredzi, *Nie rozumiem jej języka*, Jednak radość mię przenika» [PIZ, с. 62]. Засвідчуємо лише поодинокі приклади вживання знахідного відмінка після заперечного дієслова: «Czemuś dziewczę młode tak nam zposęniało, *Czy cię też nie zranił Amorek swą strzałą?*» [PIZ, с. 46].

Щодо позиції займенника *się*, то у Л. Е. Венгліньського спостерігаємо традиційне використання *się* на другому місці в реченні [265, с. 171–172]: «Gdzież *się* władce świata korzą?» [PZB, с. 250]; «Gdzież *się* moja myśl wesoła Z nidawna podziała?» [PIZ, с. 101]. Досить поширені конструкції, де займенник *się* стоїть у позиції після дієслова та в кінці речення: «Ten na koszt przenicę sypie, Kamień kręci *się* i zgrzypie» [PZB, с. 243]; «On bowiem, pogardzony od swoich, ocknął *się* przecie, żałował swéj nikczemności i nawrócił *się*» [Echo, с. 256]. Інколи позиція займенника *się* була зумовлена римуванням: «O! Miękkim był niegdyś nasz naród, Niejedno złe wsiąkał on *się*, Ztąd zguby swéj nosił téż zaród, Od grodów złe przeszło na wsie...» [PZB, с. 293]. Це явище, що пояснюємо впливом української та білоруської мов, характерне для мови творів інших письменників пограниччя: А. Фредра [ZalF, с. 116], Т. Т. Єжа [DorJ, с. 57], Ю. І. Крашевського [KoniuszS, с. 79], В. Сирокомлі [TrS, с. 224].

Щодо вживання родового відмінка після прислівників вищого ступеня порівняння, то Я. Бистронь зазначає, що це власне слов'янська конструкція, яка використовувалася раніше в польській мові. Поступово родовий відмінок виходив з ужитку в польській мові переважно після прикметників, однак у ХІХ ст. порядок вживання родового відмінка після прислівників вищого ступеня порівняння був поширений особливо на пограниччі. Приклади використання Я. Бистронь подає з творів Г. Жевуського та

Ю. І. Крашевського [228, с. 24]. Це явище фіксуємо також у творах А. Міцкевича, А. Фредра, Ю. Словацького [KoniuszS, с. 73]. У Л. Е. Венглінського нотуємо: *gorzej nienawiści, gorzej Turka*, але теж спостерігаємо конструкції з прийменником: *więcej niż dar boski*. На думку З. Курцової, вживання родового відмінка після прислівників вищого ступеня порівняння можна пояснити впливом української та білоруської мов [KurzowaS, с. 130–147].

Зафіксовані явища в галузі словотвору свідчать про використання автором словотворчих афіксів, властивих українській мові, частково введених свідомо в текст з певною стилістичною метою. Фіксуємо також деривати, характерні для польської мови, які під впливом української змінили продуктивність. На особливу увагу заслуговує вживання демінутивних форм як характерної риси мови письменників пограниччя.

Використання афікса *-o* замість *-e* у відприкметникових прислівниках теж належить до особливостей польської мови східного пограниччя. Більшість дослідників мови польських письменників, які походили з етнічних українських територій, вказують на відмінне від загальнопольської мови утворення прислівників за допомогою формантів *-o* та *-e*, тобто на перевагу форм з *-o* замість загальнопольського *-e*, особливо похідних від прикметників із суфіксом *-nu*, Е. Конюш пише, що на підставі проаналізованих прикладів з творів А. Фредра та В. Сирокомлі, можна зробити висновок, що в польській мові пограниччя, на відміну від загальнопольських норм, після основ, які закінчувалися на *-n*, виступав переважно формант *-o* [KoniuszS, с. 92]. На думку С. Грабця, Я. Залеського, перевага форманта *-o* виникла внаслідок впливу східнослов'янських мов, де домінує *-o* окрім форм на м'який приголосний [HrE, с. 83; ZalF, с. 132].

У Л. Е. Венглінського теж фіксуємо прислівники на *-o*, однак їх кількість менша, ніж у А. Фредра чи В. Сирокомлі. Наприклад, *pilno*: «I smutne następstwa z szyderstwa pobudki: Spadły-by na inne jak te mądro głowy? Którym *pilno* było przygnębionych drażnić, I siebie i Paryż taką burdą błaznić»

[Echo, с. 168], В. Дорошевський у значенні 'уважно, старанно' подає як застаріле й цитує Ю. І. Крашевського [SJPD]. С. Грабець ілюструє прикладами з Ш. Шимоновича та вказує на вплив українського *пильно* [HrE, с. 83]. *Groźno*: «Nie wstydzą się tego, owszem – tém się szczycą. Grzészyłaś, żeś była kościoła strażnicą, Żeś burze, tak *groźno*, do końca przetrwała, I wierze swych ojców wierną pozostała» [Echo, с. 177]. У Варшавському словнику кваліфіковано як маловживане [SW, с. 836], В. Дорошевський подає лише форму на *-e* [SJPD]. Фіксується у А. Фредра [ZalF, с. 125], В. Сирокомлі [TrS, с. 4], Ю. І. Крашевського [KoniuszS, с. 93]. *Smutno*: «Coś *smutno* i słotno i zimno na świecie Wiater zeschłym liściem niby gradem miecie» [ETK, с. 265]. В. Дорошевський окрім прислівника *smutnie* подає *smutno* та ілюструє цитатами з творів Е. Ожешкової, Ю. Словацького [SJPD].

Для польської мови українсько-польського пограниччя характерне активне використання демінутивних форм. Явище вживання значної кількості демінутивів спостерігаємо не лише в польському південно-східному пограничному діалекті, але й у інших польських діалектах, однак не в такій кількості [HrE, с. 30]. Більшість дослідників схильні вбачати вплив української мови, в якій, як пише С. Грабець, не лише іменники виступають у зменшено-пестливій формі, але й дієслова [HrE, с. 30].

Безумовно, саме під впливом української мови, письменники пограниччя вводять у свої тексти з різною метою численні приклади зменшувально-пестливих лексем. Ю. І. Крашевський часто вживав із метою створення місцевого колориту, однак уводив у діалоги не лише українських селян, але й поляків-міщан і не обмежувався повістями на селянську тематику [KoniuszS, с. 97].

Л. Е. Венглінський теж активно використовував зменшувально-пестливу лексику, більшість якої складають іменники, також фіксуємо прикметники та прислівники, утворені за допомогою українських афіксів. На думку З. Курцовой, значну продуктивність на т.зв. Кресах мав суфікс *-eńk* [KurzowaS, с. 55]: «Mam w piwnicy antał wina, Ognistego raz – węgrzyna,

Stareńkiego mam *Tokaju*, Co do natchnień nas nastraja» [Echo, c. 59]. «Pracownice skromne Sławy wiekopomnej, Co to *pomaleńku* Z dzielném piórem w rękę Kopią...» [Echo, c. 87]. «Czy przypuszczasz grzechy w *stworzeńku* tak młodem?» [Echo, c. 213]. «*Gosposieńko!* Dzbanek próżny! Wina dawaj, będę dłużny...» [ETK, c. 124].

Спостерігаємо значну кількість зменшувально-пестливої лексики, утвореної за допомогою суфіксів, продуктивних у загальнопольській мові, однак Л. Е. Венглінський використовує їх у більшій кількості: «Pod jesień stérty wzrok twój ubodą, Do stért tych siana *ścieżeczki* wiodą» [ETK, c. 74]. «Wyścielim żłobek, damy nakrycie, *Cieplutko* będzie miało to dziecię, Gdy teraz biedne *pościółki* niéma, A tu tak mroźna i luta zima!» [ETK, c. 125]. «Przybliź się *dzieweczko!* Nie stój sama tam, Moja *gołąbeczko!* Samaś ty – ja sam» [ETK, c. 138]. «Jéj *liczko*, to żywa *Różyczka*, spłakana łzą rosy» [ETK, c. 156]. «Ach nie leć *gołąbko!* *Szczebiotko*, Pozostań w *gniazdeczku* twém tu» [ETK, c. 169]. By zanieść co rychlej cudny upominek W nagrodę za tyle *słodziutkich godzinek*» [PIZ, c. 129]. Siędzę sobie sam w *karczemce*, A tu mnie do wojska wabia» [ETK, c. 107]. «Na *trawce*, na kwiatach, tam rosa się skrzy» [ETK, c. 277]. «*Oczka* méj *gołąbki* są niezaprzeczenie Piękniejsze od wszystkich!» [ETK c. 154]. «Na *czólenku* zwinny, chybki, Zławia, zdlawia, sprawia *rybki*» [ETK, c. 100]. «*Wiosenka* raz jeszcze zabłysnąć ma nam» [ETK, c. 277].

Досліджуючи демінутивні форми у Ю. І. Крашевського, М. Ольма дійшов до висновку, що письменник використовував зменшувально-пестливу лексику з метою надання відповідного місцевого колориту мові своїх персонажів, а також з експресивною функцією. Як свідчить аналіз епістолярної спадщини письменника, у власному мовленні намагався їх уникати [OlmaK, c. 55].

Оскільки демінутивні форми фіксуємо також у коментарях до поезії, можемо припустити, що вони характерні для мови Л. Е. Венглінського: «...naszym kosztem w decydujących sferach chcąc sobie fawory zjednać, kąsają nas przy każdej sposobności jak rój szerszeni, i błotem obryzgują, kiedy im się

żywnie podoba, tak, że z ich zjadliwości gazeciarskich, zszeregowanych w książki jużby sporą *biblioteczkę* ułożyć można» [PIZ, c. 338]. «...Niemce w licznych broszurach i dziełach na nich się srodze uskarżają, mając atoli prawie samą inteligencyę nie fanatyczny, ciemny motłoch jak my, a do tego zaledwie *cząsteczkę* drobną tej przerażającej ilości, co my» [PIZ, c. 349].

Отже, фіксуємо вплив української мови на граматичну систему творів Л. Е. Венгліньського, однак не спостерігаємо надмірного вживання українських елементів, їх кількість не перевищує фіксацію в інших письменників – сучасників автора, засвідчені запозичення органічно введені у тексти поезії, що свідчить про добре знання граматичних норм того часу та високу освіченість автора.

3.4. Українські лексичні запозичення як органічний компонент поетичного мовлення Л. Е. Венгліньського

Лексико-семантична класифікація іменників була здійснена згідно моделі Р. Халліга і В. Вартбурга [255, с. 98], що знайшла своє відображення в працях багатьох дослідників, зокрема Ю. Караулова, Ж. Соколовської, Р. Токарського, В. Височанського [78; 403]. Для дослідження українських запозичень у поетичних творах Л. Е. Венгліньського пропонується система поділу, згідно з якою українізми розподілені між частинами мовного універсуму: 1. Всесвіт. 2. Людина. 3. Людина й суспільство. До тематичної групи «Всесвіт» відносимо:

Назви фауни та флори:

Bachmat ‘невеликий бойовий кінь’: «Z tyłu służba, – herb ją zdołbi – na *bachmatach* dziarskich kroczy» [PIZ, c. 205]. Укр. *бахмат* походить з татарського *пахн* ‘широкий’ (перс. *pehn*) і *ат* ‘кінь’ [ЕСУМ, 1, с. 152; SW, 1, с. 91; SJPД].

Bodlak ‘будяк (*Carduus*, L.)’: «Tu mnie *bodlak*, tam cierń kole: sprawia bole» [PZB, c. 195]. Укр. *будяк* виводиться з псл. **bodakъ* (похідне від **bodti* –

bosti ‘колоти’) [ЕСУМ, 1, с. 280]. Варіант *bodlak* подає С. Б. Лінде [SJPL, 1, с. 135]. Поширення у польській літературній мові набуло з XIX ст. [SW, I, с. 192; SJPD].

Dereń ‘дерен (Corus)’: «Więc głównie nasza słowiańska drzewina: *dereń*, porzeczką, topol i iwa» [PZB, с. 232]. Укр. *дерен* деякі дослідники виводять від плс. **dernь* < **derą*, **dьrati* [СФ, 1, с. 503; SES, 1, с. 143]. Лексема *dereń* належить до ранніх українських запозичень у польській мові, оскільки відома в XVI ст. [SPW, 4, с. 592; SW, 1, с. 456; SJPD].

Niezabudka ‘незабудка (Myosofis, L.)’: «Odtąd turkus szafir nad wszystkie kamienie, *niezabudki*, fjołki ze wszech kwiatów cenię» [PIZ, с. 42]. Назва рослини утворена на ґрунті виразу *не забудь* [ЕСУМ, 4, с. 75]. У Варшавському словнику вказано на українське походження та подано як загальноновживане, проілюстровано прикладами з творів А. Міцкевича та Ю. Словацького [SW, 3, с. 383]; у SJPD кваліфіковано як діалектне.

Puhacz ‘пугач’ (Bubo bubo L.): «Świerszcz i *puhacz* spać nie dają» [PZB, с. 200]. Звуконаслідувальне утворення, пор., *пугу* [ЕСУМ, 4, с. 628]. У Варшавському словнику занотовано форми *puhacz*, *puchacz* [SW, 5, с. 444], SJPD – лише форма *puchacz*.

Szarańcza (Locusta migratoria L.) ‘комаха, яка перелітає великими зграями й знищує посіви’, ‘велика кількість людей; татари’: «Ni szarańcza mię zasmuci» [PZB, с. 101]; «Znasz-li ten kraj? Zkąd chmura *szarańczy* Sąsiedztwo napadła i wyprawia mordy» [Echo, с. 125]; «A już pod fortami pół milona zbrojnych Złęgło taborami, jak *szarańcza* z wschodu» [Echo, с. 131]. Укр. *саранча*, *сарана* походить з тюркських мов, напр., тур. *sarynča* ‘маленька жовта комаха’ [353, с. 84]. Л. Е. Венглінський використовує значення, які відомі в польській мові XVI ст. [353, с. 83]. Автори Варшавського словника та В. Дорошевський подають як загальноновживане [SW, 6, с. 581; SJPD].

Zazula (cuculus L.) ‘зозуля’: «My się zaraz rozbiegamy, gdy *zazula* kuka» [PZB, с. 72]; «Ej ptaszyno, i ty powróż, powróż nam *zazulo!*» [PZB, с. 72]; «Ej *zazulo!* Powróż ty nam, ty nasz bratni ptaku!» [PZB, с. 73]. Укр. *зозуля*

виводиться з псл.* *ħegъzulja*, очевидно, звуконаслідувальне; сучасна форма виникла внаслідок асиміляції й спрощення приголосних [ЕСУМ, 2, с. 274]. У польській мові відоме з XVII ст. [HrE, с. 97]. У SW кваліфіковано як діалектне [SW, 2, с. 67], у SJPD – відсутнє.

Назви місцевостей:

Hala ‘галявина’: «Po tych *halach*, turniach, skałach, po urwiskach, po dolinach bujaj, czeriaj się» [PZB, с. 60]. Укр. *галя*, *галява* походить від псл.**galъ*, пов’язаного чергуванням голосних з основою прикметника *golъ* ‘голий’ [ЕСУМ, 1, с. 445]. Відоме в польській мові з XVII ст., однак Я. Сятковський вважає, що особливого поширення набуло в XIX ст. завдяки впливу карпатських говірок [359, с. 123]. У SW кваліфіковано як діалектне [SW, 2, с. 8].

Jar ‘глибока западина’: «Potok niczém niewstrzymany żłobi *jary* i otchłanie» [PIZ, с. 214]; «Tu *jary*, gąszcz, potoki» [PZB, с. 53]; «Z *jarów* tych, i gór i lasów» [PZB, с. 71]; «O wy góry, lasy moje! debry wy i *jary*!» [PZB, с. 79]; «To jak potok górski w *jarach* – Gdy z ram ciasnych się dobędzie By się rozlać po obszarach» [ETK, с. 33]; «Mrozy czy upały, Dół, góra, czy *jar*, Wody, twierdze, skały... – Nie odstraszy Duszy naszej» [Echo, с. 20]. Укр. *яр* виводиться з тур. *jar* ‘провалля’ [СФ, 4, с. 559; SWO, с. 498]. У польській мові відоме в XVI ст. [SES, 1, с. 501]. Фіксується в сучасній польській мові [SJPSZ, 2, с. 772; SJPD].

Jaruga ‘глибокий, великий яр’: «Po *jarugach*, przepadlinach – ztamtąd wróć na chaty, wsie» [PZB, с. 60]. Укр. *яруга* походить із тюркських мов [SW, 2, с. 137; 317, с. 63]. У польській мові назва *jaruha* зафіксована з XVI ст. [SPW, 9, с. 265]. Л. Е. Венглінський використовує адаптований варіант до польської мови, де *h* замінено на *g*. У SJPD кваліфіковано як застаріле.

Krynica ‘джерело, виритий колодязь’: «Z méj *krynicy* znikły wody» [PZB, с. 200]; «Dziéwcze piosnkę głosi idąc do *krynicy*» [PIZ, с. 103]; «Woda czysta, bo z *krynicy*» [ETK, с. 53]. Щодо походження укр. *криниця* немає єдиного твердження, ймовірно виводиться від псл.**krъnica* / *krinica* ‘джерело, виритий колодязь’, похідне від *krъnъ* ‘викопаний’ (< і.-є. **kr-* / *ker-* ‘різати’)

[ЕСУМ, 3, с. 93]. У Варшавському словнику подано значення ‘джерело’ як загальноновживане, ‘виритий колодязь’ – рідковживане [SW, 2, с. 67]; у SJPD – книжне.

Kurhan ‘земляний насип над могилою’: «Twa kochanka spi – pod darnią tam *kurhanka*» [PIZ, с. 113]; «A Dniepr niby Dunaj, coś w porohach szumi, Szumi o przeszłości, a lud go rozumie... O wianku, *kurhanku*... i o wieczornicach» [Echo, с. 66]. Укр. *курган* походить з половецького *kurgan* ‘насип, фортеця’ [ЕСУМ, 3, с. 152]. Занотовано у Варшавському словнику та словнику польської мови В. Дорошевського [SW, 2, с. 655; SJPD].

Liman ‘затока’: «I *limany*, i rzeczulki i potoki stan mój znają» [PZB, с. 104]. Укр. *лиман* виводиться з грецької мови через посередництво тюркських мов (тур. *liman* ‘бухта’) [ЕСУМ, 3, с. 233]. Фіксується в польській мові XVI ст. [317, с. 86]. Подають автори Варшавського словника та В. Дорошевський [SW, 2, с. 743; SJPD].

Polonina ‘безліса ділянка, яка використовується для пасовиська та сінокосу’: «W *poloninach* nasza pasza» [PZB, с. 61]; «O miłości, o lubaszce w *poloninie* spiewa» [PZB, с. 84]. Укр. *полонина* – похідне від псл. **polje* ‘відкрите місце, рівнина, поле’ [ЕСУМ, 4, с. 487]. У Варшавському словнику та словнику польської мови В. Дорошевського кваліфіковано як регіоналізм [SW, 4, с. 564; SJPD].

Porohy ‘підвищення дна, що порушує спокійну течію річки’: «A Dniepr niby Dunaj, coś w *porohach* szumi, Szumi o przeszłości, a lud go rozumie» [Echo, с. 65]. Укр. *пороги* виводиться з псл. **porgъ* [ЕСУМ, 4, с. 522] Відоме в польській мові в XVII ст. [SJPL, 4, с. 476]. Автори Варшавського словника та В. Дорошевський окрім *progi* засвідчують варіант *porohy*, підтверджуючи українське походження [SW, 2, с. 67; SJPD].

Step ‘великий рівнинний простір’: «W głowie próżnia, puste *stepy!*» [PZB, с. 213]; «Karawanę para ciągnie w lot skwapliwy przez puszcze i *stepy*, przez bory i niwy» [PIZ, с. 222]; «Pieśni *stepu*, czard i włości [...] Przy prostocie dziwnie tkliwe» [ETK, с. 22]. «Jego światem *step* i szalas» [ETK, с. 54]; «Bo strop

nieba był mu dachem, A widokres wkrąg ścianami, *Step* rodzinnym jego gmachem!» [ETK, c. 56]; «*Step* i *step* tylko, i nic prócz *stepu*. Dołem równina, wypukłość sklepu Górą – nad *stepem*, a krańce obu W krąg się stykając – tworzą pół globu» [ETK, c. 73]; «W *stepie*, czy wśród borów, równy, czy skalisty, jakibądź to skrawek – byle kraj ojczysty» [Echo, c. 57]; «Gęślarz *stepów* i rodziny świętej» [Echo, c. 72]; «Bo to Węgier w każdym czasie Gędźbę lubi; czy w szalasie, Czy w szlacheckim na wsi dworze, Czy na *stepie*, czyli w borze – Życ bez muzyki niemoże» [ETK, c. 31]. Етимологія укр. *стен* докладно не з'ясована: припускається сх.-сл. **сътепь*, яке зближується зі словами *топот*, *топтать*, і далі реконструюється його первісне значення як витоптане 'місце рівне, голе' [ЕСУМ, 5, с. 409], імовірним видається давнє староукраїнське запозичення від чорноморських скіфів чи сарматів [303, с. 51]. М. Юрковський зазначає, що в польській мові стало відомим з XVIII ст., особливого поширення набуло в XIX ст. у творчості письменників-романтиків [268, с. 53].

Тематична група «Людина».

Назви осіб та груп людей, частин тіла:

Bohatér, *bohater* 'сильний, сміливий воїн, міфічний герой', *bohaterka* 'непересічна жінка': «Wiek ten kona jak *bohater* podczas boju» [PIZ, c. 212]; «Na jej ołtarzu złożym najchętniej wszystkie słabostki, – aż *lud-bohater*, odetchnie wolny – o Alma mater» [PZB, c. 48]; «I późniejsi potomkowie *Bohaterów* z pod Mohacza i Sigetu – Słowem Szlachta: Tém zazwyczaj się odznacza» [ETK, c. 21]; «Jak nieustraszony *bohater* Sowiński» [Echo, c. 77]; «Bo te *bohaterki*, Co z Znicza iskierki Rozdmuchują, płomień – Toć to łaski promień!» [Echo, c. 88]. Укр. *богатыр* походить з тюркських мов, пор., дав.-тюрк. *boγatur* 'герой' [ЕСУМ, 1, с. 220]. Фіксується в польській мові з XVI ст. у творах письменників з етнічних українських територій на позначення людини, яка характеризується силою, мужністю [SPW, 2, с. 288–299]. Засвідчують автори Варшавського словника та В. Дорошевський [SW, 1, с. 195; SJPD].

Chmuz ‘слабак’: «Lada *chmuz* mu w kasze dmuchnie, a on mu się za to – skłoni!» [PZB, с. 22]. В. Дорошевський у словнику подає значення ‘маленький коник’, зневажл. ‘маленька, непомітна людина; смаркач’ [SJPD]; М. Шимчак фіксує тільки ‘мале звірятко, найчастіше коник’ [SJPSZ, 1, с. 251]. Укр. *хмиз* – псл. **smuзь* з розвитком значень у слов’янських мовах: *дим, імла, туман* > *зарості* [ЕСУМ, 6, с. 188]. Відоме в польській мові з ХІХ ст., Л. Е. Венглінський використовує значення, яке розвинулося в польській мові – ‘слабак, малий чоловік, непомітний’ [SW, 1, с. 287].

Czereda ‘юрба, значна кількість’: «Od frajtra, kaprała, aż do generała: Zwierzchników mam korę, *czereda* ich sała» [ЕТК, с. 110]. Укр. *череда* виводиться з псл. **čereda* [СФ, 4, с. 337]. У ХVІІ ст. вперше цю лексему використав Я. Білобоцький, описуючи в сатиричній формі союзників Б. Хмельницького [353, с. 56]. Укр. *czereda* фіксується в польській мові замість власне пол. відповідника *trzoda* ‘стадо домашніх тварин’ [SW, 1, с. 384], згодом на позначення ‘групи людей’, ‘зграї’ [SJPD, 1, с. 1124; SJPSZ, 1, с. 312].

Czerep ‘голова’: «I co’m już powiedział zrobić ci wypada: kulą po *czerepie* – to najlepsza rada!» [PIZ, с. 95]. Укр. *череп*, яке виводиться від псл. **čerрь* < і.-є. *(s)*ker* [317, с. 40]. Особливого поширення ця лексема набуває в ХІХ ст. у польській літературній мові завдяки використанню письменниками – вихідцями з України (Ю. Словацький, Ю. І. Крашевський, Т. Т. Єж) [DorJ, с. 31; SW, 1, с. 384].

Horda ‘військо’: «Dzkiego Mongoła niszczyły nas *hordy*» [PIZ, с. 278]; «Kraj napadła dzika *horda*» [PZB, с. 251]; «Mur chroniący Ukrainę od łupieżnych *hord* północy» [ЕТК, с. 9]; «Bela: Wróg zawzięty *Hord* Mongolskich dzikiéj siły» [ЕТК, с. 38]; «Na wsze strony *Hord* zagony Pierzchają od strachu» [Echo, с. 17]; «Skoro *horda* Od błysk konia Hufców króla Jana spostrzegła, Wraz odbiegła Dzielność wojsk Osmana» [Echo, с. 17]. Укр. *орда* походить з тюркських мов; пор., тат. *orda* ‘табір’, тур. *orda* ‘військо’ [317, с. 56]. У польській мові ХVІІ ст. окрім значення ‘татарське військо’ розвинулися значення ‘козацьке’,

‘російське військо’, ‘юрба, гурба людей’ [353, с. 30]. Як бачимо, Л. Е. Венглінський використав значення ‘російське, монгольське, турецьке, татарське військо’. У сучасній польській мові відбулося звуження семантики: *horda, orda* ‘у народів-кочівників: військо’, *orda* ‘юрба, гурба людей’ [SJPSZ, 1, с. 707; SJPSZ, 2, с. 516].

Hulak ‘гуляка’: «Blauer montag wynalazkiem li *hulaków* i próżniaków» [PZB, с. 328]. Укр. *гуляка* єдиного пояснення не має, виводиться від вигуку *гуля*, а також від основи *гул.-*, зіставляється з схв. *гулити* (обдирати, пиячити) [ЕСУМ, 1, с. 617]. Відоме в польській мові з XVII ст. [353, с. 110], фіксує В. Дорошевський [SJPD].

Hultaj ‘волоцюга’: «*Hultaj* sobie i nieroba, z takim to wej bida!» [PIZ, с. 182]. У польській мові поширене з XVI ст. [SPW, 8, с. 374]. Автори Варшавського словника ‘волоцюга, нероба’ подають як діалектне та цитують І. Красицького: «*Hultaj* oznaczał pierwotnie mieszkańca wsi, który, nie mając gruntu, robił przysiewki, to jest zasiewał część gruntu gospodarskiego i drugi snop zżętego zboża za to oddawał» [SW, 2, с. 62]; у SJPD – як застаріле. Укр. *гультай* – похідне утворення від основи прикм. *голий* з пізнішою заміною *о* голосним у під впливом основи *гуляти* [ЕСУМ, 1, с. 618].

Hultajstwo ‘неробство’: «Co mnie dniem i nocą dręcy, i *hultajstwa* śleku stręcy» [PIZ, с. 181]. У Варшавському словнику значення ‘розпуста’ подається як загальноновживане, значення ‘неробство, лінощі’ як діалектне [SW, 2, с. 63]; у SJPD кваліфікується як застаріле.

Kaleka ‘каліка’: «Tam – śród *kalek*, trupów leży, Krew mu z boku, z głowy bieży» [Echo, с. 49]. Укр. *каліка* походить з тур. *kalyk* ‘людина, що має якусь ваду’, ‘нужденний’ [SES, 2, с. 27]. У польській мові форма *kalika* засвідчена з XVI ст. у творах авторів з етнічних українських територій, лише згодом стала більш поширеною форма *kaleka* [HrE, с. 74].

Kasap ‘зневажлива назва росіянина’: «A w domu najczystszej wody jest *Kasapet*» [PIZ, с. 287]. Вперше зафіксовано у Варшавському словнику як поширена назва [SW, 2, с. 194]; у SJPD – з кваліфікатором застаріле ‘про

великоросійського селянина, часом про росіянина'. Укр. *кацан* утворене від *цан* за допомогою специфічного компонента *ка-* як жартівливе позначення людей, що носять довгі бороди [СФ, 2, с. 213].

Kozak 'юнак, воїн': «Chodzi kozak po ryneczku, Ulicami po miasteczku» [Echo, с. 66]; «Czego błotem brniesz kozacze? Czego dumasz nieboracze?» [Echo, с. 66]. Укр. *козак* походить з тюркських мов; тур. *kazak* 'козак', крим.-тат. *казак* 'вільна, незалежна людина; шукач пригод'; пов'язується з дав.-тюрк. *kez* – 'ходити, блукати, мандрувати' [ЕСУМ, 3, с. 496]. У польську мову XVI ст. запозичено зі значеннями 'розбійник', 'українець', 'воїн', 'охоронець', С. Оріховський вживає зі значенням 'юнак', з XVII ст. поширюються – 'слуга, посланець' [SPW, 11, с. 89–90; 353, с. 25–26]. У Л. Е. Венгліньського назва використовується винятково з позитивною конотацією.

Moskal 'назва росіянина': «Bo tu garść – tam horda przeciw moskaliw» [Echo, с. 45]. Автори Варшавського словника подають цю лексему, але зі значеннями 'різновид ліків' як загальноживане, 'людина, яка багато їсть', 'виріб з муки' як діалектизм [SW, 2, с. 1046]. Як назву росіянина фіксує В. Дорошевський [SJPD]. Лексема *москаль* – утворення, що є похідним від міста Москва [ЕСУМ, 3, с. 519].

Świekrucha 'мати чоловіка': «O wianku, kurhanku... i o wieczornicach, o lutej świekrusze i o czarownicach» [Echo, с. 66]. Укр. *свекруха* – *свекр* виводиться з псл. **svekrъ* [ЕСУМ, 5, с. 187]. Автори Варшавського словника подають як діалектне [SW, 2, с. 67], SJPD – відсутнє.

Teszcz 'матір дружини': «A i teszcza tu i synek» [PIZ, с. 114]. Укр. *теща* – *тесть* походить з псл. **tbstъ* [ЕСУМ, 5, с. 561]. У Варшавському словнику кваліфіковано як діалектне [SW, 7, с. 70], SJPD – відсутнє.

Виробнича та побутова лексика:

Bajdak 'човен': «Ej rybaku, nieboraku! czyś nie widział ty z bajdaku... to co'm stracił?» [PIZ, с. 111]; «Różnej nazwy tu bajdaki I parowce, kutry, statki Mkną wypełniać ludów braki» [ЕТК, с. 6]. Укр. *байдак* виводиться зі східних

мов [СФ, 1, с. 107]. У польській мові відоме з XVII ст. у творах на українську тематику [SJPL, 1, с. 45].

Czajka ‘човен’: «Gdy cię jeszcze huśta *czajka* Fałmi Tisy lub Dunaju – Wtedyć bratku całkiem w raj, Myśl po siódmém niebie lata» [ЕТК, с. 51]. Укр. *чайка* виводиться з турецької мови [SES, 1, с. 112]. Фіксується в польській мові XVI ст. [SPW, 4, с. 2]. У Варшавському словнику подано значення ‘човен’ як загальноживане [SW, 1, с. 368]; у SJPD – як застаріле.

Czara ‘чара’: «Kraj – łez i krwi *czarą*» [PZB, с. 323]; «Niech posiechę z *czary* czerpie» [ЕТК, с. 245]; «Wychyl-że już do dna tę *czarę* goryczy, Którą – rad nieszczęściu twemu – wróg ci poda» [Echo, с. 162]. Укр. *чара*, ймовірно, виводиться з псл. **čara* [ЕСУМ, 6, с. 281], є припущення про походження зі східних мов [СФ, 4, с. 316; SEB, с. 72]. В. Дорошевський та М. Шимчак подають зі значенням ‘широка посудина для пиття напоїв’ [SJPD, 1, с. 1092; SJPSZ, 1, с. 306].

Czarka ‘чарка’: «Znoście co macie: czy garnki, czy *czarki*» [PZB, с. 316]. Функціонує в польській мові зі значенням ‘невелика посудина для пиття спиртних напоїв’ [SJPD, 1, с. 1092; SJPSZ, 1, с. 306].

Czekan, czakan ‘молот’: «I *czekany* i skardy» [PZB, с. 268]; «*Czakan* i motyka piękne domu wałą» [Echo, с. 142]. Укр. *чекан* походить від тюрк. *čakan* ‘бойова сокира’ [СФ, 4, с. 324; BSE, 1, с. 221]. Відоме в польській мові з XVI ст. [SPW, 4, с. 123]. У Варшавському словнику подано як загальноживане [SW, 1, с. 380–381].

Czerep ‘глиняний виріб, уламки’: «Że nasz trud jest taki: że *czerepem* go wyrzuci ktoś do śmietnej paki» [PZB, с. 289]; «Li nam druciaż bruździć lubi, że *czerepy* łata» [PZB, с. 289]; «*Czerepów* pełny wóz» [PZB, с. 291]; «I *czerep* nasz coś wart!» [PZB, с. 303]; «Dawajcie gosposie! czy luźne *czerepy*, czy tylko pęknięte» [PZB, с. 315]; «Ej, świat bym drutował, bo w *czerepy* idzie» [PZB, с. 317]; «A nasi druciarze... ni związać umieli trzy luźne *czerepy*» [PZB, с. 321]. У Варшавському словнику кваліфіковано як діалектне [SW, I, с. 395]; у SJPD – нейтральне значення. Укр. *череп* виводиться з псл. **čerръ*, очевидно, реалія

первісно позначала глиняний горщик, який виготовлявся спочатку плетенням з лози, що потім обмазувався глиною і після цього обпалювався [ЕСУМ, 6, с. 303].

Paska ‘великодній хліб’: «Ten na kosz przenicę sypie, kamień kręci się i zgrzypie: będą *paski*, placki z niéj» [PZB, с. 243]. Укр. *паска* виводиться з грецької мови [ЕСУМ, 4, с. 305]. У Варшавському словнику зафіксовано як діалектне [SW, 4, с. 91], у SJPD – відсутнє.

Назви житла, поселень:

Chata, chatka, chateczka, chatczyna, chacina ‘невеликий сільський будинок’: «Nad tą grządką bez, w *chacie* – strumień łez» [PIZ, с. 18]; «Z kmiecich *chat* i pańskich dworów» [PZB, с. 42]; «*Chaty*, pola: to nie dla nas, mili bracia!» [PZB, с. 65]; «Czy ja winien? żem pożucił *chatę* i rodzinę» [PZB, с. 80]; «Gościem tylko zna mię *chata*» [PZB, с. 98]; «Moim światem kraniec wioski, gdzie mą *chatę* dźwiga brzeg» [PZB, с. 99]; «Dzień patrzy już w gmachy i *chaty*» [PZB, с. 136]; «Každy w *chacie* swojej na ciepłej pierzynie o szczęściu swém roi» [PZB, с. 203]; «W jesienny czas słoty nie widzi mię *chata*» [PZB, с. 206]; «Tysiąc przetrwa lat, sto budynków, *chat*» [PZB, с. 255]; «Dwór, czy *chatka*, czy poddasze pracę naszą dobrze zna» [PZB, с. 291]; «Dla méj pracy szopa, *chata* jest warsztatem» [PZB, с. 298]; «W rodzinnej zostawić go *chacie*» [PZB, с. 338]; «Za *chatą* nam już nie żal matczyną» [PZB, с. 343]; «Ni drzew, ni krzaków, a tém mniej *chaty*; Tak dziś tu jeszcze jak przed stu laty» [ETK, с. 75]; «I okno *chatki*, gdzie dziewczę stało, Promień swój jasny, ożywczy niesie» [ETK, с. 166]; «Chcesz, bym gnuśniał w cichéj *chatce*?» [Echo, с. 37]; «I dla nas też nową Postawię *chateczkę*» [ETK, с. 166]; «Na onéj *chatczynie* czarny gawron kracze» [PZB, с. 344]; «To za to odnowię Wam starą *chacinę*, Będzie wam na zdrowie» [ETK, с. 166]. Укр. *хата* запозичене із пізньоскіфсько-сарматського **xata* (ір. *kata* ‘комора’) [ЕСУМ, 6, с. 161]. У польській мові XVI–XVII ст. фіксується зі значенням ‘бідна халупа’ [SJPL, 1, с. 235; HgE, с. 67]. У XIX–XX ст. поширюється значення ‘невеликий сільський будинок’ [SW, 1, с. 273].

В. Дорошевський подає як загальноновживане з цитуваннями Т. Т. Єжа та Ю. Словацького [SJPD].

Futor ‘хутор’: «I wy też rumaki! *Futorów* ozdobo!» [PZB, с. 193]. Автори Варшавського словника та В. Дорошевський вказують, що це селянське господарство «на Кресах і на Україні» [SW, 1, с. 307; SJPD]. Походження укр. *хутір* не зовсім ясне, можливо, виводиться угор. *határ* ‘межа’ [SW, 1, с. 307]. Функціонує лексема в польській мові з XVI ст. [317, с. 52], особливого поширення набуває в XIX ст. [SJPD].

Siolo ‘село, невеликий населений пункт’: «Osad mało, rzadkie *siola*» [PIZ, с. 205]; «Synowie miast polskich i *siól!*» [PZB, с. 40]; «Tych biesiadny zawsze stół – w mieście czy w pałacach *siól*» [PZB, с. 280]; «Z *siól* i miast i ze stolicy» [PZB, с. 42]; «Biedny druciarz łązi od *siola* do *siola*, od miasta do miasta i prosi, i woła» [PZB, с. 316]; «Przy sprzedarzy koni w *siole* On odgrywa znawcy rolę» [ЕТК, с. 71]. Укр. *село* виводиться з псл. **sedlo* [ЕСУМ, 5, с. 210]. У Варшавському словнику подано як загальноновживане [SW, 6, с. 133], однак у сучасній польській мові кваліфікується як застаріле слово [SJPSZ, 3, с. 205].

Військова лексика:

Jasyr ‘неволя’: «A dziewice, Krasnolice, I sam kwiat niewieści W *jasyr* rędzą» [Echo, с. 15].]. Укр. *ясур* – запозичення з кримсько-татарської та турецької мов (тур. *esir* ‘полонений’) [SWO, с. 498; ЕСУМ, 6, с. 555]. У польській мові відоме з XVII ст. [353, с. 13]. В. Дорошевський у польській літературній мові трактує як історизм [SJPD].

Kajdany ‘залізний ланцюг для скування рук або ніг в’язням’: «W setnicę grabieży wyjarzmił nam Bóg, by stargał *kajdany*, pogoił ich rany» [PIZ, с. 253]; «Nie boimy się my waszych wybielonych murów... ni bagnatów, ani *kajdan*, ani szubienicy» [PZB, с. 68]; «Tu *kajdany*, klucze... brzęczą» [PZB, с. 78]; «Huk i *kajdan* zgrzyt wniosły nas na szczyt ludów chwały, czci, a los krwią nas chrzci» [PZB, с. 261]; «Wtedy będziem kuć *kajdany* i obroże na tyrany!» [PZB, с. 270]; «Mój bułany! Nieś rażno paniątко to młode, a z wojny mi jeńców *kajdany* przywieziesz za kucie w nagrodę» [PZB, с. 274]; «Iść muszę pomaleńku, bo

kajdany na tym ręku» [PZB, с. 348]; «Ach nie gniećcie mię *kajdany!*» [PZB, с. 349]; «Skruszenie Twych *kajdan*, wolność lub śmierć! To nasze dziś hasło» [Echo, с. 30]. Укр. *кайдани* через турецьке посередництво запозичено з араб. *kajdāni* [СФ, 2, с. 181; 292, с. 17]. Уперше в польській літературній мові вжив С. Кльонович [SW, 2, с. 216]. У польській мові поширилися значення ‘пута, окупи’, *перен.* ‘неволя’ [SW, 2, с. 216; SWO, с. 509].

Sajdak ‘чохол на лук та стріли’: «Amorek, to hultaj-dziecina! Z *sajdakiem*, z strzałami nadleci» [PIZ, с. 169]. Укр. *сагайдак* (*сайдак*) – запозичення з тюркських мов [ЕСУМ, 5, с. 161]. Вже з XVI–XIX ст. поети використовували в ліричних творах лексему *sahajdak* як обов’язковий атрибут Амура [353, с. 34]. В. Дорошевський кваліфікує як застаріле [SJPD].

До тематичної групи *Людина і Всесвіт* відносимо:

Duma ‘пісня’: «Pocóż-że piał *dumy?*» [PIZ, с. 16]; «Dziś *dumy* te wszystkie już w jedno się zlały, W jedną pieśń-modlitwę, niby w chór wspaniały» [Echo, с. 66]. Укр. *дума* здебільшого вважається запозиченням з германських мов [ЕСУМ, 2, с. 144]. Лексема *duma* є семантичним українізмом, запозиченим для додаткового означення пісні як ‘невеликий вокальний твір’. Одним з перших використовував С. Кльонович, який називав цією лексемою твори на воєнну тематику та ідилії [353, с. 105]. В. Дорошевський подає з кваліфікатором *літературне* [SJPD].

Hałas ‘голосні звуки, крик’: «Toż bacznosc uciech! Aby twym *halasem*, nie zbudził się sąsiad przed czasem» [PIZ, с. 260]; «Uszy puchną od *halasu*, ni spokoju, ni wywczasu» [PZB, с. 14]; «*Hałas*, gwar w około» [PZB, с. 78]; «Ztumaniejesz wśród *halasu*» [PZB, с. 141]; «Czyn bez blasku i *halasu!*» [PZB, с. 11]; «Głos ten staje się *halasem...*» [ЕТК, с. 44]; «Jego światem step i szałas, A do czard i tańca wzdycha Temuż skoro w czardach *hałas* Puszczy syn tam zaraz czmycha» [ЕТК, с. 54]. Укр. *галас* – утворення з суф. *-ас* від звуконаслідувального елемента *гал-*, того самого, що в імен. [галай] ‘крикун’ [ЕСУМ, 1, с. 458]. Перші фіксації датовані XVI ст. у творах авторів, які походили з етнічних українських земель [SPW, 8, с. 286]. У XVII ст. виступає

синонімом до лексем *gwar, huk, krzyk, wrzawa, kłótnia, zwada* [353, с. 106]. В. Дорошевський трактує як загальноновживане [SJPD].

Hołota ‘немодні речі’: «Co nie z Francyi – to *hołota!*» [PIZ, с. 225]. Укр. *гомота* виводиться з псл.**gьlota* [СФ, 1, 431]. У польській мові XVI ст. лексема відома спочатку зі значенням ‘людина без постійного місця проживання’, згодом поширюються значення ‘бідна людина’, напр., у «Кордіані» Ю. Словацького, ‘малі діти, звірята’, ‘хуліган, бешкетник’ [NSE, с. 179]. Значення ‘немодні речі’ автори Варшавського словника, В. Дорошевський не нотують [SW, 2, с. 63; SJPD].

Ohyda ‘погань, мерзота, ганьба’: «To też z modą razem weszła w świat i biéda, i zbytek i przepych, hańba i *ohyda*» [PIZ, с. 227]; «Bo żyd zawsze przy grosiwie zbiera je *ohyda*» [PZB, с. 63]; «A już skoro obiad wyda, wnet porzuca piec i kuchnię, idzie bawić się *ohyda*, a lenistwo zeń aż cuchnie» [PZB, с. 169]; «Wojna – straszna to *ohyda*» [PZB, с. 343]. На думку Й. Дзендзелівського, пол. *ohyda* належить до українських запозичень, які спочатку вживали письменники з етнічних українських територій (Б. Зіморевич), а згодом під впливом їх творів поширилися в літературній польській мові, де функціонують без зміни значення [54, с. 94; SJPSZ, 2, с. 477].

Korowód ‘клопоти’: «Z urzędy nie mam żadnych *korowodów*» [PZB, с. 184]. Укр. *хоровод* – складне слово, утворене з основи іменника *хор(о)* та дієслівної основи *-вод* від *водити* [ЕСУМ, 6, с. 202]. Значення ‘марні старання, клопоти’ відомі в польській мові з XVIII ст. [SJPL, 2, с. 447].

Ramota ‘щось бездарне’: «Oklepane rzeczy! Psą słomę młoci! Androny, *ramota*» [PIZ, с. 16]. Укр. *грамота* походить з грецької мови за посередництвом старослов’янської [ЕСУМ, 1, с. 583]. Вперше зафіксовано в С. Кльоновича [SPW, 8, с. 92–93]. З XIX ст. *ramota* (*h* відпадає) набуло значення ‘банальний чи гумористичний невеликий твір’, ‘бездарний твір’ [SJPD]. СГ не подає. В. Дорошевський трактує як застаріле [SJPD].

Sielanka ‘поетичний твір, в якому висвітлюється життя на селі’: «Istny oddźwięk pieśni naszych I *sielank* czysto-lasznych» [ЕТК, с. 33]. Особливого

поширення набуло в польській мові XVI–XVII ст. [SW, 6, с. 506]. Укр. *селянка* похідне від *село* (спрощення **dl < l (t)*) виводиться з псл. **sedlo* [316, с. 110]. У SJPД подано як загальноновживане.

Wesele ‘весілля’: «Na *wesela*, uczty, święta o was najprzód się pamięta» [PZB, с. 176]. Укр. *весілля* Й. Дзендзелівський трактує як давнє слов’янське слово, що означало ‘веселість, радість’. Значення *весілля* ‘обряд одруження’ розвинулося внаслідок семантичної спеціалізації і відоме з XV ст. [54, с. 29]. У польській мові *wesele* зі значенням ‘весілля’ відоме з XVIII ст., його подають автори Варшавського словника [SEB, с. 607; SW, 7, с. 406]. В. Дорошевський нотує *wesele* зі значенням ‘весілля, пошлюбна учта’ як нейтральне, значення ‘веселість, радість’ кваліфікує як застаріле [SJPД].

Фіксуємо прикметникову та прислівникову лексику:

Bohaterski ‘героїчний, той, що відрізняється мужністю’: «Pieśni ludu i podania *Bohaterskie* i rycerskie» [ЕТК, с. 247]; «Męczeńskie, rycerskie Duchy, *bohaterskie* Gdzieś z Nieba patrzą ku nam» [Echo, с. 36]. Укр. *богатирський* похідне від *богатир*, що походить з тюркських мов, пор., дав.-тюрк. *boɣatur* ‘герой’ [ЕСУМ, 1, с. 220]. Зафіксовано у Варшавському словнику та Словнику польської мови за редакцією В. Дорошевського [SW, 1, с. 195; SJPД].

Chyży ‘швидкий’: «Rok – znikomość, chwila *chyża*, to kropelka w oceanie» [PIZ, с. 247]. Укр. ‘м’ясоїдний, кровожерний’, ‘швидкий; гарний’ – утворення, що походить від того самого кореня, що й дієслово *хитати* [ЕСУМ, 6, с. 173]. Перші фіксації в польській мові XVI ст. зі значенням ‘хижий, дикий’ [SPW, 3, 396]. Поширилося в сучасній польській мові зі значенням ‘швидкий, жвавий’ [SJPSZ, 1, с. 283].

Hoży ‘вродливий, міцний’: «Na północy, tam od morza każda szczéra, zdrowa, *hoża*» [PIZ, с. 124]; «Mina *hoża* i wesola, ani zmarszczki tam u czoła» [PZB, с. 7]. «Bo też lud to, naród *hoży*, Jak jest mężny i waleczny» [ЕТК, с. 17]; «Niby dumne, a poczciwe I płochliwe, A lube, a *hoże*, Boże!» [Echo, с. 78]. Ф. Славський обґрунтовує розвиток зміни значення прикм. **godjъjъ* (**goditi*:

*godъ): ‘відповідний’ → ‘придатний’ → ‘добрий’ → ‘гарний, вродливий’ [SES, 1, с. 429]. Відоме в польській мові з XVII ст. у творах авторів, які походили з українських етнічних територій [HrE, с. 111; 353, с. 109]. Функціонує в сучасній польській літературній зі значенням ‘гарний, вродливий, міцний, здоровий’ [SJPSZ, 1, с. 709].

Hulaszczy ‘гулящий’: «Złoty wiek studencki, *hulaszczy*, wesoły» [PIZ, с. 133]; «Nad Czardasza tan *hulaszczy* Milszėj niezna człek zabawy» [ETK, с. 50]. У Варшавському словнику зафіксовано зі значенням ‘розпустний’ [SW, 2, с. 75]; у SJPD – відсутнє. *Rozhulany* ‘той, що гуляє понад міру’: «Nasz gość *rozuhulany*, bohater powieści, zapragnął się wkupić do jej łaski datkiem jakimś nadzwyczajnym, upominkiem rzadkim» [PIZ, с. 133]. Фіксують автори Варшавського словника та В. Дорошевський [SW, 5, 637; SJPD]. Укр. *гулящий* < *гуляти*, що єдиної етимології не має, виводиться від вигуку *гуля*, а також від основи *гул-*; припускається первісне значення ‘бити гулю (кулю)’, звідки гратися і т.д. [ЕСУМ, 1, с. 617].

Kacapski ‘російський’: «Na modę *kacapską* Chachołów (!) przerobić» [PIZ, с. 284]. У Варшавському словнику подано зі значенням ‘великоруський’ [SW, 2, 207]; у SJPD – відсутнє. Укр. *кацапський* < *кацап*, яке утворене від *цап* за допомогою специфічного компонента *ка-* як жартівливе позначення людей, що носять довгі бороди [СФ, 2, с. 213].

Ohydny ‘той, що приносить ганьбу; гідкий’: «(Wojno!) *ohydna* plągo ludzkiego rodu» [PZB, с. 356]. «Odkąd Mińsk i Witebsk i Litwy obszary Odetchnęły z zgrozy *ohydnego* dzieła: Przewracania gwałtem wyznania i wiary» [Echo, с. 75]; «Jakie to *ohydne* i bezwstydne zbrodnie» [Echo, с. 182]. У SJPD значення ‘гідкий’ кваліфікується як нейтральне, значення ‘той, що приносить ганьбу’ як застаріле. Укр. *огидний* < *огуда*, яке виводиться з псл.**gydъ*, *gyditi* [ЕСУМ, 1, с. 504].

Stepowy ‘який пов’язаний зі степом’: «Jakże wiernie to odtwarza *Stepowego* pieść gęślarza!» [ETK, с. 33]; «A *stepowe* koczowisko Poznał z pierwszych dziecka latek» [ETK, с. 56]. Укр. *стеновий* < *стен*, походження

якого докладно не з'ясоване, можливо, від сх.-сл. **сътепь*, яке зближується зі словами *топот*, *топтать*, і далі реконструюється його первісне значення як витопане 'місце рівне, голе' [ЕСУМ, 5, с. 409].

Прислівники:

Chyżo 'швидко': «Więc *chyżej!* Targ krótki» [PZB, с. 107]. Укр. *хижо* < *хижий* – семантична паралель псл. **chytrь* [SES, 1, с. 96].

Серед дієслівної лексики засвідчуємо такі запозичення:

Bałamucić 'крутити', 'фліртувати': «Tu, to tam w umizgi, wszędzie *bałamuci*, dwie, trzy naraz zwodzi, dla czwartej porzuci» [PIZ, с. 57]. Укр. *баламутити* – складне утворення з основ *bal* 'розмова, балаканина' і *mą* 'смути, суперечка' [СФ, 1, с. 113]. У польській мові відоме в XVI ст. [SPW, 1, с. 292–293]. Лексема *bałamucić* активно функціонувала в польській мові XIX ст., це підтверджують автори Варшавського словника, які серед загальноновживаних наводять значення: 'мутити, темнити, збивати з дороги', 'крутити, туманити, замилювати очі, плутати', 'морально псувати', [SW, 1, с. 90].

Borykać 'змагатися, боротися': «Raczej się *borykał* niż błota dotykał» [PIZ, с. 189]. У Варшавському словнику подано значення лексеми *borykać* 'плюндрувати' як діалектне, 'боротися' – нейтральне значення [SW, 1, с. 203]; у SJPD – тільки значення 'змагатися, боротися'. Укр. *борикатися* виводиться з псл. **b^orkati* 'перемішувати, розгрібати, розкидати, кидати, ударяти', можливо пов'язане з **b^orkati* 'бурчати, муркотіти, бриніти' [ЕСУМ, 1, с. 230]. У польській літературній мові лексема *borykać*, на думку А. Баньковського, поширилася завдяки використанню А. Міцкевичем у творі «Пан Тадеуш» [BSE, 1, с. 68]. Використовується в сучасній польській літературній мові [SJPSZ, 1, с. 180].

Hodować 'доглядати, годувати': «Krówki tyłkobył tyrolskiéj *hodowała* rasy» [PZB, с. 88]; «Wszystko dzieci są moje! Ja je *hoduję* i pielęgnuję» [PZB, с. 174]; «Od ich wrogów i *hoduję* bo dozieram je i czyszcze» [PZB, с. 180]; «Doglądał je szczerze, sadzę im lipy, sieję miodne kwiatki, *hoduję* wszystko,

zkaąd słodycz rój bierze» [PZB, с. 227]. Укр. *годувати* виводиться з псл. **godowati*, похідного від *godъ* у значенні ‘свято, святковий бенкет’, отже, первісне значення, очевидно, ‘частувати’ (на святковому банкеті) [ЕСУМ, 1, с. 546]. У Л. Е. Венгліньського нотуємо значення ‘годувати’, окрім поширеного пол. *hodować* ‘шанувати’. Перші фіксації в польській мові XVI–XVII ст. пов’язані з творами письменників: Б. Зіморевичем, З. Морштином, М. Стрийковським [353, с. 108]. Автори Варшавського словника подають значення ‘шанувати’, ‘годувати’, ‘виховувати, доглядати’, ‘утримувати’ [SW, 2, с. 46]. Значення ‘виховувати, доглядати’ функціонує в сучасній польській літературній мові [SJPSZ, 1, с. 702].

Hulać ‘гуляти, веселитися, танцювати; швидко, з великою силою рухатися в різних напрямках (про вітер)’: «*Hulaj zatem! Pókić młoda, póki służy ci uroda*» [PIZ, с. 96]; «*Hulaj tęskna moja duszo!*» [PZB, с. 60]; «*I wy też rumaki! Hulajcie po błoniach, póki chcecie sami*» [PZB, с. 193]; «*Hulaj, wdzięcz się, kochaj!*» [PZB, с. 82]; «*Hulajże już, kiedy hulasz, Aż ci z czoła zdrój posiecze*» [ЕТК, с. 50]; «*Wichr szalony po polu hula*» [ЕТК, с. 227]. *Rozhulać się* ‘розгулятися’ «*Gdy rozhula się zuchwale, [...] to płaszczyznę tak zaleje*» [ЕТК, с. 5]. Укр. *гуляти* єдиної етимології не має, виводиться від вигуку *гуля*, а також від основи *гул-*; припускається первісне значення ‘бити гулю (кулю)’, звідки *гратися* і т.д. [ЕСУМ, 1, с. 617]. Зафіксовано в польській мові XVII ст. [353, с. 110]. У Варшавському словнику значення ‘танцювати’ подано як діалектне, значення ‘віяти в різні сторони (про вітер)’ – відсутнє [SW, 2, с. 74], однак це значення функціонує в сучасній польській та українській мовах [SWO, с. 447; SJPSZ, с. 710; СУМ, 2, 191].

Ohydzić (zohydzić) ‘зробити гидким, зіпсувати’: «*Piętnem hańby nas ohydził*» [PZB, с. 270]; «*Wszystko powywracał, zohydził, co święte*» [PIZ, с. 265]; «*W téj dobie Nieładnie Dziewice odwiedzać, Ich sławę zohydzać...*» [ЕТК, с. 173]. Запозичено з укр. *гидити* (див. *ohyda*). Перші фіксації цієї назви в XVI–XVII ст. у письменників – вихідців з пограниччя [353, с. 143]. В. Дорошевський кваліфікує як застаріле слово [SJPD, 3, 138].

Серед запозичень з української мови у творах Л. Е. Венглінського переважають власне українські лексеми, спільнослов'янські, активізовані в польській мові під впливом української (70%): *bałamucić, borykać się, hoży, hulać, hulaszczy, chyży, czerep, hałas, hołota, hultaj, kacap, krynica, sioło, teszcza*, а також слова, запозичені українською переважно зі східних мов (29 %): *bachmat, bajdak, bohater, chata, дума, horda, czakan, jar, kajdany, kurhan, sahajdak* тощо [156, с. 520; 157, с. 390].

У поезіях Л. Е. Венглінський використовує також запозичення з російської мови [170]: *krasawica*: «I tym miejskim krasawicom dość się nabluznił» [PIZ, с. 86]; *sałdat* ‘солдат’: «Bracia twoi bądź w mogile, lub w sałdatach, na Sybirze» [PZB, с. 228]; «I z sałdata [...] wolny powrót ma od razu» [PZB, с. 228]; *czajnik*: «Talerze i czajniki» [PZB, с. 287]; *rubel* ‘грошова одиниця’: «Z rublem w rysich szponach, z wódką i harapem – taki oto potwór... ma być głową, wodzem, opiekunem Sławian!?» [PIZ, с. 287]; *wereta* ‘одяг з грубої тканини, з ряднини’: «Ubrany być w werecie» [PZB, с. 347].

Щодо частотності використання, то найбільш уживаними у творах є лексеми: *chata, czerep* ‘уламки’, *bohater, hałas, hodować, horda, hoży, hulać, kajdany, kurhan, ohyda (ohydny, ohydzić), sioło*. Як поодинокі запозичення виділяємо слова: *chmyz, czerep* ‘голова’, *czupryna, dereń, hulak, hultaj, korowód, moskal, niezabudka, paska, ramota, szajka, świekrucha, teszcza, wesele*. Слід зазначити, що значна частина засвідчених запозичень уже має літературну традицію, тобто фіксується в польській літературній мові в попередні епохи. Багато таких слів відомі в польській мові в XVI–XVIII ст.: *bachmat, bajdak, bałamucić, bohater, chata, czajka, czakan, дума, futer, hałas, hołota, horda, hoży, hulać, hultaj, jar, kajdany, korowód, krynica, kurhan, sajdak, sioło, step, wataha, wesele* [156, с. 519].

Л.Е. Венглінський також використовує запозичення, які в польській літературній мові фіксуються лише з XIX ст.: *bałamucić, bodiak, borykać się, chmyz, czerep, halawa, hołubić, kacap* [154, с. 354]. На думку А. Баньковського, лексема *borykać się* ‘змагатися, боротися’ поширилася в польській

літературній мові завдяки використанню А. Міцкевичем у творі «Пан Тадеуш» [ESJP, 1, с. 68]. У XIX ст. лексема *ramota*, відома в польській мові з XVI ст. зі значенням ‘документ’, набуває значення ‘банальний чи гумористичний невеликий твір’, ‘бездарний твір’ [157, с. 390], Л. Е. Венглінський вживає зі значенням ‘бездарність’. Поет використовує лексему *hulać* зі значенням ‘віяти в різні сторони (про вітер)’, що стало відоме в польській мові лише в кінці XIX ст. [SJPSZ, 1, с. 710].

Під час аналізу запозиченої лексики інколи важко встановити належність певного слова до активного чи пасивного запасу польської мови, використовуючи Словник польської мови за редакцією В. Дорошевського [SJPD], порівняємо найбільш уживані українізми в поезіях Л. Е. Венглінського з особливостями вживання у творах інших польських письменників XIX ст.: лексему *chata* використовують Е. Ожешкова, А. Фредро, А. Асник, Ю. Словацький, Б. Прус; *bohater* – А. Міцкевич, А. Дигасінський, Ю. Словацький, Е. Ожешкова, С. Пшибишевський, Б. Прус, Ц.К. Норвід; *kurhan* – М. Конопницька, Ю. Словацький; *step* – Г. Сенкевич, А. Міцкевич; *czerep* – С. Жеромський, А. Дигасінський, Г. Сенкевич, Ю. Словацький, К. Юноша; *balamucić* – Ф. Заблоцький, А. Дигасінський, Ю.У. Немцевич, М. Домбровська, Е. Ожешкова, З. Качковський тощо; *bajdak* – Г. Сенкевич; *wahać się* – Е. Ожешкова, А. Міцкевич, М. Конопницька; *borykać się* – А. Міцкевич, Е. Ожешкова, М. Домбровська; *bachmat* – Г. Сенкевич, Ф. Заблоцький, В. Поль; *chyży* – Я. Парандовський, В. Лозінський, З. Красинський, А. Міцкевич, Ф. Князьнін; *jar* – А. Слонімський, А. Асник; *horda* – А. Фредро, В. Реймонд, Є. Анджеєвський, А. Міцкевич, А. Фелінський; *hoży* – А. Фредро; *hałas* – В. Гомулицький, Г. Сенкевич; *hulać* – А. Міцкевич, З. Красинський, Ю.І. Крашевський (ці лексеми В. Дорошевський кваліфікує як загальноновживані).

Лексеми *czajka*, *gołota*, *hultaj*, *hultajstwo*, *jaruga*, *jasyr*, *kasap*, *ramota*, *sioło*, *wesele* В. Дорошевський відносить до застарілої лексики. Однак ці назви активно використовувалися в літературі, наприклад, лексеми *hultaj* –

проілюстровано цитатами з творів Г. Сенкевича, З. Качковського, Ф. Заблоцького, *hultajstwo* – М. Домбровської, Е. Ожешкової, В. Богуславського та Ю. Словацького, *siolo* – М. Конопницької, А. Міцкевича, В. Лозінського, *czakan* – З. Качковського тощо.

До т.зв. регіональної лексики віднесено назви: *niezabudka, paska, połonina, porohy, świekrucha, teszcza, zazula*.

Деякі українські або російські запозичення в польських словниках кваліфікуються як власне польська застаріла лексика або як говіркові елементи без зазначення джерела походження, наприклад, *siolo, krynica, niezabudka*. Такі відмінності в трактуванні походження дослідниця О. Остапчук пояснює тим, що взаємовпливають мовні системи, які мають різний статус і престиж, саме тому вплив української та російської мов може обмежуватися підтримкою власних архаїзмів і діалектизмів у польській мові пограниччя [OstP, с. 316].

М. Юрковський у праці «Ukrainizmy w języku Juliusza Słowckiego» [369, с. 130] пропонував класифікувати українізми з огляду на участь свідомості письменника на несвідомі, напівсвідомі запозичення та свідомі експресивні запозичення. Ці останні можуть мати негативне, позитивне або нейтральне (вжите, наприклад, для підкреслення різних відтінків місцевого колориту) забарвлення. До несвідомих запозичень дослідник відносить українізми, які ввійшли до польської мови перед епохою романтизму, тобто мають тривалу літературну традицію, а також українські запозичення, відомі польській мові пограниччя, що сприймаються як власне польські слова. У поезії Л. Е. Венглінського нотуємо такі приклади: *szarańcza, jar, jaruga, liman, hałas, hodować, hoży, hulać, step*.

До напівсвідомих запозичень належать слова, які використовував автор у повсякденному мовленні, розуміючи їх іншомовне походження, ці лексеми поет часто вживає для відтворення певного місцевого колориту: *siolo*: «Osad mało, rzadkie *siola*» [PIZ, с. 205]; *porohy*: «A Dniepr niby Dunaj, coś w *porohach* szumi Szumi o przeszłości, a lud go rozumie...» [Echo, с. 65].

У поезії «Ukraina» читаємо:

O wianku, *kurhanku...* i o wieczornicach,

O lutej *świekrusze* i o czarownicach.

Dziś *dumy* te wszystkie już w jedno się zwały,

W jedną pieśń-modlitwę, niby w chór wspaniały,

Włagalny o łaskę, dla tej biednej matki,

Której dziś w niewoli są sieroty-dziatki [Echo, c. 66].

Встановити межі між свідомими і напівсвідомими запозиченнями важко, оскільки відсутні польські діалектні словники того часу. Для свідомих запозичень характерний свідомий вибір письменника й надання їм стилістичного забарвлення. У творах письменника виділяємо українізми з негативним забарвленням: *horda*: «Kraj napadła dzika horda» [PZB, c. 251]; *hałas*: «Hałas, wrzawa niby w piekle» [PZB, c. 244]; *ohydny*: «(wojno!) *ohydna* plago ludzkiego rodu» [PZB, c. 356]; *czerep*: «Ze nasz trud jest taki: że czerepem go wyrzuci ktoś do śmietnej paki» [PZB, c. 289]. Слід зазначити, що запозичення з російської мови вживалися переважно для надання іронічного забарвлення (*krasawica*) або для підсилення пейоративності змісту у творах на російську тематику: *szajka*, *sałdat*, *rubel*.

Українізми часто вживає Л. Е. Венглінський з метою архаїзації і для надання поезії піднесеного, інколи навіть пафосного характеру: *bohater*: «Na jej ołtarzu złożym najchętniej wszystkie słabostki, – aż lud-bohater, odetchnie wolny – o Alma Mater» [PZB, c. 48], *czara*: «Kraj – łez i krwi czarą» [PZB, c. 323]; *siolo*: «Synowie miast polskich i siół!»; *kajdany*: «Wtedy będziem kuć *kajdany* i obroże na tyrany!» [PZB, c. 270]. Позитивне емоційне забарвлення мають українізми, використані в сентиментальній функції, для впровадження інтимного, родинного настрою: *połonina* «O miłości, o lubaszce w połonie spiewa» [PZB, c. 84]; *chata*: «Každy w chacie swojej na ciepłej pierzynie o szczęściu swém roi» [PZB, c. 203]; *krynica*: «Dziéwczę piosnkę głosi idąc do krynicy» [PIZ, c. 103].

Варто виділити лексеми, вжиті автором, які функціонують у сучасній польській мові та її різновидах як власне польські слова та в носіїв мови вже не асоціюються з українізмами: *balamucić, bohater, borykać się, hałas, hodować, hulać, jar, jasyr, hulać, kajdany, step*.

Якщо порівняти використання українських елементів у попередні епохи, наприклад, XVI ст., то у творах С. Оріховського фіксуємо 64 лексеми, М. Рея – 46, С. Кльоновича – 37 [HrE, с. 37–38].

Щодо письменників XIX ст., то В. Дорошевський у Т. Т. Єжа зафіксував близько 70 українізмів [DorJ, с. 19–27]. А. Болеський у праці «Słownictwo Juliusza Słowackiego» аналізує більше ста запозичень з української мови [BolSS, с. 139–140]. У поезіях Л. Е. Венглінського аналізуємо 65 українізмів.

Отже, Л. Е. Венглінський використовував українські лексичні елементи у своїй творчості, які мали певну літературну традицію, їх вживання не зумовлене українською тематикою творів. Більшість назв увійшла до польської літературної мови того часу. Деякі лексеми сприймаються як власне польські слова й надалі функціонують у сучасній польській літературній мові.

Висновки до Розділу III.

У поезіях Л. Е. Венглінського спостерігаємо найбільш типові для польської мови українсько-польського пограниччя властивості, що є наслідком впливу української мови та засвідчені в більшості досліджених письменників пограниччя. На нашу увагу в мові Л. Е. Венглінського, передусім, заслуговували ті явища, які склали невід'ємну частину власної, діалектно забарвленої мови письменника. Серед характерних рис домінують т.зв. регіоналізми, що є наслідком впливу української мови та архаїзми, які збереглися завдяки українськомовному оточенню.

Ілюстративний матеріал графічних засобів польськомовних текстів Л. Е. Венглінського вказує на вплив української мови на систему вокалізму та консонантизму поета. Проведені аналогії в текстах інших письменників

XIX століття, які походили з етнічних українських територій: А. Фредра, Т. Падури, Ю. І. Крашевського, Т. Т. Єжа тощо, підтверджують широке застосування та вплив т.зв. кресового діалекту на літературну мову зазначеного періоду.

У системі словозміни спостерігаємо такі процеси:

1. Невідповідність у виборі закінчень у називному відмінку множини іменників: *stroji, kamizeli, płaszczy, fakta*.

2. Вживання закінчення іменників чоловічого роду *-owie* у нечоловічо-особових іменниках: *mózgowie* та утворення множини за зразком особових іменників чоловічого роду в неособових іменниках: *krucy, ptacy*.

3. Вагання в чоловічо-особових формах називного відмінку множини: *pany, Hajduki; Węgry – Węgrzy, Madziary – Madziarzy, młynarze – młynarzy*.

4. Наявність закінчення *-y, -i* в орудному відмінку іменників трьох родів, що в польській мові вже у XVIII столітті стає щоразу рідшим архаїзмом, а підтримується на пограниччі: «Lub w Muzeum Narodowém – Między *zbiory* ciekawemi – Pracom synów téjże ziemi, – Co nie zółwim idą krokiem – Przyjrzyysz się bezstronném okiem» [ЕТК, с. 27]. «Starzec cieszy swemi *wnuki*» [PZB, с. 17].

5. Закінчення *-emi* в орудному відмінку множини прикметників і займенників, активності якого сприяла тенденція на пограниччі до артикуляційного розширення наголошеного голосного: *słowy szczéremi, rękami cudzemi*.

6. Наявність повних форм займенників у позиціях без логічного наголосу: «Во wolność wszech ofiar była *jego* hasłem» [PIZ, с. 283].

7. Додавання відповідного займенника до форм I і II особи минулого часу: «Oj dziewczyno! [...] sóz *ty* nam *zrobiła*» [PZB, с. 68]. «Co tu robić w tym kłorocie? Rad-byum *ja* to *wiedział*» [ЕТК, с. 143]. Л. Е. Венглінський частіше, ніж це прийнято в загальнопольській мові, вживає особові займенники з особовими формами дієслів, не обмежуючись лише минулим часом: «Nie *boimy* *ty* się waszych wybielonych murów» [PZB, с. 68].

8. Наявність у дієсловах 1 особи множини теперішнього часу закінчення *-m* замість *-my*: «*Wszak my twierdze szturmem bierzem*» [PIZ, с. 249]; «*Odbierzem spuściznę, Obronim Ojczyznę, Drgnie wróg jak nieraz już drżał*» [Echo, с. 32].

9. У дієсловах дієвідміни на *-ę, -isz* наявність закінчення *-em* замість *-imy*: «*Ani go smuci jeśli pobłędzim, Ni gdy na koszu biedne osądziem*» [ЕТК, с. 192].

10. Використання давноминулого часу (поодинокі приклади в коментарях): «*Zygmunt I tak łaskawym był dla nich, że czasy Witolda i Kazimierza W. dla nich wróciły: protegował ich i przyjął do tych miast na powrót, skąd ich lud był wyrugował, uwolnił ich od wielu opłat*» [PIZ, с. 335].

11. Синтетизація минулого часу (приєднання дієслівних закінчень до різних частин мови): «*Otóż w samą porę Z dészczykiem mi swoim Chmury'scie przybyły*» [ЕТК, с. 188]. «*Słoto! Spłucz nóg moich ślady, Które'm zrobił grządeczkami*» [ЕТК, с. 188].

12. Майбутній час дієслів (утворення за допомогою інфінітива): «*Gdzie-kolwiek bój będziem wieść; pod temi sztandary Wolności i wiary – Musimy wroga raz zgnieść*» [Echo, с. 31].

Засвідчений вплив української мови на граматичну систему творів поета, який спостерігається також у інших сучасних йому письменників пограниччя, свідчить, що Л. Е. Венглінський намагався дотримуватися тих норм, які були властиві для т.зв. культурної польської мови пограниччя того часу. Добре знання характерних рис польської мови пограниччя допомогло поету доцільно використати зазначені елементи зі стилістичною метою. Повні форми займенників без логічного наголосу автор вживає переважно в поезіях соціального та політичного змісту. Використання аналітичних форм минулого часу з особовими займенниками надають емоційного піднесення та трагізму в солдатських піснях: «*Ale z tego nic nie będzie! Ja wojakiem nie zostanę*» [ЕТК, с. 109]. «*Nie boimy my się waszych wybielonych murów*» [PZB, с. 68].

У синтаксичній системі спостерігаємо такі процеси: відсутність узгодження в роді підмета і присудка, що відбувається, як правило, у формі множини минулого часу; відсутність узгодження в роді між іменником та означенням, вираженим прикметником: *chłopczęta nieskorzy, dzieci nieszczęśliwi*; вживання знахідного відмінка після заперечного дієслова; використання родового відмінка після прислівників вищого ступеня порівняння: *gorzej nienawiści, gorzej Turka*; вживання дієслів, які відрізняються керуванням від загальнопольських норм: *bronić, cieszyć się, czekać* тощо; використання конструкцій, де займенник *się* стоїть у позиції після дієслова, інколи в кінці речення: «Ten na koszt przenicę sypie, Kamień kręci się i zgrzypie» [PZB, с. 243]; «On bowiem, pogardzony od swoich, ocknął się przecie, żałował swój nikczemności i nawrócił się» [Echo, с. 256].

Конструкції без допоміжного дієслова, у яких займенник є самостійним визначником особи, на нашу думку, введені зі стилістичною метою, оскільки переважають у творах на ліричну тематику: «Oj, zranił mi serce i temu'm ja smutna» [PIZ, с. 46], «Czy ż ja temu winna» [PIZ, с. 65].

У поезіях Л. Е. Венглінського фіксуємо небагато явищ у галузі словотвору, які б відрізнялися від загальнопольських норм та були характерні для польської мови пограниччя. У прислівниках, утворених від прикметників, частіше, ніж у загальнопольській мові виступає формант *-o*, часто під впливом української мови. На увагу заслуговує використання значної кількості зменшувально-пестливої лексики, але прикладів з виразними українськими формальними визначниками, як, наприклад, суфікс *-eńk*, фіксуємо небагато. Численні демінутивні форми автор використовує зі стилістичною метою у поезіях ліричного характеру, описах природи тощо. Значну частину складають демінутиви з афіксами, продуктивними в загальнопольській мові, однак Л. Е. Венглінський використовує їх у більшій кількості, як це прийнято для т.зв. кресового діалекту, ніж у польській мові.

Отже, фіксуємо вплив української мови на граматичну та лексичну систему творів Л. Е. Венглінського, однак не спостерігаємо надмірного

вживання українських елементів, їх кількість не перевищує фіксацію в інших письменників – сучасників автора, засвідчені запозичення органічно введені в тексти поезій, що свідчить про добре знання граматичного узусу того часу та високу освіченість автора.

На прикладі мови творів Л. Е. Венглінського можна спостерігати живі мовні процеси, які відбувалися в польській мові другої половини ХІХ ст.: формування нових мовних норм, взаємодія більш нових і давніх форм, наявність архаїчних форм тощо.

РОЗДІЛ ІV. УКРАЇНСЬКОМОВНА ТВОРЧІСТЬ Л. Е. ВЕНГЛІНСЬКОГО В КОНТЕКСТІ ЛІНГВОКУЛЬТУРНИХ ПРОБЛЕМ ХІХ СТ.

4.1. Правописні міркування Л. Е. Венглінського в річищі дискусії про шляхи розвитку української орфографії в Галичині

В історії слов'янського мовознавства неодноразово піднімалося питання про прийняття спільного алфавіту, переважно латинського, щоб стати ближчими до європейської культури, а також полегшити входження слов'янської літературної спадщини до європейського культурного фонду. Наприклад, таку думку висловлював Копітар в одному листі з лютого 1810 р.: «Мій ідеал для всіх слов'ян латинські букви, але деякі слов'янські букви з кирилиці для доповнення – *voilà mon idée*» [197, с. 191].

Л. Е. Венглінський перші свої збірки, написані українською мовою, теж опублікував латинським алфавітом, у передмовах автор подав докладні пояснення принципів відтворення українських говіркових звуків латинськими графемами, а також розлогі міркування на захист латинського алфавіту. Митець висловив думку, що латиниця є більш пристосованою до особливостей слов'янських мов, ніж кирилиця та її модифікація, гражданка, запроваджена Петром І, і докладно це обґрунтував, зокрема, пише: «... Прогрес, що охоплює всі верстви народу й усі галузі людського знання та праці, має виразну тенденцію знести всілякі перешкоди для порозуміння між собою всіх складових людства, щоб чия б то не була праця (особливо розумова), усім була доступною і всім належала. Цим завданням відповідає також грамота музикантів, телеграфістів, пензель художника й цифрові знаки, запозичені від арабів. Кожен музичний інструмент в особливий спосіб ту саму ноту програє, чарівна грамота Гвідона й Арецо, разом з італійською термінологією і скороченнями, відомі на всій земній кулі – й співакам, і митцям, і виконавцям на будь-якому інструменті....» [ВП, с. 778]. На думку

Л. Е. Венгліньського, розвиток музичного мистецтва не спричинили б ані грецька музична грамота, ані римські літери. Далі наводить інші аналогії: «Так само з арабськими цифрами, які кожна мова по-своєму називає, але всі люди, що живуть на землі, можуть ними порозумітися. Грецькі ж цифри, так само, як і слов'янські, взяті з азбуки, з огляду на практичну користь, були забуті» [ВП, с. 778]. Л. Е. Венгліньський був переконаний, що слідом за цифрами й нотами та азбукою телеграфу у світі має бути прийнятий один загальний алфавіт.

«Що з рунами англосаксів і німців за допомогою християнства та з греко-рунічним алфавітом, тобто готичним, через дванадцять віків після його виникнення в Польщі та Чехії сталося внаслідок винаходу Гуттенберга і Шеффера, що з глаголицею у слов'янському світі відбулося, і що нині робиться в Німеччині, те саме чекає й на старі (але новіші за глаголицю) слов'янські азбуки. Вони підуть зі світу в поважну тишу церкви... й поступляться місцем кращому алфавітові, тобто тому, який нині вважається найбільш практичним» [ВП, с. 779]. Автор категорично заявляє: «Не прийняти латинський алфавіт – це стояти осторонь від нуртів культури» [ВП, с. 779], – і вважає, що різниця алфавітів роз'єднує слов'ян. Прагненням до прогресу пояснює автор публікацію в латинських графічних шатах творів Ж. Паулі, В. Залеського, Т. Падури, П. Костецького, Ю. Федьковича та ін., а також брошур, газет, часописів, які виходили «малоруським наріччям».

Використання латинського алфавіту для писемної фіксації української мови має свою історію. Варто звернути увагу на перші спроби вживання латинських букв для написання церковнослов'янською мовою. До найдавніших належать т.зв. фрізінгенські пам'ятки X або XI ст., віднайдені в 1803 р., що були написані на німецькій території, суміжній із територією словенців, з метою німецького духовенства наблизити свої повчання до слов'ян. На думку І. Франка, фрізінгенські пам'ятки «...не були одинокою пробою писати церковнослов'янські твори латинськими буквами, на се маю доказ у трьох церковнослов'янських молитвах, писаних латинськими

буквами на території словенського народу і захованих до нашого часу в рукописних копіях, зроблених, мабуть, іще в XVII в. з давніших рукописних або друкованих книг. Вони дійшли до мене в рукописній збірці Еміля Коритка, зібраній у Люблянці в 30-их рр. минулого віку. Про латино-католицький характер цих пам'яток не може бути ніякого сумніву» [183, с. 620].

Вперше активну фіксацію латинського алфавіту нотуємо з XVI ст. переважно в офіційних документах Зигмунта Августа, Казімежа Великого, після анексії Галицької Русі, князя Лева. Використання латиниці в польському варіанті виникало з практичного погляду, оскільки стосувалося юридичних текстів про надання майнових прав, певних привілеїв серед осіб, які не знали кирилиці. З огляду на значну подібність обох мов, намір зробити текст зрозумілим досягав мети.

Спроби використання кирилиці та латиниці як взаємозамінних графічних систем спостерігаємо в низці пам'яток української мови починаючи з XVII ст. аж до XVIII ст. (наприклад, надрукований у Почаєві «Богослужник») [74]. Здійснивши аналіз пам'яток XVII–XVIII ст., Н. Маліневська стверджує, що латиниця в деяких випадках більш адекватно, ніж кирилиця, здатна була відображати специфіку української розмовної мови на письмі [цит. за 129, с. 28]. З огляду на значну полонізацію, не всі священики в XVIII ст. на західних землях уміли добре читати церковнослов'янськи та розуміти те, що відправляли на богослужінні, ситуація була ще гіршою з дрібною шляхтою та міщанами, можливо, саме з цією метою і почали видаватися релігійні книги.

І. Франко пише: «Зазначене тут явище вживання латинських букв для передання церковнослов'янської мови мусило тим більше й тим частіше стрічатися при переписуванні пам'яток руської народної мови людьми, належними до польської або інших західнослов'янських народностей, які іноді не знали навіть про існування слов'янської азбуки. Такі приклади стрічаються нам досить давно... У р. 1619 львівський латинський священик

Якуб Гаватович, друкуючи свою польську трагедію про смерть Івана Хрестителя, вставив до неї дві інтермедії, зложені українсько-руською мовою, розуміється, латинськими буквами. В р. 1625 краківський міщанин Дзвонівський видав у своїй польській книжечці «Sejm walny domowy» руську пісню про козака й Кулину латинськими буквами. В році 1650 руський шляхтич Йоаким Єрлич, пишучи польською мовою свій «Latorisies», вставив у його текст три руські вірші про події першого року Хмельниччини. Багато руських пісень переписувано в співаниках XVII та XVIII вв. латинськими буквами; деякі друковано також чи то в польських кантичках, чи на окремих картках для продажі вірним русинам, особливо на ярмарках та відпустах. Також із XIX в. маємо досить довгий ряд публікацій, зложених руською мовою, а писаних і друкованих латинськими буквами переважно в польській транскрипції. Реєстр тих писань обіймає 76 чисел, та він іще не може вважатися повним» [183, с. 620–621].

Як бачимо, латинський шрифт для писемної фіксації української мови досить широко використовували в різних частинах українськомовного простору, передусім там, де стикалися з ареалами розповсюдження латинської графіки. На думку О. Остапчук, така «латинізація» письма відбувалась також з практичною метою. Показовим прикладом можуть бути тексти господарського змісту, що походять з території Закарпаття (видані М. Григою та М. Лелекачем в 1943 р. в Унгварі=Ужгороді), де до потреб української мови було певним чином адаптовано угорську графіку. Однак правдою є те, що в історії української літературної мови проблема алфавіту ніколи не сприймалася виключно в категоріях зручності та адекватності.

Саме тому, як один з прикладів політизації алфавіту, О. Остапчук подає знайдені нею в Краківському архіві тексти відозв польських повстанців (1830–1831 рр.) до українського селянства. Спочатку відозви було створено польською, потім перекладено українською. В архіві збережено тексти, записані по-українськи одночасно латиницею і кирилицею. Трансформація

латинського тексту в кириличну графіку відбулась не тільки в його графічній формі, але й в стилістико-нормативному вигляді [129, с. 36].

У XIX ст. з огляду на соціально-політичну ситуацію питання використання певного алфавіту набуває політичного змісту, навколо якого протягом тривалого часу ведуться запеклі дискусії. Отже, в історії розвитку української літературної мови в Галичині намітилося дві протилежні тенденції. Прихильники однієї передбачали майбутній розвиток без відриву від основи й спадщини церковнослов'янської мови, що використовувалася в літургії церкви православного обряду, інші доводили, що українська літературна мова повинна спиратися на розмовну мову українського народу. Австрійська влада спочатку не підтримувала жодну течію. У деяких політичних і наукових колах монархії вважали «руську» мову Галичини за різновид російської мови, тому виникали побоювання, що розвиток «руської» мови може призвести до зближення обох народів і їх мов. Лише після численних заяв українських діячів про лояльність до Габсбурської монархії австрійська влада дозволила проводити в школах заняття з релігії «народною мовою». На той час мову й населення називали «галицько-руськими», а офіційно *Ruthenische Nation* і *Ruthenische Sprache* [370, с. 191].

Мовне питання нерозривно було пов'язане з алфавітом. На той час існувало три основні можливості: продовжувати використовувати кирилицю, відому як слов'янський алфавіт, прийняття гражданки, поширеної в Росії та Сербії, прийняття латинського алфавіту в його польському різновиді. Остання концепція здобула в Галичині багато прихильників, оскільки мала певну традицію серед освічених українських верств полонізованого пограниччя. Значну роль у поширенні латинського алфавіту в XIX ст. відіграло духовенство. З огляду на відсутність українськомовних шкіл, представники тогочасної еліти, а також духовенство, переважно греко-католицької церкви, намагаючись поширити народну мову й використання її під час богослужінь, не знаючи кирилиці, а добре володіючи українською розмовною мовою, писали тексти своїх проповідей та наук катехизму

польським алфавітом і надсилали для затвердження вищому духовенству. Як слушно зауважив у 1939 році єпископ з Перемишля Г. Лакота, описуючи ситуацію кінця XVIII – початку XIX ст.: «Українська мова цих катехизм є на ці часи несподівано добра, багато гарніша від мови хоча б наших перших граматик у першій половині XIX ст., а це тому, що ці душ пастирі самі вчилися мови безпосередньо від народу, без впливу великоруської книжної мови, що з нею змагалися у нас в XIX ст.» [91, с. 16].

Дискусії навколо використання алфавіту збіглися в часі з відродженням на Західній Україні греко-католицької церкви. Важливу роль відіграли духовні осередки в Перемишлі, а згодом у Львові, пов'язані з творчістю т.зв. Руської трійці. Отже, перед духовенством греко-католицької церкви постала складна проблема мови катехизмів, якщо на польсько-українському пограниччі міста були полонізовані, то в селах, де більшість населення була греко-католицького віросповідання, розмовляли українською мовою, навіть у мішаних поселеннях, де проживали католики, сільське населення розмовляло українською мовою в офіційних та родинних контактах, називаючи її рідною [370, с. 129]. С. Степень, директор Південно-східного наукового інституту в Перемишлі, підтверджує значну роль наукового та духовного осередку в Перемишлі в розвитку української мови. З ініціативи М. Левицького та Я. Могильницького виникло у 1815 році перше українське «Товариство галицьких священиків греко-католицького обряду», основним завданням якого було поширення релігійних знань, що передбачало розв'язання мовного питання з доступністю населенню катехиз. За керівництва єпископа Я. Снігурського в катедрі Перемишля проповідь проголошувалася українською мовою, а тексти були написані латиницею. Латинський алфавіт відіграв значну роль у відновленні церковного хорового співу в Галичині, оскільки після відродження хору за підтримки Я. Снігурського в 1829 р. текст літургії було написано латиницею. Окрім українців, хористами були поляки, а також представники інших народів тогочасної Габсбурської монархії. У 1825 році до Перемишля прибув один з

провідних галицьких мовознавців Й. Левицький, у 1830 році повернувся зі Львова Й. Лозинський, майбутній автор численних статей щодо впровадження латинського алфавіту до української мови, до грона активних наукових діячів приєднався А. Добрянський, який підтримував тісні контакти з визначним австрійським лінгвістом, словенцем за походженням, Й. Копітарем, прихильником латинської азбуки [370, с. 129]. Вболіваючи за розвиток української літературної мови та пропагуючи її розмовний варіант, який сформувався на пограниччі, галицькі мовознавці шукали підтримки у своїх колег з Польщі, на їх думку, польські лінгвісти повинні були б підтримати впровадження латинського алфавіту для української мови з наукового та політичного погляду. Одним з аргументів було твердження, що мова галицьких українців є дуже подібною до польської мови, тому польський алфавіт найбільш досконало передасть звуки української мови.

Одним з перших, хто відкрито заявив про переваги латиниці для українського письма, був Й. Лозинський, який у 1834 р. видав статтю «O wprowadzeniu abecadła polskiego do piśmiennictwa ruskiego», яка викликала запеклу дискусію, що часто виходила за межі власне лінгвістичних питань. В українській науці виникає поняття «азбучна війна», під яким традиційно розуміли боротьбу українських громадських діячів Галичини в XIX ст. проти намагання нав'язати українському письменству латинський алфавіт. Й. Лозинський запропонував використовувати замість невідповідної фонетичній системі української мови «мертвої» кирилиці польський алфавіт (абетка). Для наочного переконання широкої громадськості автор у 1835 р. латиницею опублікував свою етнографічну працю «Ruskoje wesile». Дослідник намагався обґрунтувати заміну церковнослов'янської кирилиці, не досить зручної для передання звуків живої народної мови. Слід зазначити, що латиниця була тільки одним з варіантів такої заміни, при чому Й. Лозинський пропагував польський варіант латиниці, спираючись на приклад збірника українських народних пісень Вацлава з Олеська. Пропонуючи заміну кирилиці польським алфавітом, Й. Лозинський, з одного

боку, вказував на недосконалість кирилиці, а з другого – на переваги й зручності в застосуванні польської абетки. На його думку, вживання латиниці сприяло б розповсюдженню української мови й літератури серед слов'янських народів, натомість кирилиця, як алфавіт мертвої мови, тільки гальмує розвиток української літератури. Й. Лозинський наголошував, що прийняття польського алфавіту не означатиме полонізацію, а лише сприятиме розвитку української мови [309, с. 22–24].

Одним з перших опонентів Й. Лозинського був відомий історик Д. Зубрицький, стаття якого залишилася в рукописі й була опублікована лише в 1929 р. Автор негативно сприйняв заміну віками використаного кириличного алфавіту, а також спростував усі недоліки, наведені Й. Лозинським щодо кирилиці. Згодом вийшла стаття Й. Левицького «Odpowiedź na zdanie o zaprowadzeniu abecadła polskiego do piśmiennictwa ruskiego» [301]. Автор наводить подібні аргументи до висновків Д. Зубрицького, а також звертає увагу на довголітні традиції кириличного письма в давній українській літературі, а також існування граматики. Одним словом, позиція Й. Левицького полягала в тому, що русини повинні писати так, як писали їхні предки. Натомість Й. Лозинський, будучи прихильником народної мови й противником застарілої церковнослов'янської, вважав, що зміна письма наблизить українську літературу до живої української мови та народних звичаїв.

У дискусії також брав участь М. Шашкевич. Свою статтю «Азбука і абетка» автор розпочинає приказкою «що вік, інший світ», а далі висловлює свою думку про збереження старих традицій, зокрема й письма, що найкраще відповідає особливостям духовної культури та історико-культурних надбань народу. М. Шашкевич був переконаний, що кирилиця більш придатна для вживання, оскільки має більше знаків для передачі особливостей української мови. На його думку, література кожного народу – це образ його життя, способу мислення, його душі. Критикуючи Й. Лозинського, М. Шашкевич не заперечував потреби реформування

кириличного письма й сам зі своїми друзями у виданому 1837 р. альманасі «Русалка Дністровая» користувався т.зв. «гражданкою» [376].

Найгрунтовнішим дослідженням проблеми використання латиниці та кирилиці в українському мовознавстві є стаття І. Франка «Азбучна війна в Галичині». Письменник не тільки описує дискусію навколо питання використання певної алфавітної системи, але й аналізує мовне питання на Галичині з огляду на соціально-історичні передумови. Згадуючи про письменників, які популяризували в українськомовних творах латинський алфавіт, І. Франко звертає увагу на творчість Л. Е. Венглінського: «В р. 1858 появилася досить поважна щодо свого об'єму проба одного поляка Льва Венглінського збагатити руське письменство трьома збірками віршів, що мали загальний титул: «Nowyi poezyi maloruskii t. j. pisny, dumy, dumki, chory, tanci, ballady etc. w czystom jazyci Czerwono-Rusyniw, wedla zytia zwyczaiw ich i obyczaiw narodnych, utworyw Lew Eug. Węglinski. Tom I, II, III. Lwiwhorod i Peremyszl. Nakładem Autora 1858» [183, с. 630].

Власне, збірки Л. Е. Венглінського, видані 1858 року польською абеткою, були свого роду підтримкою намірам А. Голуховського, хоча, як було зазначено в його передмовах, інтенції автора були патріотичні, проукраїнські. У творах, виданих у 1958 р., Л. Е. Венглінський розробив власну систему української фонетичної орфографії на базі польської латиниці. Поет пропонує сталі відповідники кириличних букв $o=o$, $a=a$, $e=e$, $p=n$, $b=b$, $v=w$, у тому числі в закінченнях чоловічого роду дієслів у минулому часі, згідно з вимовою, тощо. Голосні передаються: i як i , u як u , y як ja , ϵ як je , $ю$ як ju , $ї$ як ji . Шиплячі мають вигляд, характерний для польської системи орфографії: $ш$ як sz , $ч$ як cz , $ж$ як $ż$. $Л$ передано як l , м'який $л$ як l , $х$ як ch , $г$ як h . М'якість приголосних передано, як і в польській системі письма, в абсолютному кінці слова та перед приголосним за допомогою діакритичних знаків, як у випадку з $ń$, а також зі свистячими: $ć$, $ś$, $ź$: $szczuś$; перед голосним на позначення м'якості приголосного вживається також i ,

для позначення м'якості *t* та *d* перед приголосним та в кінці слова вжито діакритичний знак: *mat'*, *bud'*.

Можливо, різкі критичні зауваження вплинули на велику перерву у виданні наступних творів, а також на заміну латиниці, що спиралася переважно на польський алфавіт. У збірці «Гіркий сміх» він запроваджує змішану систему орфографії на базі чеського письма з використанням *o*, *e* з «дашками» на позначення *i*, очевидно, наслідуючи практику кириличних галицьких видань. В кінці видання знаходимо додатковий коментар: «*Ne naša provyna ani pečatni, že čytatel najdē zčasta v sej knyžci: wid, win, wivsa zam. ôd, ôn, ôvsā, w zam. v, i v slovari sz, szcz zam. š, č, šč, a to z sej pryčyny, žepečatnia čerenok z daškom cilkom ne mała, a drôbných z českoj azbuki i z znakom natysku rušmenõk pečatnych ani krychty*» [HS, с. 5].

Таку велику перерву можна пояснити гострою критикою перших збірок Л. Е. Венглінського Б. Дідицьким, який стверджував, що Л. Е. Венглінський «навіть не знає добре нашої народної мови» [60, с. 19–20]. Далі Б. Дідицький критикує Л. Е. Венглінського за відсутність чітких правил у власному правописі, адже в одній і тій самій книжці пише: *bad'ko, bat'ko i batko; szczastie, szczes'tie i szczistie; pohlidaje, hliadaje i hledaje; kedaje i kidaje; tajna i tajnia; wyzsze i wysszet; myr i mir; czeres i czerez*. За інший недолік автор вважає однакове написання слів, подібних за звучанням, але різних за значенням: слово *myr* означає спокій і світ, а *mir* має значення світ, спокій і міряй, *wije* – віє (про вітер) і вінок, *wid* – прийм. від і вод (Р.в. мн. ж.р.), *sztuk* – стук і штук тощо [56, с. 36–37]. Б. Дідицький робить висновок, що з усього правопису видно, що в словах, ближчих до польської мови, автор зберігає польський правопис, але зі словами, що звучать значно відмінно від польських, він мав значні проблеми.

Окрім критики на адресу мови та змісту збірки, у висновках до статті Б. Дідицький все ж визнає, «що в його піснях знайдеться декуди дещо добре, хоч і дуже скупе. Се добре міститься в декотрих строфах т. зв. щебетливих пісень, у яких деколи мов відголос із темної далечини відізветься відгук

русько-народної пісні» [56, с. 60]. Твори Л.Е. Венгліньського Б. Дідицький використав як показовий матеріал для непридатності латинського алфавіту до потреб української мови.

Аналізуючи наслідки «азбучної війни» в Галичині, М. Лесюк зазначає, що треба віддати належне далекоглядності й інтуїції Б. Дідицького, який виступив з аналізом поезій Л. Е. Венгліньського та зі статтею «О неудобности латинской азбуки...» у квітні, ще до появи брошури Й. Їречка, що була видана у травні 1859 р. Зрозуміло, що стимулом чи причиною написання цих обидвох статей були, власне, українські поезії Л. Е. Венгліньського, надруковані польськими буквами [94, с. 294]. Настільки різке сприйняття творчості можна теж пояснити політизацією питання використання певного алфавіту в Галичині того часу, адже до другого спалаху азбучної війни спричинила спроба губернатора Галичини А. Голуховського в 1859 р. запровадити в українських школах латиницю, розроблену чеським філологом Й. Їречком законодавчим шляхом. Праця Й. Їречка мала чотири частини: 1. Основи, які промовляють, щоб передавати українське письмо латинськими буквами; 2. Огляд спроб писати по-українськи латинськими літерами та їх критика; 3. Виклад українського правопису зі застосуванням латинського шрифту; 4. Зразки пропонованої орфографії. У першій частині автор слушно намагається встановити, чому статус мови такого великого слов'янського племені й досі не встановлений. Одні українську мову називають наріччям польської, інші – діалектом російської. Критикують народну мову як непридатну для літератури, а за властиву літературну мову вважають церковнослов'янську, яка гальмувала розвиток української мови. Й. Їречек слушно зауважив, що українська мова не має поки що «нормальної» граматики і її не буде, доки «не закинеться дотеперішній принцип руської орфографії», адже дотеперішні граматики подають не чисту українську мову, а з церковнослов'янськими та російськими примішками. Цю проблему можна вирішити «або кирильську азбуку спеціально приновити до руської мови, або прийняти латинський альфавет із відповідними змінами» [цит за 183,

с. 615]. На користь латиниці Й. Їречек наводить вагомі докази, наприклад, зазначає, що в Галичині незначна кількість людей володіє грамотою, тобто їх потрібно вчити писати й читати. Оскільки ж в умовах австрійської держави люди повинні знати польську та німецьку мови, то їм легше буде вчити ці мови, коли вони знатимуть латиницю. Стаття Й. Їречка, що мала офіційний, урядовий характер асоціювалася з офіційною політикою Відня щодо подолання будь-яких сепаратистських намагань галичан, москвофільських настроїв у Галичині, зростанню яких у значній мірі сприяла, за словами І. Франка, «грізна мара Кримської війни, сполучена з мобілізацією австрійської армії проти Росії» [цит за 183, с. 625]. Ця «грізна мара» разом із тягарем, який накладала мобілізація, як відзначає І. Франко, «збільшила симпатії русинів, особливо руської інтелігенції, до Росії та оживила серед неї надію, що Росія при найближчій нагоді забере Галичину, бодай східну її половину, і прилучить до своїх провінцій» [цит за 183, с. 625]. М. Лесюк слушно зауважує, що ті, що так думали, хотіли визволитися з-під національної зверхності й національного гніту Польщі, але вони не віддали, що, вирвавшись із вогню, потраплять у полум'я. У таке полум'я, вирвавшись з вогню, потрапила Галичина вже в ХХ ст., після так званого «возз'єднання західноукраїнських земель в єдиній УРСР» [183, с. 291]. Ті, хто прагнув цього в ХІХ ст., не могли знати, що східна «опіка» Галичиною виявиться набагато страшнішою, ніж західна, польська, особливо в стосунку до мови, бо польська мова, будучи менш подібною до української, не змогла б її асимілювати настільки, наскільки її асимілювала російська. Можемо додати, що особливо фатальні наслідки цієї «опіки» спостерігаємо в ХХІ ст., коли ідея захисту російської мови і пропагування «руського миру» стали новою військовою загрозою не лише для України, але й для усїєї Європи.

Хвилю масового протесту проти запровадження латинської графіки, зокрема в пресі, з боку української інтелігенції підтримали: Ф. Міклошич, І. Борискевич, отець Михаїл (Куземський), Р. Мох, І. Федорович. Це

змусило реакційні кола відмовитися від латинізації української писемності; у 1861 р. уряд скасував свої розпорядження.

Нечисленні прихильники латиниці на чолі з професором Львівського університету Е. Черкавським намагалися обґрунтувати її переваги, аргументуючи, що прийняття цього алфавіту сприятиме поширенню української літератури серед західних сусідів та впровадить український народ до європейської цивілізації. Вони наголошували, що написання латиницею українських текстів не відбиває винятково польську специфіку, ілюструючи прикладом видання першого українського тексту чеським алфавітом близько 1550 р. – «Пісня про воєводу Стефана», надруковану Я. Богословом у його граматиці. На їхню думку, прийняття латинського алфавіту не несе жодних загроз національній самобутності й не зраджує пам'ять історії.

Протягом п'ятдесятих-шістдесятих років ХІХ ст. до дискусії активно долучаються представники москвофілів, які намагалися довести спільність культури галицьких українців з росіянами, спираючись на спільний алфавіт, що для останніх був виявом традиції «єдності племен» та створюючи підґрунтя для наслідування російського шляху в мовному питанні. Варто нагадати твердження того ж Б. Дідицького, який у анонімній брошурі доводив, що існує лише одна руська мова, маючи на думці російську мову [370, с. 206]. Москвофіли висловлювали небезпідставні побоювання, що прийняття латиниці зміцнить прихильників розвитку літературної мови українців Галичини на народній основі, отже призведе до культурного віддалення від російського народу. Українське мовне питання знаходить несподівану підтримку серед представників польської лінгвістики. На сторінках краківського «Часу» в 1861 році було написано не лише про правильність базування української мови на народномовній основі, але навіть доведено, що українська мова це не діалект якоїсь іншої мови, наприклад, польської, а має надзвичайно тривалу історичну традицію державності часів раннього середньовіччя. «Руська мова має літературні пам'ятки тих періодів,

у яких польська іще не має, принаймні до сьогодні не відомі, отже важко уявити, щоб мова більш давніх і не регіональних пам'яток була б діалектом мови, яка на той час їх іще не мала. Отже, русини у великій слов'янській сім'ї є окремим, а не польським чи російським народом» [94].

Остаточне розв'язання питання алфавіту повинна була здійснити спеціальна комісія, створена за сприянням Міністерства освіти й релігії Австрії 8 травня 1859 року, до складу якої входили представники духовенства, культури й освіти, більшість членів була українського походження. Щоб уникнути політичних протистоянь, загрози полонізації та русифікації, було прийняте рішення про використання кириличного алфавіту. Зміни абсолютиської монархії в конституційну сприяли демократичним перетворенням, 23 березня 1861 року Міністерством освіти й релігії видано декрет, згідно з яким питання розвитку мови й алфавіту було лишене на розгляд самих українців, які за зразком інших східних та південних слов'ян поступово перейшли на «гражданку», поширення якої фактично закінчило в українських наукових колах дискусії на тему алфавіту. Найдовше польським алфавітом користувалися в регіонах, де чисельно переважало польське населення, а також у видавництві релігійної літератури.

Прихильники народної мови отримували підтримку від польських та українських дослідників усної народної творчості. Польським алфавітом були написані збірки пісень, які зібрали й видали Б. Залеський [335], Ж. Паулі [334], С. Петрушкевич [340]. Польські фольклористи використовували латинський алфавіт, оскільки не знали кирилиці, а українські дослідники часто завдяки можливості розмішувати свої праці в польських журналах. Безумовно, всі вони переслідували мету зробити свої твори найбільш доступними для широкого кола читачів різних національностей. Отже, пропагувалася українська мова в її народному варіанті. Популярність українського фольклору й театральних вистав на українську тематику з залученням історичної тематики та регіонального колориту (цьому явищу сприяли ідеї романтизму) була настільки великою,

що сценарій театральних творів писали латиницею, оскільки акторами, а часто й організаторами були поляки. Латинський алфавіт використовували відомі українські поети XIX ст.: М. Устиянович, Ю. Желехівський, І. Озаркевич та ін. Більшість текстів залишилася в рукописах, лише деякі були надруковані, наприклад, у Чернівцях видано комедійні опери І. Озаркевича «*Diwka na wydaniu, abo na mylowanie nema sylowania*», а також «*Wesile abo nad Cyhana Szmahayła nema rozumniejszoho*».

Протягом цього періоду видають також українські друки польським алфавітом з політичних міркувань в осередках, які пропагують єдність і солідарність галицького народу. Вагомим внеском щодо запровадження латиниці до української мови Галичини стає видання тижневика «*Dnewnyk ruskij*», редактором якого був І. Вагилевич. З дев'яти номерів перші шість були видані латиницею, інші – кирилицею. У тижневику окрім поетичних і прозових текстів друкували праці з культури українського народу.

Нагадаємо, що окрім Л. Е. Венглінського латинську графіку спостерігаємо в творах В. Залеського, Т. Падури, П. Костецького, Ю. Федьковича та ін. Можливо, сам факт введення української мови до польської, на той час більш привілейованої, польської літератури був певним супротивом проти мовної політики Російської імперії щодо України. Латинське письмо мало символізувати входження українських земель до польського «західного» культурного простору, а сама тематика творів, часто стилізація під народні пісні, підкреслювали б зв'язок з рідною для письменників українською землею, тобто навіть уживання української мови як такої в літературній творчості багатьох польських письменників з етнічних українських земель було свідомим кроком із виразним емоційним підґрунтям.

Серед українських діячів, хто наприкінці XIX ст. підтримав використання латиниці, був М. Драгоманов [152], який вважав, що для українського письма потрібно використовувати азбуку «загальноєвропейську, але реформовану». На жаль, свій проект, у якому

намагався об'єднати різні графічні системи: польську, чеську, залишив незавершеним.

4.2. Мовностилістичні засоби народної творчості: синтез індивідуально-авторського світобачення та народних традицій

Мовознавці, літературознавці та етнографи, які досліджують складні зв'язки між художньою і народною творчістю, повторюють, що в культурній системі кожної спільноти й етнічної групи істотну частину інтелектуальної культури становить фольклор. Він задовільняє суспільні, ідейні, магічно-обрядові, нормативні, художні та народні потреби. Виконує важливу функцію в суспільній комунікації, а отже, в переказі традицій [225, с. 66].

Концепція традиційної народної культури виникла в Європі під кінець XVIII ст. як «частина уніфікованого бачення мови, культури, літератури й ідеології, підпорядкованої романтичному націоналізму» [213, с. 29]. Перші фольклористи-етнографи працювали в атмосфері романтичного ентузіазму щодо ролі народної культури і її проявів у галузі мови, своє основне завдання вбачали в зібранні й відкритті для широкого доступу усної народної творчості. З огляду на біографічні записи З. Доленги-Ходаковського чи О. Кольберга, цей ентузіазм дозволяв їм долати труднощі та перешкоди, що неодноразово виникали з огляду на природні явища, погану комунікацію та не завжди прихильне ставлення місцевого населення.

Зібрані матеріали, переписування почутих народних пісень, прислів'їв, легенд з різних регіонів стають з часом матеріалами до поглиблених студій над польським фольклором, а також його різновидами. Особливу зацікавленість викликають елементи українського, білоруського, а також литовського фольклору, присутні у творчості таких романтиків, як А. Міцкевич, С. Гощинський, Б. Залеський та ін. Важливо, в який спосіб підпорядковують фольклор різних регіонів Речі Посполитої XIX ст. (Мазовша, Малопольщі, Підгаля, України чи Білорусі) до літературних норм,

обов'язкових на той час. Якщо проаналізувати класичні твори польського романтизму – «Балади і романси», «Дзяди» А. Міцкевича, повісті Ю. І. Крашевського, вірші Т. Ленартовича чи В. Поля – то з певною очевидністю читач зверне увагу на домінуючі в них елементи народної культури, що є поетичними компонентами, втіленими в літературний дискурс та підданими мовній і стилістичній обробці.

Однією з проблем, яка виникає під час дослідження текстів, є визначення, якою мірою картина регіонального фольклору, вплетена в канву тексту, становить різновид екзотичного тла, що формує представлений у творі світ. Важливим також залишається питання про роль «екзотичних» елементів у польській літературі, чи вони виконують аналогічну функцію як у поемах Д. Байрона чи А. Пушкіна (композиція, тло, головний герой, лексика), чи письменники переслідують принципи, схожі на ті, якими керувався у своїй творчості Т. Шевченко. Оскільки Д. Байрон і А. Пушкін трактували Україну, зрештою як увесь Схід, в категоріях привабливого, незвичного фону для висловлення певних антропологічних, суспільних та навіть політичних моментів, то контекст біографії українських та багатьох польських поетів передбачає ще одну принципову річ: бажання піднесення близької, рідної, хоч доти ігнорованої, народної культури до рангу принаймні літературної теми, якщо не до рангу мистецтва взагалі. М. Грабовський, один з перших літературних критиків того часу, писав у контексті роздумів над так званою «українською школою» в польській поезії, що: «... в нас ціла поетична школа ґрунтується на цьому рідному й зрозумілому дусі нам усім слов'янським гілкам і найбільш придатна для готової поезії і найсвіжіших епічних форм, іще справедливо, що найновіші поети цієї школи беруться вивести на світло наявні звичаї і поетичність цього народу, не віддалені, не мертві, іще сьогодні живі, хоча сягають такого стародавнього джерела (...) можна сказати, що наші поети [тобто Гоцинський, Мальчевський, Залеський. – Н. С.] подають почин великій праці, розпочатій сьогодні по цілій Слов'янщині, – роз'яснення наших стародавностей» [250, с. 82].

Найбільш інтенсивне захоплення українським словом і культурою у Польщі відбувається в ХІХ ст. у період романтизму завдяки творчості письменників, які походили з етнічних українських земель. Зачарування фольклорними традиціями інколи передбачало переймання лише форми, що призводило до втрати внутрішнього глибокого змісту історичного народного надбання. Варто навести слова Т. Шевченка, який у передмові з 1847 року до другого (нереалізованого) видання «Кобзаря» напише: «Почитали собі по складах «Енеїди» так би тинялись біля шинку, та й думають, що од коли вже ми розпізнали своїх музиків. Е, ні, братіку, прочитайте Ви думи, пісні, послушайте. Як вони співають, як вони говорять меж собою, шапок не скидаючи, або на дружньому бенкеті, як вони знайдуть старовину, і як вони плачуть, неначе справді в турецькій неволі, або у польського магнацтва кайдани волочать, – то тойді скажете, що «Енеїда» добра, а все-таки сміховина на московський кшталт. Отак-то братія моя возлюбленная. Щоб знать людей, то треба пожить з ними. А щоб їх списувать, то треба самому стати чоловіком, а не марнотрателем чорнила та паперу. Оттойді пишіть і друкуйте і труд ваш буде трудом чесним» [цит. за 409, с. 391]. Отже, використання усної народної творчості та стилізація під неї була не тільки актуальним, але й дискусійним явищем. На звання дійсно народного поета може претендувати лише той митець, який зможе поєднати фольклорно-пісенне та індивідуально-авторське начала.

У творчості багатьох українських письменників спостерігаємо зацікавлення рідною історією, природою, етнографією, місцевим колоритом і екзотикою (І. Котляревський, Г. Квітка-Основ'яненко, Т. Шевченко, П. Куліш, Леся Українка). Тісне переплетення народних мотивів і авторської мовотворчості створює симбіоз, простеження у якому народнопісенного мовного коду дозволяє трактувати митця як народного. В українському мовознавстві народно-пісенні традиції були предметом наукових досліджень В. Ващенка, С. Єрмоленко, В. Русанівського, Н. Журавльової, В. Жайворонка (Тарас Шевченко), С. Єрмоленко (І. Франко, Леся Українка, М. Рильський,

М. Бажан, А. Малишко, Б. Харчук, Д. Павличко, Б. Олійник, М. Вінграновський, І. Драч), Л. Пустовіт (Б. Олійник), Н. Данилюк (М. Вінграновський та ін.), С. Бирик (Г. Тютюнник), Л. Козловська (М. Стельмах) та ін.

Л. Е. Венглінський, цитуючи Вацлава з Олеська, пише, «що народні пісні є картинами, в яких кожний народ найточніше змальовує свій характер, висловлює свої почуття, описує звичаї та традиції, тобто є відображенням життя народу. Це є ключі до святині народності, але слід навчитися ними відкривати, у них міститься, як і в єгипетських ієрогліфах, свята правда, але потрібно вміти її читати. Це вимагає більших потреб, ніж знання мови й способу життя людей, якщо йдеться про знання людства, не можна відкинути ці знання. Через себе пізнаємо інших, після інших пізнаємо роди, після родів – народи, після народів – людство... Народні пісні – це історії внутрішнього світу... Кого цікавить знання людського серця, хто любить зануритися в цю глибину ніколи незвідану, хто хоче й вміє збирати нитки, які людський дух ніби павук, що собі снує й коло себе розставляє, і по яких, якби по променях одного кола до середини дійти можна, теж напевно не без пожитку й приємності буде читати пісні людей» [SNS, с. X].

На думку поета, утиски й війни, часті турецькі й татарські напади на руський люд – знаходять відображення в його поезії: «невпевненість у майбутньому, вічна загроза для праці й майна, життя й сім'ї – зробили його сумним, отже, сумний настрій душі лине з пісні його» [SNS, с. VII].

Під руським народом Л. Е. Венглінський розуміє саме український народ [Łuczy, с. IV–VI]. «Ми є Слов'яни й залишимося ними, любимо наших побратимів настільки, наскільки вони на це заслуговують, однак жаль їхньої сліпоти, що викликає переживання за них; з тими, що з нашим катом братаються нічого спільного не хочемо мати і не можемо. Слов'янщина – це не Москва! Хто сам у моральній гнилі знаходиться, не може підняти, ушляхетнити й ошчасливити інших [...]. Нехай ці Слов'яни, що вірять у майбутнє з Москвою, зрікаються своєї віри й традицій, своєї мови й звичаїв,

своїх інституцій і прав, від таких Слов'ян ми воліємо триматися осторонь! Переживаємо за їх сліпоту. До того часу, коли їх опікунка, цей вовк у ягнячій шкірі, не визнає наших прав, не вчинить справедливості, не загоїть глибоко роздертих наших ран, доки не перестане знищувати польську й руську народність, ім'ям якої скористалася, викравши в Русинів їх історію, їх мову й історичну назву, назвавши їх зневажливою назвою Хахли, а сьогодні забороняючи навіть будь-які видання їх мовою, яку назвали хахольською» [Łuczy, с. VIII]. Зазначимо, що у своїх поезіях, автор використовує етноніми *русин, українець*, щодо української мови, то частіше називає її малоруською, однак у поясненні окремих лексем у словничках до поезій ставить кваліфікатор *українська*.

Л. Е. Венгліньський свої поезії сам часто називає піснями, думками, тренами, коломийками, хороводами. Як і народні пісні, твори поета різнопланові й за тематикою, і за сюжетами, й за мотивами, й за колоритністю образів. Для них характерне поєднання реалістичної конкретності з метафорично-символічною образністю, вони багаті на традиційні для народного епосу метафори, постійні епітети, порівняння. Це пісні про важку долю простої людини з її щоденними турботами й radoщами тощо. Саме в них узагальнено відображається світ людських доль в усьому його різноманітті.

Вже зі змісту збірки «Русалка» можна виділити тематичні цикли: селянські та ремісничі пісні, солдатські та весільні пісні, наприклад, пісні нареченої, які автор називає тренами є народного походження з так званих весільних пісень: «Прощай мені, річко моя! І ти, заріночку! Не будете ся видіти Більше з Маріночков!» [НМП, с. 218].

У своїх піснях Л. Е. Венгліньський використовує принцип народнопісенного паралелізму (пор., у коломийках), у цих паралелях переважно в ініціальной позиції персонажами виступають: дуби, що шумлять; сонце, яке сідає за гори; тихі поля й гаї; серпик місяченка; вихор, який віє; хата на горбі; звізди, що ясно світять; ластівка, яка низько летить над водою;

соловей, що співає; галузиста груша; чорні смереки; роса на квітах тощо. Для пісенної поезії Л. Е. Венглінського, як і для народної пісні, характерною рисою є використання концептів рослин та тварин. А. Веселовський такий особливий анімістичний спосіб трактування дійсності називав психологічним паралелізмом [31, с. 136]. Варто зазначити, що прийом образного паралелізму реалізується через двочленну організацію пісні або її фрагменту. У першій частині наводиться картина зі сфери природи, у другій – людського життя: «до родинного гніздочка птиця воздыхає, так я буду до хатонькі, що мя з роду знає!» [НПМ, с. 219]. Зміст першої частини символічний, оскільки в образах рослинного й тваринного світу передбачено зміст другої частини. Перша частина завжди виконує функцію своєрідного емоційного вступу, вона створює відповідний настрій:

Із хмар чорних дождж ся лиє
Та світит соненько,
Чей Біг раз ми ослободит
З печали серденько [НПМ, с. 207].

Ситуативний паралелізм використовується рідко у творах поета, наприклад, як введення персоніфікованих символів ліричних героїв:

Ку-ку, ку-ку!
Зазуля кукає,
Врук-ку, врук-ку!
Буркун так врукає.
Зузулини звуки – вітриці то голос,
Без дітий, гніздочка – пройдисвіт на волос!..
Волочит ся світом, сміє ся з сопруги,
Будь де она дома,
всі газди ей други [НПМ, с. 291].

У пісенній поезії Л. Е. Венглінського частіше спостерігаємо, коли картина природи не є дзеркальним відображенням людської ситуації, а враховується емоційна відповідність факту природи до зображуваного

епізоду. Це зазвичай менші за об'ємом утворення. Наприклад, загибель юнака символізує поява в поезії ворона, чорного крука.

Верещать там, ой, ворони,
На копиці сіна,
Плаче гірко за свом хлопцьом
Дівче, гей калина [НПМ, с. 182].

Назви цих птахів домінують у піснях на воєнну тематику. Коли ж мова йде про сільськогосподарську працю – з'являються деркачі, перепелички, жайворонки, горобці, які в авторській картині світу трактуються як друзі, сусіди, до них звертається автор у години радості та смутку, а вони відповідають своєю мовою: «під-піліть, вітр ловіть; фурр-адіт! втікла в світ; жити тра, кра, кра, кра; кі-у-віт! Отворіт!» [НПМ, с. 64–65].

Як бачимо, для усієї творчості автора характерною є персоніфікація природи, що закорінена в фольклорно-міфологічній традиції. Як до «живих» звертаються ліричні герої до сонця, місяця, вітру, квітів, саду, навіть до предметів побуту: «Отвирайте ж ся для мене, ворота скрипливи!» [НПМ, с. 219].

Ключовими словами у творах стають назви птахів та тварин, що несуть відповідну символіку, наприклад, у піснях про кохання співають солов'ї й плавають лебеді. Жайворонок, перепілка асоціюються з початком нового дня, літом, пробудженням природи і надії. І на такому тлі, а вірніше за участі таких персонажів – реалій і явищ природи – розгортаються людські історії: «нема, бачу, мильшой долі, яко з любков жити»; «люба мене зчаровала, серце моє носит»; «ми ся так любили, а мене ту розлучають від моєй, ах, милий»; «так во згоді, так і в любви живут наши души» [НПМ, с 204–210].

У піснях про кохання дівчина традиційно для того часу порівнюється з калиною, голубкою, зорею, молодий юнак – сокіл, а хлопці-залицяльники – горобці. Закохана пара – переважно асоціюється з голубами, рідше – як два дерева однієї породи – дві верби, груші тощо.

У поезії Л. Е. Венгліньського, як і в українській народній пісні, засвідчені універсальні просторові локативи, в межах яких відбувається дія: *степ, сад, ворота, поле, гай, криниця, поріг* та ін. Наприклад: «В степі ревуть чотири воли І всі трави на плащині Гомонят по Україні» [НПМ, с. 97]. «Неспокійна ти пташино, Ма дрібная, хижокрила! Ти повітря, нив дітино, Що све крильце б'єш о хмари, Так слобідна, так весела, Скрізь літаєш понад яри, То по лісі, то по садах, Стертах, плотах, по левадах Ся шибаш ціли днини» [НПМ, с. 94]. «Пустіт, ах, пустіт мя в подвірце замкове! Комнат тих прекрасних отворіт ворота! Сніг мете густенькій, гуде вітр зимовий, А від студени дрижу, ах, сирота!» [НПМ, с. 99]. «З поля мої воли! Чала! З возом до стодоли! І – раз в поле ще!» [НПМ, с. 191]. «Кропля мусит свим звичайом Чи полями, чи теж гайом, Враз плинути із ручайом» [НПМ, с. 73]. «Та й студени вітер віє, Тяжко вийти за поріг» [НПМ, с. 75].

У фольклористиці неодноразово підкреслювалося, що для народної поезії характерна деталізація опису, підвищена увага до кожного елемента ситуації, що відображається. Надмірна деталізація в ліричній поезії Л. Е. Венгліньського дає можливість за його творами вивчати традиційні сімейні стосунки, елементи побуту, а також звичаї та традиції народу. У другому томі «Звуків од наших сел і нив» на початку подано пісні про сільське життя, в яких домінують родинні обряди: весілля, хрестини, а також зображено свято Маланки й Нового року, в самих поезіях і в примітках до них поет описує магичні народні обряди, які здійснювали під час цих свят. У цій збірці детально відтворено працю селянина протягом року, й знову сільськогосподарський світ зображено казково, де газда – цар, а його підданство – тварини, птахи, рослини, земля. Автор, на нашу думку, переважно змальовував село як певну ідилію, адже завдяки саме селу зберігаються й живуть народні звичаї. Головними ліричними героями цих творів переважно є прості робітники: косар, молотники, прачка, ткаля та інші.

Вартим на увагу є змалювання героя, який втілює ідеальне уявлення про захисника народних інтересів у піснях на воєнну тематику. Фольклор про благородних месників у слов'янських народів внаслідок давніх історико-культурних зв'язків виробив сталу систему образів і художніх засобів, якою скористався Л. Е. Венглінський. Водночас мотиви 'помста за кривду', 'чудесна сила героя', 'бій з ворогом', 'лінія кохання' наявні також в західноєвропейських баладах. Пісні на воєнну тематику, написані українською мовою, поет присвячує періоду, коли нападали турецькі й татарські орди на Русь. Згадує відому Роксолану-полонянку, яка згодом стала дружиною турецького султана. Слід зазначити, що на відміну від народних пісень, у поезії часто переважає мінорний настрій (герой гине або розчаровується), однак спільним є відтворення атмосфери рівності, братерських стосунків, де за жодних обставин не порушується клятва вірності бойовим побратимам. Схожими рисами передано своєрідний аскетизм воїнів, їх безкорисливість. Воїн не знає радощів родинного життя, його дім – гори, ліс, дружина – зброя, яка не зрадить, сім'я – воїни-друзі. Автор розмежовує пісні, в яких оспівується героїзм воїнів у визвольній боротьбі й примусову службу в царській армії, що рішуче критикує. Це простежується і в польськомовних творах автора. В цих піснях фіксуємо традиційні символічні порівняння загибелі героя – з бенкетом; повідомлення матері приносить вірний товариш – кінь, а також символічне зображення життя на чужині: «з калабані будеш пити, на камінцю спати» [ЗСН, с. 496]. Досить помітна тематична близькість з народними піснями існує і між окремими піснями автора, які розвивають загальні мотиви, як, наприклад, вдовина доля, діти-сироти.

У пісенній поезії заслуговує на увагу використання поетом мовних засобів, характерних для усної народної творчості, а також авторських новотворів. На особливий авторський звукопис звертає увагу Р. Радишевський, який, на думку дослідника: «підказує шлях до розкриття таємниці народження людської мови – обрядової, магічно-поетичної від самих своїх джерел.

Принагідно зазначимо, що деякі рухи танцю гайдука містять порівняння з типовими рухами тварин – щуки, жука. Отже, як давні релікти обрядової образності предків і їхнього світобачення доноситься до нас поет у своїх піснях!» [ВП, с. 23].

Порівняння також забарвлюють мову творів народнопісенним колоритом: відкіль так будем, як два голуби, жити солодко – я і мій любий; висит роса на квіточку, гей шнури коралі; світит місяць в половині, та гей серп кривенькій; очка сини, гей майове небо [НПМ, с 204–210].

Серед стилістичних фігур автор вживає анафори та епіфори, наприклад, у поезії «Сирота» повторюються слова: «Ах! Я бідна сирота! Мати мя покінула!» [НПМ, с. 252].

Характерним є використання антонімів: чи то в літі, чи в зимі; чи в ночі то, в білий день; чи горечо, чи студень; довгі днини, мала ніч.

Вживання фразеологізмів не лише передбачено контекстом, але часто подано з повчальною метою: розуму учит нас не лишень азбука; бо жите і ворог – найліпша наука; колись грибом, в кошіль лізь.

Емоційно-експресивні слова виражають позитивну чи негативну оцінку автора: матенька, тещенька, ненька, таку ж емоційно-експресивну роль відіграють суфікси: просонко, головонька, серденько, місяченько, красенько, страшливий, дідисько.

Індивідуально-авторське світобачення та народні традиції тісно переплітаються в текстах віршованих казок Л. Е. Венглінського, у яких як і в народній казці, добро перемагає зло, головним героєм стає персонаж, наділений розумом і кмітливістю. Стиль і мовні засоби наближають ці твори до фольклорного типу мовлення. Символічні значення назв рослин та птахів, які надає автор, можуть мати відповідну літературну або фольклорну традицію: лис – ‘хитрість’, ворон – ‘знак загибелі’ або розкриваються залежно від контексту: польові птахи – ‘друзі’, ‘сусіди’, півень – ‘кмітливість’.

Одну зі своїх збірок автор сам називає «Гіркий сміх. Казки й образки з життя в Галичині»:

Отож, я вам казці оповісти хочу,
З життя образочки: з вашого і мого.
Чи ми хто увірит, тим ся не клопочу,
Бо читатель кожний знає сам їх много [ГС, с. 587].

Уже першу збірку поета «Лучи» відкривають вірші, побудовані за моделями казки, сповнені метаморфоз, персоніфікацій, де прокидається сонечко й вітається з кожною пташиною й рослиною, де місяць встає і пасе вівці, історія краплини, яка падає з хмари, щоб напоїти квіти, попливти разом з рибкою, а згодом з кораблем, або історія пташки, яка замерзла взимку, і її врятували люди, взявши до хатини та ін. Казково-міфологічний сюжет спостерігаємо й в мініатюрі «Сонечко» збірки «Звуки наших сел і нив», де наратор запитує у світила, хто вогонь йому кресав, постелю стелив, «облоки» робив. А оживлене сонечко відповідає, що це «денниця й зоряниця» так йому прислужилися [ЗСН, с. 384–385].

Простір і час у казці особливий, нерідко це відчувається вже у вступі, що переносить читача в казковий світ і автор ніби підготовлює до несподіваних пригод героїв:

Під густим, буковим та північним бором,
Де яри і скали, і в день навет темно,
Тягли ся сади – від села окремно [НПМ, с. 56].

Автор у віршованих казках часто використовує двочленну організацію поезії або її фрагменту. У першій частині наводиться картина зі сфери природи, у другій – людського життя. Зміст першої частини символічний, оскільки в образах рослинного й тваринного світу передбачено зміст другої частини («Кур і чоловік»).

Вживання у творах антонімів: *чи то в літі, чи в зимі; чи в ночі то, в білий день* наближають казки Л. Е. Венглінського до народних казок. Цікавими є авторські протиставлення, наприклад, про лева – король

страшливий – лев старенькій і слабенькій та порівняння: фіст його (півня), гей серп кривенький, ніби рубін червоненький, на головоньці гребінь [НПМ, с. 56]. Ліс у автора – це зелене місто, зірки – череда овець [НПМ, с. 70–71].

Серед образних мовних засобів казок значне місце займають фразеологізми, використані для створення відповідного контексту або для розкриття певних образів і переживань: «з кроплі океан ся стає, що всю землю обливає» [НПМ, с. 74]; «теж і для хитрих найде ся біда – не завше Івана – хочай серед!» [НПМ, с. 106].

Як і народні казки, твори поета набувають алегоричності, а опис тварин, їх звичок стає цікавим уже не лише як розповідь про них самих, а як своєрідне образне віддзеркалення світу людей з його стосунками, характерами, законами. Казки Л. Е. Венглінського (пор., найдавніші народні казки) переважно розраховані на дорослих. Персонажі-тварини говорять, діють як люди. Ключовими словами стають назви птахів та тварин, що несуть відповідну символіку, наприклад, жайворонок, перепілка асоціюються з початком нового дня, літом, пробудженням природи й надії, ворон – з зимою, загибеллю. Одним з персонажів властива хитрість, іншим – недалекоглядність. Риси людських характерів легко вгадуються в хитрому лисі, мудрому півні, безпринципному вовку, а конфлікти, що виникають між тваринами, легко проектується на світ людських стосунків. Варто лише прочитати промову хитрого лиса в курятнику про прийняття закону про рівність і братерство між багатими й бідними, тваринами й людьми тощо та надію на краще, як відразу можна знайти паралелі в наш час. На думку автора,

Лише на небі
Сами там сестри, братя,
Нема там пана, слуги,
Не кривдить звіздар звізду,
Бо всі собі там други [НПМ, с. 73].

У своїй творчості автор використовував також сюжети відомих європейських казок: «Лисиця і півень», «Скупий», «Щастя і мудрість» тощо.

Закінчуються твори переважно повчаннями: «май добру науку!» [НПМ, с. 108], «що дасть Божа воля з неба, в згоді з нею бути треба» [НПМ, с. 80].

Для сучасного читача тематика казок залишається цікавою та актуальною. Ускладнює їх прочитання використанням автором деяких лексем із застарілим або недоречним значенням, що часом мимоволі викликає некоректне прочитання, невідповідне до інтенцій автора. Можна подати такий приклад: вживання лексеми *кал* зі значенням, яке було досить поширеним у польській мові XIX ст. – *бруд* [SJPD], що є омонімом відомої сучасної лексеми на позначення фізіологічних відправлень людини, зводить нанівець усі піднесені почуття, вкладені поетом у такий, скажімо, фрагмент, коли пташка переживає про залишених пташенят: «з калу п'ють водицю, на жер пісок мають» [НПМ, с. 106]. Цю лексему використовували й інші поети зазначеного періоду, наприклад, Ю. Словацький: «Wyrywij duszę z ziemskich kałów, czyste serce wznieś do Boga» [SJPD].

Захоплення Л. Е. Венглінського культурою України можна розглядати у трьох площинах: конструктивній, тематичній, мовній. У доробку поета фіксуємо інспірації фольклором та традиціями культури земель України, як приклади, знаходимо поетично трансформовані реалізації конструкцій українських дум, твори на історичну, військову тематику.

Діалог з народним словом у Л. Е. Венглінського відбувається з «глибоким значенням» і не обмежується різними мовними операціями, напр.: архаїзацією, стилізацією, діалектизацією. До народних пісень наближує використання низки мовних засобів: антонімів, емоційно забарвленої лексики, фразеологізмів тощо.

На особливу увагу у пісенній поезії заслуговує використання поетом авторських новотворів – це особливий авторський звукопис: «зень – дзень – по струночках» [НПМ, с. 194]; «Цяп-кап! Сльози личком» [НПМ, с. 194], «А вже в серцю: тьох і тьох!» [НПМ, с. 194]; «Шах-чах бохон хліба» [НПМ, с. 194];

«Луп-цуп – підківками» [НПМ, с. 195]; «Рум-тум по решоті» [НПМ, с. 195], «Трум-рум по струнах! Гей – га! Погуляєм» [НПМ, с. 194], «Пук, пук, пук! – Хоть без рук, Щось стукнуло у віконьце, Кі – у – віт! Отворіт!» [НПМ, с. 78]; «А серце б'є ся, з тиха лопотит: Стуку-пуку! Стуку-пуку!» [НПМ, с. 108]; «Гей два брукуни ся голубити! Бруку-бруку! Бруку-бруку!» [НПМ, с. 108].

Отже, пісенна лірика Л. Е. Венглінського стає вдячним матеріалом дослідження не лише тільки для філологів, але й для фольклористів, етнологів, етнографів.

4.3. Діалектна основа мови творів Л. Е. Венглінського

Українськомовні твори Л. Е. Венглінський писав рідним наддністрянським діалектом. Чи можна вибір поетом української мови та діалектного її варіанту трактувати як вибір соціальної та етнічної ідентичності митця та продовження генетично-культурної традиції предків?

У літературі ХІХ ст., взоруючи на «Руську трійцю», основною ознакою народності було прийнято вважати народну мову. Концепція розуміння народності як міжкультурного діалогу почала відігравати важливу роль у наукових дослідженнях лише з двадцятих років ХХ ст. у зв'язку з досягненнями в діалектології і розумінням, перш за все, соціальної диференціації мови. Мова володіє величезною силою диференціювання, тобто стає сьогодні в центрі проблематики свідомості й самосвідомості. Можливо, діалектизацію українськомовних творів Л. Е. Венглінського можна також пояснити словами Є. Бартмінського, який, на запитання, чому служать в «селянських» віршах так односторонньо підібрані відповідні говіркові елементи, які художньо та літературно, внутрішньоструктурно не зумовлені, відповідає: «Діалектизація може функціонувати (і вичерпувати своє функції) в позатекстовій площині, в полі суспільного обігу твору – і в цьому полі може значити. Саме суспільним позахудожнім цілям служить говір у творах сьогоднішніх народних поетів з Кашуб, Підгаля, центральної Польщі. Є

формою маніфестації солідарності з сільським середовищем, з визначеним регіоном і виразом схвалення народної культури через традиційні зовнішні ознаки. Служить соціальній самоідентифікації авторів» [205, с. 217].

В А. Дигасінського, В. Оркана, В. Реймонта, К. Тетмаєра та ін. ми спостерігаємо поступову динаміку зацікавленості: від зачарування говірковим звучанням слова і його особливою, екзотичною морфологією, до народного лексичного запасу, до значень і способів поєднання слів, до повної образності фразеології, символіці простих мотивів, зрештою, на зосередженні майже виключно на народній моделі світу, що лежить в основі мови народу, цю модель, на думку авторів, можна відтворити й без допомоги говірки. Загальна тенденція в літературі спрямовується від звука до значення, до щораз вищої семантизації діалектизмів [375, с. 187].

У зіткненні зі світом літературної мови письменники інколи зазнають поразки, що стає перемогою літератури, оскільки така поразка є джерелом автентичного мовного досвіду, стимулює до відкриття нових зв'язків між знаком і річчю. Отже, письменник мусить перемогти здобуте слово (із словника офіційної культури), повинен у власному слові (яке шукає) вмістити всі темні й світлі сторони здобутого слова; врахувати негативний і позитивний досвід історії, що несе здобуте, офіційне слово. Мова має досягти нової моральності, відповідальності слова й речі. У мові письменників народної стихії слова повинні відкривати свій гуманістичний потенціал, оскільки саме в живій народній мові відбувається контакт різних життєдайних мовних джерел. У творців селянської тематики мовотворчість задекларує себе як драматичний конфлікт мов, як внутрішня напруга між «першою» мовою й «здобутою мовою», «другою мовою», у якій потрібно говорити про себе та людські діяння.

Хоча Л. Е. Венглінський подорожував Україною (Поділля та Волинь), однак найдовше він прожив на Наддністрянщині, що не могло не накласти певний мовний відбиток на формування його мовної особистості. Описуючи традиції та життя простого люду, намагався використовувати зрозумілу живу

народу мову, саме тому в його творах знаходимо специфічні риси, переважно властиві для наддністрянського діалекту.

Вокалізм¹.

Реалізація давнього *ě. Колишню фонему *ě у творах Л. Е. Венглінського передано відповідно буквами *i*, *u*, *e*, що свідчить про вплив розмовного мовлення [АУМ, 2, с. 116, 121].

У переважній більшості прикладів переважає написання букви *i* < *ě не залежно від наголосу: «Terleńki dnyny, a noczki jasny, Po łukach, lisach łyszczyt sia ćwit» [Łuczy, с. 1]. «Powernuły deś z za moria Ku maternym swym hnizdam» [Łuczy, с. 3]. «Łysz po jarach i po horach Szcze sia łyszczyt biłyj śnih» [Łuczy, с. 3]. «Zwuk ich sia na wsi storony Rozbihaje po seli» [Łuczy, с. 4]. У закінченнях займенників та займенникових прикметників фіксуємо *-i*, *-e*: «I wy dribny moi ptyczki» [Łuczy, с. 11]. «Gde Twoi wsi dity» [Łuczy, с. 19], слід зазначити, що графему *e* виявлено значно рідше на місці *ě: «Prawda – steżki i dorohy Wsie, do jednoj, kryweńki» [Łuczy, с. 14]. Рідко також засвідчуємо графему *u*: «Wże ne cwyte raj nam wsiudy, Tiaższe wiru ludiam dajem» [Oman, с. 6].

У реалізації давніх *o, *e в новозакритих складах засвідчуємо переважання написання *i*: «O Boże Wsemudryj! Szczo z milioniw lit Derżysz w swojej ruci bezmirnyj weśświt» [Oman, с. 1]. «I hrud' brenyt koby dzwin» [Oman, с. 3]. «Szczo za zwuk bje wid opok» [Oman, с. 3]. «Lit swobidnych – bez żurb łycha» [Oman, с. 3]. «Bo Bih z wikiw myłostwym, I dla mene buw neraz» [Oman, с. 6]. «Chot' sumneńki tam storony Sered boriw, hir i mrak» [Oman, с. 7]. «Ptyczki tiszat sia po borach, Wse stworinie tiszyt Bih» [Łuczy, с. 4]. «Bdziłkom mid Na obid, Wiwcim daw trawku Bih myłostwyj» [Łuczy, с. 6]. Деякі приклади охоплюють явище чергування *o*, *e* з *i* в закритих складах, відсутнє в літературній мові, але, вочевидь, притаманне тогочасному галицькому мовленню [АУМ, 2, с. 130].

¹ Аналіз мовних особливостей здійснюємо за виданням творів, виданих латинським алфавітом.

У поезії Л. Е. Венгліньського відзначимо приклади написання у (ó) на місці *o в новозакритому складі: «*Wód* (Р.в. мн. ж.р.) kniahyni stara» [Oman, с. 73]. Наведений приклад пояснюємо польським впливом.

У прикладі «*Lwa rokonaje*» [Łuczy, с. 37] нотуємо чергування *e* з нулем звука *lew – lwa* під впливом польської мови, оскільки в українській мові в цьому слові чергування відсутнє: лев – лева.

Перехід *e* в *o* після шиплячих та м'яких засвідчено непослідовно: *czolom, czornobrywu*. У поезії під назвою «*Czełowik*» відсутній перехід, однак у самому тексті використовуються форми з *-o* та *-e*: «*Surowu zemlu dołoń Twa nam zdała, Czełowik odiw ju*», «*Widtak czełowicze!*» [Łuczy, с. 37–38]. Також – *żeny*: «*Żal tużnoi diwy, żal wirnoi żeny*» [Łuczy, с. 69].

Перехід *e* в *o* після шиплячих для говірок південно-західного наріччя не так властивий, як для північних та південно-східних [АУМ, 2, с. 148]. Цей спостерігаємо в поезіях автора.

У деяких словах автор позначає оригінальну якість голосного *e*, ставлячи креску, можливо, мала місце звужена вимова: «*Koby jakich zernok hde! A znajde ich zo try, cz'téry, To ne jist' ich łaso sam, Ałe jako hazda szczéryj Hnet rozdaśt' ich wsi – żinkam*» [Łuczy, с. 26]. Використання *é* у творах Л. Е. Венгліньського підтверджують слова А. Малецького про збереження звуженого *é* на Галичині [313, 1, с. 44].

Очевидно, до польських запозичень, позначених впливом на фонетичному рівні, слід віднести слова з неповноголосними сполуками: «*Tam chrobryj, adit i kripkij muž Z sud' bow i z wragom sia bije*» [Rusałka, с. 57]. «*Chrobry muży*» [Rusałka, с. 81]. Особливо показовий приклад, де префікс вжитий з повноголосною сполукою, а іменниковий корінь з неповноголосною: *perestroha*: «*Oby każdy z onych hości Szczo buwajut w tebe, Perestrohu oj spasennu Widty wziaw dla sebe!*» [Oman, с. 77].

Зміна **e*, **a* в *e* відбувається переважно в наголошеній позиції: «*Wydysz świeto sia zaczęło, Toż sumity nuni hrich*» [Łuczy, с. 4]. «*Taj zahraje sy weselo, Bo życie sia znow poczęło*» [Łuczy, с. 9]. «*A ta lubka hej kałyna, W świti*

najkrassza zo wsich, Hej *jahnietko* tak newynna» [Oman, c. 38]. «Pry dorozu krasny ćwity, Syni. Żowty i czerwony, Steżki miahki – łysz chodyty, Krasno – kudy oko *hlene*» [Łuczy, c. 14]. «Szczo tam żyje, szcze ne *kleło*, Kożdyj tam błażen, ochoczyj» [Łuczy, c. 14]. «Tu majesz szczo rana Wid twoho oś pana Mysoczku pszenyci, I simia i prosa Z świzoho kołosa, I świzoj wodyci *Sklenoczku* też pownu» [Łuczy, c. 16]. «Szczo tam sedyt na nebi Oj duże deś wysoko, De żadne szcze ne *siehło* Ludyj ni ptycze oko» [Łuczy, c. 18]. Наведені приклади пояснюємо впливом розмовного мовлення [АУМ, 2, с. 153–157], але трапляються написання, де в однакових позиціях перехід відбувається й не відбувається: «De chat, pałatiw, jak zernok w makowci, A kras w komnatach hej w bajci Araba. Po-pry *jahnietka* parszywy sut wiwci, De wił lwom chtywby, wołom buty – *żaba*» [Oman, c. 66].

Локальну діалектну рису спостерігаємо в написаннях на місці колишнього поєднання зредукований + плавний на прикладі слова *kerwawuj*: «Koby to buty łycarom, Pijty w *kerwawuj* bij, W ohniu, w noczyj pid sztandarom Suszyty krow i znij!» [Oman, c. 26]. «Czomuż Boże nas wid sebe Taj tuhoju, peczałenkw Nam *kerwawiut* hrudy» [Oman, c. 45]. «Za *kerwawuj* czeła znij Postel moja – wichot', hnij!» [Rusałka, c. 2]. «Hodi doma nam wże buty Myły bratia, spiwselany! Wsich pokłykujut nas w rekruty, Na *kerwawu* pidem tany» [Rusałka, c. 82]. В Атласі української мови для наддністрянського діалекту зафіксовано *-up* [АУМ, 2, с. 180].

У творах поет частково намагався дотримуватися правил усунування збігу кількох голосних чи приголосних на межі слів: «ta widaw ty sia zo mnoju» [Rusałka, c. 39], «to najkraszczza zo wsich sztuk» [Rusałka, c. 39], «ta j szczoś iz stodoły» [Rusałka, c. 24]. Однак це було непослідовно, можливо, частково зумовлене ритмікою вірша. Цілковиту перевагу прийменника *w* (*w*) пояснюємо впливом польської мови: «Nema baczu w świti lipsze Jak *w* swojej otczyni» [Łuczy, c. 63].

Консонантизм.

В аналізованих поезіях спостерігаємо різну рефlekсацію p' (r') – як $p'(r')$, $p(r)$ чи $p\ddot{u}(rj)$, що пояснюємо впливом розмовного мовлення [АУМ, 2, с. 227]: «Szumyt *buria* po hałuziach Hej woda w potoci, Ne-ma my myliższoj doli Jak pry twoim boci» [Rusałka, с. 39]. «Z widkiż *morie* toje maje Szczo, jak nepamiatny wiki, Wse pownińskie, wse ihraje – Jak ne z kropli toj dribneńkij» [Łuczy, с. 20]. «O lubwo! Tyś mi jako sońce! Wyjszłaś z jasnego sloz *morja* [Oman, с. 61]. «A diwczata krasnołycy, Hej *burak* czerweny» [Oman, с. 71]. «Sumuju neboha, Bo ż to doszczom *zawyrucha*, Ta j łycha doroha» [Rusałka, с. 88]. Переважає витворення вставного \ddot{u} внаслідок ствердіння p : «на *morju*» [Oman, с. 71]. «Ach bo tiażko, hirko żyty za kratamy, De zo wsiom sia mirkom Dilat ludy z namy. De napoj i jidu I żytie nam *mirjat*, A wwedut nas w bidu, Peczali ne *wirjat*» [Łuczy, с. 17]. «Koho Bih w łaci sotworyw tak krasno Szczo z ptaszkow ranny świt zrozumije, Razom z niow baczyt *zorju* szcze jasnu, ciłyj wik tomu dobre sia dije» [Łuczy, с. 39]. Загалом матеріали сучасної лінгвогеографії [АУМ, 2, с. 228] не підтверджують вживання гіперичного м'якого r' : «Koby taja zoria, Swityla bym szczo weczora Dla moho *Hrehoria*» [Rusałka, с. 77] та збереження давнього м'якого r' : «A dla zdrowja, na strawu i szaty Daw zila, byłynu, *zwiria* i chudobu» [Łuczy, с. 45].

Рефлекси $*dj$, $*zdz$ послідовно в текстах поезій Л. Е. Венгліньського передані буквосполуками $d\dot{z}$, $\dot{z}\dot{d}\dot{z}$: «Iz chmar czornych *dożdż* sia lije [Rusałka, с. 3]; «Ta j szczo weczera, szczo rania Rosu *dożdżyk* im daje» [Łuczy, с. 41], що є безсумнівним підтвердженням південно-західних витоків цієї фонетичної риси в українській літературній мові. Форми з $\dot{z}\dot{d}\dot{z}$, можливо, можна пояснити посиленням функціонального навантаження африкати $d\dot{z}$: *wydžu*, *bludžu*, *chodžu*, *zajżdżajut*, *jiżdżuczy*, характерного явища для південно-східних говірок, особливо бойківського говору [19, с. 73; 38]. Спорадично трапляються й інші рефлекси, що може свідчити про невпорядкованість тогочасної орфографії та мовних і діалектних взаємопроникнень: «Sumuju neboha, Bo ż *doszczom* *zawyrucha*, Ta j łycha doroha» [Rusałka, с. 68]. Фіксуємо паралельні форми – *dżereła* / *żereła*.

Можливо, вимові м'яких приголосних *ś, ź, ć* властивий більший ступінь м'якості, що характерно для місцевого мовлення [АУМ, 2, с. 207], адже автор послідовно на письмі це підкреслює: «W lis szcoraz *huściższyj* brne, Aż naraz na stromoj skali Wydyt – jakaś postat' je!» [Oman, с. 5]. «W jej łyczku biłom *jaśniły* Smyrenje i krasota» [Oman, с. 27]. «O wy ludyż – łychi ludy! Ne ma *szczaśtia* z wamy, Wy-to serce my rozderły Hej jastrib szponamy» [Oman, с. 51]. «Szumiat *śnihowy* łotoki Hej woda wo młyni, Ach sołodke ja życie maw, A tak sumne nyne» [Oman, с. 52]. «Motylki hrajut żowte, czerwene – *Radiśt* hołosyt koździśkij *źwir*» [Łuczy, с. 2]. «Dwa hołuby sia lubyły, W odnom żyły hnidzi, W zhodi tak z soboju były Hej nebes dwi *źwizdy*» [Oman, с. 45]. «Alpiw werchy hej *ćwit* maja Płoniat żarom, hej wohoń» [Łuczy, с. 81].

Виділяємо в аналізованих поезіях неоднаковий розвиток сполук губний приголосний + *j*: а) відсутність епентези: «*Lubju!* Pysze sońce, *Lubju!* Szumyt struha, Witr szełewyt w łyśt'» [Oman, с. 30]. «Hej w kaźni w tych murach sia czuju wysokich, Szczo krok tu *postupju*, to nowa kińczyrna, Nema tu de oku hulaty» [Oman, с. 67]. «Czy w morih zelenyj siedu, Taj sy *robju* postowały, *Dywju* wse na czeredu, Na jahnietka, czy woły» [Rusałka, с. 76]; б) втрата *j* з наступним пом'якшенням губного приголосного: «Jakżeż o Twom carstwi dumaty ja *lubiu!* Dumaju o Tobi – i w hadkach sia *hubiu*» [Oman, с. 1]. «W liti *robiu* jak toj wiw, Za to maju chatow – chliw» [Rusałka, с. 2]; в) поява на місці *j* епентетичного *ł* (*l*): «Bilsze wam ne treba Taj bilsze ne *mowlu*» [Rusałka, с. 48]. «Jam ach! Takoż postradow *Zdorowle* i syły, I z hłubyny'm ne distaw Żytia zdroi myły» [Rusałka, с. 114]. «Oj nie bratia! Kto w *zdorowlu* Niaj siahaje po boroń, Wże dosyt' frymarki z *krowlu*, Znajem, szczo ich moż dołoń» [Rusałka, с. 124].

Рідко фіксуємо субституцію *d < j*: «*Mołojci* meży sobow» [Rusałka, с. 82]. «A *młojci* tam wsi harny, Ne znaw takich świt; A diwońki koby sarny, Ta hej roży *ćwit*» [Oman, с. 49].

Можливо, внаслідок впливу розмовного мовлення засвідчуємо відсутнє подовження приголосних в іменниках середнього роду [АУМ, 2, с. 205]: «I ptaszynka w boru tiny Mysze maje ot *żytie*, Niż u ludyj: w klitki pliny, chot' tam

zreszta wsio znajde» [Oman, c. 4]. «Taj zaćwiło *zile* krasne, Najraniższyj wesny ćwit» [Łuczy, c. 3]. «Hleń na ćwity krase w poli, Ta na *zilem* kryte roli, jak bez żurby ciłe lito żyjut, ćwitut wsi krasneńko» [Łuczy, c. 35]. «Ptyczki tiszut sia po borach, Wse *stworinie* tiszyt Bih» [Łuczy, c. 4]. «Widtak możnaż widberaty Komu szczo bud', szczoś ne daw? Czy *sumlinie*?» [Łuczy, c. 41]. «A zazułeńka z *hila* dubyny Kłycze raz-po-raz – hej do diwczyny» [Rusałka, c. 4]. «Chyłt sia wże powne *k'łosie* Do stodoły aś sia prosie Hajże w połe kosy wsi!» [Rusałka, c. 15].

На місці давніх сполук *ku, gu* в ненаголошеній позиції розвинулися сполуки *κ'i, ε'i* (*ki, hi*): «Ne ma *rozłuki* oj dla nas, Raj obu nam śmije sia wraz» [Oman, c. 18]. «Moji tam *dumki* zistały, A lubki – ach ne ma!» [Oman, c. 7]. «Pobihłyż my *hadki* w kraj myłuj – na łowy!» [Oman, c. 68]. Але «Prawda – steżki i *doroży* Wsie, do jednoj, kryweńki. Ależ to jedno na *nohi* Koby były łysz myłeńki» [Łuczy, c. 14]. Зазначене явище характерне для наддністрянського говору [АУМ, 2, с. 130–131].

У поетичних творах переважають звукові сполуки *цвум, ц'вим* (*свум, ćwit*): «Wże ne *свите* raj nam wsiudy, Tiaższe wiru ludiam dajem» [Oman, c. 6]. «Alpiw werchy hej *ćwit* maja Płoniat żarom, hej wohoń» [Łuczy, c. 81]. «Tam sońce jańsijsze, tam dla mene *ćwity*» [Oman, c. 12]. «A pid szyjow harasiwka [...] Krasna koby maku *ćwit*, Koby w maju rannyj świt» [Rusałka, c. 10]. Однак фіксуємо форми на *кв* (*kw*): «*Kwitki* z łedu Biliški Na wikni» [Łuczy, c. 25], «*Kwitka*, płaz, robaczok, Rybka, żwir i ptycia, Tak i czełowik – Każut: Tebe Boże! Tebe lubko, lubyj! Myłuju weś wik» [Oman, c. 31]. «Wysyt rosa na *kwitoczku* Hej sznury koralj» [Rusałka, c. 38], що характерно для української мови загалом та наддністрянських говірок зокрема [АУМ, 2, с. 231].

Спрощення у групах приголосних проявляється непослідовно: *-слн-* (*-sln-*): sońce, słońce; *-рду-* (*-rdc-*): serdce, serce; *-стн-* (*-stn-*): wistnyci, propastna, zawistny, czestny, czesny, szczasny.

Як вплив розмовного мовлення в поезіях Л. Е. Венглінського, фіксуємо наявність протетичного приголосного *в* (*w*) перед *о*, *у* та *і* (<**o*) [АУМ, 2 с. 236]: «Dobry duli, dobry sływy, Najlipszy *worichy*, Ne-ma żytia samitnomu, Taj

ne-ma potichy» [Rusałka, c. 71]. «A jej serce hej *worich*» [Oman, c. 38]. «Alpiw werchy hej ćwit maja Płoniat żarom, hej *wohoń*» [Łuczy, c. 81], та приставного *ŷ* (*j*) у слові *jenszy*: «Doleż moja sumnaja! Szczo w czużyj świt idu ja, Oj wid-was-to w *jenszyj* świt Wże idu na kilka lit» [Oman, c. 61]. «Z Cyhanaż to worożbyt, Bo znaje win z ruki, Kto kilka pożyje lit. I *jensze* szcze sztuki» [Łuczy, c. 9]. «To chrań Boże! Szcze wid szkody, Koły *jenszy* zemłepłody Doma wże bezpieczny sut» [Rusałka, c. 16].

Початкове *je* в займеннику 3 особи однини пояснюємо впливом польської мови: «Tam dim *Jeho*» [Łuczy, c. 47].

Чисельні лінгвальні ознаки місцевого мовлення виявлено й на морфологічному рівні. Дослідники українських діалектів неодноразово підкреслювали, що саме південно-західні говірки найпослідовніше зберігають архаїчне відмінювання.

Особливості словозміни.

«A i *pani* z ditoczka my W najkrańszyj odeży, Tuż błyżeńko carskoj bramy Postawały tyszkom wsi» [Łuczy, c. 5]. «Doki krasna, mołoda, Chłopczi płynut hej woda, Siaka taka widdanycia Hej *kniahyni* – hordownycia» [Rusałka, c. 31]. Як видно з наведених прикладів, іменники *ŷ*-основ *pani*, *kniahyni* в Н.в. однини зберігають давні флексії.

Спостерігаємо збереження рефлексів давніх закінчень давального *ŷ* місцевого відмінків множини іменників *-om*, *-im*, які властиві для наддністрянського говору [АУМ, 2, с. 313]: «Ach daj spokij! – do chłopczy ny Jakijś hołos sia ozwaw, Wże to Bih z jakojś pryczyny I *robaczkom* żywot daw» [Łuczy, c. 40]. «Na wstiż meni otworit sia, *Družbońkom* i *swatom*, Szczo do cerkwy wedut mene Powińczaty z Hnatom» [Rusałka, c. 54], також аналогічні флексії: «*Bdżilkom* mid Na obid, *Wiwcim* daw trawku Bih myłostywyj, A nasz rid Z dawnych lit Distaw do żytia wsi zerna nywy» [Łuczy, c. 6]. «Kropla musyt swym zwyczajom Czy polamy, czy też hajom Wraz płynuty iz ruczajom; *Rybkom* buty chatow, żerom, Ochołodow zacz wsim myrom». [Łuczy, c. 20]. «Nam *chatom*

i koszom lis, Jak dowho deń skwaryt, A skoro sia misiac wznis, To Cyhan w huśl wdaryt» [Łuczy, с. 9].

У творах Л. Е. Венглінського засвідчуємо збереження давньої флексії колишніх *ї*-основ та основ на приголосний (в родовому відмінку множини закінчення *-uij (-yj)* [АУМ, 2, с. 308]: «*Jak tu marno tak zawiaty Czerez błudnych ludyj hrich*» [Oman, с. 7]. «*Kobym sam mih z lubkow żyty Daleko deś wid ludyj*» [Oman, с. 40]. «*Nad Dnistrom wełyki hory, Po horach kaminia, Ta z kaminiw ludyj sercia, Jak to baczu nyńi* » [Oman, с. 45]. «*A Bih, szczo sia dywyt wsiudy Otcem, bad'kom je dla ludyj*» [Łuczy, с. 35]. «*W ohniu, w noczyj pid sztandarom Suszyty krow i zńij*» [Oman, с. 45].

Нотуємо в поезіях давнє закінчення в іменниках III відміни *-u (-y)* в родовому, давальному, місцевому відмінках однини та в знахідному множини, що відображає місцеві риси [АУМ, 2, с. 285–286]: «*Lit słobidnych – bez żurb łycha, Bez świdomosty wad świta*» [Oman, с. 5]. «*Bo w lubowy tosku, muki Znaje hrud' jeho, Toż dryżyt na tyi zwuki W serciu nebud' chto*» [Oman, с. 16]. «*I tak w żwizdach też czytaju: Ne ma żytia bez myłosty!*» [Oman, с. 29]. «*Oj litaw-bym ja wysoko Aż pid chmary same. Ta zwywaw-bym sia po świti, Wistyw lubow twoju, Taj do tebe z świta wisty Nosyw-bym z soboju*» [Oman, с. 42]. «*Zhniwawszy sia na lubczyka swoho Piszło raz do mudrosty szczaście*» [Łuczy, с. 76].

Чи не найхарактернішою рисою іменної словозміни варто відзначити флексію *-ow (-ow)* в орудному відмінку однини іменників I відміни, прикметників та деяких займенників, що відображає місцеві західноукраїнські риси [АУМ, 2, с. 276]: «*A w tom – ktoś tym samym borom, Dorożeńkow sune krok, W okruh bacznym smotryt wzorom: Szczo za zwuk bje wid opok?*» [Oman, с. 13]. «*Oś wże wydko chatu moju, Hłań na berih, tam stoit' Wirnist pewna w supokoju, Lubow krasow ho stroit*» [Oman, с. 15]. «*Pytaju za niow wsi skały I czuju łysz: «ne ma!!*» [Oman, с. 25]. «*Łetyt nyzom po nad wodow Łastiwońka chudka, Łyboń pamiat' oznaczaje taja nezabudka*» [Rusałka, с. 37], з м'якою основою *-ew*: «*Serce sercem, dusza duszew by sy hołubyły*» [Rusałka,

с. 55]. «Lipsze *ptycew* buty, Mniejsze znaty – mniejsze czuty!» [Łuczy, с. 54]. Однак трапляються відхилення: «Kobyż meni *ptyciow* buty!» [Oman, с. 42].

Аналогічні явища виявлено у відповідних прикметникових та займенникових формах:

«O! Win czestnyj czelownik Budesz z nym ty szczasnyj wik, Łysz mu *wirnow*, *szczyrow* bud', Niaj hołubyt ho twa hrud'» [Rusałka, с. 62]. «A mat' moja ne tak *strohow*, Hej syna pryjme tia» [Rusałka, с. 35]. «Tomu žal mia za *niow* bude, Aż do kincia wika» [Rusałka, с. 55]. «Oj świt świadkom jak z *sobow* my Wirne sia lubyły» [Rusałka, с. 39].

У творах поета засвідчуємо також аналогічні впливи.

У родовому відмінку множини спостерігаємо закінчення *-iv (-iw)*, властиве для наддністрянських говірок [АУМ, 2, с. 301–302]: «De chat, *palatiw* jak zerno w makiwci» [Oman, с. 22]. «Tam sołodszy *ptyciw* pisny ta jich rozhowory» [Oman, с. 31].

Щодо II відміни, то в давальному відмінку чоловічого роду однини з основами на твердий приголосний спостерігаємо закінчення *-ови (-owy)* [АУМ, 2, с. 283]: «Hołd widdawały dowhyj, dowhyj czas *Rodowy*: tytaniw, świta bohatyriw» [Oman, с. 22], з основами на м'який приголосний *-еви (-ewy)*: «Wsi śpiwajete ochocze Bohu *Hospodewy* chwału» [Łuczy, с. 13], «Koby *lebedewy* kryła» [Rusałka, с. 17].

У поетичних творах фіксуємо наявність закінчення *-ом (-om)* в орудному відмінку однини іменників чоловічого роду під впливом розмовного мовлення [АУМ, 2, с. 291]: «Sumuju neboha, Wo ż to *doszczom* zawugucha, Ta j łycha doroha» [Rusałka, с. 88].

У формі називного відмінка множини іменників II відміни чоловічого роду з основою на приголосний *к* вживається закінчення *-i* [АУМ, 2, с. 304]: «Druhy moi! Bratia moi! Luby *świadki* lit dityny!» [Oman, с. 7]. «Opodal z sit' my *rybaki* stojały, Katory, wydiaczy, szczo ktoś paw zo skały, pobihły chudko jego ratowaty» [Łuczy, с. 75]. «Jid'mo chłopci na Czolhany! Tamto *wowki* hej barany, A w okruh po lisach sarny, A diwczata krasu, harny» [Rusałka, с. 78].

Прикметник.

Прикметники чоловічого роду називного відмінка однини переважно зафіксовані в повній нестягненій формі, хоч іноді трапляються й стягнені. Щоправда, такі утворення можна потрактовувати не лише виявом місцевої розмовної стихії [АУМ, 2, с. 304], але й польським впливом: «Tam w jari, sztuk de, szum czuty, Łotok de młyńskij bje, Tam serciom buw ja *prykuty*, Tam tiahne mia iszcze» [Oman, с. 25]. «A weś myr jakoś dribneńkij Bilszym z wika win ne ris, Vo myr ptyci to *małeńki*, A zełene misto – lis» [Łuczy, с. 15].

Прикметники жіночого й середнього родів в однині, можливо, із стилістичною метою, вживаються також у повних формах на *-ая* (*-aja*), *-оє* (*-oje*): «Nicz mynuła – sońce wstało, A z nym dnyna *zołotaja*» [Łuczy, с. 12], «I krasna diwa za dwi wże nedili Skroń ustroiła w *rutowoje* zila» [Rusałka, с. 71]. Форм прикметників у множині на *-ii* (*-iji*) не засвідчено, однак фіксуємо форму на *-ii*: «tak win horde czeło Po nad wsi tam nosyt *susidskii* hory» [Oman, с. 83]. Можливо, відсутність *j* можна пояснити опискою.

У поезіях Л. Е. Венглінського нерідко фіксується змішування твердих і м'яких прикметникових основ, зауважимо, що це вирівнювання властиве для волинських говірок [АУМ, 2, с. 331]. «Ach tak! Rozkoszyj wsich – żytia, Tam *wiczny* žereła!» [Oman, с. 18]. «Hosti *myły* – *dribny* ptyci Chudkim kryłom o staw bjut, Dнын теплеńkich oj wistnyci Wże zistanut z namy tut» [Łuczy, с. 3]. «Znaju misto ja krasneńkie, De łyszeń *zeleny* chaty, I wełyki i małeńki, Koždyj w nych moż mistce maty» [Łuczy, с. 14]. «Kijże ja mołodec krasnyj! Oczy *syny* – wołos jasnyj, Wid stopy aż do czupryny Harnyj, czystyj a chwat z miny!» [Rusałka, с. 9].

Займенники.

У творах Л. Е. Венглінського фіксуємо збереження (іноді у фонетично видозміненому вигляді) давніх форм давального й знахідного відмінка однини особових займенників *ми* (*my*), *ти* (*ty*), *си* (*sy*) [АУМ, 2, с. 318]: «Widtak Boże! Pid Karpaty *My* wernuty daj, Do myłeńkoj, do jej chaty, Tam, ach tam – mij raj!» [Oman, с. 50]. «Oj mylisze *my*' samomu Nad luboju buty tut» [Oman, с. 40]. «Do teper *my*' oczy skrywaje sumrak» [Oman, с. 6]. «Ni *mia* wabyt

skarbu właśt'» [Oman, c. 4]. « «Ja poproszu jej neni Ta dadut ty soły zmeniu; I pohłaskajut dołoniow: Mij ty krasyj! skażut – koniu!» [Oman, c. 34]. «I tak z hadkow słobidnoju Jid' de sud'ba kłycze *tia*» [Oman, c. 7]. «Lipszeż z lud'my życie westy Szczęście, raj dla *tia* znajdę» [Oman, c. 4]. «A ty, moja dumko! Szczę przedomnoju – Nim zdłużu z toj tisnoty w świt heń otwertyj, Łety i hulaj sy po świti; Dla *tia*j czej dorohy nihde ne zaperty» [Oman, c. 68].

Збереження архаїчної форми знахідного відмінка однини особового займенника жіночого роду *ju* [61, c. 85]: «Ucho w tuju wicznu tiń Ne dosiagne czełowicze, Toż pokiń *ju*, ach pokiń!» [Oman, c. 4]. «Oj to anheł ne diwczyna, W jej serciu hostyt Bih; Tomuż ne moja prowyna Szczom neznaty *ju* nemih» [Oman, c. 39]. «Taż i ćwitka w lisi skryta Mylszu daje z sebe woń, Niż w chrusztalach, abo świta Koły derżyt *ju* dołoń» [Oman, c. 4].

Вживання в поезіях займенника *wsio* відносимо до особливостей наддністрянського говору: «I ptaszynka w boru tiny Mylsze maje ot życie, Niż u ludyj: w klitki pliny, Chot' tam zreszta *wsio* znajde» [Oman, c. 4]. «*Wsio* w chatach sia pochowało» [Łuczy, c. 24].

Часто в поезіях Л. Е. Венглінський використовує усічені форми родового й давального відмінків однини особових займенників, які пояснюємо очевидним впливом польської мови: «Pryjszow do jej maty Donieczki żadaty; A mat' *ho* pryjmyła Pobłohosławyła» [Rusałka, c. 46]. «O! Win czestnyj czełowik Budesz nym ty szczasnyj wik, Łysz *tu* wirnow, szczyrow bud', Niaj hołubyt *ho* twa hrud'» [Rusałka, c. 62]. «Wid dida i pradida Wsi *ho* tańciowały, Wo ne śmije tam bida De *ho* rżnut cymbały» [Rusałka, c.65].

Не виключаємо впливу польської мови у вживанні займенників *той* (*toj*) замість *цей*, *тамтой* (*tamtój*) – *мой*. «Szczto ta hurma chce tu, czy batalii, czy chrestu, że ich tak ziszło sia mnoho? Ani toho, ni tamtoho» [ГС, c. 703], а також *інни* (*inny*): «I nad stworińmy meneś wznis innymu A serdce moje mołyт' Tebe z нуму» [Łuczy, c. 37].

Числівники.

Більшість числівникових утворень відображають характерні для наддністрянського діалекту форми, однак часто засвідчуємо в поезіях очевидні польські впливи: «O lubo moja! Ty *jedna* Potichow mohoś jest żytia» [Oman, с. 19]. «Oj otczyno moja luba! Moja perekrasna! Czy łyszeń *jedna* ty w świti Ludiam taka szczasna?!» [Oman, с. 64]. Нерідко також фіксуємо форми *oden, odna, odne*: «Rik mynuw *oden* I druhyj» [Rusałka, с. 71]. «Niczo *odna* szcze druhoj Z pakosty ne zrobiła, Bo wsi sia razem lubiat, Z nich każda druhoj myła» [Łuczy, с. 18]. «Dwa hołuby sia lubyły, W *odnom* żyły hnizdi, W zhodi tak z soboju buły Hej nebes dwi źwizdy» [Oman, с. 45]. «Talariw kałytku, Żywoho dobytku, Płuh i *cz'tyry* woły, Zbiżoczka z stodoły» [Rusałka, с. 75]. «Ne ma rozłuki, oj dla nas, Raj *obu* nam smije sia wraz» [Oman, с. 19].

Дієслово.

Теперішній час.

У поетичних творах Л. Е. Венглінського фіксуємо паралельне вживання закінчень 1-ї особи множини теперішнього часу *-мо (-mo)* і *-м (-m)* [АУМ, 2, с. 352]: «*Pidemo* do dwora» [Rusałka, с. 21]. «Na kerwawy *pidem* tany» [Rusałka, с. 83].

Спостерігаємо аналогічну й усічену флексію в формі 2-ї особи однини теперішнього часу атематичних дієслів [АУМ, 2, с. 354]: «Коły ty nam Paniu *dasz?*» [Rusałka, с. 26].

У поезіях переважає твердий *m (t)* у закінченнях дієслівних форм 3-ої особи однини й множини теперішнього часу (властиве явище для наддністрянського говору) [АУМ, 2, с. 354]: «Wołny *hudiat*, buria rewe, Nad hłubiow *dryżyt* korab, Z wychrom szos sia *swariat* mewy, A win łód' žene do rapp» [Oman, с. 14]. «Wsich nas otwerty pered Tobow hrudy Marne *hybnut* zwuki *Dryżut* w strunach ruki Hrud' *brenyt* koby dzwin» [Oman, с. 3]. «Luba mene zczarowała, Serce moje *nosyt*, Oj dla toho sołowij-też Sumnu piśń *hołosyt*» [Rusałka, с. 38]. «Bo w świt tiahła mia nadežda: Že tam wik mij *osolodyt*; Szczoś meni wse hej szeptało: Cil twa tam – de sońce *wschodyt*» [Rusałka, с. 106].
Спорадично трапляються форми з м'яким *m' (t')*: «Meže lud'my, czy na boci,

Szczo Bih *daśt'* Nasza właśt'» [Łuczy, с. 26]. «Koby jakich zernok hde! A znajde ich zo try, cz'téry, To ne *jist'* ich łaso sam, Ałe jako hazda szczéryj Hnet *rozdaśt'* ich wsi – žinkam» [Łuczy, с. 26].

Минулий час. Наявність складних форм минулого часу в 1-2-ій особі однини: «Ach krasny son dneś *małam ja*: Szczo serce tw'e daw Hospod' mia» [Oman, с. 22]. «*Jam wydila* w tw'em oku wsio, Szczo łysz jaśnije krasotow» [Oman, с. 23]. Як бачимо, ці форми є синтетичні – *małam* й аналітичні – *Jam wydila*. «Skaży ty my nieszczasnomu Mij ty misiaczeńku! Ne *wydaweć* ty diwczyny?» [Oman, с. 53]. «Deż *buwaweś-to* do nyni? W czużyni de, czy w otczyni? *Jaki's wydiw* ludy, kraji Tam u szerokocho świta» [Rusałka, с. 69]. «Tam *ja zdarmowawe'm* czas, Mnohy, mnohy dnyny, Taj ne zmiryw kołodiaz Ni jeho hłubynu» [Rusałka, с. 114]. У творах Л. Е. Венглінського збережено реліктові форми дієслова – давньоукраїнського складеного минулого часу (перфекта). Від особових форм дієслова *бути* в теперішньому часі збереглися елементи -м, -с (1, 2 ос. одн). Такі ж форми були властивими для староукраїнської мови, особливо актової, на думку М. Лесюка, вони є звичайними в художніх творах західноукраїнських письменників: І. Франка, В. Стефаника, Марка Черемшини та ін. [93, с. 72]. Використанню їх, на нашу думку, сприяв також вплив польської мови. Архаїчною виступає форма дієслова *бути* у 3-ій особі множини теперішнього часу – *сут*: «Ne dla sławy, chwały świta, Moich hrudyj piśny *sut*, Dusza moja szczastiom syta: Kołym z huśłow – samyj tut!» [Oman, с. 4]. «Kto skazaw ty bdziłko mała! Szczo tu ćwity kraśni *sut*? De wam kormu roda skłala Kto tia znaw zawesty tut?» [Łuczy, с. 34]. Характерних форм для поетичної мови 1-ї та 3-ї особи однини – *єсть* та 2-ї особи однини – *єси* не фіксуємо.

Майбутній час. У творах Л. Е. Венглінського засвідчуємо паралельне творення форм однини та множини майбутнього часу. Наявність різного типу складених форм майбутнього часу недоконаного виду зумовлене впливом польської мови та місцевого мовлення [АУМ, 2, с. 354]: «Oj tak! sywy oczka twoi, Oj oczeńka myły, Jak dwi zwizdy w temnoj noczy *Budut* my *śwityły*»

[Rusałka, с. 37]. «*Budut pani ta panycz nasz Deń toj pamjatały*» [Rusałka, с. 27]. «*Budu tia lubyty*» [Rusałka, с. 41].

Умовний спосіб. Наявність зафіксованих форм умовного способу пояснюємо польським впливом та впливом розмовного мовлення [АУМ, 2, с. 354]: «*Oj pizowbym heń za świty! By łysz maty – supokoj!*» [Oman, с. 40]. «*Koby meni ptyciow buty! Z sołowija hrud'my, Łysz dla tebe bym szczoweczer Śpiwaw meże lud'my. Ciły noczki hraw-bym dumki, Ta bez perestanku; Ani oczka ne zażmuryw Do samoho ranku*» [Oman, с. 40]. «*Czy ty mene wirne lubysz Jak tebe ja Hryciu! Bo sły-byś łysz uwodyw mia Syrotu bidnuju, Prokleła tohdy-bym sebe, Szczo tia tak myłuju*» [Rusałka, с. 69].

Із особливостей вживання службових частин мови переважна більшість властива українській мові загалом та наддністрянському діалекту зокрема, наприклад, вживання прийменника *ку* (*ku*) в конструкціях з давальним відмінком: «*Łastiwońki – niby zoria Zwistujuczy – wesnu nam, Powernuły deś z za moria Ku maternym swym gnizdam*» [Łuczy, с. 3]. «*Bo koždyj i uhom i serciom słuchaje, Ku niomu nawerne slezawy swy oczy, I hadki utopyt deś Hospod' łysz znaje*» [Łuczy, с. 49]. «*Maty błogoditeli! Maju skarbu mnogo, Niaj ty budut ku posłuchom – Bud' łysz mym druhom*» [Łuczy, с. 76]. Поширення сполучників *коби* (*koby*), *кобись* (*kobyś*) [АУМ, 2, с. 366]: «*Pustki wydzu tut w dołyni, Koby w Azyi de!*» [Oman, с. 49]. «*A mołojci tam wsi harny, Ne znaw takich świt; A diwońki koby sarny, Ta hej roży ćwit*» [Oman, с. 49]. «*Hołośniźsze znowu razem Zabrenyw wsich zwoniw zwuk: Koby za jakim rozkazom Wraz krestytsia sotnia ruk*» [Łuczy, с. 4]. «*Oj soroczkaż w mene biła Koby łebedewy kryła, Krasno wsiudy wyszywana, Jak w nijakogo selana*» [Rusałka, с. 76]. Вживання частки *няй* (*niaj*): «*Ej sokole! [...] Twoji łehońki kryła, Niaj wże raz sia z widty kinu*» [Oman, с. 12]. «*Ach zyjdy utichy sońce! Niaj zabudu łycho wse*» [Oman, с. 18]. Частка *няй* характерна для бойківських, закарпатських та надсянський говірок [АУМ, 2, с. 365; 61, с. 97].

Виділяємо низку службових слів, вживання яких зумовлене не лише виявом місцевої розмовної стихії [АУМ, 2, с. 367, 359], а й польським

впливом, наприклад, використання сполучників: *же* (*że*) ‘що’: «Во mateńka, sestry, swaty, Budut wsich żałowaty. Kożde, ach swoju ditynu, *Że* pidemo deś w czużynu» [Rusałka, с. 82]. *Жем* (*żem*) ‘що’: «Oдна каже, *żem* durnyj, Bisnowatyj, Boże kryj! Druha каже, *żem* holak, Hołyj – w boku to kolak» [ЗСН, с. 325]. *Жеби* (*żeby*) ‘щоб’: «chyba *żeby* fury sterehła id szkody» [ГС, с. 592], а також часток *хиба* (*chyba*) ‘мабуть’: «*chyba* z namy zhyne» [Rusałka, с. 91], *юж* (*już*): «Dusza moja, wsiji hadki – Doky żytia w tili – *Już* do smerty pry nim budut» [Rusałka, с. 91]. Зворотна частка *ся* (*sia*) виступає як у препозиції, так і постпозиції, не зливаючись з дієсловом: «Łysz czełowika Wid wikow wika Serce newdiaczne – newstiamyt *sia* Sławyty Tia!» [Łuczy, с. 2]. «Supokoju ne dożdaty *Sia* nikoły tu wid nych» [Оман, с. 7]. «Wrah tu nas ne pidśluchaje, Lubko *sia* ne bij!» [Оман, с. 16].

На синтаксичному рівні засвідчуємо вплив польської мови – це переважно порядок слів, що за нормами польської мови визначає для прикметника постпозицію відносно означуваного іменника, тоді як для української мови більш звична препозиція, наприклад: «*Nicz* mynuła – *Sońce* wstało, *A* z nym *dnyna* *zolutaja* [Łuczy, с. 12]. «*Znaju* *misto* *ja* *krasneńkie*» [Łuczy, с. 14]. «*Steżki* *miahki* – *łysz* *chodyty*» [Łuczy, с. 14]. Фіксуємо приклад конструкції за зразком польської мови з наявністю дієслова зв’язки: «*Szczo* *to* *je* *za* *diło*», «*Dumaje*: *wsio* *to* *je* *dla* *mene*» [Łuczy, с. 8].

Словотвір

Основною специфічною рисою в системі словотвору мови творів Л. Е. Венглінського є утворення значної кількості іменникових назв зі значенням зменшеності переважно з позитивною оцінкою пестливості, ласкавості, ніжності.

До найбільш продуктивної групи зменшувально-пестливих належать такі суфікси іменників:

-к: *lulka*, *laszko*, *wynko*,

-ок: *litok*, *cwitok*,

-ук: *lubczyk*, *witryk*,

-yczka: *ptyczka, perepetyczka*,
-ynka: *ptaszynka, hołubynka*,
-oczka, -eczka, -yczka, -oczok, -eczok: *zbiżoczko, zwizdoczki, kałynoczka, przenyeczka, ptyczka, synyczka, kwitoczok, horboczok, soneczko*,
-ońka, -eńka: *diwczynońka, chłopczynońka, seredeńka, małeńka, diwczynieńka, ridneńka*.

До продуктивних суфіксів належать також :

-nyk: *lirnyk, strannyk, plinnyk, konyk, sternyk, dymnyk, putnyk, rilnyk*,
-stw: *družestwo, czuwstwo, znachorstwo, wełyczestwo*,
-ist (ist'), -ost: *ufnist', radist, jasnist', mudrost, pakost, swidomost*.

Використання суфікса *-ysk* з нейтральним значенням пояснюємо впливом польської мови: *pasowysko, sternysko, hreczysko, ternysko*. Суфікс *-yszcz* використовується рідше: *toporyszcz, bojowyszcz*.

Зменшувальну форму приймають, окрім іменників, найчастіше прикметники, а також прислівники й навіть займенники: *sumneńkij, woroneńkij, temneńkij, myleńko, borzeńko, weseleńko, tiazeńko, samiseńkij, samiśka, samisieńka*.

Рідко ці суфікси вживаються з нейтральним значенням без вираження експресії, переважно для висловлення різних емоційних станів: любові, ніжності, турботи, захоплення або ж гніву, зневаги, іронії, жалю: «*Soneczko hrije, wesna wesela W ruń zeleneńku ubrała łan*» [Luczy, с. 1]. «*Ta j spiwała – znaty dała Sercia swoho muku, I szczo wesny bratu słała żalibneńke: kuku!*» [Rusałka, с. 112]. «*Biłu w kłowi derżaw ruku, Z rukow persteń zoloteńkij*» [Rusałka, с. 122]. Здрібнілі форми були характерні для української літератури другої половини XIX – початку XX ст.

Префіксальний спосіб творення іменників малопродуктивний: *pradid, supokoj, preczuwstwo, premudrost'*, також менш продуктивний у прикметників: *bezrohy, premyły, premudryj*.

Для Л. Е. Венглінського одним із продуктивних способів творення іменників та прикметників є також основоскладання: *jasnooczeńka*, *syniookij*, *tužnooczka*, *rusobrywy*.

Впливом польської мови пояснюємо поширення дієслівного суфікса *-ова (-owa)*: «*Łyszeń ja najneszczasływszyj Zo wsich stworiń świta, Wik ciłyj swij zmarnowawem, Ta najkrasszy lita...*» [Łuczy, с. 49]. «*Wid dida i pradida Wsi ho tańciowały, Bo ne śmije tam bida De ho rżnut cymbały*» [Rusałka, с. 65]. «*Bo mateńka, sestry, swaty Budut nas wsich żalowaty, Koźde uch! Swoju ditynu, że pidemo deś w czużynu*» [Rusałka, с. 82]. «*Wid dida i pradida Wsi ho tańciowały, Bo ne śmije tam bida De ho rżnut cymbały*» [Rusałka, с. 132]. Форми на *-uwa* фіксуємо рідше: «*Sumuwaty nyini hrich*» [Łuczy, с. 3]. «*Szkoda darmuwaty czas*» [Oman, с. 8].

Подані Л. Е. Венглінським пояснення незрозумілих діалектизмів відповідають вимогам наукового коментування, яке включає не тільки наведення літературного відповідника або подання тлумачного слова, а й пояснення походження слова. Поет у коментарях до збірок пояснював використання певних діалектних явищ з метою римування або евфонії: «*Chyłyt sia wże rowne k'łosia Do stodoły aż sia prosie*» [Rusałka, с. 132]. «Закінчення *-e*, яке вживають на Буковині та в Коломиї використав для рими» [Rusałka, с. 178]. «*Pajuki po plišni łazie*» [Łuczy, с. 76]. «Русини з Над-Прута закінчують pers. plur. на *e*, *a*, місто на *ut*, *at*; ці закінчення добрі сут для евфонії, як на приклад, тут: *stojat, kryjut, skrechotiat, puhajut* etc., часто *ut*, *at* приходить в бесіді» [Łuczy, с. 92].

Дія творів відбувається в конкретних місцевостях: «*Skoro lis w łyśt' Ustroit Bih, A Czornohora zczornije, Sopiwka hnet Hraje i rih, Ożyły naszymu nadiji!*» [Rusałka, с. 8]. «*Jid'mo chłopci na Czothany!*» [Rusałka, с. 78]. «*W Żurawni*» [Rusałka, с. 79]. Тому аналізовані поезії мають цінність ще й для вивчення галицького ономастикону.

Фіксуємо значну кількість власне діалектних лексичних утворень, інколи запозичених з інших мов, які пояснює сам автор: *choja* 'сосна', *chryпу*

‘лапи’, *szala* ‘вигук для худоби для повороту у правий бік (вживається на Буковині та Коломиї)’, *cziczka* ‘квітка’, *krysanyna* ‘капелюх’, *harasiwka* ‘червона стрічка’, *hryza* ‘клопоти’, *hud’ba* ‘музика’, *hajatasz* ‘мисливець’, *hertop* ‘вертеп’, *drymba* ‘музичний інструмент’, *łabuz* ‘кукурудзяна каша’ та ін. [Rusałka, с. 132–134].

Поряд із такими вузько локальними номенами, в поезіях Л. Е. Венгліньського засвідчено значну кількість запозичень із інших мов, зокрема, польської, німецької, словацької, угорської. Полонізми, як вже зазначалося, становлять найчисленнішу групу запозичень.

4.4. Полонізми в поетичній спадщині Л. Е. Венгліньського

Б. Дідицький у критичній рецензії звинуватив поета в надмірному й недоречному використанні полонізмів, які тільки засмічують мову творів [ВП, с. 744–772]. Саме тому, надзвичайно важливо дати відповідь на питання про роль та місце полонізмів у мовотворчості поета. У дослідженні подаємо тільки лексичні запозичення, оскільки вплив польської мови на інших мовних рівнях проаналізований у попередньому параграфі.

Полонізмами називаємо слова, які потрапили в лексику з польської мови або через її посередництво, зберігши ознаки джерела, що й дозволяють кваліфікувати ці одиниці як іншомовні.

Для лексико-семантичної класифікації іменників була використана модель Галліга-Вартбурга [255]. Відповідно до неї полонізми розподілені між частинами мовного універсуму: 1. Всесвіт. 2. Людина. 3. Людина й суспільство.

Всесвіт. Атмосферні явища, корисні копалини:

Змерх (2) ‘сутінки’: «І при світлі лиш Амора – Ранна то чи *змерху* пора – Тра дивитись» [НПМ, с. 263]. «*Змерх* стелит ся над земляньков, По долинах, по горах» [НПМ, с. 171]. Пол. *zmierzch* – псл. *mřkati*, що означало темніти. У ст.-пол. мові (до XVI ст.) слово мало форму *mirzkać*. У XVI ст. було

приєднано префікс *z-*: *zmirzkać*, згодом корінь розширився завдяки гол. *e*, у XVI–XVII ст. занотовано форми *zmirzkać się* або *smierzkać się*, з XVIII ст. – сучасну форму *zmirzchać się*. Слово *zmirzch* є утвореним від цього дієслова іменником [SEB, с. 346]. У СГ – відсутнє. У СУМ подано лише ‘мерхнути, втрачати яскравість’ [СУМ, 4, с. 682].

Нурт (2) ‘течія’: «Що з птицев гуляє скрізь надхмарни краї, В бурях над безодньов, гей *нурт* ся колише!» [НПМ, с. 174]. «Та няй грижу серця мого В Ністру *нурти* кіну!» [НПМ, с. 151]. Пол. *nurt* – ‘течія, вир’ пов’язується з *nura* ‘нора’, *nurzać* ‘занурювати’ [SEB, с. 119]. Б. Грінченко фіксує зі значенням ‘вир, омут’ [СГ, 2, с. 573]. У СУМ занотовано зі значенням ‘вир’, перен. ‘натовп’ [СУМ, 5, с. 456].

Обшар ‘простір, велика ділянка’: «Високо і широко так, *Обшаром* свим сегає в світ, Що кранців му, де – ані знак!» [НПМ, с. 90]. Пол. *obszar* – походить з свн. *oberschar* ‘викорчуване поле’ [ЕСУМ, 4, с. 146]. СГ – відсутнє. У СУМ подано як рідковживане ‘певний простір’, іст. ‘селяни, які обслуговували панський двір’, ‘обсяг, середовище’ [СУМ, 5, с. 605].

Плюта (1) ‘дощова погода’: «Скоро *плюта* нам грозит – Нараз пусткі на рілі» [ЗСН, с. 518]. Пол. *pluta* загальноприйнятої етимології не має. Пов’язується з пол. *pluskać* ‘плюскати, плескати’ [SEB, с. 419], зіставляється з лат. *pluit* ‘іде дощ’ [ЕСУМ, 4, с. 460]. У сучасній польській мові зі значенням ‘дощова погода’ функціонує форма *plucha*, варіант *pluta* В. Дорошевський кваліфікує як діал. [SJPD]. Б. Грінченко подає як загальноживане, цитує «Галицько-руські народні легенди» В. Гнатюка і «Народныя пѣсни галицкой и угорской Руси, собранныя Я. Головацкимъ» [СГ, 3, с. 199]. В ЕСУМ, СУМ як діал. [ЕСУМ, 4, с. 460; СУМ, 6, с. 601].

Рона (1) ‘нафта’: «Тож хто ліс і *рону* має, Той в зимі о гріш не дбає» [ЗСН, с. 403]. Запозичення з пол. *ropa* ‘нафта’, ‘гній’, що зіставляється з лтс. *rept* ‘зарубцьовуватися’ [ЕСУМ, 5, с. 122]. Б. Грінченко фіксує *рона* зі значеннями 1) ‘сукровиця’, 2) ‘розсіл’, 3) ‘нафта’, приклад з «Гуцульщини» В. Шухевича [СГ, 4, с. 65]. В ЕСУМ кваліфіковано як діал. [ЕСУМ, 5, с. 122].

У СУМ подані значення: 1) ‘соляний розчин високої концентрації’, 2) ‘насичена солями вода солоних озер’, 3) спец. ‘розчин солей для різних технічних потреб’, 4) діал. ‘нафта’, приклад з І. Франка, 5) діал. ‘сукровиця’, приклади з М. Коцюбинського, М. Старицького, 6) діал. ‘піт’ [СУМ, 8, с. 880]. У польській мові відомі як загальноновживані значення 1, 4, 5 [SJPD]. Л. Е. Венглінський подає власний коментар до лексеми *ropa*: «Запозичене слово *нафта* побутує в селян на Русі лише на позначення товару, готового для вжитку, а природну копалину в сирому стані називають ропою. Струмки й річки, які несуть із собою цю цінну рідину, називаються, як і місцевості, де вони течуть, відповідно: Ропа, Ропиця, Роплянка, Ропче і т.п. Через неприємний запах вона була відома задовго до того, як були відкриті її корисні властивості» [ВП, с. 403].

Рослинний світ:

Блевітка (1) ‘волошка *Sentaurea L.*’: «Мої бриндушки, мої ви *блевіткі!* Сізенькії цвіткі!» [ЗСН, с. 312]. В українській мові відомі назви *блават*, діал. *блевіт*, діал. *блаватка*, запозичені з пол. *blawat* ‘волошка; шовкова тканина’, що виводиться з свн. *blawe* ‘синій, темний; фальшивий’ [ЕСУМ, 1, с. 203]. Б. Грінченко фіксує лише форму *блават* зі значенням ‘синя матерія’, ‘волошка’, приклад з праці І. Верхратського «Початки до уложеня номенклятури и терминології природописної, народнеї» [СГ, 1, с. 70]. У СУМ: *блават* ‘волошка’, приклад з І. Франка [СУМ, 1, с. 191].

Цибуля (цебуля) (3) ‘цибуля, *Allium L.*’: «По гр’єдочках биль всілякій: Огирке, чісок, *цебуля*, Кріп, капуста, мак, буракі, Морква і горох, фасуля» [ЗСН, с. 461]. «Лиш лок чорний для *цебулі*, Кукурудзам і глемей, Піщина для барабулі і пшениці – а вже глей» [ЗСН, с. 533]. «Маю чисту прежу, горох та й чісок, Білої *цибулі* спорий є вінок» [ЗСН, с. 445]. Пол. *cebula* < свн. *zibolle*, *zwibolle* ‘цибуля’ < лат. *cēpulla*, *cēra* теж саме [ЕСУМ, 6, с. 244; ЧЭС, 4, с. 337; СЕВ, с. 56]. Б. Грінченко подає приклад з М. Номиса [СГ, 4, с. 428]. В українській мові загальноновживане [СУМ, 11, с. 206].

Тваринний світ:

Жмія (1) ‘змія’: «Серце ся моє скурчило, Коби тая *жмія*» [НПМ, с. 145]. Пол. *zmiја* – псл. **zътъjь*, **zътъja*, пов’язане з *zъtja* ‘земля’, за походженням є табуїстичною назвою плазунів ‘земна істота, те, що повзає по землі’ [ЕСУМ, 2, с. 269]. У польській мові поширена форма з початковим *ж*. Словник української мови Б. Грінченка, СУМ подають: *змій*, *змія* [СГ, 2, с. 166; СУМ, 3, с. 629].

Мева (1) ‘чайка (Laridae)’: «З вихром шось ся сварят *меви* А він лудь жене до рапп» [НПМ, с. 125]. Пол. *mewa* – нім. *möwe*. [ЕСУМ, 3, с. 426]. СГ – відсутнє. СУМ кваліфікує як діал., приклад з О. Кобилянської [СУМ, 4, с. 461].

Паюк (1) ‘павук Araneus Cl.’: «Зразу був жидок наш, дасьт собі вже раду, Бо гей *паюк* видит зпереду і ззаду» [ГС, с. 696]. Пол. *rajak* ‘павук’ < псл. **paQъ* [ЕСУМ, 4, с. 250]. СГ, СУМ – відсутнє. Л. Е. Венглінський використовує з переносним значенням.

Тшода (1) ‘череда’: «Хиба жеби фури стерегла ід шкоди, Коли чоловік і має свої *тшоди*» [ГС, с. 592]. Пол. *trzoda* ‘череда’ < псл. **čerda* споріднене з прус. *kērdan* (З.в. одн.) ‘час < черга’ [ЕСУМ, 6, с. 301; СФ, 4, с. 337; SEB, с. 582]. СГ, СУМ – відсутнє.

ТЬма (2) ‘нічний метелик’: «Лиш в ночи ся тішут франти, Сови, *тьми* і музиканти» [НПМ, с. 67]. «І лиликі, *тьми*, пущикі Тишком виходят на жер» [НПМ, с. 140]. Пол. *ćma* (пор. чes. *tma*, укр. *тьма* ‘темрява’) < псл. **тъта* ‘темрява’, що походить від і.-є. **tem(ə)*- ‘темний’ [SEB, с. 65]. СГ фіксує [СГ, 4, с. 229]. У СУМ значення ‘нічний метелик’ відсутнє [СУМ, 10, с. 348].

Назви місцевості:

Пляц (3) ‘площа’: «Всяка потріб, всякій ряд, На *пляцу* свій має склад» [ЗСН, с. 450]. «Где вокруг моріг зелений, Там *пляц* чисто заметений І удоптаний, гей тік» [ЗСН, с. 478]. «Бо і дівкі, молодята Посходились, як то в свята. Стройно стают на *пляцу*, Ждают всі, аж ім скрипочкі І цимбали, супілочкі Не заграют до даньцу» [ЗСН, с. 479]. Пол. *plac* ‘площа’ < нім. *Platz*

‘місце, площа’ [ЕСУМ, 4, с. 433]. Б. Грінченко подає *пляц* 1) площа, приклад з А. Свидницького, 2) садиба, 3) селянський наділ, 4) місце для поєдинку [СГ, 3, с. 199]. ЕСУМ: *плац* ‘площа’ як загал., *пляц* як діал. [ЕСУМ, 4, с. 433]. СУМ: *плац* ‘площа для військових парадів і стройових занять’, діал. ‘майдан’, приклад з М. Вовчка, І. Франка [СУМ, 6, с. 571].

Шляк (1) ‘шлях’: «Ту з хорім жид кличе, на *шляк* вибігає, На фіру ся просит, на чию, не знає» [ГС, с. 704]. Пол. *szlak* ‘шлях’ < нім. *Schlag* [СФ, 4, с. 458; ЕСУМ, 6, с. 443]. Б. Грінченко подає лише форму *шлях* ‘велика дорога’ та приклад з М. Номиса [СГ, 4, с. 504]. В українській мові загальноновживаною стала лексема *шлях* [СУМ, 11, с. 492].

Людина. Назви осіб:

Жовнер (б) ‘солдат’: «*Жовнером* служив я ему три літа І ходив в бої аж на край гдесь світа» [ЗСН, с. 379]. «Хрань Боже, не взяв би рушниці до руки, А піти в *жовнери* – то волів би букі» [ЗСН, с. 400]. «А коли в поділ шли бранкі-дівчата, Рад стріляти і колоти, В думці: *жовнер* – світа пан» [ЗСН, с. 498]. «Гайже, хлопці, на два боці, Гей *жовнери*, рівно в ряд, Протів себе на три крокі – То змолотників є лад» [ЗСН, с. 549]. «Той ся б’є, бо мусит. Такій то тиж *жовнер*, З страху омліває, держи ж го за ковнер, Би не втік где в корчи, в ліс або в окопи» [ЗСН, с. 415]. «Ту дождж ліє ся за ковнер, До ниточки’сь мокрий скрізь, То нічо, терпи, бось *жовнер*, Колись грибом, в кошіль лізь» [ЗСН, с. 503]. В ЕСУМ зафіксовано *жовнір* як істор, діал., що походить з пол. *żołnierz* від свн. *soldenaere* ‘найманий солдат’ [ЕСУМ, 2, с. 202; ЧЭС, 2, с. 61; СЕВ, с. 665]. Б. Грінченко подає форму *жовнір* ‘солдат’, приклад з праці «Матеріали и изслѣдованія, собранные д. чл. П. П. Чубинскимъ» [СГ, 1, с. 488]. У СУМ: *жовнір* як істор. ‘солдат польської армії’, діал. ‘солдат’, приклад з М. Коцюбинського [СУМ, 2, с. 539].

Здрайця (1) ‘зрадник’: «Якіх врагів, *здрайців* тра тепер терпіти, Що мать, ах, бідненьку з шкіри обдерают, А люби ні искри для неї не мают» [ГС, с. 697]. Пол. *zdrajca* ‘зрадник’ – калька свн. *ver-raten* ‘зрадити’ [ЕСУМ, 2,

с. 279]. В українській мові поширений загальноновживаний полонізм *зрадник* [ЕСУМ, 2, с. 279]. У СГ подано лише форму *зрадник, здрайця* – відсутнє [СГ, 2, с. 182].

Зух (2) ‘молодець’: «Голова ми побіліла, Ніг ослабла і рук сила, Ніхто ми не скаже: «*Зух!*»» [ЗСН, с. 318]. «Добре, хлопці, *зухи* з вас!» [ЗСН, с. 318]. Запозичено з пол. *zuch* ‘молодець’, що вважається результатом скорочення прикм. *zuchwały* ‘зухвалий’. Пол. *zuchwały* є результатом видозміни давнішого *zurwały* ‘такий, що втратив віру, надію’, пов’язаного з дієсловом **zurwać*, яке розкладається на префікс *z-* і дієслово **urwać*, що зводиться до псл. **urъvati* ‘мати певну віру, надію’ [ЕСУМ, 2, с. 283; SEB, с. 657]. Б. Грінченко подає *зух* ‘молодець’, приклад з праці «Народныя пѣсни галицкой и угорской Руси, собранныя Я.О. Головацкимъ» [СГ, 2, с. 189]. В ЕСУМ потрактовано як загальноновживане [ЕСУМ, 2, с. 283]. СУМ: *зух* ‘завзята людина; молодець, хват’ як фам., ‘пройда’, приклад з М. Старицького [СУМ, 3, с. 735].

Кельнер (1) ‘служник у готелі’: «Як думав, зробив так наш *кельнер* з готелю Зразу такого, якім сам мав бути» [ГС, с. 685]. З пол. *kelner* ‘служник у готелі, ресторані’ з нвн. *Kéllner* [ЕСУМ, 2, с. 422]. В ЕСУМ подано як загальноновживану назву [ЕСУМ, 2, с. 422]. У СУМ зафіксовано *кельнер* зі значенням ‘служник у ресторані, пивній або в готелі в Німеччині та деяких інших західноєвропейських країнах’, приклад з Л. Мартовича [СУМ, 4, с. 140] . СГ – відсутнє.

Локайчук (1), *льокай* (1) ‘служник’: «Орендар післав го, би їм був *льокайом*, Обіцяв му скарби, як то їх звичайом» [ГС, с. 667]. «Врешті, же ся з гостьми *локайчук* заходит, Лапівка дорічна другу плату родит» [ЗСН, с. 411]. З пол. *lokaj* ‘лакей’ < нім. *Lakái* [ЕСУМ, 3, с. 346]. ЕСУМ *льокай* ‘тс.’ як заст. [ЕСУМ, 3, с. 346]. Б. Грінченко: *льокай* ‘тс.’, цитата з П. Чубинського [СГ, 2, с. 384]. СУМ: *льокай* ‘тс.’ теж як заст., приклад з М. Коцюбинського [ЕСУМ, 4, с. 73].

Ошуканец (1) ‘обманщик’: «Рабівник, п’янюга, *ошуканец* світа, Сиріт покривдитель, ворог сестрі, брату» [ЗСН, с. 408]. Походить від пол. *oszukianiec* ‘людина, яка обманює’, що виводиться від *oszuka* – *oszukać* – *szukać*, що в польській мові є калькою нвн. *versuchen* ‘випробувати, спокушати’, утвореного від *suchen* ‘шукати’ [ЧЭС, 3, с. 180; СЕВ, с. 557]. Б. Грінченко подає *ошуканець* ‘обманщик’ без ілюстрації [СГ, 3, с. 84]. СУМ ‘тс.’ як загальноживане, приклад з І. Франка [СУМ, 5, с. 835].

Рабівник (1) ‘грабіжник’: «Рабівник, п’янюга, ошуканец світа, Сиріт покривдитель, ворог сестрі, брату» [ЗСН, с. 408]. Пол. *rabownik* В. Дорошевський кваліфікує як давнє [SJPД], що виводиться від *rabować* з двн. *rouib* ‘грабіж’; на українському ґрунті зблизилося з успадкованим здавна ‘грабувати’ [ЧЭС, 3, с. 426; ЕСУМ, 5, с. 10]. Б. Грінченко подає *рабівник* ‘грабіжник’ без ілюстрації [СГ, 4, с. 1]. ЕСУМ, СУМ (приклад з В. Стефаніка) як діал. [ЕСУМ, 5, с. 10; СУМ, 8, с. 425].

Цирулик (1) ‘лікар’: «Цирулик в місточку, дохтор то великій! Знає банькі класти, знає всякі лікі» [ЗСН, с. 412]. З пол. *cyrulik* ‘фельдшер; перукар’, що походить з лат. *chirurgicus* ‘хірург’. В укр. мові поширилася видозмінена форма з суф. -ник – *цирульник* ‘лікар; перукар’ [ЧЭС, 4, с. 307; ЕСУМ, 6, с. 253]. У Словнику Б. Грінченка не зафіксовано. У СУМ *цирулик* кваліфіковано як заст., діал., приклади з О. Кобилянської, Л. Мартовича, І. Франка [СУМ, 11, с. 218].

Здоров’я:

Курація (1) ‘лікування’: «Чи може на панство то ся схоровало. Їздит на *курацію*, безпечне, щоліта, До Шкла, до Івонча, Трускавца, Щавниці» [ГС, с. 639]. Пол. *kuracja* ‘лікування’ з лат. *curō* (-āre) ‘лікую, доглядаю’ [ЕСУМ, 3, с. 159]. В українській мові відоме як заст. *курування, курувати* ‘лікувати’ [СУМ, 4, с. 414]. СГ – відсутнє.

Одяг, прикраси:

Ковнер (1) ‘смужка в одязі коло шиї’: «Ту дождж ліє ся за *ковнер*, До ниточки’сь мокрий скрізь, То нічо, терпи, бось жовнер, Колись грибом, в

кошіль лізь» [ЗСН, с. 503]. Запозичення з пол. *kolnierz* ‘комір’, яке походить з свн. *kolner* ‘комір, хомут’ < франц. *collier* ‘частина обладунку, яка закриває шию; ошийник; хомут’ < *collāre* ‘комір; оздоба на шию’ [ЕСУМ, 2, с. 538; ЧЭС, 2, с. 271; СЕВ, с. 247]. Б. Грінченко подає варіанти: *комір*, *ковмір*, *ковнір*, до останнього приклад з П. Чубинського [СГ, 2, с. 262]. У літературній українській мові поширена назва *комір*, лексема *ковне́р* як діал. [ЕСУМ, 2, с. 538]. У СУМ зафіксовано: *ковнір* як розм., рідк., те саме, що ‘комір’, приклад з Н. Кобринської [СУМ, 4, с. 205].

Пантофлі (2) ‘домашні туфлі’: «Дідичка бінду, *пантофлі* скідає – Добре дуріти, коли приступає» [ЗСН, с. 397]. «Вийшов жид в *пантофлях*, ледві торкнув кримку [ГС, с. 625]. Пол. *pantofle* ‘туфлі’ з франц. *pantoufle* [ЕСУМ, 4, с. 279; СЕВ, с. 394]. Б. Грінченко подає варіанти *пантофель*, *пантохвель*, *пантохля* ‘туфля’ [СГ, 3, с. 93]. В ЕСУМ, СУМ ‘м’які кімнатні туфлі, звичайно без закаблуків’ подано як загальноновживане, СУМ – приклад з Г. Ходкевича, А. Кримського [ЕСУМ, 4, с. 279; СУМ, 6, с. 51].

Пацьоркі (6) ‘намисто’: «Коби чуд зробив, листочки, З вас *пацьоркі* ряби, Ціла грудь ся верх сорочки Вами покрила би» [ЗСН, с. 565]. «Чи не лучше вам, листочки, Бисьте ся в коралі Позміняли, та в хусточки, Та в *пацьоркі* і так далій» [ЗСН, с. 566]. «Ту свічки церковні, *пацьорків* купини, Ту руна, повісма, а там гарасівкі, А всі тії річи спродают жидівкі» [ГС, с. 591]. «Там *пацьоркі* то й волочки, Та й позлітка, пояси, Застіжочки, черевичкі, На всі пори і часи» [ЗСН, с. 452]. «Застіжки і застіжочки, *Пацьоркі*, цяточкі І пірця, ах, прекрасенькі, Лискучи, рябенькі» [ЗСН, с. 481]. «Капелюх бим в застіжочки, В *пацьоркі*, цяточкі Украсила, устроїла, Все тобі зробила» [ЗСН, с. 482]. Пол. *raciorki* ‘чотки, намисто’ є формою множини від *raciorek* ‘молитва, намистинка’ (намистинками на чотках відраховується кількість прочитаних молитов). Пол. *raciorek* є демінутивом від *racierz* ‘молитва’, яке зводиться до лат. *pater* ‘батько, отець’ (першого слова молитви *Pater noster*) [54, с. 100–102; ЕСУМ, 4, с. 322.]. Б. Грінченко фіксує *пацьор* одн. ‘намистина’, *пацьорки* мн. ‘намисто’, приклад з досліджень «О народной

одеждѣ и убранствѣ Русиновѣ или Русскихѣ въ Галичинѣ и сѣверо-восточной Венгрии» Я. Головацького та «Матеріали и изслѣдованія, собранные д. чл. П. П. Чубинскимъ» [СГ, 3, с. 103]. В ЕСУМ, СУМ подано як діал. [ЕСУМ, 6, с. 322; СУМ, 6, с. 103]. СУМ – *пацьорки* тільки мн. ‘намисто’, ‘мотузки, нитки, шнурки, пасма і т. ін’. , приклад з П. Мирного, ‘обірвані кінці, частини тканини’ [СУМ, 6, с. 103].

Л. Е. Венгліньський до цієї лексеми подає власний коментар: «Чим коралі є (а радше були) для багатих жінок і дівчат, тим для бідніших слугує скляне намисто найрізноманітнішого кольору й розміру, часто нанизане впереміж зі срібними монетами. Намисто покриває шию аж до половини грудей. У нинішні важкі часи воно, власне, замінило звичай носити дорогі коралі, які стали рідкістю на Галицькій Русі. На Мазурах їх можна побачити частіше, а на Повіслі носять бурштинове намисто – пам’ятки плотогонів до Гданська. Дівчата над середнім Прутом і нижнім Черемошем роблять собі з бісеру різноманітні стрічки на шию і на голову, виготовляють також чоловічі шапки з павичевими перами (на Буковині), а для танцюристів – стрічки на капелюхи» [ЗСН, с. 481].

Страви:

Біфштик (1) ‘біфштекс’: «Може, зупа рибна, Котлет, зрази, *біфштик*, що будь, коби прудко, А з м’яса. То курку заріжте. – Дроб’ю не тримаю» [ГС, с. 624]. Пол. *bifsztyk* (*befsztyk*) походить з англ. *beefsteak*. Форму *bifsztyk* В. Дорошевський кваліфікує як застарілу [SJPD; СФ, 3, с. 426; ЕСУМ, 5, с. 10]. СГ – відсутнє.

Зраз (1) ‘м’ясні або картопляні котлети з начинкою’: «Може, зупа рибна, Котлет, *зрази*, біфштик, що будь, коби прудко, А з м’яса. То курку заріжте. – Дроб’ю не тримаю» [ГС, с. 624]. З пол. *zraz* ‘битки або котлети підсмажені, потім тушковані’, що пов’язане з *razić*, що зберігає давній зв’язок цього слова з *rzezać* ‘різати’ [ЕСУМ, 2, с. 279; СЕВ, с. 454–455]. В українській мові фіксується як діалектизм [ЕСУМ, 2, с. 279]. СГ – відсутнє.

Зупа (2) (суп): «Та й вино пив міст горівкі, Щодень м'ясо, *зупу* їв, Та й любив все краси дівкі, Та й цигара си кури» [ЗСН, с. 501]. «Може, *зупа* рибна, Котлет, зрази, біфштик, що будь, коби прудко, А з м'яса. То курку заріжте. – Дроб'ю не тримаю» [ГС, с. 624]. Пол. *zupa* виводиться з франц. *soupe* 'суп' [ЕСУМ, 5, с. 476]. Б. Грінченко не фіксує. У СУМ кваліфіковано як діал. зі значенням 'юшка', приклад з І. Франка [СУМ, 3, с. 730].

Людина і праця:

Коперта (1) 'конверт': «Відчитав з *коперти* то, що му потрібне. Письма не приймає'сь, бо єму не здібне» [ГС, с. 692]. З пол. *koperta* 'конверт' від іт. *koperta* 'покриття, ковдра, обгортка' [СЕВ, с. 255; ЕСУМ, 2, с. 566]. У СГ, СУМ не зафіксовано, в ЕСУМ – як діал. [ЕСУМ, 2, с. 566].

Котара (1) 'балдахін': «Денниця облонь кресала, А зоренька на ніч слала, Золотом уткана хмара, То була моя *котара*» [ЗСН, с. 385]. Пол. *kotara* 'фіранка, порт'єра', 'балдахін, намет', вважається запозиченням з татарської мови [СЕВ, с. 262; SES, 3, с. 9–10]. Б. Грінченко фіксує *котара* 'шалаш' («Псалтирь або книга хвали Божої. Перєспів український Павла Ратая») П. Куліша [СГ, 2, с. 292]. В ЕСУМ подано як діал. [ЕСУМ, 5, с. 122]. СУМ – відсутнє.

Креденс (1) 'служба в їдальні': «Хлопчину з обори до *креденсу* взяли, В дворі приучив ся, а вже був не сталий, Втік – панам чужим вже в покоях служити, Ліпша ж бо то служба, ніж тарілці мити» [ЗСН, с. 411]. Пол. *kredens* 'шафа для посуду; служба в їдальні', через свн. *crēdenz* 'шафа для столових приборів' запозичене в XV ст. з італійської або латинської мови, іт. *credenza* 'віра, довір'я; куштування напоїв, їжі; сервант, буфет', слат. *credentia* 'тс.' походять від лат. *crēdo* 'вірю, довіряю; позичаю' [СЕВ, с. 265; SES, 3, с. 82; ЕСУМ, 3, с. 81]. Б. Грінченко подає форму *креденець* 'шафа для посуду', посилення на російсько-український словник М. Левченка [СГ, 2, с. 302]. В ЕСУМ зафіксовано як діалектизм та запозичення в українську мову XVIII ст. [ЕСУМ, 3, с. 81]. У СУМ подано *креденс* як заст. 'буфет для посуду' [СУМ, 4, с. 331]. Значення 'служба в їдальні' в українській мові відсутнє.

Менажа (1) ‘власне господарство’: «Том не дивно ж з охотою В регіменті жем служив, Ленік мав, *менажу* свою, Та й в великім світі жив» [ЗСН, с. 500]. Запозичення з пол. (заст.) *menaż(a)* ‘їдальня; військове казино; власне господарство; ощадливість’, що виводиться від франц. *ménage* ‘домашнє господарство; начиння; страва’ [ЕСУМ, 3, с. 435]. СГ, СУМ – відсутнє.

Ленік (1) ‘земельне володіння’: «Том не дивно ж з охотою В регіменті жем служив, *Ленік* мав, менажу свою, Та й в великім світі жив» [ЗСН, с. 500]. Пол. *lenno* ‘заст. земельне володіння, яке надавалося васалу за умови несення ним військової служби’ запозичено з нвн. *leichen* ‘позичати, віддавати в найми’ [SEB, с. 295; ЧЭС, 2, с. 481; ЕСУМ, 3, с. 221]. Б. Грінченко не фіксує, ЕСУМ – застаріле [ЕСУМ, 3, с. 221].

Пльон (3) ‘врожай’: «Дай Боже, спожити, як нам дав’есь зжати, І *пльону* нового з старим ся дождати» [ЗСН, с. 314]. «Такі дурним голям правит жид науки, То єго є спосіб до біди принуки, Бо єго то поле, з него горне *пльони*» [ГС, с. 611]. «Гуляй там, по ланах, по скалах і горах, По берегах домашньої рікі. По нивах, золоти де лищат ся *пльони*» [НПМ, с. 161]. Пол. *plon* ‘врожай’ < псл. **relnъ* ‘неволя, полон, здобич, врожай’ [ЕСУМ, 4, с. 499; SEB, с. 418]. СГ, СУМ – відсутнє.

Талір (1) ‘тарілка’: «Там *таліри* і шипочки, Порціи, мискі і мисочки, І поливани горнета, І всіляческі дроб’єта» [ЗСН, с. 459]. Пол. *talerz* ‘тс.’ < нім. *talier* ‘тс.’ [ЧЭС, 4, с. 24; SEB, с. 564; СФ, 2, с. 229]. Б. Грінченко подає форми *талір*, *талірка*, приклади з праці «Этнографические материалы, собранные въ Черниговской и сосѣднихъ съ ней губерніяхъ» [СГ, 5, с. 245]. В українській літературній мові поширена форма з метатезою приголосних, форма *талір* – діалектизм [ЕСУМ, 5, с. 523]. У СУМ подано як заст. у значенні ‘тарілка’ з посиланням на Б. Грінченка [СУМ, 10, с. 27].

Цебер (1) ‘велике відро’: «А позавтрі дождж вже гей з *цебра* би ліє» [ЗСН, с. 405]. Пол. *ceber* є змазурованою формою, що походить з псл. **сьбрьъ* ‘відро’ [ЕСУМ, 6, с. 234; ЧЭС, 4, с. 294; SEB, с. 56; SES, 1, с. 55].

Б. Грінченко фіксує *цебер* 'тс.', приклад з Т. Шевченка, праць М. Номиса та А. Метлинського [СГ, 4, с. 426]. В ЕСУМ, СУМ кваліфіковано як загальноновживане [ЕСУМ, 6, с. 234; СУМ, 11, с. 141]. СУМ подає приклад фразеологічного звороту як (мов, немов і т. ін.) з *цебра* [лити, политися] з Лесі Українки [СУМ, 11, с. 141].

Назви приміщень:

Плебанья (1) 'парафія католицького священика': «Відколи два права в світ оголосили, Що корчмам, *плебаньям* підтяли їх сили» [ГС, с. 651]. Пол. *plebania* 'дім католицького священика', 'парафія католицького священика' з лат. *plēbs* 'простий народ' [ЕСУМ, 4, с. 435]. СГ – відсутнє. В ЕСУМ фіксується як загальноновживане [ЕСУМ, 4, с. 435]. У СУМ подано *плебанія* як зах., приклад з Л. Мартовича [СУМ, 6, с. 573].

Саля (1) 'зала': До даньцу на *сальо*, хто жив, поспішає [ГС, с. 712]. Форма з м'яким *-ля* запозичена з пол. *sala*, що виводиться з французької або німецької мови [ЕСУМ, 2, с. 228]. Лексема *саля* в українській мові – діалектизм [ЕСУМ, 2, с. 228]. СУМ, СГ – відсутнє.

Склеп (2) 'крамниця': «На пляцу, по *склепах* гармидер великий» [ГС, с. 596]. «О стратах заводит і зновж супокойний. А тепер до року, що урве нам з міри І з ваги по *склепах?*» [ГС, с. 700]. Пол. *sklep* 'крамниця', 'дав. склеп, підвал' зводиться до псл. **sъklerь* 'прикриття' [57, с. 121; ЕСУМ, 5, с. 274]. СУМ подає *склеп* як 1) 'закрите підземне приміщення, в якому зберігаються труни з померлими', 2) 'підсобне приміщення для зберігання зброї, господарського реманенту і т. ін.; склад', 3) діал. 'крамниця', приклад з Л. Мартовича, 4) рідко. 'те саме, що склепіння [СУМ, 9, с. 279]. Б. Грінченко – *склеп* 'тс.', до значення 'крамниця' застосований кваліфікатор Галиція [СГ, 4, с. 136].

Цюпа (1) 'в'язниця': «В ланцюшке нас уберают і пхают до *цюпи*, Та й нараз нам і давнійши забирают лупи» [ГС, с. 643]. Пол. *siura* 'хижка, в'язниця' є результатом фонетичної видозміни слат. *surra* 'в'язниця' [ЕСУМ, 6, с. 269]. Б. Грінченко нотує *цюпа* 'підвал, темна кімната, тюрма', посилання

на словник Є. Желехівського [СГ, 4, с. 136]. У СУМ подано *цюпа* як діал. 1) ‘хижа’, приклад з І. Франка, 2) ‘в'язниця’, приклад з М. Коцюбинського [СУМ, 4, с. 439].

Шніхлір (*сніхлір*) (6) ‘комора, склад’: «Тік, *шніхлір* і під, комори, Та стайні, хліви, обори Повнісенські, кожний кут, Дарів божих повні сут» [ЗСН, с. 509]. «*Шніхлірів* нема в громаді, Бо горівці люди раді!» [ЗСН, с. 428]. «В обійстю і на оборі Гамор, праця і жите, З *шніхліра* і що в коморі Забераєсь, що в них є» [ЗСН, с. 513]. «В *шніхлірі*, в саду та в поли, В огороді, на току; На поді та скрізь в стодоли, То в коморі, в курнику» [ЗСН, с. 540]. «Пуста стодола і тік, і комора, І під, *сніхлір*, а худа обора» [ЗСН, с. 475]. «У сусідів, сватів повно В *шніхлірі*, в стодолі, А у мене ані стебла В селі, ні на ролі» [НПМ, с. 236]. Пол. *spichlerz* запозичено з свн. *spicher* ‘комора, склад’ [ЕСУМ, 6, с. 463]. Б. Грінченко подає *шніхлір* ‘тс.’, приклад з П. Чубинського [СГ, 4, с. 510]. У СУМ – приклади з І. Франка, М. Коцюбинського, ЕСУМ *шніхлір* зафіксовано як діал. [СУМ, 11, с. 523; ЕСУМ, 6, с. 463].

Шона (1) ‘хлів’: «Гуменца там, ні обірки, Ані стайні, *шони*, шури, Ані плуга, ані фіркі, Лиш смітя і мерви гури» [ЗСН, с. 434]. Пол. *szora* ‘сарай; навіс; рід лялькового театру’ походить з свн. *schopi* ‘навіз для возів; сіни’ [SEB, с. 551; ЧЭС, 4, с. 466; ЕСУМ, 6, с. 453]. Б. Грінченко фіксує *шона* ‘навіс, сарай з двома або трьома стінками для возів господарських знарядь’, приклад з П. Чубинського [СГ, 4, с. 508]. В ЕСУМ подано як загальноновживане [ЕСУМ, 6, с. 453]. У СУМ *шона* кваліфіковано як діал. ‘покрівля, накриття на опорах для захисту чого-небудь від сонця, дощу і т. ін.’, приклад з І. Франка, ‘повітка’, ‘сарай’ [СУМ, 11, с. 509].

Шура (1) ‘повітка’: «Гуменца там, ні обірки, Ані стайні, *шопи*, *шури*, Ані плуга, ані фіркі, Лиш смітя і мерви гури» [ЗСН, с. 434]. Пол. *szura* запозичено з свн. *schieur(e)* ‘комора, хлів, повітка’ [ЕСУМ, 6, с. 491]. У Варшавському словнику подано зі значенням ‘шопа’ як діалектизм [SW, 6, с. 703]. В. Дорошевський не фіксує. В українській мові віднесено до

діалектної лексики [ЕСУМ, 6, с. 491]. Б. Грінченко засвідчує *шура* ‘сарай, навіс’, приклад з А. Свидницького [СГ, 4, с. 519]. У СУМ фіксуємо посилання на Словник української мови Б. Грінченка [СУМ, 11, с. 565].

Людина й суспільство:

Амбарас (1) ‘турбота’: «Як нам негода, ідступаєм зараз і сей час готовий клопіт і *амбарас*» [ГС, с. 695]. Л. Е. Венглінський у коментарі вказує на польське запозичення лексеми *ambaras* зі значенням ‘турбота’ [ГС, с. 695]. Пол. *ambaras* з фр. *embarrass* ‘труднощі’ [SJPD; SEB, с. 4]. У СГ, СУМ, ЕСУМ не зафіксовано.

Баталья (1) ‘бій, битва’: «Хот в *батальї* ся бувало і смерть брала соткі душ, Бомб і кульок страх літало, Змести мя – все ані руш!» [ЗСН, с. 504]. Пол. *batalia* походить з франц. *bataille* < *battualia* ‘вид фехтування’, пов’язаного з *battuere* ‘бити’ [ЕСУМ, 1, с. 150]. Б. Грінченко: *баталія* ‘бій, битва’, приклади з М. Котляревського, П. Чубинського [СГ, 1, с. 32]. ЕСУМ: *баталія* як загальноновживане [ЕСУМ, 1, с. 150]. У СУМ подано *баталья* ‘битва’ як заст., приклад з М. Вовчка, *баталія* ‘сварка, бійка’ як ірон., приклад з П. Мирного [СУМ, 1, с. 36].

Владза (1) ‘влада’: «Як ся переписів *владзи* не тримають. Бо ур’яд, бо *владза* – то сами гоїми» [ГС, с. 698]. Запозичення з пол. *władza* [SEB, с. 625–626; ЕСУМ, 1, с. 409]. У Л. Е. Венглінського фіксуємо збереження пол. *дз*. В українській мові поширений загальноновживаний полонізм *влада* [СУМ, 1, с. 701].

Гандель (1) ‘торгівля’: «То хто *гандель* хлібом має, і лани хто обсіває, Для тих полза і утіха» [ЗСН, с. 402]. З пол. *handel* ‘торгівля’, що запозичено з нвн. *Hándel* ‘тс.’ [SES, 1, с. 400; ЕСУМ, 1, с. 494]. Б. Грінченко подає *гандель*, *гендель* ‘торгівля’ [СГ, 1, с. 279]. В українській мові форма *гандель* – діалектизм, *гендель* – загальноновживане [ЕСУМ, 1, с. 494].

Дефіляда (1) ‘військовий парад’: «За параду, машкараду. Як пізнав я вахпаради, Егзекуції, іх виніт... І з музиков *дефіляди*» [ЗСН, с. 497]. З пол. *defilada* ‘військовий парад’ [SJPD]. СГ, ЕСУМ, СУМ – відсутнє.

Контумація (1) ‘вирок суду, виданий заочно’: «Не забудь речиньца, бо на *контумацію* Аж трісе ся Дудьо, так на ню чатує. Зафантує працю, зробит ліцитацію» [ГС, с. 694]. Пол. *kontumacja* (як заст.) ‘вирок суду, виданий заочно, відмова’ < łс. *contumacia* [SJPD]. У СГ, СУМ, ЕСУМ не зафіксовано.

Ліверункі (1) ‘постачання для війська’: «З війни корість – то нам, для нас *ліверункі*, Гоїмам податкі, кров і кватерункі» [ГС, с. 632]. Пол. *liwerunek* ‘постачання для війська’ < нім. *Lieferung* ‘постачання’ [ЕСУМ, 3, с. 256]. СГ – відсутнє. В ЕСУМ подано як застаріле [ЕСУМ, 3, с. 256]. У СУМ кваліфіковано назву *ліверант* як заст. зі значенням ‘той, хто займається перепродажем заради прибутків (звичайно коней, худоби і т. ін.); баришник’, приклад з І. Франка [ЕСУМ, 4, с. 507].

Ліцитація (1) ‘аукціон’: «Аж трісе ся Дудьо, так на ню чатує. Зафантує працю, зробит *ліцитацію*» [ГС, с. 694]. Через посередництво пол. *licytacja* з лат. *licitatio* ‘пропонування ціни’ [SES, 4, с. 240; ЕСУМ, 3, с. 273]. СГ – відсутнє. ЕСУМ – загальноновживане [ЕСУМ, 3, с. 273]. У СУМ зафіксовано як діал., приклад з І. Франка [ЕСУМ, 4, с. 533].

Муштра (1) ‘метод військового навчання, що ґрунтується на механічній дисципліні’: «Ні знав *муштри*, що з нас людей Робит... от! Лиш знає Біг» [ЗСН, с. 507]. Пол. *musztra* ‘тс.’ < нім. *Muster* ‘зразок, приклад; військовий огляд’ < *mostra* ‘показ, взірєць’ [ЧЭС, 3, с. 21; SEB, с. 349; ЕСУМ, 3, с. 545]. Б. Грінченко нотує *муштра* ‘військове навчання’, приклади з Т. Шевченка, І. Нечуя-Левицького [СГ, 2, с. 457]. В ЕСУМ, СУМ подано як загальноновживане [ЕСУМ, 3, 545; СУМ, 4, 835].

Обіцянка (1) ‘зобов’язання зробити що-небудь’: «Воли, гейби здохли, пішла і телиця: *Обіцянка*, данка – то звичай у Гриця» [ГС, с. 606]. Пол. *obiecanka* – *obiesać* виводиться з псл. **ob-vět-jati* – префіксального утворення від основи дієслова **větiti* ‘казати, говорити’ [SEB, с. 370; ЕСУМ, 4, с. 134]. Б. Грінченко фіксує *обіцянка* та подає приклад з М. Номиса [СГ, 3, с. 11]. ЕСУМ, СУМ – загальноновживане [ЕСУМ, 4, с. 134].

Оказья (1) ‘нагода’: «Кому лиш спосібно, хто *оказью* має, З комори, з обори, що мож, то хапає» [ГС, с. 647]. Пол. *okazja* ‘незвичайна подія, нагода, заст. пригода, заст. вид транспорту’ з лат. *occāsiō* ‘можливість’ [СФ, 3, с. 127; ЕСУМ, 4, с. 168]. У СГ подано *оказія* ‘особливий випадок, нагода’, приклади з П. Чубинського, Б. Грінченка, посилення на Кам’янецький уїзд [СГ, 3, с. 46]. ЕСУМ – загальноживане [ЕСУМ, 4, с. 168]. СУМ: *оказія* 1) ‘дивний випадок, незвичайна подія’, приклади з П. Мирного, М. Коцюбинського, 2) ‘зручний момент, випадок; нагода’, 3) заст. ‘випадковий транспорт (підвода і т. ін.), яким можна по дорозі під’їхати куди-небудь, передати щось і т. ін.’, приклад з І. Франка [СУМ, 5, с. 659].

Отуха ‘моральна сила, надія’: «Ах, мертве серце, безлюдний мій світ! Без краси давной, без жадной *отухи!*» [НПМ, с. 121]. «Журби лихи, Бо днесь щастя і утіхи, І *отухи* день для мене» [НПМ, с. 154]. Пол. *otucha* – ‘бадьорість, моральна сила, дух’ утворене з префікса *o-* і кореня *tuch* ‘заспокоєння’ [ЕСУМ, 4, с. 236]. У СГ занотовано зі значенням ‘бадьорість’ [СГ, 3, с. 77], у СУМ кваліфіковано як діал. [СУМ, 5, с. 814].

Ошука (2) ‘обман’: «Якже ж то, сестро, за таку *ошуку* В его нещастю подати му руку?» [ЗСН, с. 379]. «З крадіжи, рабунку, всілякой *ошуки*, В чим тато так спритний, як сини, онуки» [ГС, с. 591]. Пол. *oszuka* ‘обман’ є похідним від *szukać* ‘шукати’, і, можливо, є калькою нвн. *versuchen* ‘випробувати, спокушати’, утвореного від *suchen* ‘шукати’ [СФ, 3, с. 180; СЕВ, с. 557; ЕСУМ, 6, с. 487]. У СУМ подано як діал., приклади з І. Франка, Л. Мартовича [СУМ, 5, с. 838].

Рабунок (1) ‘грабунок’: «Там бариш розложний: З крадіжи, *рабунку*, всілякой *ошуки*, В чим тато так спритний, як сини, онуки» [ГС, с. 611]. Пол. *rabunek* з двн. *roub* ‘грабіж’ на українському ґрунті зблизилося з успадкованим здавна ‘грабувати’ [ЕСУМ, 5, с. 10]. Б. Грінченко фіксує *рабунок* 1) грабунок, приклад з П. Чубинського, 2) здобич, приклад з П. Куліша [СГ, 4, с. 1]. В ЕСУМ, СУМ кваліфіковано як діалектизм, у СУМ

подані приклади з П. Чубинського, В. Стефаніка [ЕСУМ, 5, с. 10; СУМ, 8, с. 426].

Рата (1) ‘частина платежу на даний строк’: «А гроший потрібни’м, доньку засватали, *Рату* треба дати, податкі, кагали» [ГС, с. 605]. Пол. *rata* ‘частина платежу’ з лат. *rata* ‘частина (встановлена)’ [ЕСУМ, 5, с. 29]. Б. Грінченко лексему *рата* ілюструє прикладами з П. Чубинського та дає посилання на Галичину [СГ, 4, с. 7]. СУМ: *рата* – заст. ‘термін сплати боргу, а також частина боргу, сплачена в якийсь відрізок даного строку’, приклад з Л. Мартовича [СУМ, 8, с. 453].

Рація (1) ‘смысл, резон’: «За тую ж догоду дає той доплату, що лист ідберає. І о *рацію* має» [ГС, с. 691]. Пол. *racja* ‘смысл, сенс, аргумент’ < лат. *ratio* ‘мислення, міркування, сенс’ [СЕВ, с. 451; ЕСУМ, 5, с. 34]. Б. Грінченко фіксує: 1) основа, причина, приклад з І. Нечуя-Левицького, 2) вітальна промова, приклад з І. Котляревського [СГ, 4, с. 8]. В ЕСУМ подано як застаріле [ЕСУМ, 5, с. 34]. СУМ: *рація* 1) ‘розумна підстава, обґрунтування чого-небудь’, ‘розрахунок, вигода’, приклад з Лесі Українки, 2) заст. ‘вітальна промова’, приклад як і в Б. Грінченка з І. Котляревського (значення 2 в польській мові не фіксується – Н.С.) [СУМ, 8, с. 459].

Розказ (1) ‘наказ’: «За Маланкі, ой, *розказом* То парами, то всі разом: Поданьцюєм по снігу, З циганом же, ой, жидиско, Поклоніт ся газдам ниско, Та дадут нам на коляду» [ЗСН, с. 469]. Пол. *rozkaz* ‘наказ’, пов’язане з дієсловом ‘наказати’, похідним від *kazać* ‘казати’ [ЕСУМ, 5, с. 109]. Б. Грінченко не фіксує. У СУМ подано *рóзказ* ‘наказ’ як заст., приклад з М. Вовчка, О. Кобилянської, І. Франка [СУМ, 8, с. 688].

Спацір (1) ‘прогулянка’: «Що неділя *спацір*, та й жите гуляще, Як ся постаріє – ані в кут, ні в двери!» [ЗСН, с. 410]. З пол. *spacer* ‘прогулянка’, *spacerować* ‘прогулюватися’, що походить з нім. *spazieren* ‘тс.’ [СЕВ, с. 508; ЕСУМ, 5, с. 367]. Б. Грінченко подає форми *спацір*, *спацера* ‘прогулянка’, приклади з П. Чубинського [СГ, 4, с. 173]. У СУМ кваліфіковано *спацір* як діал., приклад з Л. Мартовича [СУМ, 9, с. 494].

Турбація (1) ‘неспокій’: «А мені *турбація*, же вам сперед носа Хтось хапнув посесію» [ГС, с. 609]. Пол. *turbacja* ‘неспокій, хвилювання’ (В. Дорошевський кваліфікує як застаріле) від лат. *turbāre* ‘хвилювати, тривожити’ [SJPD; SEB, с. 585, ЕСУМ, 5, с. 679]. Б. Грінченко *турбація* ‘неспокій’ ілюструє прикладами з М. Номиса та І. Котляревського [СГ, 4, с. 295]. В ЕСУМ, СУМ *турбація* ‘турбота, клопіт’ кваліфіковано як застаріле, в СУМ подані приклади з І. Котляревського, М. Кропивницького [ЕСУМ, 5, с. 34; СУМ, 10, с. 324].

Урльоп (1) ‘відпустка’: «Як прийдеш на *урльоп*, то наши бахури Зверещут на тебе, як на каню кури» [ГС, с. 630]. Пол. *urlop* ‘відпочинок, відпустка’ < свн. *urloup* ‘дозвіл’ (розвиток семантики слова відбувався у напрямку спеціалізації дозвіл – дозвіл підлеглому піти – звільнення від роботи на певний час) [ЕСУМ, 6, с. 43]. Б. Грінченко *урльоп* ілюструє прикладом з Я. Головацького [СГ, 4, с. 351]. В ЕСУМ подано як діалектизм [ЕСУМ, 6, с. 43]. У СУМ засвідчено *урльоп* ‘відпустка’ як діал., заст., приклади з І. Франка, Л. Мартовича [СУМ, 10, с. 479].

Уфність: «Не лякай ся, хоть тревога, В Богу *уфність* мати тра» [НПМ, с. 125]. Пол. *ufność* походить від *ufać* ‘вірити, довіряти, покладатися (на кого, на що)’ від псл. **urьvati*, до якого зводиться укр. *уповати* [ЕСУМ, 7, с. 53; SEB, с. 592]. СГ – відсутнє.

Отже, найменша кількість запозичень із польської мови характерна для першої частини мовного універсуму «Всесвіт», що пояснюємо незмінністю навколишнього середовища, а отже й меншою необхідністю появи нових найменувань. Найбільша кількість полонізмів представлена в частині «Людина», а саме серед назв осіб, а також у частині «Людина та суспільство».

Окрему групу запозичень становлять лексеми, виділені на основі формального критерію згідно з поділом лексем на частини мови.

Дієслова:

Дрептати (1) ‘перебирати ногами’: «В тую ж то липову улицю широку Завернув візочок, при ним *дрепче* збоку Жидик пелехатий» [ГС, с. 655]. Пол. *dreptać* ‘робити маленькі кроки, перебирати ногами’, (дав. лякливий звук) відоме в польській мові з XVII ст. А. Брюкнер пов’язує з чеським *dreptati* [SEB, с. 96; SJPD]. У СГ, СУМ, ЕСУМ не зафіксовано.

Зафантувати (1) ‘брати речі в заставу’: «Не забудь речиньца, бо на контумацію Аж трісе ся Дудьо, так на ню чатує. *Зафантує* працю, зробит ліцитацію» [ГС, с. 694]. Пол. *zafantować* ‘дати речі в заставу за борги’ < нім. *Pfand* ‘заклад’ [СФ, 4, с. 185; ЕСУМ, 6, с. 72; SEB, с. 118]. В ЕСУМ кваліфіковано як застаріле [ЕСУМ, 6, с. 72]. У СГ, СУМ – відсутнє.

Зфалишувати (1) ‘підробити’: «*Зфалишовав* напис, роздав меже крами і Спродає погана, шальвірська їх рука» [ГС, с. 678]. Пол. *sfalszować* ‘підробити, нечисто заграти або заспівати’ < нім. *falsch* ‘неправдивий, хибний’ [ЕСУМ, 6, с. 70]. Л. Е. Венглінський подає з твердим *л*, адаптовує до норм української мови: суфікс *-ова* замінює на *-ува*. Б. Грінченко подає форму *хвальшувати* 1) підробляти, 2) лицемірити [СГ, 4, с. 390]. В українській літературній мові використовується як загальноновживана лексема *фальшувати* недок. 1) перех. ‘підробляти, фальсифікувати’, приклад з І. Франка, 2) неперех. ‘спотворювати звуки, тональність, мелодію, ритм і т. ін. (під час співу, гри на інструменті)’, приклад з Л. Мартовича [СУМ, 10, с. 557].

Коштувати (1) ‘мати певну ціну’: «Най ручная молотьба Всі ціпарні завстидає, Що ся з світа гдєсь стягає Та *коштуют* гроший сила, А така річ нам не мила, Покажім, же ліпше б’є, Та що не з желіза є» [ЗСН, с. 551]. Пол. *kosztować* з свн. *kosten* ‘тс.; бути вартим’ [ЧЭС, 2, с. 361; SES, 2, с. 545; ЕСУМ, 3, с. 70]. Б. Грінченко подає *коштувати* 1) ‘мати певну ціну’, приклад з М. Котляревського, 2) ‘куштувати’ [СГ, 2, с. 297]. В українській літературній мові загальноновживане [ЕСУМ, 3, с. 70; СУМ, 4, с. 318].

Мельдувати (1) ‘реєструвати’: «Віддає до каси дачку добровільно, Як не – егзекуція, спродают му фанте, Коли хто цурає’сь або му не пильно. А хто волоцюги тії где *мельдує*?» [ГС, с. 699]. Пол. *meldować* ‘доносити, повідомляти, реєструвати’ походить з нім. *melden* ‘повідомляти, доповідати’ [SEB, с. 328; СФ, 2, с. 642; ЕСУМ, 3, с. 434]. СГ – відсутнє. В ЕСУМ, СУМ кваліфіковано як діалектизм [ЕСУМ, 3, с. 434; ЕСУМ, 4, с. 670].

Ошукати (2) ‘обманути’: «Добре, але чи є дана, аби’м *ошукав* був дідича і пана на спродажи» [ГС, с. 651]. «В хайдерах тих учут Срулів, Ицків діти: Як світ обманити і як гріш робити, Якій процент брати, як *ошуковати*» [ГС, с. 729]. Пол. *oszukać* ‘обманути’ є похідним від *szukać* ‘шукати’, і, можливо, є калькою нвн. *versuchen* ‘випробувати, спокушати’, утвореного від *suchen* ‘шукати’ [СФ, 3, с. 180; SEB с. 557; ЕСУМ, 6, с. 487]. У Словнику української мови Б. Грінченка подано приклад з П. Чубинського, П. Куліша [СГ, 3, с. 84]. В ЕСУМ зафіксовано як загальноновживану лексему [ЕСУМ, 6, с. 487]. У СУМ засвідчено *ошукати* як розмовне зі значеннями: 1) ‘вводити кого-небудь в оману діями або словами; обманювати, обдурювати’ приклад з С. Руданського, 2) ‘діяти нечесно, вдаючись до обману, шахрайства; обдурювати’, приклад з І. Франка, М. Вовчка [СУМ, 5, с. 838].

Пантрувати (1) ‘дивитися уважно’: «Том жиди сміют ся, ще ю змашкарили, Же кладе лиш напасть, бо то дер повніське, А она *пантрила*, то було ціліське» [ГС, с. 678]. Очевидно, результат видозміни запозиченого пол. *patrzyć* ‘дивитися’, *opatrywać* ‘забезпечувати, уважно оглядати’ зближеного з *pantrować* ‘нишпорити’, що походить з лат. *penetro* ‘проникаю, досягаю’, пов’язаного з *penitus* ‘всередині, глибоко, далеко’ [SEB, с. 399; ЕСУМ, 4, с. 279]. Б. Грінченко засвідчує *пантрувати* ‘дивитися, видивлятися, піклуватися про щось’, приклади з А. Метлинського, П. Мирного [СГ, 3, с. 93]. В ЕСУМ кваліфіковано як загальноновживану лексему [ЕСУМ, 4, с. 279]. У СУМ подано *пантрувати* як розм. зі значеннями 1) ‘дивитися пильно, уважно’, приклади С. Руданського, І. Нечуя-Левицького, 2) ‘доглядати кого-, що-небудь; дбати про когось, щось’, приклад з І. Франка [СУМ, 6, с. 51].

Пробувати (1) ‘намагатися, силкуватися що-небудь зробити’, *Спробувати* (1) ‘зважитися, насмілитися’: «Та іде далій, купец ю *пробує*, З улиці просит, би повернула» [ГС, с. 676]. «Ану ж му за тоє *спробуй* що казати, Як в сей час збіжут ся з сторін усіх хати, Гей крукі, зверещут – аж сум!» [ГС, с. 638]. Фіксуємо звуження голосних. Пол. *spróbować* з лат. *probo* ‘випробовую, схвалюю’ [СФ, 3, с. 370; СЕВ, с. 437; ЕСУМ, 4, с. 589]. Б. Грінченко подає *пробувати* ‘випробовувати’, приклади з А. Метлинського та «Галицько-руських народних легенд» В. Гнатюка [СГ, 3, с. 458]. В українській мові поширена загальноновживана лексема *пробувати* зі значеннями 1) ‘випробовувати кого-, що-небудь на якість, придатність до чогось, перевіряти стан чогось і т. ін.’ (М. Коцюбинський), 2) ‘трохи з’їдати, випивати чого-небудь для проби, визначення смаку; куштувати’ (Панас Мирний, І. Нечуй-Левицький), 3) ‘намагатися, силкуватися що-небудь зробити’ (Л. Мартович, М. Коцюбинський), 4) рідк. ‘міряти, приміряти що-небудь’ (І. Франко) [СУМ, 8, с. 124].

Прикметники:

Бачний (1) ‘зіркий’: «А в том, ктось тим самим бором, Дороженьков суне крок, В округ *бачним* смотрит взором: Що за звук б’є від опок?» [НПМ, с. 117]. Пол. *baczny* ‘зіркий’, *baczyć* ‘звертати увагу’, ‘зважати’ як результат перерозкладу префіксального дієслова **ob-aćiti*, пов’язаного з іменником **oko* [ЕСУМ, 1, с. 155; СЕВ, с. 10]. Б. Грінченко подає лише зі значенням ‘передбачливий’ [СГ, 1, с. 34]. СУМ фіксує як діал. ‘обачний, обережний’, цитата з І. Франка [СУМ, 1, с. 115].

Смуклий (1) (*вісмуклий*) (1), (*висмукліжший*) (1) ‘стрункий’: «Дівчино, красо села цілого, В кого ж дивила ти ся? Ах, в кого? Чи приглядалась дитем ялині, Що така *смукла*, яко ти нині?» [ЗСН, с. 376]. «Молойче, любий сердцу мойому, Та подобніській соньцу ясному, Не приглядалам я ся ялині, Що так *вісмукла*, яко ти нині» [ЗСН, с. 376]. «*Висмукліжша*, вижша груша, Вижше свою шле дрібноту І на соньце, і на слоту» [НПМ, с. 98]. Форма пол. *wysmukły* синонімічна *smukły*. Пол. *smukły* ‘стрункий’ зіставляється з

дієсловом *smukać się* ‘вислизати; вириватися; вибігати; гладити; причипурюватися’ (SJPД як заст.), пов’язаним чергуванням голосних із *smukać* ‘тікати; діал. повзти, волочитися’ [SEB, с. 504; ЕСУМ, 5, с. 331]. В українській мові – діалектизм [ЕСУМ, 5, с. 331]. Б. Грінченко, СУМ не фіксують.

До однієї з основних стилістичних функцій полонізмів у поезіях Л. Е. Венгліньського належить номінативна функція, яка полягає в найменуванні назв сільськогосподарських будівель, господарств, врожаю, що, зрештою, зумовлено тематикою творів, наприклад, збірки «Звуки од наших сел і нив» – своєрідної віршованої енциклопедії сільськогосподарських робіт, виконуваних галицькими селянами: «В *шпихлірі*, в саду та в поли, В огороді, на току; На поді та скрізь в стодоли, То в коморі, в курнику» [ЗСН, с. 540]. «Гуменца там, ні обірки, Ані стайні, *шопи*, *шури*, Ані плуга, ані фіркі» [ЗСН, с. 434], назви господарств: «Том не дивно ж з охотою В регіменті жем служив, *Лєнік* мав, *менажу* свою, Та й в великім світі жив», «Дай Боже, спожити, як нам дав’єсь зжати, І *пльону* нового з старим ся дождати» [ЗСН, с. 314]. Польські запозичення, використані автором, віддзеркалюють актуальні суспільно-політичні, економічні та інші проблеми того часу, набуваючи інформативної функції: «То хто *гандель* хлібом має, І лани хто обсіває, Для тих полза і утіха» [ЗСН, с. 402]. «А гроший потрібни’м, доньку засватали, *Рату* треба дати, податкі, кагали» [ГС, с. 605]. «Най ручная молотьба Всі ціпарні завстидає, Що ся з світа гдєсь стягає Та *коштуют* гроший сила, А така річ нам не мила, Покажім, же ліпше б’є, Та що не з желіза є» [ЗСН, с. 551]. «Тож хто ліс і *ропу* має, Той в зимі о гріш не дбає» [ЗСН, с. 403]. «*Жовнєром* служив я єму три літа І ходив в бої аж на край гдєсь світа» [ЗСН, с. 379].

Використання полонізмів у більшості випадків детерміновано завданнями конкретного тексту, а самі вказані одиниці в контексті поетичних творів можуть отримувати додаткові смисли й відтінки значень, пов’язані з естетичним, чи конкретно-історичним змістом: «Мої бриндушкі, мої ви

блевіткі! Сізенькії цвіткі!» [ЗСН, с. 312]. «Денниця облонь кресала, А зоренька на ніч слала, Золотом уткана хмара, То була моя *котара*» [ЗСН, с. 385]. «Дівчино, красо села цілого, В кого ж дивила ти ся? Ах, в кого? Чи приглядалась дитем ялині, Що така *смукла*, яко ти нині?» [ЗСН, с. 376]. «Ні знав *муштри*, що з нас людей Робит... от! Лиш знає Біг» [ЗСН, с. 507]. «Хот в *батальї* ся бувало І смерть брала соткі душ, Бомб і кульок страх літало, Змести мя – все ані руш!» [ЗСН, с. 504].

Під час аналізу польської запозиченої лексики в українських творах Л. Е. Венглінського відразу виникає кілька питань методологічного характеру. Передовсім, це стосується сфери вживання лексичних одиниць та часових обмежень щодо лексики ХІХ ст. Матеріали словників лише частково допомагають вирішити зазначену проблему. Наприклад, Словник української мови Б. Грінченка здебільшого не подає вказівок щодо сфери вживання того чи іншого слова, щодо належності його до літературної мови чи діалектів, хоч, правда, останнє часто можна встановити з позначення джерела ілюстрації. Традиційно враховується сам факт фіксації в цьому словнику, що повинно свідчити про належність до активного словникового запасу ХІХ ст., саме тому важливе значення має контекст усієї мовотворчості автора з врахуванням особливостей функціонування слова у творах письменників цього ж періоду або регіону. У словнику Б. Грінченка засвідчено такі лексеми, які ми виявили у творах Л. Е. Венглінського: *гендель, зух, ковнір, котара, коштувати, льокай, обіцянка, ошукати, ошуканець, пантрувати, пантофлі, пацьорки, плюта, пляц, рабівник, рабунок, рата, рація, ропа, сая, талір, турбація, урльоп, цебер, цибуля, цюпа, шона, шура*, низка номенів відрізняється фоно-морфологічною та словотвірною структурами: *блават, жовнір, креденець, okazія, спацір, шпихлір, хвальшувати, льокай*. Деякі лексеми, відсутні в словнику української мови Б. Грінченка, нотуємо в словнику Є. Желехівського та С. Недільського: *коперта* [МНС, 1, с. 364], *ленік (ленник)* [МНС, 1, с. 364], *ліверункі* [МНС, 1, с. 407], *ліцитація* [МНС, 1, с. 410], *мельдувати* [МНС, 1, с. 433], *менажа* [МНС, 1, с. 434], *ошука* [МНС,

1, с. 410], *розказ* [МНС, 2, с. 434], *цирулик* [МНС, 2, с. 1054]. Лексеми *амбарас*, *біфштик*, *дефіляда*, *дрептати*, *зафантувати*, *зуна*, *кельнер*, *контумація*, *курація*, *паюк*, *плебанія*, *пльон*, *смуклий*, *тшода* не зафіксовані в словниках, які відбивають стан сучасної автору лексики.

У творах західноукраїнських письменників вживалися такі лексеми: *зуна* – І. Франко, *ліверант* – І. Франко, *льокай* – М. Коцюбинський, *оказія* – П. Мирний, М. Коцюбинський, *ошука* – І. Франко, *пантофлі* – Г. Ходкевич, А. Кримський, *пантрувати* – С. Руданський, І. Нечуй-Левицький, І. Франко, *пацьорки* – П. Мирний, *плебанія* – Л. Мартович, *пляц (плац)* – М. Вовчок, *пробувати* – Л. Мартович, М. Коцюбинський, *розказ* – М. Вовчок, О. Кобилянська, І. Франко, *рабунок* – П. Чубинський, В. Стефаник, *рата* – Л. Мартович, *рація* – Леся Українка, *склеп* – Л. Мартович, *турбація* – І. Котляревський, М. Кропивницький, *урльоп* – І. Франко, Л. Мартович, *фальшувати* – Л. Мартович, *цирулик* – О. Кобилянська, Л. Мартович, І. Франко, І. Франко, *цюпа* – І. Франко, М. Коцюбинський тощо (приклади подані за СУМ).

Щодо функціонування на сучасному етапі розвитку української літературної мови, то полонізми можна поділити на: а) полонізми, що перебувають за межами української літературної мови. До них належать ті, що вийшли з ужитку, наприклад, істор. *жовнер*, *зафантувати*, *змерх*, рідк. *ковнер*, *курування*, *креденс*, *ліверункі*, *ленік*, *льокай*, *псота*, *рата*, *розказ*, *турбація*, *цирулик*, б) полонізми, що перебувають на периферії літературної мови. Це запозичення, які залишилися діалектними, розмовними одиницями: *гандель*, *жовнер*, *зрази*, *зуна*, *ковнер*, *котара*, *коперта*, *креденс*, *мева*, *мельдувати*, *обшар*, *отуха*, *ошука*, *пацьорки*, *пляц*, *рабівник*, *саля*, *склеп*, *смуклий*, *спацір*, *талір*, *урльоп*, *цюпа*, *шпихлір*, *шура*; в) полонізми, що ввійшли в систему української літературної мови й належать до загальноживаної лексики: *баталія* у значенні ‘бійка’, *зух*, *коштувати*, *муштра*, *нурт*, *обіцянка*, *фальшувати*, *ошуканець*, *пантофлі*, *цебер*, *цибуля*,

шона; в) полонізми, які відсутні в українській літературній мові: *амбарас*, *дрептати*, *контумація*, *менажа*, *пльон*, *тшода*.

Етимологічний аналіз міжслов'янських запозичень завжди викликає дискусійні моменти, позаяк потрібно враховувати можливість переймання з прамови, а також вірогідність паралельного утворення слова з тих же морфем і значенням у кількох мовах. Безпосередньо до полонізмів належать: *зух*, *пльон*, *розказ*, *смуклий*, *цебер* тощо. Припускаємо, що серед полонізмів переважають ті лексеми, в яких польська мова виступала як посередник запозичень з німецької мови: *блевітки*, *гандель*, *жовнер*, *ковнер*, *коштувати*, *креденс*, *ленік*, *муштра*, *ошука*, *ошуканец*, *пляц*, *рабівник*, *спацир*, *талір*, *цибуля*, *шпихлір*, *шона*, *шура* та ін.; з французької мови: *амбарас*, *баталія*, *зупа*, *менажа* тощо. Через польське посередництво з татарської мови запозичена лексема *котара*. Лексема *пацьоркі* через польську мову виводиться з латинської мови.

Мова українськомовних творів поета свідчить про те, що західні землі України кінця XIX ст. були розвиненим європейським краєм з передовими соціальними та економічними поглядами. Мовлення населення не обмежувалося межами однієї мови, а використовувало іншомовну лексику, звичну на той час для західноукраїнських земель.

Висновки до Розділу IV.

Л. Е. Венглінський належав до прихильників латинського алфавіту для української мови, до аргументів, якими мотивував свій вибір, відносив краще розповсюдження української літератури серед західних сусідів, а також впровадження українського народу до європейської цивілізації. У творах, виданих у 1858 р., Л. Е. Венглінський запроваджує власну систему української фонетичної орфографії на базі польського алфавіту. Поет пропонує сталі відповідники кириличних букв ($o=o$, $a=a$, $e=e$, $p=n$, $b=\bar{b}$, $v=w$) – у тому числі в закінченні чоловічого роду дієслів у минулому часі, згідно з вимовою, тощо. Шиплячі приголосні передає як у польській орфографічній системі: *ш* як *sz*, *ч* як *cz*, *ж* як *ż*. М'якість приголосних в абсолютному кінці

слова та перед приголосним позначається за допомогою діакритичних знаків, як у випадку з *ń*, а також зі свистячими: *ć, ś, ź*: *szczoś*; перед голосним на позначення м'якості приголосного вживається також *i*.

Гостра критика з боку Б. Дідицького вплинула на велику перерву у виданні наступних творів, а також на заміну латиниці мішаною системою орфографії на базі чеського письма із використанням *o, e* з «дашками» на позначення *i*, очевидно, наслідуючи практику кириличних галицьких видань.

Простота, природність, імпровізаційність поезії Л.Е. Венглінського не може залишити байдужим сучасного читача. Автор сам свої твори назвав піснями, отже, визначив жанр і традицію лірики: поет у піснях наслідував традиції українського фольклору, адже за тематикою, характером римування, традиційними повторами, образною системою пісні Л.Е. Венглінського наближаються до українських народних пісень. У них виразно простежується продовження давньої слов'янської традиції та символіки, наприклад, у застосуванні універсальних просторових локативів, у межах яких відбувається дія: *стен, сад, ворота, поле, гай, криниця, поріг* та ін. Жанрова своєрідність пісні зумовила також використання особливих мовних засобів, ключових слів, що несуть відповідну символіку.

Аналіз українськомовних поезій Л. Е. Венглінського засвідчує на всіх рівнях очевидний вплив місцевого діалектного мовлення. Поет на час написання віршів не мав нормувальних граматик, лексиконів тогочасної української мови, тому головним взірцем для нього була мова його сучасників, тобто наддністрянські говірки, отже більшість виявлених ознак властиві наддністрянському діалекту.

Фонетика:

- перехід *a* (з **a, *ę*) після м'яких (чи колишніх м'яких) приголосних в *e*: *świeto, jahnietko*;

- перехід давніх **o, *e < i* в новозакритих складах у словах *Bih, mid*;

- наявність протетичного приголосного *w* перед *o, y* та *i (<*o)*: *worich*;
wohoń;

- більший ступінь м'якості у вимові м'яких приголосних *ź, ś, ć*: *źwir, radiśt, ćwit*;

- на місці давніх сполук *ky, hy* в ненаголошеній позиції розвинулися сполуки *ki, hi*: *steżki, nohi*;

- невідбиття переходу *e* в *o* після шиплячих перед наступним історично твердим приголосним: *czelowicze, żeny*;

- неоднаковий розвиток сполук губний приголосний + *j*: а) відсутність епентези: *robju, postujju*; б) втрата *j* з наступним пом'якшенням губного приголосного: *lubiu, hubiu*; в) поява на місці *j* епентетичного *l'*: *zdorowle, mowlu*;

- різна рефlekсація *p'* (*r'*) – як *p'(r')*, *p(r)* чи *pŷ(rj)*: *buria, burak, wirjat*;

- наявність звукосполук *ep(er)* поряд із закономірними для розвитку літературної мови *pu(ry)* з колишніх *pъ, pь*: *kerwawu*;

- відсутнє подовження приголосних в іменниках середнього роду: *żytie, zile*.

Локальні морфологічні риси становить підсистема виявлених закінчень і засобів формотворення словозмінних частин мови.

1) Іменник:

- в орудному відмінку однини іменники жіночого роду з твердою основою мають стягнене закінчення *-ow*: *krasow, wodow*;

- у родовому відмінку множини спостерігаємо аналогічне закінчення *-iw*: *pałatiw, ptyciw*;

- у давальному відмінку чоловічого роду однини з основами на твердий приголосний спостерігаємо закінчення *-owu*: *rodowu*, з основами на м'який приголосний *-ewu*: *Hospodewu*;

- наявність закінчення *-om* в орудному відмінку однини іменників чоловічого роду: *doszczom*;

- у формі називного відмінка множини іменників II відміни чоловічого роду з основою на приголосний *к(k)* вживається закінчення *-i*: *rybaki, wowki*;

- збереження рефлексів давніх закінчень давального й місцевого відмінка множини іменників: *swatom, robaczkom*;
 - збереження давньої флексії колишніх ї-основ та основ на приголосний (в родовому відмінку множини закінчення *-yj*): *ludyj*;
 - вживання в іменниках III відміни закінчення *-u* в родовому, давальному, місцевому відмінках однини та в знахідному множини: *swidomosty, lubowy*;
- 2) прикметник:
- наявність стягнених форм у називному відмінку однини чоловічого роду: *prykuty, maleńki*;
 - в орудному відмінку однини прикметників жіночого роду наявність стягненого закінчення *-ow*: *wirnow, szczyrow*;
 - вирівнювання прикметників м'якої групи під впливом твердої: *wieczny zereła, zeleny chaty*;
- 3) займенники:
- збереження (у фонетично видозміненому вигляді) давніх форм давального й знахідного відмінка однини особових займенників *ty, ty, sy*;
- 4) у числівниках – формальна структура числівників *jedna, cz'tyry*;
- 5) у дієвідмінюванні:
- паралельне вживання закінчень 1-ї особи множини теперішнього часу *-mo / -m: pidemo, pidem*;
 - аналогічне й усічене закінчення 2-ї особи однини теперішнього часу атематичних дієслів: *dasz*;
 - наявність твердого *t* у закінченнях дієслівних форм 3-ої особи однини й множини теперішнього часу: *wschodyt, hudiant*;
 - використання складних форм минулого часу в 1-2-ій особі однини й множини: *jam wydila, malam ja, ja zdarmowawe'm*;
 - наявність різного типу складених форм майбутнього часу недоконаного виду: *budut pamjatały, budu lubyty*.

Важливість та актуальність творів Л. Е. Венгліньського для усвідомлення конкретного етапу розвитку української мови полягає й у тому, що вірші надруковано зі значним збереженням регіональних лінгвальних особливостей. А латинська графіка творів низку специфічних діалектних ознак відобразила навіть виразніше, ніж кирилична.

На нашу думку, на вживання поетом запозичень впливало кілька чинників. До зовнішніх (об'єктивних) факторів ми відносимо історію частини земель України, на яких проживало чимало етнічних поляків, тісні політичні та господарські контакти між народами, існування протягом тривалого часу в складі однієї держави, сам характер українсько-польських мовних контактів. До внутрішніх (суб'єктивних) факторів відносимо родинні чинники, освіту поета, культурне оточення, а також тривале перебування на території Польщі.

До впливу польської мови відносимо:

Фонетика:

- наявність слів з неповноголосними сполуками: *chrobry, obrona, perestroha*;

- початкове *je* в займенниках: *Jeho*.

Морфологія:

- збереження давніх флексій іменників *ї*-основ: *pani, kniahyni*;

- вживання займенників *toj* замість *цей, tamtoj* – *той*;

- вживання формальних структур числівників під впливом польської мови: *jedna, cz'tyry*;

- наявність складних форм минулого часу в 1-2-ій особі однини: *małam ja, buwaweś*;

- наявність різного типу складених форм майбутнього часу недоконаного виду: *budut my śwityły; budu tia lubyty*;

- цілковиту перевагу прийменника *w*;

- використання сполучників: *że, żeby*;

- вживання частки: *chyba*;

- зворотна частка *sia* виступає як у препозиції, так і постпозиції: «*lubko sia ne bij*» [Oman, с. 16]; «*supokoju ne dozdaty Sia nikoły*» [Oman, с. 7].

Синтаксис:

- порядок слів, що за нормами польської мови визначає для прикметника постпозицію відносно значуваного іменника: «*Znaju misto ja krasneńkie*» [Łuczy, с. 14];

Значна кількість зафіксованих полонізмів пов'язується з західноукраїнським мововжитком, це підтверджують спеціальні позначки, семантичні пояснення в словниках та приклади використання у творах письменників, також це свідчить про активне літературне вживання та загальноновживаність переважної більшості зафіксованих лексем у сучасний для письменника час.

На сучасному етапі розвитку української літературної мови частина запозичень належить до загальноновживаної літературної лексики, хоча деякі з них і надалі вважаються регіональними або взагалі вийшли з ужитку.

Закиди про надмірну полонізацію текстів, на нашу думку, є необґрунтованими, можливо, цьому сприяло видання текстів латиницею, коли візуально слова зі спільного праслов'янського фонду сприймаються як полонізми. Саме тому, надзвичайно цінним є видання україномовних текстів поета кириличним алфавітом, що допоможе оцінити й дослідити мовотворчість митця.

РОЗДІЛ V. МОВНА КАРТИНА СВІТУ Л. Е. ВЕНГЛІНСЬКОГО ЯК ПРОБЛЕМА ЛІНГВІСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ У ПОЛІКУЛЬТУРНОМУ ВИМІРІ

5.1. Наскрізнi концепти мовної картини світу Л. Е. Венгліньського

У художньому творі слово – вічний будівельний матеріал літературного образу, стає гнучким, змінним, рухливим і виразним, а також часто не тотожним тій лексичній одиниці, що зафіксована в словнику, хоча й збігається за зовнішньою формою, адже в художньому тексті слово набуває властивостей до збагачення своєї семантики. Саме в слові й через слово відображається авторське бачення світу письменника, його система моральних цінностей.

Грунтовний аналіз твору неможливий без послідовного розгляду всіх елементів тексту різних рівнів. У творенні категорій образу автора беруть участь переважно одиниці лексико-семантичного рівня. Однак не всі вони однаково важливі, адже деякі відіграють головну роль, коли інші перебувають на другорядному плані, що залежить від композиційно-сюжетного рівня. Неоднозначність визначення доміантних одиниць у спеціальних термінологічних словниках підтверджує появу численних наукових праць на цю тему. Одним з перших метод «слів-ключів» описав Ж. Маторе в праці «Метод в лексикології», що призвело до появи нового й оригінального напрямку у вивченні лексики [314, с. 68].

А. Мойсієнко пише: «Розвиваючи думку про те, що в творенні національно-культурної картини світу важливу роль відіграє словесна символіка народу, не можна обминути також індивідуально-авторських символів, характерних для художньо-творчого осмислення дійсності, які звичайно зумовлені особливостями національного мовного типу, мовної особистості» [115, с. 20].

Услід за В. Зусманом, вважаємо, що під час аналізу літературних творів може бути залучена, як категорія, концепт [73, с. 168]. У художній структурі тексту концепт стає складною конструкцією, що є синтезом індивідуально-авторського розуміння з традицією його національного вживання, а також із загальнолюдською, первісно міфологічною моделлю світу.

До найважливіших концептів поезії Л. Е. Венглінського належить концепт «мати». Символ жінки-матері є одним з найбільш значимих символів як української, так і польської культури й літератури зокрема. Материнська любов дає потужний емоційний поштовх до благополуччя й життєздатності особистості. Мати – це любов, підтримка, безпека, захист, відчуття свого коріння. Згідно з традиційними уявленнями в українському та польському суспільстві матір наділена надзвичайно високими статусними рисами. Під впливом християнства людська матір співвідноситься зі Святою Марією. Матір Ісуса Христа, Богоматір, Богородиця, Діва Марія, Мадонна в християнській традиції – ідеальне втілення материнства, заступниця грішників і сиріт, ідеал жіночої чистоти та ніжності. Саме тому, з цим концептом асоціюються такі жіночі якості, як материнська турбота й співчуття, прощення, та все те, що вирізняється добротою й ніжністю. Особливе місце займає материнська молитва, яка вважається найсильнішою. «Ось моя та матір Божа, І син Єй небесний» [ЗНС, с. 216]. У поезії Л. Е. Венглінського «Сирота» бідну дівчину, яка тужить за своєю матір'ю, рятує Господь: «Господь бо бідну стеріг, Не дав ей умерти в воді Милосердний всюди Біг» [НПМ, с. 254].

Основні функції матері – народження дитини та опіка над нею: «За *мать* і за дочку. За здоров'є, ой, дитини Та і положниці» [ЗСН, с. 439]. «Ту *мать* мене колисала, Пісночки співала, Колим була дитиноньков, Немога і мала» [ЗНС, с. 216]. «Czemu płakać-był nie miała Za *matusią* co chowała, Co pieściła mię, żywiła: Dziękuję wam *mateczko* miła!» [ЕТК, с. 38].

«Ой ангелочку, Сердца цвіточку! Чи не мож нам знати, Ні ся догадати? Що то за гадкі миленької доньці, Нім усне, снуют ся, ой, по головоньці Вже

бим не спала, Лиш тобі співала, В віщуни, ах, очи Зрілабим що ночі. Або в день ясний все бим ся дивила, Чи ти щасна доля паде, доню мила» [ЗСН, с. 293]. У зацитованому фрагменті значимі ключові слова: *ангелочок, цвіточок, щасна доля* мають виразне позитивне забарвлення. Ангел – це небесний посланець, який приносить від Бога звістки, але якщо взяти до уваги зменшувально-пестливу форму – посланець, який набув дитячого вигляду, а отже, є символом чистоти й невинності. Автор використовує також зменшувально-пестливу лексику: *миленька, головонька*.

«Кому ж бим за тоє Красно дяковала, Як не *нени* моєї, Що мя виплекала» [НПМ, с. 374]. «*A matka ją stróży. Pilnuje niebogę i strzeże*» [ЕТК, с. 212]. Мати-опікунка є символом, який можна віднести до першоджерела – природа-мати, а також Богородиці. Саме ця багатообразна постать матері-опікунки надає героям поезії почуття безпеки, дбає про заспокоєння основних потреб своїх дітей – ким би вони не були. Тому так гірко плаче хлопець-сирота, якого забирають на війну, оскільки не відчуває материнського захисту й передрікає собі важку долю [SNS, с. 85].

У патріотичній літературі XIX ст. був сформований виразний стереотип матері-польки (прототип створив А. Міцкевич), що виводиться зі стереотипу мати-Батьківщина. Цікаве з семантичного погляду прислів'я, відоме з XIX ст. – не та мати, що народила, а та, що виховала.

До основних іміджевих ролей матері література додає ще одну – патріотка, та, що народжує і виховує захисників Вітчизни, оберігає народні цінності. Польський материнський епос виводиться з характерного для польського католицизму культу Марії, що призводить до поєднання ідеалізації та трагізму: Мати-Полька присвячує (повинна присвятити) своїх дітей для великої народної справи й тому її материнство є (має бути) поєднане з терпінням. Саме такою берегинею моральності, сповнена доброти й посвяти, любові та християнської чистоти серця постає мати у творах Л. Е. Венглінського: «*Idź! I dopełń powinności, Złóż dowody swej miłości, Tém dowiedziesz, żeś mym synem. A czy wrócisz tu z wawrzynem, Czy przyniosą cię*

na tarczy – Jeszcze matce łez wystarczy» [Echo, с. 39]. У проаналізованих поезіях автор свідомо звеличує та сакралізує жіночі образи (Клаудына Ротоцка, Emilia Plater, які брали участь у Листопадовому повстанні), що, на наш погляд, свідчить про зміну систем поглядів на суспільну роль жіноцтва того часу: «Тakiéj Polki jak Klaudyna? Ma ojczyzny swojej dusza. Ten typ Polki najprawdziwszy, Ten poświęceń wzór najtkliwszy, Całopalna ta ofiara, Której-to jedyne bóstwa! Bóg. Ojczyzna, ojców wiara!.[...] Lub téż w wieńcu tém — lilija, Gwiazda dziewic i bohater, Zemsty duch: Emilia Plater» [Echo, с. 96].

Бідна мати – так називає Л. Е. Венгліньський поневолену Україну в однойменній польськомовній поезії: «Dziś dumy te wszystkie już w jedno się złąły, W jedną pieśń-modlitwę, niby w chór wspaniały, Błagalny o łaskę, dla tej biednej matki, Której dziś w niewoli są sieroty-dziatki. Której – mimo jarzma – zawsze wierne syny. Zwycięzcy-rycerze słynnej Ukrainy, Na Sybir zagnani i w kajdanach jęczą, I po całym świecie cały wiek się męczą. A tę skargę, prośbę, wiatr unosi w chmury, Chmury ją podają hen w niebios lazury, Gdzie łatwo im trafić do Boskiego ucha, A Bóg je – nasz Ojciec – ze zgrozą gdzieś słucha i może wysłucha, i miecz swój ognisty, Miecz pomsty za zbrodnie i kary wieczystej Zesze na ciemność, na ten kołos trupi, I lud swój z niewoli wiekowej wykupi» [Echo, с. 66].

Символ природи-матері, землі-матері активно використовується в українських та польських збірках поета: «А родна *мати* Позоставляти Свим не забула дітонькам жир, Гойни всім пир» [НПМ, с. 60]. «Нам щогід, Де-будь оченько наше ся кінє. Відкіль світ, Ані слід Нужди не знати в нашої *мати*, Під-піліть!» [НПМ, с. 64]. «І ти хочеш хліб ще мати? О неробо, жидів слуго! Не таким земля є *мати*, Не тобі, ой, не, валюго!» [ГС, с. 433]. «Веди мя, ах, *мати*, скрізь блудний той світ. А колись по літах, де без сил вже стану, З туженькім серцем ще на Тебе гляну І з таким воздухом ти впаду на грудь, А Ти мя прийми, яко вірна *мати*, Бо де ж, як у *нени*, мильше спочивати?» [НПМ, с. 95]. «*Matka* natura mię piewsa zrobiła. I poty śpiewam dla siebie i nieba, Póki się tego czuć daje potrzeba, I poty kwilę z miłości rodzinie,

Róki śpiewania pora nie przeminie» [Migotki, с. 7]. «Tkliwa *matka* drzew i kwiatów: Ziemia – karmi dzieci swoje, Słońce – dzielny ojciec światów...; Z raczków łuska kwiatów zwoje» [Migotki, с. 4]. В українськомовних творах природа – мати, а батько – Господь: «Висьте всі над чоловіка, Ах, вдячніжші *Отцу* світа, Скоро рано – від вік віка В час весневний чи в час літа. Всі співаєте охоче Богу-господеви хвалу, Всякій первим бути хоче, Бо послідний вам закалов. Тому то у вас не знати Ані голоду, ні нужди, Всі здоровисьте у *Мату*, Всісьте щасни, та й рад кожний» [НПМ, с. 69].

У поезіях автор не тільки наділяє матір функцією опіки, мати стає вчителькою господарських справ та моральних принципів життя: «Лиш би прати, сли біленька В праці почорніє шмать, Так робила бабка, ненька, І вам треба – каже *мать*» [ЗНС, с. 558]. «Wybierz młodą, zdrową, rządąną, Z dobrem sercem, a rozsądną, Mądrój na co? Życie szkoła!» (порада синові у виборі дружини) [ЕТК, с. 92]. «Правда, що кажеш, донечко мила! Премудрость вічна, що світ зробила, Бога закони, ідвічни права І той лад в світі, за що Му слава! [...]. Але тиж треба то тобі знати, Же весь лад людзкій з потреби взятий, Же кожде право і установа Має причину, то ані слова! Бо хто зблаучит хоть би день в літі, Вже не заверне го нічим в світі, А хто гуляє, коли час праці, Холодно буде в зимі сираці [...]. Що іде з миру, що з ним треває, Обряди сільські і обичаї Истинно мудру мают причину. Хрань же, держи їх, доньо і сиону! Хрань ід затрати звичаї свої, Язык родимий, народни строї І всі обр'яди, і приповідкі: То духа предків жиючи свідкі. Най світ великій слухає моди, Най ся, як хочут, німчут городи, Най одіж свойску на фрак змінюют, Віри і мови ся ідрікают. З старих сокровищ най і сміют ся, Чужинщиною най там поют ся. Ми – твердо стіймо при всем, що наше, Чи то литевске, руске чи ляше» [ЗСН, с. 477].

Народні уявлення тісно пов'язують образ матері з образом сім'ї, родини. У поезії Л. Е. Венглінського відчутний прямий зв'язок концепту «мати» з тематичним корелятом «батько» та іншими членами сім'ї: «Раз дите ся родит і оден лиш *тато*, Одина му *мама* – інших є багато» [ЗНС,

с. 192]. «Слобода та золотенька І той Бога повний світ, Господарство, *тато, ненька*, Річка, сад і кожний пліт» [ЗНС, с. 497]. «Коби ви, сухи листочки, Листикі жовтенькі, Перекінулись в хусточки [...]: То для *нени* на головку, То для мене, для *сестрички*, Для *братиска* мого прічки І для інших із родини На всі літа і всі днини» [ЗНС, с. 565]. «Ади ж тепер знову, з яков охотою Сам іде, аж пре го горечка до бою. *Тато* операєсь, з *сестров* *нени* плаче, Але все на дурно, єму грудь аж скаче [ЗНС, с. 415].

У людській свідомості концепт «мати» невід'ємно функціонує у взаємозв'язку з концептом «дитина». У вірші «*Utyskiwanie żołnierza*» поет підкреслює єдину цілісність матері та її дитини, їх нерозривний зв'язок: «*Róży drzewem moja matka, Ja – jéj pnia gałązką jedną*» [ЕТК, с. 219]. У творах Л. Е. Венгліньського домінує мотив поваги дітей до батьків та вірної синівської любові: «*Syn się matki nie wyrzeknie*» [DPPS, с. 33]. «А где мати?.. Люба Мати, Син твій дома, вийди ж з хати! Най зцілюю твої ноги, Син вернув ся твій з дороги» [ЗСН, с. 367].

Концепт «мати» вербалізовано в українській творчості Л. Е. Венгліньського лексемами *мати, мама, матінка, матенька, неня, ненька*, в польськомовних творах: *matka, tata, macierz, mateczka, mateńka, matusia, matuś*. Фіксуємо форми звертання на Ви: «*Cóż matusieńko! Milczycie na to?*» [DPPS, с. 28].

Мати завжди була надзвичайно важливою для дитини, тому значна кількість творів поета присвячена любові сироти до матері та гірким поневірянням: «Без матенькі для дівчини, Чим без соньца, роси цвітка, Тим без нени є сирітка» [ЗСН, с. 319]. «*Kochaj, jak tkliwa dziewczyna, Sierota pamięć swej matki, Po której stracie ze żalu Nigdy nie stroi się w kwiatki*» [Migotki, с. 118].

Символи матері в текстах можуть мати амбівалентний характер, напр., одна мати радить вибирати наречену за покликом серця і з огляду на моральні якості дівчини, а інша звертає увагу лише на величину посагу [ЕТК, с. 92]. Протиставленням турботливій матері є зла мачуха: «*Ach słodko i miło*

U *matki* mi było, Nie taka *Macocha!* Krwi obcój nie kocha. Chlób *matki* smakuje
Bo *szczérze* go daje, *Macocha* żałuje, Wypomnie, wyłaje» [ЕТК, с. 201].
Наприклад, мачуха жаліє не сироту, яка потонула, а сорочку, в яку була
одягнена дівчина: «*Мачоха* клене ще: «Враже! Хто ти ся топити каже? Не так
жаль ми тя, дівочкі, Як твоєй ми жаль сорочкі. Без тебе ся обійду, А сорочкі
не найду!» [ЗСН, с. 317].

Часто ключовим виступає явище антитези, як, наприклад, у вірші
«Мати»: «Під кришачою там березою, Буйно трава там росте. В округ пнів
стятих, бортлавих, мохнатих Згоріло – місце пuste. Під нені оком солодко
жити, Весь любить, ніхто не б'є, Не стане нені – біда вам діти! Тяжко ся, гірко
жиє» [ЗСН, с. 319].

Серед найважливіших, архетипних атрибутів матері в поезії виділяємо:
поцілунок, сльози, мову матері. «Як же серце нені було би, ой, щасне! Все
бим ся на тебе, дівонько, дивила, І все ціловала і тебе строїла» [ЗСН, с. 302].
«Ціловала та ридала, Ах, чемненька моя мати, І волосє собі рвала, В тайстру
дала хліб і шмать!» [ЗСН, с. 497]. «*Kochaj, jak tkliwa dziewczyna, Sierota*
pamięć swej matki, Po której stracie ze żalu Nigdy nie stroi się w kwiatki. Jak
matka jedyńca syna – W którym chlubę swoją widzi, Kochając – ze wszech
roskoszy I wszelkich cierpień dlań szydzi. I w każdej krwi, lzy kropelce, W
każdym odczuwa go tętnie, W każde ni serca, nerwów drgnieniu Przywiązana doń
pamiętnie» [Migotki, с. 118]. Сльози матері можуть бути слізьми щастя,
смутку, розпачу, але в кожному випадку джерело сліз є однакове – архетипна
любов матері.

Портрет матері, її позитивні почуття та широка емоційна сфера
конотується засобами мовної експресії: зменшувально-пестлива лексика,
синоніми, численні епітети й адресативні форми тощо: *ptaszek, gołąbek,*
okienko, chatynka, niedziółka, żytko, serduszko, córeczko, synku, doniu, moja miła.
Загальнолюдське ототожнення матері з моральними категоріями: доброта,
турбота, ніжність, любов у творчості Л. Е. Венглінського виражаються

переважно в діях матері щодо дитини: нагодувати, одягнути, покласти спати, провести та зустріти сина з війни, чекати на доньку ввечері та ін.

Концепт «мати» тісно пов'язаний з концептом «дім». На думку Є. Бартмінського, дім належить до ключових понять культури, визначає сферу елементарного досвіду людини й перебуває в самому центрі загальноновизнаної системи цінностей разом з такими поняттями як мати, Батьківщина, суспільство, країна, народ, з якими пов'язаний сіткою семантичних залежностей [205, с. 11–12]. Символіка простору дому призвела до зацікавлення цим десигнатом спеціалістів різних наукових дисциплін: філософів, соціологів, психологів, літературознавців, а також мовознавців, адже лексема *дім* характеризується значною частотою вживання, стає носієм різного виду інформації як граматичних (часто фразеологічних), так і синтаксично-семантичних. Мовокраїнознавчий словник-довідник «Україна в словах» подає такі тлумачення цього слова: 1. Невеликий житловий, переважно дерев'яний будинок. 2. Внутрішнє житлове приміщення такого будинку. 3. Родина, люди, які живуть, перебувають в одному такому приміщенні. 4. Квартира (розм.) [МСД, с. 294], які практично повторюють визначення «Великого тлумачного словника сучасної української мови» [ВТС, с. 1340].

Безумовно, поняття людського житла – багатоаспектне. Якщо брати до уваги ширше значення лексеми *дім*, то за В. Непомнящим можна так позначити семантичне поле, в якому існує це поняття: «Дім – житло, притулок, область спокою й волі, незалежність, недоторканість. Дім – вогнище, сім'я, жінка, любов, продовження роду, постійність і ритм впорядкованого життя. Дім – традиція, спадкоємність, вітчизна, нація, народ, історія. Дім, «рідне попелище» – основа самосвідомості, людяності людини. Поняття сакральне, онтологічне, величне й спокійне; символ єдиного, цілісного великого буття» [124, с. 126].

У літературі дім – це місце проживання (часом надзвичайної ваги, наприклад, у Біблії чи грецькій міфології, які надавали йому особливий

статус) і сімейне вогнище, що символізує лад, безпеку, волю, щастя, вкорінення, дуже важливий для кожної людини центральний пункт світу. Людина шукає своє місце, створює свій світ, перетворює хаос в космос – в мікрокосмос. Митець, впроваджуючи поняття дім, підпорядковує хаос, творить простір, створюючи свою картину мікрокосмосу, підсвідомо проникаючи у своєрідну суспільну міфологію з її архетипними мріями про життя.

Актуалізованим репрезентантом концепту «дім» постає концепт «хата». У польській мові лексема *chata* є запозиченням з української мови, укр. *хата* походить з іран. *kata* (авест. *kata* 'комора' через посередництво угор. *ház* 'будинок') [SES, 1, с. 61–62; СФ, 4, с. 226]. В українській мові відоме з рукопису «Книга Гродская Луцкая» від 1564 р. [54, с. 136]. У XVII ст. *хата* і дериват *хатній* чи *хатный* стають загальнопоширеними словами, які активно використовувались у літературній та усній народній творчості [54, с. 136]. Перші фіксації в польській мові XVI–XVII ст. лексеми *chata* зі значенням 'бідна халупа' відносяться до творчості письменників – вихідців з етнічних українських земель [317, с. 33–34; НгЕ, с. 67]. У XIX ст. у польській літературній мові поширене значення 'невеликий сільський будинок, критий соломою', у розмовній мові набуває значення 'будь-яке помешкання' [SJPD, 1, с. 841].

Концепт «хата» – домівка, родина, рідна земля – варіюється в Л. Е. Венглінського в багатьох творах, причому розробляється глибоко й художньо різноманітно.

Щодо категорії «хата» як місця проживання, то в багатьох поезіях лексема *хата* використовується з найбільш поширеним значенням на той період на позначення небагатого сільського житла: «Witaj *chatko* niska!» [ZPIZB, с. 203]. «Znam ja, znam *chateczkę*, W chatce skarb mój tam, Mam ja tam *dziéweczkę*, Za nią życie dam» [DPPS, с. 171]. У деяких творах концепт «хата» протиставляється видам багатого житла: «Z kmiecich *chat* i pańskich *dworów*» [ZPIZB, с. 42], «I rozsyłam na wsze strony: I do *chat* i na *salony*» [PIZ, с. 121].

У Л. Е. Венгліньського відсутнє протиставлення *хати* як своєрідного оберегу та «лісового дому» – чужого, ворожого простору, що традиційно спостерігаємо в українській міфологічній традиції: «Нам *хатов* і кошом ліс, Як довго день скрвавит, А скоро ся місяц взніс, То циган в гусль вдарит» [НПМ, с. 67]. «Знаю місто я красненьке, Де лишень зелени *хати* – І великі, і маленькі – Кождий в них мож місце мати» [НПМ, с. 70].

Хата виступає символом проживання не лише людей: для місяця *хата* – небо, для риби *хата* – вода: «В тихий пізненькій вечер, Де всі ідут вже спати, Тогди на стріп він неба З своєю вилазит *хату*» [НПМ, с. 72]; «Кропля мусит свим звичайом Чи полями, чи теж гайом, Враз плинути із ручайом. Рибком бути *хатов*, жером, Охолодов зач всім миром» [НПМ, с. 73]. *Хата* перетворюється на місце праці її мешканця: «А w *chacie*, czy w *gumnie*, W *oborze* – *robota!* То *życiem* jest u mnie!» [ZPIZB, с. 203]. «Dla méj pracy *szopa*, *chata* Jest warsztatem» [ZPIZB, с. 298].

Багату символіку мають архітектурно-конструктивні елементи *хати*. Г. Башляр вказував, що *хата*, покрита соломною має значно більший людський сенс ніж замки на льоді. Замок – це щось недовготривале, хата, вкрита соломною є міцно закоріненна в землі [201, с. 306]. «Заблудь, ой, думочко! В родинни сторони, Гуляй там, по ланах, по скалах і горах, По берегах домашной рікі. По нивах, золоти де лищат ся пльони. За мене вже разом іграй там по борах, Де звонят горл птичих вибрикі. Там для нас потіха! Де *хуж* наших *стпиха!*» [НПМ, с. 160]. «Widać, widać już i *szrzechę* owéj miłéj *Chatki*, Co miłuchną moją kryje, gdzie przynosił kwiatki» [DPPS, с. 164].

У вірші «Садиба» автор змальовує т.зв. родове гніздо та «ідеальну» *хату*. *Хата* небагата, крита соломною, але охайна, чиста. Грубі, надійні «лавиці підпирають обі стіни», а «на тапчані постіль біла». «Довгий стіл поперек *хати*» вказує на те, що тут живе велика сім'я. На стінах висять образи, за ними – освячена верба та зілля. Л. Е. Венгліньський використовує розмовний номінативний варіант лексеми «ікона» – «образ». Образи в *хаті* посідали чільне місце й завжди символізували Божу присутність, Боже

благословення та благодать. У цій поезії автор прославляє Бога, адже побут та життя поступово поліпшується, а також покладає надію на краще майбутнє дітей: «же всі діти і писати, і з книжок будут читати» [ГС, с. 458]. Саме така хата символізує високі моральні основи буття, які творилися упродовж віків. Ще більше значення чогось найріднішого несе один зі складників хати – піч. Піч у селянській хаті була центром і функціонального, і оберегового, і естетичного вираження: «В хаті піч, где харч варит ся, Студень з тепліньов борит ся, А на запічку ся гріют Діти в зимі, літом пріют» [ГС, с. 458].

У поетичному світі Л. Е. Венгліньського заслуговує на увагу також символ вікна. Для творів поета, на відміну від інших письменників, визначальним виявляється не тільки вигляд із вікна (певний краєвид), або стан людини біля вікна, наприклад, сповнений туги за простором, за незвіданими далями, а й сама наявність цього вікна в хаті. У вірші «Садиба» читаємо: «І *іконца* дуже більши, і так в хаті жите мильше» [ЗСН, с. 460]. У поезії виникає такий ефект, як у живописі: світло змінює дійсність і надихає, дає надію. В іншій поезії, де змальовано бідну хату, автор на початку твору вказує на відсутність вікна: «Бо крізь друге тиж *іконко* приступу немає слонко: кусень шкла в стіну вставлений має гонор ту ікнений» [ГС, с. 435], а закінчує свій твір словами: «Тому тяжка та надія, же ся гнет та сирачия заключит меж мужиками, же зрівняють ся із нами» [ЗСН, с. 437]. Важливий символ відкритого вікна як надії та готовності до змін: «Щезла зима, а тепленьке І ясненьке, красне соньце Запукало у віконьце: Отворіт! Цілий світ Гнет по хатах розвер двері І *вікна*» [НПМ, с. 72].

У поезіях Л. Е. Венгліньського хата виступає відображенням людської сутності того, хто в ній мешкає. У вірші «Дві газдині» автор пише, що лад у хаті визначає не багатство, а хороша господиня [НПМ, с. 320]. У поганого господаря, який любить випити, сім'ю та хату чекає погане майбутнє: «Горит *хата* у сусіда І обора, далій тік, А где ж газда? Там, у жида, П'є ід ранку, як весь рік» [ЗСН, с. 389].

Бідняки в курних хатах переважали над мешканцями багатих садиб. Саме тому лексему «хата» в поезії доповнюють епітети *убога, голодна, порожня, niska, samotna*. У творах автор часто використовує присвійні займенники: *моя хата, наша хата*. Про позитивну конотативність лексеми *хата* в ідіолекті Л. Е. Венглінського свідчить вживання прикметників: *тепла, родинна, міленька*. У піснях вояків переважають промовисті епітети: *рідна хата, мамина хата*: «*W rodzinnej zostawić go chacie*» [PZB, с. 338]. «*Za chatą nam już nie żal matczyną*» [PZB, с. 343].

Для Л. Е. Венглінського хата – це, насамперед, родина: мати, батько, донька, син, діточки. У концептуальне поле стрижневого слова *хата* в поезії «Садиба» потрапляють піч, образи, віночки, свічка, садочок. У польськомовній поезії спостерігаємо подальший концептуальний розвиток, де авторському відповіднику слову *хата* стають лексеми любов і рай: «*A ty jak gołębie kochali się wzajem, Wieczór miło schodził, chatka była rajem*» [SNS, с. 98]. Слово рай поступово набирає ознак контекстуального синоніму лексеми хата: «*Боже, під Карпати Ми вернути дай, До миленькой, до ей хати, Там, ах, там – мій рай!*» [НПМ, с. 148].

Деякі поезії Л. Е. Венглінського вражають ностальгійними спогадами про дитинство, батьківську домівку, рідний поріг: «*До оних літ щасливеньких Та до родимої Моєї хати, где лишились Сестри, брата мої*» [ЗСН, с. 555]. Образ батьківської хати (пор., в пол. поезії мамина хата) виступає протиставленням до чужини: «*Пам'ятайте ж собі, хлопці! З бадьків ваших хати, А вже не гдесь із чужини Жінку собі брати*» [ЗСН, с. 326].

Для героїв поезій *хата* стає усім всесвітом, надійним захистом для блукальця світами: «*moim światem kraniec wioski, Gdzie ma chatę dźwiga brzeg*» [PIZ, с. 99]. Мотив повернення додому, містичного центру – сакрум, часто спостерігаємо в поезіях, присвяченим поневірянням моряків, воїнів. Залишити хату – позбавитися відчуття захищеності та безпеки: «*Lecz, gdym pierwszą górę minął – łzy stanęły w oku, Ani za mną ni przedemną niéma mi*

widoku. Ni widoku lubej *chatki*, z którą się rozstałem, Ni widoków dla przyszłości – pustki w życiu całym!» [DPPS, с. 122].

Концепт «хата», який набуває вищого, онтологічного й духовного змісту, трансформуючись у символ «малої батьківщини», «отчого порогу» спостерігаємо у творах, написаних українською та польською мовами: «Do miejsc swych ojczystych, do dworów czy *chat*» [PIZ, с. 253]. «На кінь, братя! Хробрі мужи! Тра вже раз зділати лад, Зняти з стін стари оружи Ку хороні наших *хат*. *Хат* і ролі – старців, дітий Боронити час вже, час!» [НПМ, с. 277]. «А ви, краю вірни сини, Повертайте до отчини, До родинних *хат*, Где отец ваш, брат» [НПМ, с. 333].

Л. Е. Венглінський – вічний мандрівник, довгий час жив без власного дому: військова служба, активна участь у визвольній боротьбі, тривалі подорожі країнами Європи, проживання при дворі Дзедушицьких: «Як по містах то буває, Где ся хат своїх не має. Ні в теплі гдесь спати, сісти, Ні до сита ся наїсти» [ЗСН, с. 509]. Він не мав власної сім'ї – про самотність автора довідуємося з його творів, однак поет неодноразово наголошував на її значенні для справжнього родинного, «хатнього» щастя. Безумовно, найважливішими особами в домі є представники родини. У поезії наголошується, що чоловік і жінка, які застаються самі, не можуть дати лад ні дітям, ні хаті [ЗСН, с. 447].

Життя на селі часто протиставляється проживанню в місті. Місто у творах Л. Е. Венглінського характеризує не лише більша кількість мешканців, значна площа та концентрація населення, розвинений розподіл праці у сфері промислових, комунікативних послуг, місто уособлює також культурні цінності, є джерелом культури для інтелігенції ХІХ ст. Бачення міста в літературі того часу є вираженням особливого зв'язку авторів з *humanitas* і *humana civilitas*. Винятковість цього зв'язку передбачає пізнання його душі, обличчя, а також вміння відтворення його образу як реальної збірної особистості.

Сільський пан, який приїхав у місто, вибирає принади сучасного міста, а не Старе місто Варшави, цікаве лише для письменників: «Tu, mając na wybór przed sobą dwie drogi Nie wahał się wcale, którą by iść wprzódy, Bo to Stare Miasto, gdzie ulice ciemne I ciasne, jak groby, a do tego brudy. Powieściopisarzom może być przyjemne, Ale nie dla gościa uciech spragnionego. Tacy goście zwykle takich miejsc się strzegą, [...] Lecz wprost się rzucił, gdzie modne są domy, Gdzie smak wytworny i pełno przepychu, Gdzie wdzięk i bogactwo, o biedzie ni słyчу. Na polskie corso, stolicy chwałę – Krakowskie Przedmieście, pyszne i wspaniałe, Zbyt świeże w pamięci, mimo długiej przerwy» [PIZ, с. 129].

У поезії *місто* функціонує як людина, товариш або ворог, істота сповнена емоцій, з вразливою, часто грішною душею, що часто зазнає персоніфікації: «І що ж вам ще, люди, треба?! Що би тут, ой, не було, Що лиш зве ся ласков з неба, А що місто і село Переробит та й дає, На торговиці то є» [ЗСН, с. 451]. Місто постає як своєрідне уособлення людських гріхів: «Наш пан із паньов, же в селі ім скучно: Двори лишают і ідут до міста, Там жиєсь з гроший весело, бундючно, Діти ся учут, балюєсь невістка» [ЗСН, с. 396]. «Stary gród nasz nadwiślański, Miasto ci to piękne! Tam to można rozkoszować, Skoro kieską brzęknę. Nowa tam co krok uciecha, Wszędzie miło, ładnie, A najmilej, gdy się człowiek W serce czyje wkradnie. Całe szczęście wymarzone Na wiatr się rozwiało! Lecz, gdym poznał, co to miasto, Dobrze się i stało!» [PIZ, с. 85]. Після гірких принад міста герой поезії «Три літа служби» до сестри каже: «Най іде в попел та най ся западе То лихе місто, гніздо тое враже!» [ЗСН, с. 380]. У поезії «Покуте» читаємо заклик: «Кінь же місто то чим борше, Бо тим ліпше ти, ім скорше» [ЗСН, с. 307].

Важка праця в місті протиставляється принадам життя на природі: «Так і подорожник, що світ знати хоче, О тучу, о громи ніц ся не клопоче, Хоть пече ся в соньци, же аж омліває, В поті став мокріській, о нічо не дбає. Іде сто миль піша, скалами, ярами. Чудества пізнати природи, ой, мами. По багнах і струях, потоками бродит, Дух му запераеть, трісут му ся ноги, Жизнь

на смерть го мучит, мучит голод строгий. Все то з охотою терпит наш туриста, Що в праці ся мучит весь рік в мурах міста» [ЗСН, с. 413].

Символічно в поезії «Wyszedł jak p. Snarska na brylantach» знайомство з містом розпочинається з власних спогадів про проведені молоді студентські роки, а також славному історію Варшави, а закінчується прогулянкою відвідуванням храму: «Tam ze wsi dalekiej gość pobiegł najpierwej. Otóż aby ulżyć duszy osmutniałej, Jak i dla modlitwy – pomny Hożej chwały – Do świątyń pobliskich go kroki zawiodły: Ku Świętokrzyskiej świątyni postąpił, I tam już pacierzy, ni westchnień nie skąpił, Następnie w tumie Chrzyciciela Jana Zakończył pielgrzymkę, którą począł zrana» [PIZ, с. 132].

В описі міста автор використовує епітети з позитивною конотацією, коли мова йде про життя в ньому багатих людей: *piękne, wielkie, stołeczne, pyszne, wspaniałe*, десигнати, семантичне поле яких асоціюється з багатством: *teatr, bal, moda*. У творах, написаних українською мовою, місто часто виступає великим розчаруванням для бідної людини: *лихе місто, гніздо тое враже!*

До важливих культурних категорій належить поняття простору. У творах поета, наприклад, казках, простір має часто антигеографічний характер, тобто є відкритим, великим, не має чітко окресленої форми, що конотують прислівники: *далеко, близько, глибоко, широко* тощо. Специфіка творів Л. Е. Венглінського полягає в тому, що в поезіях окрім магічного простору виникає простір окреслений: архетипний – дім (хата), реалістичний – місто, село. Спробуємо розглянути метафоричний простір: стихії, птахи, а також метафізичний: Бог, ангели, які не лише пов'язані з певними символічними поняттями, але також зі сферами світу між небом і землею.

Серед цих понять простору знаходиться «внутрішній» елемент, найбільш культурно-маркований, оскільки пов'язаний з концептуалізацією середини як центру.

Поняття простору неодноразово було предметом лінгвістичних досліджень. Р. П'єнтова, аналізуючи проблему оцінювання простору в мові

й поезії, навела схему аксіологізації простору, сформульовану Е. Мелетинським:

- рівень елементарних семантичних опозицій, що відносяться до найпростіших просторових орієнтацій людини: верх: низ, лівий: правий, близький: далекий, внутрішній: зовнішній, великий: малий, що функціонують у мікrokосмосі Я;
- рівень понять і залежностей у сфері фізичного макrokосмосу Всесвіту – небо: земля, земля: підземний світ, земля: море, північ: південь, схід: захід і суспільного макrokосмосу – свій: чужий, нижчий: вищий, а також їх межі – дім: ліс, помешкання: пустеля;
- рівень міфології, встановлення паралелелізму між просторовою орієнтацією людини і її космологічним розумінням [336, с. 188].

Відносно просте протиставлення верх: низ конкретизується в контрасті неба і землі, а також вищої і нижчої родинної або соціальної ієрархії, до того ж верх переважно підлягає сакралізації. Це означає визначення найпростішої відмінності між *sakrum* і *profanum*.

У світлі поезії поняття простору складається з кількох взаємопов'язаних між собою реальних та фантастичних сюжетів, серед яких виділяється світ флори й фауни, та простір над ними – небо з реальними та видуманими явищами. Небесну сферу, яка так часто з'являється у творах, можна охарактеризувати за допомогою просторових категорій, що служать для опису життєвих обставин, які вимагають інтелектуального та емоційного заглиблення й відтворюють модель – чим вище, тим краще (сонце, зірки, хмари).

Поняття святості містить об'єкти релігійного поклоніння, святі місця, а також поширюється на інші цінності, що набирають сакрального виміру: краса природи стає одночасно витвором Бога, добро, зроблене для людей, означає слідування за Божими заповідями любові, а терпіння отримує вимір участі у визвольній місії Христа.

Окреслюючи поняття простору, використовуються орієнтаційні метафори: щасливий (*podniesiony na duchu*), отже – вверху; сумний (*w dołku*) – низ [262, с. 194].

Наступний аспект, пов'язаний з часом, який метафорично концептуалізується в термінах простору, отже, деякі просторові метафори можна використовувати до форми речення так, як розуміємо просторовість. Це створює автентичний зв'язок між формою і значенням.

Прикладом вираження символічного простору є фрагмент із поезії «Божє сїдалище», у якій говориться про небесну обитель Бога: «Що кранців му, де – ані знак!, Ах, там сїдит від вічних літ» [НПМ, с. 90]. Лексеми *храм, гніздо, сонце, дїм* у поезії виразно переносять цю сферу до системи позитивних цінностей – просторової сфери *sakrum*.

Подвійну природу мають атмосферні явища: знищення й визволення (вода, вогонь). У реальному й літературному світі виступає чотири стихії: вогонь, повітря, вода та земля, що мають подвійну креативну силу: впливають на долю героїв та створюють відповідну атмосферу. Природа у творах поета є не лише одухотворена, у ній міститься Божа першооснова. У поезії «*Postęp i oświata*» автор іронізує щодо збільшення впливу людини на природу: «*Piorun już nie straszny, bije gdzie wy chcecie, Wiatr, woda i ogień, niemal wszystko w świecie Was, o mędrce wielcy i mocarze ducha, Waszej woli skinień i rozkazów słucha [...]. Bo postęp z oświatą osiągnie swe cele, Gdy nędzę wytępi, tor szczęściu uściele. A póki nauki celem ostatecznym Ona sama będzie, a mózg sercu sprzecznym, Póki na jęk nędzy głuchym pozostanie W zbytkach pogrążony bogacz, król czy książę, A przesąd kastowy nie ulegnie zmianie, Póki mir i zgoda, i miłość nie zwiąże Jednym węzłem bratnim ludzi, jak narody, A hydry nie zgniotą boskiej iskry płody, Póty rozum ludzki, wszystkie prace jego Z szczytnem swem zadaniem nigdy się nie zbiega I będzie jak cymbał co bez stroju brzęczy, Ale ni harmonią, ni melodyą dźwięczy. Jego cel jest: miłość ku Bogu ożywić, Poznać prawdy wieczne, ludzkość uszczęśliwić!*» [PIZ, с. 220–224].

Однією з найбільш динамічних стихій у творах Л. Е. Венгліньського є вода, що підтримує життя й очищує, освячує, лікує, працює на людину, а інколи вбиває її. Вода перебуває в постійному русі й зв'язку з людиною, то співчуває, то ображається. Виконує креативні та водночас деструктивні функції. Біблія описує потоп як покарання за гріхи й безпосередньо з цим поняттям пов'язано переконання, що владу над водою має Бог, який тримає в небі воду, щоб карати людей і спричиняти повінь, відсутність води викликає посуху, а її наявність – забезпечує високий врожай: «Туча б'є, нивами гудит, Відай, вже пропали жнива, Хліб гниє, зріст зерна пудит, Доле ж наша нещаслива! Повінь працю заберає Тим, що гірко ся трудили, Где несе? А Бог то знає! В ползу тим, що не робили. Суша, туча – одно лихо!» [ЗСН, с. 402]. «Ciepło wprawdzie – ale za to Biją gromy z czarnej chmury, Lub się tucze leją z góry, Lub posucha wszystko spali, Plony wichr lub grad powali; W słońcu skwarnem – ciało mdłe, Takie lato — lato złe!» [Migotki, с. 20].

Концепт води, поданий через динамізм природних явищ (заметіль, шторм, ураган тощо), підвищує експресивність подій та впливає на фабулу, як наслідок, на зміну долі героя, напр., у «Страннику»: «Пустіт, ах, пустіт мя в подвірце замкове! Комнат тих прекрасних отворіт ворота! Сніг мете густенькій, гуде вітр зимовий, А від студени дрижу, ах, сирота!! [...]. З согласьним вре шумом бурливая ріка, Болвани ей ревут, гей в борі мать дика, Темно і студено, хиба що в глибину На волни ся кіну та в світи поплину [...]. Бо скоро лиш темря уступила днині, І сонечко ранне в округ заясніло, На березі рікі помеже каміні, Ах, мертве лежало там... бурлака тіло!» [НПМ, с. 99–101]. Нагромадження дієслів *нагнати, зтемніється, гручати, шаліти* конотує агресію природи й небезпеку, семантично й експресивно насичені виступають висловлювання: *чорни хмари, розпочнуться свари, буря строга, кораб піде в переверти* в поезії «На мор'ю»: «Скоро чорни хмари Вітер нам нажене, обудит ворога, А волн грающих розпочнут ся свари, І світ зтемніє ся, а буря строга Возьме гручати, з волнами шаліти, І кораб з нами піде в

переверти: Бідни ж! Тогди-то, ой, бідни ми діти! Дивитись в очи ужасної смерти» [НПМ, с. 163–164].

Концепт «вода» набуває ознаки швидкоплинності життя: «A w wodzie, a z falą Pluskają się rybki, Dziewczęta się żalą, Że czas bardzo szybki. Że wartko upływa Im roczek za rokiem» [PIZ, с. 116]. На увагу заслуговує оригінальне порівняння миттєвості людського життя з вічністю: «kropla – życie, wobec morza czasów» [Migotki, с. 32].

До периферійної зони концепту «вода» належить значення натхнення для поетичної душі: «Gromów, burzy Warkot, swar, Którym wtórzy Ptactwa gwar Z wieży dzwonka Smutny jęk, Spiew skowronka, Pszczółek brzęk. Łoskot wody I szum drzew, I bek trzody, Wichru wiew, Pieśń słowika, Echo gór, Szmer strumyka, Leśny chór – To muzyka: Arfy, flety Dla poety» [PIZ, с. 187].

Емоційності висловлюванню надають фразеологічні звороти з лексемою вода: «*Kto nie z prądem wody płynie. Ale przeciw – w głębi ginie*» [PIZ, с. 219]. «Na północnym Wschodzie Czud zesłowiańszczyony Podstępem Zadnieprze dostaje w swe szpony, A zamiast gór złotych, co przyrzekał Rusi – Okpionych sąsiadów gorzej Turka dusi. Jej dziatwą sybirskie zaludnia pustynie, Na tysiącach czaszek skutego sąsiada Swój Paryż polarny na bagnach zakłada. Jeśli ż drugie tyle w jarzmie lat upłynie, *Jak ślina na wodzie – w otchłani sąsiada Potyrany Rusin całkiem się rozpłynie*» [PIZ, с. 281]. «Zlepek z Kurdów, Finów, Baszkirów, Kałmyków i ze dwu tuzinów Innych, krwi sławiańskiej wręcz obcych narodów, Kierowany myślą samych Nesselrodów, Bergów, Adelbergów i podobnych Niemców, I steku karyery głodnych cudzoziemców, Taki najróżniejszy ludów konglomerat, Nowy Sfinx wśród ludów, dla kultury w Herat, W Chiwie lub Bokarze może odpowiedni, Ale nie dla Sławian, co tych pięknych bredni... Wartość już poznali od lat sześćdziesięciu... Ten Minotaur istny w helleńskim pojęciu, Co zjada kwiat ludzi, pół zwierza – pół człeka, Co dla Europy w Frak się przyobleka I jak Paryżanin w obejściu i w mowie, *A w domu najczystszej wody jest kacapem*» [PIZ, с. 276].

Інтеграційним символом, який поєднує між собою такі далекі сфери світу: небо й землю, воду, фауну й флору, створюючи неоднорідну цілісність, виступає вітер: «Під калиною, посеред луки, Сиділо раз двоє до пізної ночі, Личко при личку і в руках руки, В гадці – нічиї не бачут їх очі. А прецінь лучка на тоєсь дивила І все череді, все оповіла, А череденька гнет івчарови, Івчар чимборше зновж путникови. Той подав вітрам, а вітер хмарі Вісьт ся рознесла о оної парі» [ЗСН, с. 357].

Верхня частина світу – небо – символічна сфера *sacrum*. До вічних супутників неба належать сонце, зірки, місяць, яким у багатьох віруваннях надавали магічних і символічних значень. У поезіях Л. Е. Венглінського сонце належить до високочастотної лексики, використовується з епітетами позитивної конотації: «Так ясененьке і тепленьке Всім зарівно приязненьке» [ЗСН, с. 369]. У змалюванні сонця домінує переважно червоний колір: «Аж загляне му вже соньце Червененько у іконьце, Сяде му на красне личко» [ЗСН, с. 356]. У творах часто зображується схід та захід сонця: «А ти так ідеш поволи. І встаєш, ах, так раненько, Западаєш так пізенько» [ЗСН, с. 315]. «Скоро лиш сонко явилось з-за гори, Вжем я з соколом був в чорненькім бори» [ЗСН, с. 380]. «Ніч минула – сонце встало, А з ним днина золотая, Місяць криєсь поза скалов, Віє теплий вітер мая» [НПМ, с. 68]. Традиційно виступає символом світла на противагу темряві: «Чи темря ти мильша, ніж соньце, ніж цвіти?» [ЗСН, с. 294].

У творах, написаних українською мовою, Л. Е. Венглінський сонцю надає значення чистоти: «Колач будем їсти, Гей соньце, чистий» [ЗСН, с. 313], кохання: «Будь ми ангелом потіхи, Звіздо ти моя! Щастем для моєї стріхи І соньцем житя» [ЗСН, с. 338]. У польськомовних творах сонце стає символом свободи та боротьби: «Ten Wend południowy, skrzętny i chędogi, Choć ma gór do zbytku, przecie nie ubogi. Tysiąc lat niemczony i odosobniony, Że go za pół-Niemca z dawien dawna miano, W słońcu swobód naraz jakby odrodzony» [PIZ, с. 269]. «Так po długich latach narodu jarzemia, Wybłyska nareszcie na francuskiém niebie Słońce republiki, zapowiedź zbawienia» [PZB, с.

141]; закінчення життя: «Moje słońce jasne zgasło» [DPPS, с. 185]. У коментарях до збірки «Plewa i ziarno» асоціюється з християнською релігією: «Nigdy, odkiedy słońce wiary prawdziwej zaświeciło światu, nie widziano monarchy chrześcijańskiego, żeby tak kraj swój rozdzierał. Paganie nawet mają prawa, mają litość nad ludźmi, a w Moskwie rozboje i morderstwa panują» [PIZ, с. 310].

Автор персоніфікує сонце, як і всі явища природи, відносить до творіння Бога: «Миле соньце, діте Бога, Где ж була твоя дорога? Где так довгось ти бувало, Колись з нами ся розстало? За лісами, за горами Та за мор'я глибинами Божи діти там я гріло, В иншим світі там ясніло [...]. Денниця облонь кресала, А зоренька на ніч слала, Золотом уткана хмара, То була моя котара» [ЗСН, с. 384]. «I gwiazdy i słońca, Maleństwu, ogromu, Przestrzenie bez końca: To boskiej wielkości, Mądrości, miłości Świadcowie najiściej Wymowni, wieczyści» [PZB, с. 9].

Сонце в поєднанні з універсальними цінностями виявляє, перш за все, такі символи-архетипи: світло, життя і процес творчої креації: «Аж весневний час прийде, Господь соньце нам зішле: Тепла вічне жерело, Та сейчас воскресне всьо. Ковдру здойме, білий сніг Та й побудит зо сну всіх» [НПМ, с. 74]. Зірки в поезії, як і сонце, означають яскраве світло: «Ясни ви зізвездочки, Дружини, ах, мої, Що то серед ночкі, Ночкі темненької, Світите ясенькі. Висьте, ви, дрібненькі, Мені просвітали, Коби мої очи Дороженьку знали» [ЗСН, с. 335]. Автор часто використовує дієслова: *миготіли*, *світили*, *ясніли*, *іскрили*, що звертає особливу увагу на спосіб передачі світла, що не є статичним, однорідним, а *миготить*, *іскриться*, часто порівнюється з діамантами: «Jako brylant wśród kamieni, Ognia blaskiem się promieni, Jak od reszty gwiazd piękniejsza Jest jutrenka – najjaśniejsza!» [ЗСН, с. 335]. Наступним атрибутом зірок є їх краса: «Ідтак, о зіздонькі, Оздобо ви ночи! Жесьте до дівонькі Вели мої очи В дороженьці моеї До любой дивої. Просвітали ясно, Дякую вам красно» [ЗСН, с. 335]. Символічною є асоціація зі щастям: «Будь ми ангелом потіхи, Звіздо ти моя! Щастем для моєї стріхи»

[ЗСН, с. 338] та коханням: «Звізди, місяць, зоря, Ружа, незабудка, Здрій і соловій – Світ цілий і рода Лишень в любові мають Красу, урок свій» [НПМ, с. 133].

У творах, написаних польською мовою, яскрава зірка символізує Польщу: «Tuż blisko: o miedzę, z piastowskiego gniazda Wybłyska promiennie nowa Sławian gwiazda, Której blask Niemczyznę tak przejął obawą, Że sojusz zawarła. Polska – nie Morawą. Bo gdzie się Bolesław z swym mieczem pojawi, Rus, Czech to czy Niemiec – zwycięstwa pozbawi» [PIZ, с. 283].

Як бачимо, автор використовує концепт «зірка» переважно з позитивною конотацією, однак фіксуємо приклади, де зірки, які перестають світити, стають символом зневіри, темряви, ідолопоклонства, неволі: «O biedna, rozdarta sławiańska drużyno! Teutońska, turańska, Moskwy niewolnico! Tyle wieków darmo łzy twej dziatwy płyną, A niebo wciąż chmurne, gwiazdy nam nie świecą... W świątyniach się twoich pogaństwo wgnieździło, W nich różnym bałwanom palą się ofiary, Im też bić pokłony, swej wyrzec się wiary Niewolą cię groźbą i brutalną siłą» [PIZ, с. 279].

Як символ і загрозу війни вживає автор у поезії лексему комета: «Gdy do wsi, do dworku, swe kroki zbliżyli, Przed dworkiem lip grupa, gdzie właśnie tej chwili Gromadka obecnych na niebie coś bada. Bo tam-że, na stropie, pośród gwiazd tysiąca Lśni miotła potężna, ogniście iskrząca. Z pomiędzy tej grupy czyjś odłos się odzywa: «Widzicie ach dzieci?! tam różgę na Niebie. Złą wróżbą dla ludzi taka różga bywa, Gdzie ona się jawi – lud w wielkiej-potrzebie, Gdy ona zabłyśnie, mija czas spokojny, Ona zawsze bywa zapowiedzią wojny». Tak mówi babka, najstarsza z gromadki, I dłonie swe chude składa jak w modlitwie» [Echo, с. 198].

У творах Л. Е. Венлінського багата символіка місяця тісно пов'язана з міфологічними уявленнями й культурами, сформованими в давнину. У своїй творчості поет не лише актуалізує культурні факти, але й понятійні ознаки концепту «місяць»: нічне світило, світло: «Więc śpiewasz pewno do gwiazdek tych roju. Co jasno skrzą się śród nocy spokoju, A może właśnie do tego księżycy?»

Co takie smętnie, wybladłe ma lica. O! nie do gwiazdek, ani Chociaż ich światło i mnie też zachwyca, Ja przecież śpiewam i przy blasku słońca, Szczególnie rankiem to nieraz bez końca» [Migotki, с. 6]. З наведеного прикладу видно, що світло місяця було делікатним, меншим від сонця. Однак у творах на тему кохання, написаних українською мовою, світло місяця зображено більш інтенсивно: «Вже і звізди зійшли красно, А за ними, гей в погонь, Выходит місяць кругло-ясно, Ой, так ясно, гей вогонь» [НПМ, с. 78]. «Та світи ми ясно, красно, Красний місяченьку! Ой, світи хоть з по за хмари, Яснолиций, красний!» [НПМ, с. 175]. «Там над лісом висит місяць, Гей червений злотий, А над заходом зоренька – Дві небес красоти» [НПМ, с. 229]. Автор використовує традиційні українські назви-характеристики місяця: *яснолиций, красний*. Оскільки для Л. Е. Венгліньського місяць – прикраса неба, тому наділяється речовою ознакою дорогоцінних металів: *золотий*.

Співвідношення місяць – ніч стає передвісником загибелі: «Odtąd słońce dni mych zgasło. Dni wesółych, bezpowrotnych, Niebo drzwi mi swe zatrzasło, Czyniąc łupem mąk stokrotnych: To do boju z życiem hasło. Odtąd weszła noc żywota. Bez promyka gwiazd, księżycy, W duszy burza, mróz lub słota.. Smutek bieli włos i lica, Czasem rozpacz duszą miota. Bo gdy wszystkie już ogniwa Co do życia mię wiązały Zerwie losu dłoń zdradliwa, Prysnać musi łódź... o skały – Żrały owoc rozpacz zrywa» [Migotki, с. 134].

Поет персоніфікує місяць: «Чи є ж найкращі вівці?.. Білий є місяць має, Що світло в ніч майову Урочо нам зливає. Що там сидит на небі, Ой, дуже десь високо, Де жадне ще не сегло Людий, ні птиче око. В тихий пізненькій вечер, Де всі ідут вже спати, Тогда на стріп він неба З своєю вилазит хати. Тогда пасе він вівці На вічно свіжой паші, Бо то его чередка, Що звідми звут їх наші. Нічо одна ще другою З пакости не зробила, Бо всі ся разом люб'ят, З них кожда другою мила. Сами там сестри, братя, Нема там пана, слуги, Не кривдит звізда звізду, Бо всі собі там други» [НПМ, с. 72]. Використання слів-характеристик: *білий, високо, вічно, люб'ять, сестри, братя, други* підтверджує належність місяця до сфери *sakrum*, висловлювання «світло в

ніч майову Урочо нам зливає», «в тихий пізньенькій вечер», «з своєї вилазит хати» надають характер домашньої атмосфери, що створює мікрокосмос у макрокосмосі.

У мовній креації простору значну роль відіграє концепт «небо» і його світло, джерелом якого є сонце, зірки, місяць, розташовані у сфері *sakrum*. Безкрайне небо є простором, що знаходиться зверху, отже трактується позитивно, до нього звертаємося з думками, молитвами. Простір між небом і землею, водою та повітрям поєднують сповнені таємничості, краси й багатой символіки істоти – птахи та ангели.

Назви птахів, які повторюються в різних конфігураціях у творчості Л. Е. Венглінського, відображають не лише тип уяви, естетичну вразливість поета, але зацікавлення міфологією, фольклором, художньою літературою та мистецтвом. Одні птахи відіграють більш вагому роль, інші – лише епізодичну. Не тільки частотність використання, але й багатство символічного та алегоричного змісту вказує саме про цей, а не інший вибір.

Перефразовуючи твердження В. Гюго, можна сказати, що птах є душею світу. Сферою птаха є повітря, птах народжується з руху повітря і є уособленням його свободи, стає героєм боротьби між земним та небесним, оскільки поєднує дві динаміки: походження з землі й політ у небо. Політ поєднує ці дві стихії: те, що в ньому становить первісну красу [201, с. 192–199]. «*Moja dusza wciąż przejęta, W swém zdumieniu szuka Ciebie: Panie ziemi i na niebie! A że cię dojrzeć i znaleźć nie mogę Udziel mi skrzydeł, niech z prochu ziemskiego Tam wzleczę, ku Tobie, gdzie te gwiazdy biega, A Ty wskaż mi Ojczyznę najlepszą tam drogę*» [SNS, с. 126]. Саме політ несе за собою світло, надає силу вітру. Політ – це свобода світу, птах у клітці стає символом нещастя. Лише дикі птахи є щасливі, оскільки їх не обмежує жодна клітка, це саме право свободи в метафоричному сенсі стосується людини, поезії, мистецтва, наприклад, у поезії «*Do słowika*» читаємо: «*O! Piej słowiczku! Gdyż nie masz rywala, Gdyś mistrzem śpiewu, i śpiewaków królem, Zwłaszcza, gdy głaz ci piersi nie przywala, Gdy katów nie znasz i nie znasz się z bólem*» [Echo, с. 73].

Словник української мови подає визначення птаха як 1. Хребтна тварина, яка має тіло, вкрите пір'ям, дзьоб і замість передніх кінцівок крила. // перен. Те, що нагадує цю істоту зовнішнім виглядом або якимись якостями (про літак, хмару і т. ін.). 2. перен., розм., ірон. Людина, яка відзначається чимсь незвичайним, особливим (перев. щодо суспільного стану, значення і т.ін. Відомі звороти: вільний птах – людина, незалежна у своїх вчинках, поведінці від кого-, чого-небудь; ранній птах – людина, що рано встає, рано починає працювати; синій птах – казковий символ щастя, ідеалу тощо; стріляний птах – людина досвідчена, яка багато чого бачила, знала; важливий (важний) птах – людина, що займає високе становище в суспільстві [СУМ, 8, с. 378]. У польській мові теж фіксуємо низку фразеологічних зворотів зі словом птах: *niebieski ptak* – безвідповідальна людина, яка живе за чужий рахунок; *ogłądać coś z lotu ptaka* – дивитися згори; прислів'я: *zły to ptak, co własne gniazdo kala* тощо [SJPSZ, 2, с. 1073].

На противагу словникових визначень лексема «птах» має багату й різноманітну символіку, в якій переважають позитивні характеристики, наприклад, птах є символом: Бога, божого посланця, короля Сонця, божества, вітру, повітря, хмари, блискавки, вогню, часу, безсмертя, духу, душі; а також кохання, батьківської опіки, дитини, чистоти, натхнення, пророцтва, безумства, зради й пекла; свободи та неволі.

Символіка орла у творах Л. Е. Венглінського не пов'язана з польськими народними емблемами, а є символом високого польоту, швидкості: «Коби мені птицьов бути З орла крилоньками, Ой, літавбим я високо Аж під хмари сами. Та звивавбим ся по світі, Вістив любов твою, Та й до тебе з світа вісти Носивбим з собою» [НПМ, с. 142]. «*Leciał orzeł po nad morze krzyk wydając głośny, Kochać można ubogiemu: uch! To los nieznośny!*» [DPPS, с. 129]. «*Leci, pędzi, co tchu stanie: Nie tak lecały orły, kanie. Jak on gonił przez dzień cały, Lotem ptaka, pędem strzały. Aż i stanął u jej progu Zdrów i cały. Chwałaż Bogu!*» [DPPS, с. 77]. Спостерігаємо символіку протиставлення орла й хробака, які не залишаються байдужими до кохання: «*Orzeł lot traci i pieszo chodzi, A robak*

nikły poziom przekracza» [Migotki, s. 111]. Орел виступає як метафорична назва закоханого юнака: «Коби мені птицьов бути, Ой, з орла зреницьов, Дививбим ся в ясне соньце, Світа красавицю. Дививбим ся в соньце ясне, Світло то уроче: Чи сонечко то ясніжше? Чи же твої очі?» [Migotki, s. 142]. У цій поезії автор використовує символіку світла, ясності та сонця. Як відомо, за Арістотелем, орел живе в сонячному блиску, оскільки є одним з птахів, які можуть дивитися на сонце без шкоди для очей.

Сокола в давній Польщі вважали птахом для полювання: «Скоро лиш сонко явилось з-за гори, Вжем я з соколом був в чорненькім бори. Там на горбочку хитаєсь ялина, Під нею спала красная дівчина. Під головоньков в'езку сіна мала, При неї пара голуб'ят врукала. Є пані, служба, нема ту лиш пана, Ідтак тут лишусь до завтра, до рана. Посаджу мого сокола на гілю, Сивика пушу, би ся пасл на зілю, Та й сіньце буде мому сивикови, А хлібец з тайстри котюзі здоровий. А що для мене, тінь іно ялини При боці милим красної Марини» [НПМ, с. 280]. Словник польської мови подає два фразеологізми з кваліфікатором книжне й пов'язує з одним із основних атрибутів птахів для полювання – зором: *sokole oko*, *sokoli wzrok* [USJP, 3, с. 1296]. СУМ фіксує перен. значення: дуже пильний, проникливий (про око, очі) [СУМ, 9, с. 439]. «Крвавий черес, Кусий сірдак, Висячий нам на опашкі. Ноги, гей сталь, Соколій зрак, І тіло легке – гей пташкі» [НПМ, с. 183]. «Ой, бігме ж то всьо у мене – Красне, рябе і червене, Лишень чобіт, коби смола, А гей око у сокола, Так лискучий з далека. Як до церкви іду я, Аж дівчата, хлопці всі Приглядают ся мені» [НПМ, с. 183]. «Тиї очі де соколи? Що чеслили слід в траві» [НПМ, с. 265]. Сокіл разом з орлом та феніксом був віднесений до птахів світла [431, с. 42]. Окрім відмінного зору сокіл символізує уважність: «Tam stróżował pies wierny, Ciągle czujny jak sokół» [SNS, с. 110]. В іронічний спосіб подано протиставлення сокола та сови: «О темний мужику! Сова все совою, хоть граєш в сокола. Коби св... мала хоть оден би ріг, Каже преповідка: тоби світ колола... Не перожи ся, жидку, бось ти не періг» [ГС, с. 412].

У поезії «*Wojsko dla idei*» сокіл стає символом військової мужності поляка-воїна: «*Achillem więc w bitwie, Bo obcym tu strach, Sokółem w gonitwie, Piorunem jest Lach*» [Echo, с. 21]. У наступній поезії на військову тематику сокіл виступає символом волі, літає високо аж під хмарами й саме до нього звертається в'язень у глибокому казематі та просить знизитися до нього й переказати повідомлення рідним: «*Ej ty śmiałku! co tam latasz Z chmurami wysoko, Z piorunami ich się bratasz, A z słońcem tve oko, Zniż się do mnie, do nędznika, Co jęczy w niewoli, Strach o los mój mię przenika, Zmiłuj się mej doli!*» [Echo, с. 70]. Спостерігаємо опозицію: верх – вираження свободи, надії з позитивною конотацією та низ – відчуття безнадії. Хмари, сонце протиставляються темряві: «*żem zamieszkał ciemnie*» [Echo, с. 70].

На думку Д. Ястшембської-Голонки, символами високих польотів і широких життєвих горизонтів є завжди лебеді та ластівки, солов'ї та жайворонки уособлюють поетів, співаків на противагу до домашньої птиці, що переважно вказує на простоту [262, с. 206]. Символ лебедя популярний у європейській та азіатській культурах, тому можемо говорити про його універсальність. Л. Е. Венглінський використовує фразеологізм *лебедина пісня*: «*Aż kiedyś, kiedyś w różniejszej gdzieś chwili, Czy to, gdy pierś mi zagrozi, że pęknie, Czy gdy weselszy los nam się przymili, Gęśl ma dla ludzi śmiałym głosem brzęknie, A gdy przeciwnie – zamilknę do końca, Aż w dniu stanowczym, gdy nie się wyprzedzi, I łzę ostatnią z-opali blask słońca, Spięw z piersi mojej wytryśnie — labędzi*» [Echo, с. 74]. Ще в давнину існувало повір'я, згідно з яким лебеді співають перед смертю. Цей вислів вживається в значенні: останній вияв таланту, ширше – останній вчинок у житті. Саме цей птах, що поєднує небесне *sakrum* з земним *profanum*, стає гідним у творах високого звання співця поезії.

Уособленням поезії у творчості Л. Е. Венглінського стає теж голуб – символ небесної чистоти й невинності, душі, відродження, миру, мудрості. Поет пише про свої пісні: «*I jak *goląb* ów Noego Z serca arki na świat lecą, I z oliwną różzczką z niego Powracają*» [SNS, с. 131]. Символічного значення

набуває лексема *голубина* (*голубка*), що означає птаха, з яким пов'язаний мотив надсилання листів. Ліризму та емоційності надають лексеми: *любов*, *сльози*, *доля*, зменшувально-пестливі назви: *низенько*, *карточка*, *маленька*, *білесенька*: «Аж ту, туж близенько Крильцем зашуміла Надо мнов низенько *Голубина* біла. Та гей пір'є з крила Карточку маленьку З кльови упустила, Гей сніг, білісеньку. От! Читай, небоже, Що то любов може! Я тихцьом читаю, Слезі обтираю: Коли долю тяжку Не мож обминути, Та тебе, мій ляшку, Взяли ми в рекрути» [ЗСН, с. 342]. Традиція розсилання голубів походить з Єгипту з 2500 до н.е., коли під час коронування Рамзеса III були вислані птахи на чотири сторони світу. Ліричний герой Л. Е. Венглінського посилає птахів теж на чотири сторони світу, щоб знайти собі кохану, для голуба поет вибрав східний напрямок: «*Gońce były: gołąb biały, Ten miał wschód oblecieć cały, Zachód mewa, a zaś sokół Północ zwiedzić miał na okół. Południowy świat jaskółka: Moja zdawna przyjaciółka*» [PIZ, с. 122]. Концепт «голуб» у поезії набуває ознак невинності, дівочої краси, кохання: «Дівче, любо, моя птичко! Яке ж красне твоє личко, Гей цвіт рожи, гей калина, А гей *голубець*, невинна» [ЗСН, с. 335]. «Люба дитинко, Ти *голубинко!*» [ЗСН, с. 293]. «*Gołąbek niewinny*» [DPPS, с. 29]. «Два *голуби* ся любили, В одном жили гнізді, В згоді так з собою були, Гей небес дві звізди. І ми, як *голуб'ят* двоє, Так ся, ах, любили, А тепер нас розлучають Та й світ нам немилий» [НПМ, с. 14].

«I jak *gołąb* ów Noego Z serca arki na świat leca, I z oliwną różyczką z niego Powracają» [SNS, с. 131]. Повернення на ковчег Ноя голуба з гілкою оливи свідчило про припинення потопу й настання часу спокою та примирення. Голуб стає атрибутом миру, а прихильників компромісу в міжнародній політиці називають голубами. Л. Е. Венглінський використовує концепт «голуб» із прикметником «білий» у назві польських вояків-патріотів, щоб підкреслити бажання настання миру у своїй країні та правоти й небесної підтримки своїх дій: «Wy – między krukami *gołębie* skroś *biali!* Wam pamięć narodu tę szczerłość zapłaci» [PIZ, с. 273].

Крук, за В. Копалінським, є символом неспокою, гріха, війни, фальшу. З огляду на темні очі, чорне оперіння, скрипучий голос, харчування падаллю у багатьох народів має різко негативну конотацію [SS, с. 172]. Репрезентантами негативної конотації виступають назви птахів *грач*, *ворон*, які є передвісниками загибелі: «Na onéj chatczynie czarny *gawron* kracze» [PZB, с. 344]. «Kracz o *wrono!* Kracz! Ten co dziś karabin dźwiga pójdzie ci na źér» [PZB, с. 344]. Символіка ворона обумовлена його чорним кольором і різким криком. У Біблії ворон – нечиста птиця, оскільки не приніс звістки про землю Ною, а харчувався падаллю навколо ковчега, саме тому Ной проклинає ворона й робить його чорним. Отже, ворон стає символом зла, загибелі. Саме в цьому значенні назва птиці неодноразово згадується в українських народних піснях.

Уособленням добра, любові, опіки є ангел, що в певному розумінні стає метасимволом, оскільки перебуває посередником між Богом та матеріальним світом, тобто посланцем: «К Тобі руці, Гуслі звуці Взношу, ах, безсмертний Боже! Від пригоди, Та від шкоди Няй ангели нам сторожи!.. [НПМ, с. 175].

Ангели мають подвійне завдання, що стосується Господа Бога, а також людей. Основним завданням ангелів у небі – це вічно прославляти Всевишнього, наприклад, у співах: «Я, віщ – каже, – Ям був, о небес хаджаю! При тобі близенько і, як то в звичаю Моїм є – дивитись в ясність лица Твого – Дивив ся і стоплів, син Твій, на так много Прекрасних діл Твоєї божественной руці. А хорів ангелських пречудовни звуці Зчароване ухо моє все ловило» [НПМ, с. 261–262].

У творах Л. Е. Венглінського концепт «ангел» є багатоаспектним, поєднує релігійну семантику та символіку з авторською фантазією, але завжди єднає небесний простір з простором світу людей – землею. Особливе значення символічного компонента концепту «ангел» полягає в його функції охоронця, адже з волі Божої – це наші опікуни, кожна людина, за релігійними уявленнями, має свого ангела-охоронця. Наприклад, милосердний Бог у

поезії посилає ангелів в образі рибалок, щоб врятувати дівчину-сироту: «То сказала, заплакала, Та й скокнула до води, Там в глибині, ах, шукала Конець нужди і біди. Але ж не легла на споді, Господь бо бідну стеріг. Не дав ей умерти в воді Милосердний всюди Біг. Коби два з небес ангели, Рибакі прибїгли два, І ще теплу з води знели, І занесли до двора» [НПМ, с. 253].

Поет цим номеном називає коханих: «Ой, то ангел, не дівчина, В ей серцю гостит Біг, Тому ж не моя провина, Щом не знати ю не міг» [НПМ, с. 138]. «Otóż mi anioła Dać obiecywano, Z rajskimi przymioty I piękne też wiano» [PIZ с. 22]. «Wdałem się więc w listowanie, Fotografie szłą mi panie, Dwa trzy listy, jeden jeszcze, I już się nadzieją pieścę, Żem bez trudów wszelkich, zgoła, Zdobył sobie skarb – Anioła!» [PIZ, с. 122]; дітей: «Ой ангелочку, Сердца цвіточку! Чи не мож нам знати, Ні ся догадати? Що то за гадкі миленької доньці, Нім усне, снуют ся, ой, по головоньці» [ЗСН, с. 175]; жінку-польку: Ten wzór czystych serc, niewinnych, Ta pociechy z Nieb posłanka, Duch nadziejski, choć ziemianka, Litość, świętość ta chodząca, Ta anielska, a gorąca Ma ojczyzny swojej dusza. Co do wielbień nas pomusza. Ten typ Polki najprawdziwszy» [Echo, с. 91]. Як наслідок існування символічного порівняння ангела й жінки, виникають неологізми, неосемантизми, а також нові зв'язки, що підкреслюють цю конотацію, наприклад: «W modlitwie, w pokorze szczyt waszej piękności, Nie w ozdobach ciała – choś by strój i złoty! Bo w dziewiczej duszy wtedy Niebo gości. Temu ż tak za serce chwyta i zachwyca W łzach rozanielona, modląca dziewica» [PIZ, с. 245–246].

У приядерній зоні концепту «ангел» перебувають ознаки чистоти, невинності: «Jak łąa jej, jak lilia bez skazy, Jak rosa poranna: przejrzysta, Jak anioł bez grzechu i zmazy. O! taką ci miłość dziewico!» [Migotki, с. 117]. «Bo zkad się tu wzięłaś? samotnica biedna wśród głązów bez serca, pośród ciał bez ducha, Anioł pośród ludzi, czysta dusza jedna» [Migotki, с. 153].

Отже, метасимволічні ціннісні конотації призводять, що концепт «ангел» часто виступає як носій порівнянь і метафор, але, перш за все, належить до метафізичного простору, ангел первістки божої любові

приносить на землю, а на небо забирає людські душі, гріхи, страхи, радості й прохання. Мовне його вираження в поезії засвідчується на лексичному та стилістичному рівнях. Поєднує sakrum і profanum, ніжність жіночої натури й справедливість люстратора, опіку й таємниці вічності, світ живих зі світом померлих, залишаючись завжди в полі позитивного оцінювання, як семантичного (його дії, навіть прикрі для людини, не впливають зі зла), так і експресивного – завжди викликає позитивні емоції.

Подані концепти складають класичну картину світу Л. Е. Венглінського, в якій поєднується магія і реалізм, поезія і проза життя, sakrum і profanum, у центрі всього «де будь-яке жите – Там всюди Господь є» [НПМ, с. 82]. Л. Е. Венглінський вірив, що весь світ, творцем якого був Бог, став сферою sakrum, однією великою Церквою. Поет від свого імені або від імені своїх героїв славить і дякує Богу за життя, називаючи його Великим, Небесним, Милосердним, Сотворителем, Отцем світла, Одним на світі:

А Біг, що ся диви всюди,

Отцем, батьком є для людей! [НПМ, с. 84].

Wszystkie tony, pienia łączą się przyrody

W jeden chór wielki, w jeden akord głosów:

Chwała Panu światów, ziemi i niebiosów [Echo, с. 7].

У багатьох творах розвиваються релігійні мотиви, зокрема, в ініціальной поезії – «Ода до Бога», що є перекладом з польської. Вибір перекладача, звісно, відображав власне бачення Всевишнього. Тут визначається вік Господа – «йому міліони літ», названо основний атрибут – «тримає всесвіт у руці». Ліричний герой вірша зізнається, що любить думати про царство Боже, про Бога – творця природи й мешканця людської душі [НПМ, с. 116].

Дивлячись на світ через призму цієї метафори, можна ствердити, що життя людини залежить від Бога, який все оточує своєю присутністю. Бог у розумінні Л. Е. Венглінського знаходиться скрізь. Безумовно, домоною Бога є небо: «Безлік соньц ясных бач і звїзд! Тих, рівно ж Божих створїнь-гнїзд, Що,

як дрібні, в той далині Нам ся здают, а світми сут! Там Господь Бог Отец си легл, Там дім Єго на віків вік, Де навет ще нікто не сєгл, Лиш гадков пне ся человек» [НПМ, с. 90], але його присутність відчувається в людині, в її домі, в повітрі й на землі, воді, стихіях, сонці, зірках, поезії і музиці: «А звони з блискої звінниці Бреніли хором – всі враз, Як коби звуком свим в Бога Молили щастя для нас» [НПМ, с. 131]. «Що тогди ще до церквиці Мир скликав до Божой хвали, Колим був хлопчина малий, Днесь теж нарид ще спрашає, Звін той самий покликає На місточка всі сторони, Би мир Богу дав поклони» [НПМ, с. 238].

Л. Е. Венгліньському вдалося поєднати християнські традиції з легендарними міфологічними сюжетами та літературною традицією. Серед перекладів поета вирізняється текст «Поета при поділенню дарів небесних» із Ф. Шиллера. У ньому йдеться про те, як Господь роздавав дари людям, а віршотворець запізнився, бо творив, дивлячись у ясність лица Божого. Відтак усе розібрали, а коли митець звернувся до Всевишнього з проханням і собі щось отримати, Господу нічого не залишилося, як зробити для поета завше відчиненою браму Небес. У тексті автор використовує назви: Отець, Йовиш, Хаджай Олимпу, Зевс: «Ям – Отец всіх, сотворив для вас!» – Так раз до людей сказав був Йовиш. А коли всі скарби на сви небожета Хаджай Олимпу роздав в час поділу, Зближає ся тишком, хто? Бідний поета! А ту пусткі всюди, нічого не можна Вже ся допросити, бо всьо має пана, А з Зевса скарбонкі кожда річ роздана» [НПМ, с. 261].

Бог у поезії Л. Е. Венгліньського виступає як:

Опикун: «Птички, го! Вже давно Повставали, Та й співали Ще від світу голосно Піснок много, Що від злого Через ніч іх устеріг Милостивий Отец – Біг» [НПМ, с. 81]. «На перед кень Твої очи, Там, де плонят небеса, Там Твоя Най біжит найпервша гадка, Та поклон, честь Богу Твому І худоба, лан і хатка, Що тя в день і серед ночи Від ужасу і сорому, Лихой долі і ворога Милостива пам'ят Бога Господа Стерєгла!» [НПМ, с. 81–82]. «А Ти мя, Господи, все маєш на оку, Гадкі мої знаєш, чини в кождом кроку, І всіх нас

отверти перед Тобов груди, Коби ж то ласкави були там – з них суди!!» [НПМ, с. 116–117].

Творець: «Czy ż ja temu winna, Że nas Bóg tak stworzył, Nie będę już inna, Choćbyś jak się srożył» [PIZ, с. 65].

Всюдисуций: «Біг є, де соньце гріє, Біг є, де гад ся віє, Де піснят птиців соткі, Де в цвітках мід солодкі, Де пуц ужасний звір Страшенним ревом віє, По сніжних верхах гір, По темних норах, ярах, На морю і во хмарах, Де будь-яке жите – Там всюди Господь є» [НПМ, с. 82].

Милосердний: «Для того ж ся не бій, Сли люди, світ цілий, Від тебе ся відверне, Сли навет і друг Твій Зневірит ся Тобі, То Біг ще милосердний Чуває над Тобов – Бись був цілий, здоров!» [НПМ, с. 82].

Милостивий: «О! Бо Господь милостивий, Не покіне чоловіка, Що в смиренью всьо приймає, Кожду долю, яку дає. Кто цілком ся здаст на Бога, Тверду віру в серцю лишит, Не зазнає той ворога, Того, певно, Біг потішит!» [НПМ, с. 249].

Вічний: «Ах, там сидит від вічних літ І з відтам ся дивит на нас Во всякій час. Ах. Світи всі, як сут – цілі! І земля та – то Єго є сідалище. Ах, там сидит від вічних літ» [НПМ, с. 91].

Всемудрий: «О, Боже Всемудрий! Що з міліонів літ Держиш в своєї руці безмірний весьсвіт, Якже ж о Твом царстві думати я люб'ю!» [НПМ, с. 116–117].

Всесильний: «Ту жите тве лишень на волоску, Ти можеш найлекше пізнати ся з тосков. Ту язв, пуд, розпач, ужас чи тривога І смерть страшенна – дримит в руці Бога» [НПМ, с. 163].

Вчитель: «Милостивий Господь Біг Сам від шкоди мя стеріг. Пакість твою покарав І научку тобі дав: Засе! Від чужої власти – Вара! Чужи діти красти!» [НПМ, с. 88].

Добрый: «Для землі постіль зо снігу скідає, А рибком з леду дах кріпкій ставляє, Птацтво в густійше вдіваєсь пір'є. Нори під земльов тепленькі, гей буди, І волос грубший і довший – всьо звір'є, А шерсть тепліжшу ходібка –

дістає. А людям чувство дав, розум і волю, Аби в час кожний сам справив си долю. Дав му, кром того, вогонь ще і воду, І ліси на хати, камінь на палати, І крушец в землі, і сили за млоду, А для здоров'я, на страву і шати Дав зіля, билини, звіря і худобу. Всьо, що лиш серце може багати, Всьо, що до щастя в тим житю му треба» [НПМ, с. 89–90].

На запитання: «І хто ж Ти то? Де Ти, Отче невідомий!» поет відповідає: «Либонь дужесь кріпкій, сли кідаєш громи, Либонь дужесь мудрий, сли так красни діла, І так многи, трвали – міць Тва сотворила. Кобим то де-будь Тя міг оком узріти, З моїх би Тя пісний пізнали всі діти... До тепер ми очи скриває сумрак, Чую Тебе в души, а не видит зрак. А Ти мя, Господи, все маєш на оку, Гадкі мої знаєш, чини в каждом кроку, І всіх нас отверти перед Тобов груди, Коби ж то ласкави були там – з них суди!!» [НПМ, с. 116].

Поет наголошує на невід'ємній Божій допомозі в захисті своєї Вітчизни: «Kiedy wielka grozi klęska: Bóg szle trąbę Archanioła... Lub idea gdy zwyciężka... Bóg na gody dziatwę woła. Dźwięk ów straszny, głos ten boski W wieszczu się przelewa głoski. Nas juz chyba li wezwanie Na weselne czeka gody.. Wtedy i cud się nowy stanie, Piorunowe zagrzmią ody Bogu Zbawcy z wieszczu lutni, A do ówczas — milczmy smutni!» [Echo, с. 2]. Використання лексем: *trąba, głos, wieszcz, cud, ody, lutnia* надає емоційного піднесення твору.

У поезії «Przekleństwo» кілька разів повторюється архаїчний поширений вислів «Бог з тобою», «Бог з вами»: «*Bóg z tobą, Ojczyzno, znękana, splakana, Jęcząca w pazurach szakała-tyrana [...]. Bóg z tobą, dziatwo! Cześć tobie i chwała, Żeś taka na ducha męczarnie wytrwała [...]. Bóg z wami, tych czasów żyjący świadkowie [...]. Bóg z wami, o moi bracia wy rowieśni, Którym to jak mnie dziś wspomnieć najboleśniej Na te ciężkie nasze szkół niemieckich czasy, W których nas dręczyli nędzni der-die-das'у [...]. Bóg z wami, dzisiejsi siewacze oświaty, Co w dziatwę wszczepiacie, prócz Boga miłości, I miłość Ojczyzny: dawniejszemi laty Wyklętej, ściganej w całej zaciekłości. Bóg z wami najbardziej, wychowawce dziatwy, Prostaczków wieśniaczych, od których*

zależy, Czy nam być, czy nie być. Trud, prawda, nie łatwy: Podstawę przyszłości wyrzeźbić z młodzieży» [PIZ, c. 265–275].

Велич Бога в протиставленні до людини зображено в поезії «Do Boga»: «I wołam: o Boże! Boże! Jakiż Ty – mocny, potężny! Ja robak, proch niedołężny. Jakże Ty dobry, wspaniały! Ja, nędznik – zły i zuchwały; Jakże Ty mądry i wielki, Ja'm nie wart pyłu, kropelki. Kropelki Twego wszechmorza, Tchu, pyłku z Twego przestworza, Listeczka z łąk Twych i lasów, Chwileczki bytu z Twych czasów. Promyczka z świateł tych kroci, Płomyczka Twojej dobroci, Szczypty ojcowskiej Twej łaski – Twej władzy, miazdzą mię blaski. W proch więc przed Tobą upadam, Nicość Ci moją spowiadam, Klęcząc przed Tobą się korzę, Ty dźwignij, podnieś mię Boże!» [Echo, c. 10]. Людина, яку описано за допомогою лексем: *robak*, *proch niedołężny*, *nędznik*, *zły* і *zuchwały*, підкоряється Богу та просить її піднести. Через визнання й прощення земних гріхів, підвестися з порохи, щоб визволитися, піднятися з колін і злетіти.

Показ традиційних християнських цінностей – один з основних мотивів у творчості Л. Е. Венглінського, причини занепаду в сімейних, суспільних, політичних відносинах вбачає у факті відвернення людей від власних традицій і домінацію авторитету абсолютизованого Розуму. Як і В. Дзедушицький, схиляється до історіософічного оптимізму, згідно з яким все, що відбувається у світі, відбувається з волі Бога. Однак людина має можливість вибору, може прийняти реалізацію Божого плану або відмовитися, таку ж можливість мають народи.

Питання поетичного покликання й суті поетового буття цікавили Л. Е. Венглінського, як і кожного митця слова. Навіть у формулі щастя знаходимо моральний авторський дороговказ:

По зимі весна, осінь по літі,
Наш гаразд лиш не минає,
Зимов, літом – все треває.
А що мож бути причиною того?
То, же ід Бога не бажаєм много,

Що Бог дасът – ся не марнує,

А часу ся не дармує [ЗСН, с. 317–318].

Підкреслимо знову, що метафізичний вимір постійний у поетичному світі Л. Е. Венгліньського, автор раз по раз складає подяку Богові «за те, що дав землі багатства» (поезія «До Бога»), за те, що на цім світі «одно минає, друге дозріває» (поезія «На святого Івана Хрестителя») і под.

5.2. Лінгвокультурний діалог Заходу, Сходу та Слов'янщини у творах Л. Е. Венгліньського

Питання взаємозв'язку західної української літератури ХІХ ст. зі слов'янським світом, Сходом та Заходом неодноразово піднімалося в численних студіях, зміна парадигми дослідження призводить до актуальності його й на сьогодні. У центрі проблеми, пов'язаної зі згаданими зв'язками, стоїть питання ідентичності західноукраїнської літератури ХІХ ст. – це період, у якому інтенсифікуються контакти з іншими культурними територіями, а також формується, значною мірою завдяки мові та літературі, модель національної ідентичності, що спирається на спадкоємність минулого й триває до сьогодні. Українська література ХІХ ст. відзначається особливою позицією розташування між культурами Заходу й Сходу й через це могла стати місцем їх зустрічей. Позиція протягом історії відзначалася динамізмом і змінністю: від культурного антагонізму до думок про синтез культур. Українська література цього періоду мала ще одну диспозицію до входження у взаємовідносини з іншими культурами, оскільки, з огляду на політичну ситуацію, український народ був розділений і перебував у межах трьох держав, що передбачало близькість багатокультурності.

Взаємозв'язки з іншими культурами могли стати загрозою для явища літератури ідентичності, як літератури «української», адже ця література належить до спільноти, позбавленої державності. Культури, з якими найбільше контактує література, неодноразово проявляли свій характер як

імперіальний, що відчуваємо й у сьогодні. Тому завжди в історії і літератури, і мови, існували течії, завдання яких було обмеження інтеркультурних контактів. Водночас відкритість до інших культурних просторів, діалог з ними несе переважно природний характер. Як не парадоксально, прагнення до власного самовизначення в ХІХ ст. призводить до пошуку натхнення в інших культурах.

Дискурс загрози ідентичності літератури через те, що своїми витокami сягає інших культур, найбільшого розмаху набуває в період романтизму й стає дискурсом етичним, що оперує категоріями вірності й обов'язку. Аналогічні процеси відбувалися в польській літературі. Варто пригадати критику щодо європейського літературного наслідування С. Гоцинським. Незважаючи на критичні рецензії, багато хто з тогочасних письменників виступає за відкритість щодо інших культур, адже культури створюються й самостверджуються завдяки контактам з «іншими». «Увесь народ у власній і нероздільній визнаній екзистенції був би як обкрадена і з усіх сторін замкнена монада, яка сама себе іще не розуміє. Щоб добре себе розуміти, потрібно знати інших і залишатися з ними в постійних відносинах. Лише тоді, коли одне ставиться проти іншого і це, і інше розуміє себе» [318, с. 68]. Таку позицію підтримував А. Міцкевич, який стверджував, що організм народу може загинути, відрізаний від інспірації інших культур [цит. за 295, с. 374].

Е. Ожешкова називає дві сторони космополітизму: загроза для народного устрою, але водночас бачення спільноти народів, які пізнають один одного й реалізують цивілізаційний прогрес [325, с. 5].

Для ХІХ ст. характерно зародження специфічного культурного коду, який виник на ґрунті історизму ХVІІІ ст. У його витокax знаходиться постулат про поділ культури, перш за все, за національною ознакою, що стає зрушенням європейського універсалізму. Виникає явище появи багатьох культурних центрів, які співіснують між собою, а також переміщуються в межах століття. Літературний процес створюється в результаті вироблення

нових традицій окремими національними культурами, які відмовляються від готових взірців, реінтерпретують спадщину.

Питання про взаємозв'язки української та польської літератури (ми говоримо про дві літератури, оскільки ім'я Л. Е. Венглінського належить їм обом, також письменник орієнтувався на розвиток та здобутки обох літератур) зі слов'янським світом, Заходом та Сходом може мати багатовекторний характер, варто пригадати типологію проблем традиційної компаративістики.

Безумовно, розвиток польської та української літератур того часу відбувався в процесі контактів з іншими літературами та культурами. С. Бжозовський писав: «я кожного з нас вплетене в процес, який охоплює весь спектр європейської культури й історії» [223, с. 221].

Важливими для культурного відродження Західної України стали зміни в національній та інонаціональних культурах. Загальний культурний рівень регіону розвивався під впливом польських, німецьких, австрійських та угорських освітніх осередків, літературних та наукових видань у Львові, Ужгороді, Чернівцях та інших містах. «І якщо українська літературна мова в Галичині ще на кінець XIX ст., на думку деяких східноукраїнських письменників і вчених, не досягла високих кондицій, вона все ж послужила добрим і міцним фундаментом для становлення і стабілізації сучасної української літературної мови... Саме в Галичині східноукраїнські письменники мали можливість друкувати свої твори, коли діяв Емський указ, саме завдяки Галичині сучасна українська літературна мова увійшла в життя українців як єдина національна державна мова. Одночасно збереглися в своїй питомій автентичності й народні говори, особливо в західній частині України, які активно функціонують у народному побуті», – зазначає М. Лесюк [95].

Розвиток національно-культурного відродження Західної України пов'язаний з прогресивним літературним угрупованням «Руська трійця» – М. Шашкевич, І. Вагилевич та Я. Головацький, діяльність яких розвивалася в

атмосфері слов'янського відродження. Митці знаходили для своїх творів співзвучні мотиви в романтичній польській, чеській та словацькій літературі, в яких вбачали зразки високохудожнього національного мистецтва, його жанрову різноманітність. У процесі розвитку нової літератури на західних землях України виступило чимало письменників різного масштабу діяльності й різного поетичного таланту. Творчість кожного з них була відображенням суперечливої дійсності, складних історичних закономірностей. Незважаючи на труднощі культурного процесу в Західній Україні ХІХ ст., література набувала все більшого значення й розвитку.

Значну роль у становленні галицької культури відіграла творчість чеських літераторів – Й. Добровського, П. Шафарика, Ф. Челаковського, Ф. Палацького, Я. Коллара. На початку тридцятих років ХІХ ст. увага представників «Трійці» зосереджується на збірнику «Народні сербські пісні» та наукових працях В. Караджича, розвідках словенського філолога-славіста В. Копітара й польських учених: Й. Лелевеля, М. Стрийковського, І.Б. Раковецького, Я.С. Бандтке, С. Лінде. Захоплюються творами А. Міцкевича, Ю. Словацького та представників «української школи» в польському романтизмі: С. Гощинського, Б. Залеського, А. Мальчевського, Т. Падури.

Інтегрована слов'янщина дозволяє створювати ідентичність західноукраїнської літератури. Повернення до слов'янщини несло міф початку, що був утопією минулого як мислення історіософічного, що охоплює сучасність і минувшину. Зрештою, давало шанс відновлення літературних конвенцій, а також становило джерело тем, міфів і символів літератури.

Зв'язки польської літератури ХІХ ст. зі слов'янськими літературами складно окреслити, оскільки ці контакти часто піддавалися ідеологічному, політичному та релігійному тиску. Напр., після 1830 року з боку польської літератури відчувається поступова втрата зацікавлення слов'янськими старожитностями, на перший план висуваються історіософічні розвідки.

Після 1863 року відбувається повернення інтересу до слов'янського світу, поворот позитивізму до чеської культури, панславістичні проекти В. Спасовича. Кінець XIX ст. характеризує ренесанс слов'янщини, що набирає часто містичного характеру. Особливо проблемним стало відношення до російської літератури.

У зв'язку з політичними проблемами з Росією спостерігаємо явище подвійної рецепції: офіційної – мова йде про заборону ігноранції, а також індивідуальної – багато письменників добре орієнтується в явищах російської культури й літератури, вступає з нею в діалог. Українські та польські письменники зазвичай намагалися відокремити Росію – загарбника від російської культури.

Л. Е. Венгліньський як «чужого», ворожого трактує північно-східного сусіда, якого називає «Czud zesłowaniańszczyzny», «zlepek z Kurdów, Finów, Baszkirów, Kałmyków i ze dwu tuzinów Innych, krwi sławiańskiej wręcz obcych narodów» [PIZ, с. 281]. Віддзеркалення своєрідної історично-культурної ситуації Польщі другої половини XIX ст.: наслідки розподілу, Листопадове, Січневе повстання, боротьба за незалежність з Росією – все це зумовило введення автором нових лексичних позначень або розширення вже існуючих концептуальних понять, наприклад, важливого значення набуває концепт «війна» в різних його реалізаціях: *księga czarna, złowieszcza karteczka* (повістка), *wyrok, wojsko, pobór, wojaczka, bój, musztra, wróg, zemsta, zwycięstwo*. Дієслівні лексичні одиниці створюють динамічну картину світу, характерну для зазначеного періоду: *napadać, kłuć, rąbać, strzelać, palić, krew rozlewać, zabić*. Концепт «війна» проявляється також у численних описах тюрми – невід'ємного атрибута тодішньої імперії: *Sybir, niewola, kajdany, łańcuchy, podziemie, tortury*. Відображенням особливостей історичного періоду виступають метафори та фразеологічні звороти: «Teraz już nie trawę, ale – ludzkie głowy Kosić mi ach przyjdzie! W mojej służbie nowój» [DPPS, с. 194]. «Na tysiącach czaszek skutego sąsiada Swój Paryż polarny na bagnach zakłada» [PIZ, с. 281]. «Krzyżactwo i Moskwa – para siebie godna, W plany

rozbojowe każdej chwili płodna. Jeden pod swą władzę całą Niemieczech, Drugi rad zagarnąć wszystką Słowiańszczyzną» [PIZ, с. 282]. «A miłość Ojczyzny jak Fenix z popiołu Do lotu się zrywa, do pracy pospołu» [PIZ, с. 283].

Л. Е. Венглі́нський теж не залишився осторонь від загальних культурних тенденцій зацікавлення традиціями слов'янського світу. Поет здійснив чимало переспівів з сербських, чеських, словацьких, литовських, білоруських народних пісень та перекладів з польської мови С. Вітвіцького, К. Бродзінського, В. Поля, Т. Олізаровського тощо. До своїх творів вміщує коментарі, де обґрунтовує використання певних слів або пояснює походження звичаїв.

У XIX ст. термін «пісня» розширює значення, охоплюючи літературну й народну творчість. У першооснові рівнозначного розуміння цих сфер лежать польські переклади І. Красицького та С. Гоцинського «Пісень Оссіана» Д. Макферсона, що підкреслюють художню цінність текстів народного походження. Отже, філологія зацікавилася сферою народної творчості. У Європі з'являються збірки народних пісень, укладені К. Brentano, А. фон Арнімом, Й. Гердером, однак важливість літературного визнання народної поезії затвердив Й. Гете.

Романтичний переворот, направлений проти раціональності Просвітництва, був скерований до емоційного відчуття світу, збагаченого народними традиціями, у яких перше місце займали моральні, релігійні цінності. Визнання народного бачення світу відбувалося паралельно з високою оцінкою народного мистецтва. Саме пісні надавали важливого в культурі та історії значення, наприклад, для Ю. Словацького пісня набуває сакральності та синонімічного значення до слова поезія.

Л. Е. Венглі́нський, як і багато інших поетів, намагався стати для свого народу бардом, гусяром, вайделотом, бандуристом, лірником та мав надію зрозуміти недоторканий чужим втручанням народний дух: «К Тобі руці, Гуслі звуці Взношу, ах, безсмертний Боже! Від пригоди, Та від шкоди Ная ангели нам сторожи!..» [НПМ, с. 175]. «Бо скоро під дверми він чело све

склонит, І в ліру голосно і грімко зазвонит, А з нею получит ще голос свій милий: То перед ним хутко всі станут півколом, Якоби бардеви мали бити чолом!...» [НПМ, с. 175]. «А тогди пусти до себе мя з моєю ліров, Бим служив Ти на вік вікі пісні мих офіров!..» [НПМ, с. 93].

З огляду на складну політичну ситуацію, Л. Е. Венглінський стане поетом-солдатом і братиме активну участь у визвольній боротьбі: пише й розповсюджує агітаційні листівки, намагається, щоб слово його пісень ставало ділом і вело в бій. Заклики до боротьби за свободу Батьківщини промовисто лунають у творах: «Хутко ж, хутко, хробри мужи! Зробім борше з ними лад! В ім'я Боже! За оружи! Аж стрясе ся супостат» [НПМ, с. 279]. У складній історичній ситуації народна пісня повинна усунути на бік елегії й трени, а заїнтонувати пісню надії, вчити правди, що повинна ставати всезагальним принципом, бо пісня стає популярною більше ніж книжка – так пропагували роль пісні теоретики визвольної боротьби [SLP, с. 695].

Народна пісня в літературних творах поета відіграє надзвичайно важливу роль у збереженні народної мови, звичаїв, у створенні почуття народної спільноти, культурної окремішності, допомагає вижити в складний період без власної держави, одночасно формуючи універсальну мову боротьби.

Про важливу роль русинсько-української пісні говорить сам Л. Е. Венглінський: «З перших дитячих років, скільки пам'ятаю, пісні сільського люду, його думки й шумки – наймилішою були розвагою для моєї душі. При молотінні, праці в полі, на тоці, а особливо під час жнив – вслухався в пісні русинського люду з великим захопленням. Навіть і під час шкільних років [...], юності, оскільки народжений над берегами прекрасного Дністра – тут стрімкими з найгострішими скелями, там лагідними, покритими лісом низинах – руське село стало ідеалом краси для моєї уяви, коли негативні сторони життя псували якийсь мій день, ця сільська поезія узгоджувала мене з людьми і з собою, освіжала моє серце» [SNS, с. IV]. Цитуючи Вацлава з Олеська, поет пише, що народна поезія є витвором землі,

на якій виросла. Як дерева в лісі, як квіти на луці є плодами цієї землі, так і народні пісні є природньою, справжньою поезією народу, якому належать. У них рухається повітря, яким дихає цей народ, висить небо, під яким народ живе; розвинуті почуття віри, надії, кохання зображуються в народний спосіб. Чи це дикий народ і загарбницький, лагідний і працьовитий, поневолений, чи вільний і мужній – у своїх піснях змальовується, як на картині, весь відбивається характер народу. Одним словом, народна пісня – це слово серця народу. Під час усіх родинних обрядів, учтах і забавах: поляк чи русин, як кожний слов'янин, співає серцем [SNS, с. VI].

У монографії «Językowy obraz świata w tekstach słowiańskich pieśni ludowych» А. Брацкі підкреслює універсальність багатьох мотивів українських та польських пісень: мотиви подорожі, зустрічі закоханих, сум за коханим (коханою) під час від'їзду (на війну), розлучення через майнові перешкоди тощо [218, с. 244]. У перекладах українських пісень на польську мову поета, як і в народних піснях, спостерігаємо появу низки магічних предметів символічного значення: перстень, хустка, свічки, вінок. Однак мовознавець наголошує на адаптації окремих елементів до власної етнічної культури.

Певні пісні Л. Е. Венгліньський асимілює до польської культури, наприклад, уводить польські імена: «Bóg wie tylko gdzie się *Janek*, miły mój zapodział» [SNS, с. 19]. «Kto chce poznać, kto ta *Anka*? Co za pyszna to kochanka! Powiem prawdę ale wierzcie, Moich słów za żart nie bierzcie. *Anka* – duszy to niewola!... To i róža i topola, Jej powabów dziwna siła, Wdzięki kwiatów przygasiła» [SNS, с. 26]. Жіноче ім'я Анка в польських народних піснях має значення 'добра кандидатка на партнерку, яка не повинна довго перебирати кавалерами', порівнюється з квіткою ружа [218, с. 184].

Традиційну українську національну особливість зберігає порівняння з тополею. Повздовж українських шляхів і сьогодні стоять високі тополі, які в народній культурі й поетиконі набули символу дівчини. Ім'я Петрусь у народній пісні «Ой я люблю Петруся» автор замінює на ім'я Янек, у текст

пісні додає фразеологічні звороти: «Bij jak chcesz mię, połam kij, *W kwaśne jabłko matko zbij*, Ja już jego, moim on, Albo nikt – aż po mój zgon» [SNS, с. 5]. «A jak zoczę Janka znów: Człowiek już *jak rybka zdrów*» [SNS, с. 5]. У пісні «Коли мене, любко, любиш, не кажи нікому» страх розголошення таємниці підсилює зворотом *stukną w dzwony młotem*: «Gdy mnie kochasz, ach! Nikomu niemów luba o tém, Bo to ludzie w świat rozgłoszą, *stukną w dzwony młotem*. Jako burza liść i słomę po świecie roznosi, Tak i nasza tajemnica światem się rozgłosi» [SNS, с. 14].

Значна частина українських архетипних образів та символів на основі природних явищ, рослинного та тваринного світу збережені у творах. В українських народних піснях усталені символічні парадигми: *козак* – дуб, *явір*, *верба*. У поезії порівнюється юнак з явором: «*Stoi jawor nad strumieniem*, chwieje się na wietrze, Czy będziemy my się żenić? towarzyszu Pietrze! Niemógł tatuś bez matusi, dziad żyć bez babusi, Więc i ja też sam nie mogę – spętać człek się musi» [SNS, с. 15]. Внутрішній паралелізм ситуації: *явір* хилиться від вітру – юнак журиться сприяє динамічній репрезентації семантики символу.

Поширений фольклорний символ народної поезії українців – *рута* набуває значення розлуки, самотності, нерозділеного кохання: «*Zielona ruta*, żółty kwiat, Niéma kochanka – gorzki świat! Pisała-bym list – a nie wiem jak? Poszła-bym sama – lecz kędyż szlak? Szła-bym i nie szła, i boję się, Czemuś to luby! Opuścił mnie?» [SNS, с. 32].

Поет уводить або зберігає українські лексеми та їх форми: «*Niech już raz*, Póki czas *Nahulam* się z wami» [SNS, с. 7]. «*Idąc drogą*, środkiem *siola*, naraz sobie stanę» [SNS, с. 11]. «*W dłoń kij mam dereniowy*, A na końcu gałka, Jak nim machnę po *czerepie* – będzie trup ze śmiałka. Trupem w miejscu lub *kaléką*, kto mi wlezie w drogę, Kto się waży *bałamucić* dziewczę me niebogię» [SNS, с. 13]. На увагу заслуговує використання українізмів у перекладах та переспівах угорських пісень на польську мову: «*Kiedy spiętrzą się jój fale* Na piaszczystej puszt nizinie, kędy mętnym nurtem płynie, gdy *rozhula się* zuchwale, I bałwany zacznie toczyć – To piaszczyznę tak zaleje» [ETK, с. 5].

У перекладах Л. Е. Венглінського значна роль відводиться активній і особливій за семантичними можливостями категорії демінутивності, зменшувально-пестливі суфікси надають теплоти й ніжності поезії: «Widzę, widzę już zdaleka, jej w okienku liczko; Choć jak ciemno, choć nie widno, świecisz mi dziewczeczko!» [SNS, с. 29]. «Słonko grzeje, wietrzyk wieje, A dziewczyna łezki leje, Leje łezki, łez tych siła! Całą nockę przetęskniła» [SNS, с. 32].

Виключно позитивної конотації набуває лексема *козак* – молодий юнак, сміливий, відважний, веселий: «Ej! Ja Kozak z Ukrainy, Kozak z rodu, Kozak z miny, Nigdy w życiu nie zapłaczę Krzyczę, śpiewam, gram i skaczę» [SNS, с. 2]. У поезії «Українці» автор характеризує український народ як народ, якому властиві високі моральні цінності: віра, співпереживання, вірність, тому поет в особі молодого юнака та дівчини, доля яких закинула на чужину, закликає обов'язково їх зберегти:

Postanówmyż dziewczę! Sobie
Chodzić swojskim torem,
Być wiernymi w każdój dobie,
Być dla wszystkich wzorem.
W każdój doli żyć poczciwie,
Wedle woli bożej,
A tak w domu, jak na niwie
Bóg nam dopomoże [SNS, с. 4].

Отже, у своїх перекладах поет передає зміст оригінальних пісень в єдності з визначальними особливостями їх художньої форми, ритмомелодики, національної своєрідності. Він намагався перекласти не лише слова, а дух українського народу.

Для слов'янської літератури XIX ст. загалом характерне різнопланове звернення до культурного простору Заходу, чому сприяли ідеологічні та політичні чинники. Культурні зацікавлення Заходом у XIX ст. розпочинаються з досягнень німецької літератури, передбачають дискусії над творчістю Д. Байрона, В. Скотта, захоплення французькими романтиками та

повернення до т.зв. давніх культур: Іспанії, Італії, а також інтерпретацію античності. Під кінець XIX ст. визначення домінанти рецепції, що характеризує зв'язки літератури Західної України із Заходом стає складно, оскільки вона входить у багатовимірний зв'язок з літературою і культурою Франції, Німеччини, Англії, Італії тощо. Небезпричинно можемо говорити про космолітичний характер кінця століття, про універсалізм української літератури.

Культури Заходу сприяли у творенні ідентичності західноукраїнської літератури, наприклад, в опозиції до Росії, а також у формуванні свідомості новочасного європейця. Саме Заходу польська література завдячує найбільше, якщо мова йде про інспірації літературними конвенціями, саме з Заходу приходять імпульси для перетворень та змін епох і літературних течій.

Інспірації західноєвропейської культури розпочинаються з використання християнських мотивів. Л. Е. Венглінський неодноразово пише поезії на теми християнських свят, обрядів: Великдень, св. Івана Хрестителя, хрестини, різдвяні свята:

Голосніжше, знову разом
Забренів всіх звонів звук:
Коби за яким розказом
Враз крестит ся сотня рук.
Бо священник у престолу
Вже на службу Божу став,
«Аллелуя!» – всіх посполу
Голос грімкі ся озвав [НПМ, с. 63].

Використовує релігійну лексику: Ангел Панський, Святі Мощі, Аллелуя!, Христос Воскрес!, Воскресеньє Господа.

Численні форми: Біг Небесний, Милостивий Отець – Біг, Милостивий Господь Біг, Спаситель, Господь Бог Отець підкреслюють повагу й глибоку віру письменника.

Магнетичним полем, як і для багатьох письменників, для Л. Е. Венгліньського стає звернення до античної культури: «Потомкі! Римлянів хроброго народу, Ви карли! За всіх вас, гей листок дрижу, [...] Вздрагає ся душа і вас ся питає, Вас, діти Цезарів! Вас, Циннів онуки! Що то з вас ся стало? Ой, серце ся крає, [...] Де ж то ся Маріуси, Коклеси, Брутуси, Де рід Цинциннатів подів ся? Де? Де?! Ах, щезли! А з ними ж і Аурелі, Титуси! Карлами, плазами – зістанете вже!! Що листя на корчу, тільки давних мирів Голд віддавали довгий, довгий час Родови: титанів, світа богатирів – Прадідам вашим! А вас? От! Що з вас?!» [ГС, с. 168–169].

Л. Е. Венгліньський віддає ціннісну перевагу подіям і явищам, які хронологічно віддалені від сучасності, не пережиті безпосередньо, а сказати б, ідеальні, збережені в культурній пам'яті. Їх зміст задокументовано в художніх і наукових текстах, міфах, що пробиваються з давніх-давен: «Вздрагає ся душа і вас питає, Вас, Діти Цезарів! Вас, Циннів онуки! Що то з вас ся стало? Ой, серце ся крає» [НПМ, с. 168].

Знаходимо в поета назви греко-римської міфології: Зевс, Аполлін, Амор, Нептун, а також лексику латинськомовного походження: рація 'слушність, резон, підстава, причина' [СЧС, с. 364], інтенція 'намір, задум, тяжіння', 'напруження' [СЧС, с. 181], рата 'частина виплати (за кредитування, орендної плати тощо)', 'термін, реченець сплати' [СЧС, с. 524] тощо. Латинізми були найбільш популярними іншомовними одиницями, що на кінці XIX ст. обслуговували західноукраїнський варіант літературної мови й складали спільний словниковий фонд української та польської мов. М. Жовтобрюх називає такі лексеми як західноукраїнські локалізми, що не ввійшли «до лексичного складу місцевих українських говорів, а належали до професійного словника певних кіл інтелігенції» [64, с. 152].

Поета не оминула спокуса перекладу відомих західноєвропейських класиків. Із земляків Л. Е. Венгліньського у 1848–1849 рр. О. Шухевич (1816–1870), галицький сільський парох, випускник Львівської духовної семінарії, написав українізований переспів – «Наслідоване з Вальтер-Скотта» –

«Подорожній». І. Франко у збірці «Переводи і наслідування Осипа Шухевича» (Львів, 1883) у «Передньому слові» відзначив, що вміщені в ній тексти «цікаві для нас раз яко збогачене нашої вбогої перекладної літератури, а по-друге, тим, що вони дуже корисно свідчать о тім, як пильно перекладач прислухувався мові народній, як обширним скарбом тої мови він владав» [цит. за 75].

Л. Е. Венгліньський написав баладу «Странник» за мотивами В. Скотта. Ключовими словами якої стали: *замок, ворота, вітер, буря*. У творі автор використовує лексему *бурлак* ‘бродяга’, яка стала поширеною в польській мові ХІХ ст. як запозичення з української мови [ЕСУМ, 1, с. 302]:

Не *бурлак* лихий я, датку не жадаю,
Не лукавийм гроша, всьо з собов я маю [...].
Бо скоро лиш темря уступила днині,
І сонечко ранне в округ заясніло,
На березі ріці помеже каміні,
Ах, мертве лежало там... *бурлака* тіло! [НПМ, с. 99].

Національно-марковані концепти, емоційно-забарвлена лексика переважають у серенадах та баркаролах на музику відомих французьких, німецьких, італійських, австрійських композиторів (Р. Шуберта, М. Вебера, Р. Фукса):

Ночни думкі ми *тихонькі*,
Любко, молят тя,
Тут, де *ружи, калинькі*,
Ах, прийди до мя!
В *галузонькі* вітер грає,
Місяць красит *здрий*.
Враг ту нас не підслухає,
Любко, ся не бій!
Чи ти чуєш, як там в тіні
Звонит *соловій*,

То за мною просит нині
Він о послух твій.
Бо в любови тоску, мукі
Знає грудь єно,
Тож дрижит на тиї звукі
В серцю небудь-хто.
Най же ж днесь в *тихоньком гаю*
Здрагне ся тва грудь!
З тосков, ах, тебе я жаю,
Щастьом мені будь! [НПМ, с. 125–126].

У поезії «Венеція» чорний човен – гондола порівнюється з лебедем: «На островах серед мор'я Палатів тисячи, І прекрасни многи церкви Над глубьов висячи [...]. Люди всі там, гей *лебеді* Ставом пливаючи, В волнах лишат місяченька І соночка лучи» [НПМ, с.165]. Човен повільно пливе каналом в оточенні старих мурів, оминаючи прикрашені арабесками вікна, проходить під склепіннями величних кам'яних мостів. Чорний і граціозний човен здалека нагадує лебедя, незважаючи на дерев'яний тулуб та металеву шию, він безшумно, неквапливо лине водами венеціанських каналів. У цьому ж творі лексема *лебедь* набуває символічного значення й використовується в контексті 'пісня поета': «Я з гуслею сумной думці Стану на переді. Бо як вістят поведиці, Рівни на всі краї – То лебедь близенькій смерти Щось собі співає» [НПМ, с. 165].

На окрему увагу заслуговує переклад поетом байки Жана де Лафонтена «Le lion devenu vieux». Своєрідності казкам та байкам цього французького автора надає створена в них особлива атмосфера гумору, веселощів, що поєднуються з витонченістю та почуттям міри. Сюжети творів були перейняті Лафонтеном в Апулея, Петронія та інших античних письменників, а також у письменників епохи Відродження від Дж. Боккаччо до Ф. Рабле. Однак поет наголошував на своєму праві не сліпо переймати ті чи інші сюжети, а творчо переробляти їх відповідно до особливостей свого

обдарування. У власному перекладі Л. Е. Венглінський уводить лексему *медвідь*. Символ ведмедя – господаря гір набуває динамізуючої функції. Карпатський ведмідь, як і в минулі часи, був одним із найцінніших мисливських тварин. Також це найбільша тварина сучасної української та польської фауни.

Напередовець: безчестний вовк

Кожух волохатий зубами взев дерти,

А клами острими безроги уперти.

Рогами віл, кінь копитами – в голову товк.

А *медвідь* лапами по лицах го бив,

Що з болю страшного бідненькій аж млів,

А з сорому того глибнуло серденько [НПМ, с. 107].

Предвісником швидкої загибелі лева стає введений символ ворона, неодноразово використаний з цим значенням в інших творах:

І коли так в муках у темної ями

Стогнав і дрижив меже воронами,

Нараз рев поганий – туж-туж, вже близенько,

В округ по опоках аж ся розлягає [НПМ, с. 107].

У перекладі назви «*Le lion devenu vieux*» використано лексему недуга, а не старість – «Лев на ложу недуги».

Взаємодія лінгвокультур у тексті відбувається переважно на рівні інтертекстуальності: «*Мошко* чи *Абрамко* обізався з фіри, А за ним шваркоче ще стрілков зо чтири. Гар, гар, гар – бесіда весела ведеться, Кождий о гешефтах своїх обізветься» [ГС, с. 597] (українізація єврейських імен). «Висьте утікали гдесь на край аж світа, А они бідили за вас по всі літа. Нема ж му *пардону*, нема, чоловіче! То є всіх повиннісьт, право єго кличе. Не такі то служут князі і барони, Бо для краю треба войска, оборони» [ГС, с. 630]; «А що з приказанєм? Ге, піде на губи, Будут тобі *хазер* на гвалт пхати в зуби. Кажут тобі їсти дідчу солонину...» [ГС, с. 630]. «Погоди, *камрате*, варт ся придивити Як з божниці тягнуть Ізраеля діти» [ГС, с. 640].

Історію домінуювальних іномовних впливів на розвиток української мови західних земель подано в цитатах: «Нинькі *Янку*, звуть мя, завтра *Джон* вже буду» [ГС, с. 667]. «Пішла *Гандзя* наша на службу до міста, Горботку спродала, *Анки* ім'є взяла» [ЗСН, с. 409]. Аналогічну лінгвокультурну ситуацію автор змальовує у поезії «*Krakowiaki o Polkach*»: «*Obcy język, strój, obyczaj, Wkradły zwolna się do kraju, To też skutki ztąd obliczaj, Których treść: wygnanie z rajul!... Wo to zamiast polskiej Zosi. Dziś już tylko Telimenu ... A to płód li Hipokreny...*» [Echo, с. 93].

Лінгвокультурна складова виразно відчувається у використанні власних імен в українськомовних творах: *Мошка*, *Срулько*, *Сімьон*, *Ротшильд*, *Матфей*, *Янек*, *Артур*, які виразно відображають багатонаціональність пограниччя. Антропоніміка поезії стає складовою авторської картини світу того періоду. Негативного забарвлення набувають назви належності до російської нації у польськомовних творах Л. Е. Венглінського: *ćma*, *dzicz*, *horda*, *Kacarp*, *Moskali*, *Moskaliska*, *mrowie*, *nawała*, *rój*. У метафоричній формі автор критикує загарбницьку політику Російської імперії: «*Ten Minotaur istny w helleńskim pojęciu, Co zjada kwiat ludzi, pół zwierza – pół człeka, Co dla Europy w Frak się przyobleka I jak Paryżanin w obejściu i w mowie, A w domu najczystszej wody jest kacarem [...]. Z lassalokim spija toastem szampany, A lisa, Semitę z Mefistem ma w głowie: Z rublem w rysich szponach, z wódką i harapem – Taki oto potwór: Goryło czy Pawian, W krwi, we łzach i w błocie skąpany, Ma być głową, wodzem, opiekunem Sławian!?*» [PIZ, с. 276].

Чужомовні цитати, переважно німецькою мовою, часто вживаються в збірці «Гіркий сміх», наприклад, у поезії «У корчмі» власник починає розмову німецькою мовою: «Пане арендару, дайте ми горівки! Суре, гіб ім бронфен! – з Але шабасівкі! Дер гой віл а штаркен. – Кілько дати? – Літру! Гібзе фін ді шранк ім. – Порцью сам обітру.. – Фе, тоти вон'ечи лишіт ваши лахи. Що вон'ечи? Що то? – Овва, які страхи! Не дужем ся спудив, не рехт вам, не дайте. Суре! Гіхер бронфен, зайн дас думе лайте! Вам то все вон'ече,

всюди вам кіриня, А у вас не гірше? Чи ваша газдиня Не є більша плуха? Чи где малі діти Може бути гарно? Ком а гер ді їти! Віш аб дус бенкеле! – То у вас шумівка?» [ГС, с. 603–604]. Однак у дискусії про оплату переходить на українську мову: «Прошу вас, Грегори! Не кажіт дурниці, Ви так знаєте ся, гей кіт на перчиці. От, коли вам добре, були бисте тихо, Не робіт ся мудрим, бо мож бути лихо» [ГС, с. 603–604].

У поезіях автор використовує характерні для даної епохи неологізми: *телеграф, żelazne tory, pług parny, kosiarka, elektryczność*. Однак за допомогою мовних засобів показує негативні наслідки прогресу, захоплення модними тенденціями для соціальних реалій, культурних змін. Ця тема стає актуальною у польськомовних творах: «Jakiemi frazesy modnie styl przetykać, Przeplatać obczyznę czyli ją unikać? A że po francuzku lada kto już umie, English tedy w modzie, bo odpowie dumnie. Zwłaszcza, że sport zdawna do tonu należy, Że steaple chaise najmilsza młodzieży. Jako whist u starszych i końskie kasyno. Spleen domowy stał się wojażów przyczyną... Polityczne kluby moda szle z Albionu, Ale barw zmienniejszych, bo – podług sezonu!» [PIZ, с. 234]. Як протиставлення модним, переважно запозиченим, найменуванням елементів одягу та аксесуарів: *amplet, caresse, frak, gorset, korki wysokie, krynoliny, szynionu*, автор наводить назви елементів народного вбрання гуцула: *кінтар, крисанина, сірдак, сорочка вишивана, тайстра, черес*. До репрезентантів народної культури належать гастрономічні уподобання автора: «sławne nasze *dereniaki, maliniaki i wiśniaki*», а не закордонні: *szampan, alcant, kseres, burgundy, bordo, porter, kumys, whisky*. У протиставленні національного та інтернаціонального виграє національна культура: «i tak wszystko, co krajowe, Dla nas smaczno, miło, zdrowe: Napój, strawy i zabawy, Obyczaje, strój, zwyczaje, Waśń i pieśń ludowa nasza, Płody ducha, mowa laszą, Dzieje Polski, polscy wieszczę – Ot co lubię, czém się pieszczę». [Echo, с. 93].

Використання дієслівної лексики як своєрідного маркера епохи дозволяє сформулювати уявлення про політичну та лінгвокультурну ситуацію в Україні зображуваного періоду: «Zdrajców *przebojarzyć* a szlachtę *przechłopić*,

Na modę *kacapską* Chachołów *przetopić*, A co opór stawia – *wyrznąć* i *wystrzelać*,
W dzikie *zagnać* strony, do półków *powcielać*. Tak się z kozaczyzną, z Białorusią
stało, Tak świeżo z Podlasiem, słowem, z Rusią całą!» [PIZ, с. 284].

Здавна увагу митців привертав Схід, його культура, етнографія, побут, звичаї, психологія. Певною мірою це обумовлювалося тим, що Україна географічно тяжіла до величезного регіону Східного Середземномор'я й Туреччини, в процесі свого розвитку мала з ними тривалі, різноманітні контакти. Важливо й те, що культурні інтереси української спільноти незмінно зверталися до історії Сходу.

Безперечна схильність до пізнання східного світу й відображення його в художніх творах була властива Л. Е. Венглінському. В аналізі східного елемента в творчості поета зауважуємо двовекторне його спрямування. У першу чергу, мова йде про цикл пісень на воєнну тематику «з часу нападів орд Татарських на Русь і Польщу», по-друге, окрема збірка творів «Гіркий сміх», більшість яких присвячена змалюванню особливостей культури та традицій єврейського народу.

Патріотичні почуття митця допомогли Л. Е. Венглінському створити напрочуд поетичні рядки про захист рідного краю: «Гей до зброї, всі країни! За ворогом вслід, в погонь, Край напали бісурмани, Кров плине – горит вогонь [...]. На кінь, братя! Хробри мужи! Тра вже раз зділати лад, Зняти з стін стари оружи Ку хороні наших хат [...]. Сталь бренил вже, стріла свище, Пилу курит ся туман, На керваве бойовище Тягне з ордов Герей Хан. Ганьба ж тому, хто ся нині: Чи іти? – з гадками б'є, Кров належит ся отчині І здоровле, і жите!» [ГС, с. 276–278].

Назви турків і татар мають негативну конотацію: *ворог*, *бусурмани*, *супостат*, *звір*, *псій*, *поганець*. Серай асоціюється з гіркою долею, полоном, чужиною. На відміну від інших письменників, при описі Сходу Л. Е. Венглінський повністю виключає екзотику та помпезність, не обтяжує поезію східними реаліями, а висуває на перший план людські стосунки та проблеми.

Головним персонажем збірки «Гіркий сміх» стає етнос, що протягом віків проживав поряд з українцями на одній землі – як «мир у мирі», зокрема, й у період творчості автора, коли Галичина була віддаленою провінцією Габсбурзької імперії. Автор у поезії збірний персонаж – єврейський люд називає: жиди, іудеї і т.д. Нагадаємо, етнонім «жид» у західних діалектах української мови, та й в інших її територіальних різновидах, до встановлення в Україні радянської влади вживався нейтрально (у польській сучасній мові має нейтральне значення). Лише в радянський час під впливом російської мови відбулося стилістичне розмежування: запозичене з російської мови слово «єврей» здобуло нейтральне забарвлення, а питоме «жид» набуло негативної конотації. Однак у текстах автор використовує чимало негативно забарвлених порівнянь і метафор: «Як омела з деревини Сокі витягає, Як той кліщ, що то в дитини Тіло ся вгризає, Так жиди ся в тіло миру В жите наше вгризли...» [ГС, с. 732]. Таке ставлення зумовлене частим обдурюванням малограмотного сільського населення, а також продажем спиртних напоїв, що теж призводило до моральної деградації. Як вихід, поет пропагував працю і доступність освіти бідним верствам суспільства. Збірка «Гіркий сміх» є поетичним довідником з єврейської культури, покликана навчити розпізнавати небезпечні для оточення її прояви. Пересічний єврей, змальований Л.Е Венглінським, постає як людина ощадлива, дуже стримана, хитра, здатна протистояти та підкоряти зеленого змія для своїх махінацій. Контрастно вимальовується антиномія характеру русинів – чоловіків і жінок – щирих, довірливих, наївних, простодушних, вони навіть не розуміють, що їх обманюють, оскільки належать до ментальної спільноти, де обман вважається великим гріхом.

До числа ошуканих віднесено й історичних персонажів, напр., персидського царя Агасвероса, про якого йдеться у творі «Гаман». Історія, що трапилася в давнину з царем, його наложницею, єврейкою Естерою та міністром Гаманом стала знаковою для єврейства, перетворилася в одне з найбільших національних свят – Пурім, символіка якого кривава й жорстока.

У примітці до вірша «Гаман» автор пише: «Уже в самій назві свята, що є іменем нещасної жертви, та в ритуальних «гаманових вухах» проглядає пекельне глумління, що переказується нащадкам» [ГС, с. 713]. Поет акцентує увагу й на позитивних рисах євреїв – це важливе життєве кредо «помагати своїй вірі», що протиставляється українському «моя хата скраю». Поет закликає навчитися згуртованості, взаємодопомоги.

Запозичень мовою ідиш у творах досить багато, що створює відповідний колорит, у кінці збірки Л. Е. Венглінський подає власний словник незрозумілих слів, напр., балабустин (євр.) – господар, бінда (євр.) – єврейський головний убір, бройгес (євр.) – гнівний, сердитий, бронфен (євр.) – горілка, кошерний (євр.) – чистий, пейсах (євр.) – єврейське великоднє свято [ГС, с. 739–741].

Уведена лексика на позначення торгівельних відносин не лише пов'язана з професійною діяльністю євреїв, але й стає характерною для періоду кінця ХІХ століття: *арендар, вага, вексель, гендель, довги, зарібки, зарібочкі, затяжка, контракт, міра, плата, податкі, позика, рата, спродаж; bankructwo, kredyt, poręczenia, spekulanci, wexle*. Опозиційне ставлення до нових економічних тенденцій відображує використання дієслівних форм: *збивати гроши, обдерти, красти, скаляти, стягати гріш, spodlić, brząkać kiesę, łupieżuć*. Поет критикує популярний серед сучасників лозунг «багатійте!», який став головним змістом суспільного життя й гіркі його наслідки. Л. Е. Венглінський не оминає актуальну для України проблему хабарництва в медицині: «На дохтори ж гей мітли! *Що до “куку в руку” скорі*», [ЗСН, с. 393]. Куку в руку [дати, взяти і т. ін.], заст. – дати, взяти хабара [СУМ, 4, с. 387].

Людина, основною метою якої є заробити гроші, не має часу на відпочинок, а також думки про релігійні та поетичні ідеали, чесноти, честь, обов'язок. Позиція автора перегукується з філософськими поглядами В. Дзедушицького, який вважав цю ситуацію типовою для кожного *fin de siècle*. Силою, яка зможе протистояти, «вилікувати» цивілізацію, є

християнство, завдання якого полягає у поширенні моральності й любові не лише в приватному, але й політичному та суспільному житті. Воно також повинно протистояти антирелігійним течіям: матеріалізму, позитивізму й особливо соціалізму, в якому вбачає деструктивну силу, яка планує будувати нове суспільство через рівняння «на низ», що веде до маргіналізації інтелектуальної та культурної еліти. «Так то всі стани, всі класи дуріють, Ошукують других, а в душі ся сміють, Молоєц дівицю, доня свого тата... Тато віном зетя, дідизнов брат брата, Жінка мужа свого, же єго лиш любить Та же гріш шанує – за той час го губит. Адвокат клієнта, а купец кундмана, А слуга чи наймит ошукує пана. Ремісник всякій тих, котрим що робит, Народи всі світа дипломатія гнобит... Кождий з них хоче шаліти, дуріти І на кошта других понад стан свій жити. Бог оден не даст ся звести, ошукати, А свою дитину – не звела ще мати!» [ЗСН, с. 398].

Взаємопроникнення культур Заходу та Сходу спостерігаємо в найменуванні Зевса – Хаджай Олимпу. Сам поет коментує значення цього запозичення як ‘господар’ [НПМ, с. 285].

«А коли всі скарби на сви небожета
Хаджай Олимпу роздав в час поділу,
Зближіє ся тишком, хто? Бідний поета!
А ту пусткі всюди, нічого не можна
Вже ся допросити, бо всьо має пана,
А з Зевса скарбонкі кожда річ роздана,
Же як піхур стала: пуста і порожна! [НПМ, с. 261].

У віровченні ісламу *ходжа* – паломник, людина, що здійснила паломництво (хадж) до святих місць (у мусульман – Мекки та Медини). Почесне звання в мусульман, яке давалося придворним, представникам духівництва, купецтва; особа, яка має це звання повинна здійснити паломництво [СУМ, 11, с. 104]. Варто пригадати про одного з головних персонажів народної творчості мусульманських народів – відомого в усьому світі носія цього титулу – ходжу Насредіна.

Вплив інших культур і літератур міг набирати реалістичний або міфологічний характер. Перший пов'язуємо з пізнавальною метою, наприклад, наукові дослідження культур слов'янських народів чи Сходу, другий стосується ідеологічного аспекту та вірування. У такому контексті Захід був меншою мірою трактований як предмет міфологізації, ніж інші культурні простори.

У Європі зацікавлення Заходом пов'язане з думкою про повернення радикально іншого Заходу (дозволяє подивитися на власну культуру в іншій перспективі), а Схід приносить нові релігійні вірування, мовні концепції, міфи, символи, літературні конвенції. Схід, який стає своєрідним міфом ХІХ ст., дозволяє розпізнати у своєму столітті його сучасність.

Аналіз використання лексичних засобів у поетичному творі допомагає виявленню, окрім предметно-логічної, емоційної та естетичної інформації, репрезентованої в тексті. Одним із продуктивних способів розширення лексичного складу є запозичення.

В українській лінгвістиці проблемі запозичення іншомовних слів в українську мову присвятили монографічні, дисертаційні праці, статті, розвідки: Б. Ажнюк, Л. Архипенко, О. Біржакова, М. Бондар, С. Гриценко, Л. Даниленко, Ю. Жлуктенко, Є. Карпіловська, Л. Крисін, Д. Мазурик, І. Огієнко, М. Орешкіна, О. Павлушенко, Н. Попова, П. Селігей, С. Семчинський, О. Стишов, Л. Струганець, Г. Сюта, Ю. Цимбалюк, О. Степанюк, В. Сімонок, Л. Чурсіна та ін.

Серед стилістичних функцій запозичень у мові поезії Л. Е. Венглінського виділяємо: номінативну, інформативну, функцію точного висвітлення теми, пародіювання, мовну гру та зосереджуємо увагу на соціальній функції іншомовної лексики у творах.

Номінативна функція полягає у називанні певних реалій, наприклад:

Ей красне ж діло! Гей місто на воді!

Соткі кораблів зо всіх світа сторон,

Всілякіх мирів і всілякіх корон

На тугих *котвах* уп'яти ланьцями.
Верхом *бандери*, гей цвіти в городі:
Всілякой барви, з рожними знаками,
Зо світлом соньца і з вітром грающи.
І *маиштів* соткі: гей дуброви гущи,
І біли *жагли*, і *швари*, і шнури [НПМ, с. 161].

Інформативна функція полягає в тому, що поетичні тексти віддзеркалюють актуальні тогочасні суспільно-політичні, економічні та інші проблеми:

Виучусь там всякі *суплікі* писати,
Жалоби до суду, *контракти* і трати,
Познам ся тиж з *правом* щотиждень потрошкі,
А врешті потрібні куп'ю собі книжкі,
Та й собі *мужицкім адвокатом* буду [ГС, с. 685].
По війнах *ракузкіх* вийшла *установа*,
Би *письма* всілякі, чи з села до Львова,
Чи где-небудь в панстві, в чужині, чи в краю,
З п'ятном *писма* слати, з *марков* *почтовою*.
І ід тої пори *значкі* сут в звичаю,
А кождей *монарха* має *марку* свою [ГС, с. 673].

Функція точного висвітлення проблеми, яка передбачає прозорість і логічність висловлювання, залежить від знання читацької аудиторії й від уміння знайти відповідну найбільш доступну й зрозумілу словесну форму подачі інформації. Критерій точності визначено через намагання дібрати влучне, точене слово, яке найбільше відповідає контексту: «А крадіж, ошука у них зве ся – *гендель*» [ГС, с. 694].

Функція пародіювання межує з іронією у вживанні чужомовних вкраплень: «Най *жиє* *жидівська*, *мудра* *шпекіляція*, *друга* *манна* з неба та *емансипація*» [ГС, с. 698].

Мовна гра у використанні запозичень полягає в тому, що створюють слова-гібриди, пояснюють значення деяких слів, використовуючи при цьому засіб «народної етимології». Прийом етимологізації – пояснення значення, походження іншомовної лексеми, автори використовують для створення іронічного, комічного ефекту розповіді:

Сміте горнуть купинами,
Порох роб'ять дорогами.
Шії золотом лискучи,
Волос рудий або кручий.
Місти бінди із перлами,
Чупірадла із крильцями [ГС, с. 640].

Автор коментує, що йдеться про кумедні дамські капелюхи, прикрашені крилами заморських птахів.

Щодо мовного портрету героїв поезії, то люди праці рідко використовують запозичення, переважно це пов'язано з найменуванням певних реалій, оскільки саме соціально-культурний контекст є сприятливим ґрунтом для їх появи. Не менш частотною є лексика на позначення технічних і технологічних процесів у житті людини. Для усного мовлення дрібних чиновників характерні професіоналізми, які вживаються не тільки в діловому, але й у побутовому спілкуванні: *сойм, патент, фабрика, нафта*.

Просторічна та жаргонна лексика в мові персонажів має переважно емоційно-експресивний характер:

Треба ж ми желізо клещем днесь ковати,
Доки є тепленьке... Вартов будут – трати!
А желізом справа о гнів той на слуги,
Та й іще интерес, гешефт маю другий...
Ковалем я буду, а галех кліщами,
Тай уб'ємо справу лишень процентами!.. [ГС, с. 592].

Використання запозичень іноді зумовлене римуванням:
Хиба жеби фури стерегла ід *шкоди*,

Коли чоловік ї має свої *тшоди*.

Ту всілякі коні, воли і телята,

Молочні корови, івці і лошата,

Назимки, надвірні і всяка *маржина*

Потребника ждає, розлична їх *ціна* [ГС, с. 592].

Отже, у творчості Л. Е. Венглінського спостерігаємо взаємопроникнення культур Заходу та Сходу. Цьому сприяла атмосфера розвитку культури Західної України того часу, освіченість поета – знання багатьох мов, тривалі подорожі Європою. Взаємодія лінгвокультур у текстах відбувається переважно на рівні інтертекстуальності. Важливу роль в авторському творчому полілінгвізмі відіграють національно-марковані концепти української та польської мов.

Висновки до Розділу V.

Аналіз наскрізних концептів дозволяє розуміти світ Л. Е. Венглінського як багатовимірний та багатогранний з взаємопроникаючими сферами, метафорами, символами, що поєднують універсальні та рідні для поета цінності й значення. Центральне місце світобачення поета займає концепт «мати» – джерело життя, опікунка й берегиня домашнього вогнища. У загальному виявленні змісту *хата* постає традиційним символом малої батьківщини, отчого дому, спадкоємністю, родиною, а також конкретним образом селянського життя, духовності або цілого комплексу вад (лінощі, пияцтво) її мешканців. Ці значення є спільними для творів, написаних українською та польською мовою. Якщо проаналізувати специфіку вживання лексеми *хата* в польськомовних творах, то, на нашу думку, це лексичне запозичення належить до т. зв. «несвідомих запозичень» Л. Е. Венглінського, що мають літературну традицію в попередні періоди. У мовній креації простору домінуючу роль відіграє концепт «небо» і його світло, джерелом якого є сонце, зірки, місяць, розташовані в сфері *sakrum*. У поезії Л. Е. Венглінського *сонце* належить до високочастотної лексики та використовується з епітетами позитивної

конотації: ясненьке, тепленьке, приязненьке. Традиційно виступає символом світла на протигагу темряві. У творах, написаних українською мовою, Л. Е. Венглі́нський концепт «сонце» набуває ознаки чистоти, у польськомовних творах – свободи та боротьби.

Зірки в поезії, як і сонце, означають яскраве світло, автор часто використовує дієслова: *миготіли, світили, ясніли, іскрили* для підкреслення способу передачі світла, що не є статичним, однорідним, а миготить, іскриться. У творах, написаних польською мовою, яскрава зірка символізує Польщу. Автор використовує традиційні українські назви-характеристики місяця: *яснолиций, красний*.

Простір між небом і землею, водою та повітрям, сполучають сповнені таємничості, краси й багатой символіки істоти, що зависли між життям і мріями, реальністю і поезією – птахи та ангели. У творах Л. Е. Венглі́нського постать ангела є багатоаспектною, поєднує релігійну семантику та символіку з авторською фантазією, але завжди сполучає небесний простір з простором світу людей – землею. Назви птахів стають символами материнської вірності, безпеки й тривоги, рідної хати й чужини, початку й закінчення життя. Автор використовує універсальні, традиційні символічні значення птахів, наприклад, *голуб* – символ миру, *голубка* – кохана дівчина. В авторській символіці білі голуби стають символом польських вояків-патріотів, щоб підкреслити бажання настання миру у своїй країні та правоти й небесної підтримки своїх дій: «Wy – między krukami gołebie skroś biali! Wam pamięć narodu tę szczeróść zapłaci» [PIZ, с. 273].

Архетипним і всеосяжним центром усього є Бог, саме до нього звертається мати в молитві за сина, до нього у височінь летять птахи, і в хаті, де мир і спокій, панує Божа благодать.

Зустріч у поетичному просторі Л. Е. Венглі́нського елементів української та польської культур (як і німецької, французької, англійської, сербської, єврейської та ін.) свідчить, що мовотворчість поета є цілісною динамічною системою, з інтегративним авторським світоглядом, складною

системою зв'язків мови та культури у феноменологічному полі людських сенсів. Полілогічність цієї системи спостерігаємо в динаміці розвитку мовно-виражальних засобів.

Під час перекладу українських пісень на польську мову автор асимілює їх до польської культури, вводячи польські імена *Анка*, *Янек*. Незмінними залишаються українські архетипні символи на основі природних явищ, рослинного та тваринного світу, наприклад, *козак* – дуб, явір, верба. Також поет використовує окремі українські лексичні елементи, демінутивні форми, не лише в перекладах з польської на українську, але й інших мов на польську мову. Взаємопроникнення культур Заходу та Сходу спостерігаємо в найменуванні Зевса – Хаджай Олимпу. Символ карпатських гір – ведмідь майстерно введений до байки Жана де Лафонтена «*Le lion devenu vieux*». Національно-марковані концепти, емоційно-забарвлена лексика характерні для текстів серенад та баркарол на музику відомих французьких, німецьких, італійських, австрійських композиторів.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

У дисертації акцентовано, що на сучасному етапі обсяг і зміст таких понять, як «національна своєрідність художнього тексту», «національна картина світу», «національні традиції», «національна література» зазнають певної ревізії. Наприклад, Е. Саїд ставить під сумнів ідею про те, що література існує в національних межах, а Дж. Пізер навіть пропонує новий термін «транснаціоналізм».

Л. Е. Венглінський якраз належить до тих письменників, що подолав кордон між країнами, змінив своє уявлення про іншу культуру й духовно збагатився, завдяки контактам з двома мовами – українською і польською. Національну ідентичність письменника визначають різні чинники, серед них – мовний, географічний, культурний, державний, ідеологічний, релігійний та інші. Проте вони можуть виступати лише в своїй єдності, віддзеркалюючи той або інший літературний контекст і визначаючи національну своєрідність конкретної літератури.

Література набуває нових рис і ракурсів, коло питань і проблем, якими вона займається, ширшає й ускладнюється. Тексти Л. Е. Венглінського виникають на перетині двох або й більше культур, їх можна б назвати «мультикультурними» або «кроскультурними», вони вимагають інших підходів, у дисертації враховано екстралінгвістичні чинники: особистість автора, його культурні надбання, виховання й становлення як особи, що поєднує дві картини світу. Звернуто також увагу на зміну підходів до сприйняття інонаціонального в літературі й тих процесів, що протікають у свідомості читача, коли він сприймає твори. І, звісно, варто розрізняти білінгвізм як стан суспільства, члени якого розмовляють двома мовами, і білінгвізм як психологічний стан окремої людини, що пише свої твори двома мовами.

Підкреслено, що термін «білінгвізм» стає домінантою лінгвістичного й концептуального аналізу, а термін «білінгвальність» характеризує своєрідні поетикальні властивості творів.

О. Забужко, аналізуючи російськомовну частину спадщини Т. Шевченка, висунула припущення, що «автор російських повістей Кобзар Дармограй – це прибрана Т. Шевченком і водночас відчужена ним від себе «маска», призначена для того, щоб на свій лад «вторувати», «переспівати» в російськомовну культурну традицію Кобзаря автентичного, в чому можна побачити ігровий елемент. Такий елемент гри спостерігається і в творчості Л. Е. Венглінського, який дає можливість, з одного боку, відсторонитися від власної пам'яті, побачити все пережите та передумане під іншим кутом зору; з іншого боку, авторська маска надає таку необхідну свободу творити поза простором і часом, поза пам'яттю та увагою.

У результаті подібної двомовності з'являється своєрідний заплутаний світ на межі культурних формацій, а ідентичність героя, за М. Бердяєвим, можна назвати «збірною» або «симфонічною», ніби підлаштованою під умови українсько-польського пограниччя.

Отже, бачимо, що білінгвізм Л. Е. Венглінського виступає свого роду художньою оптикою, що визначає поетику й семантику його художніх творів, становлення його «я» в чужому оточенні, причому нерідна мова стає значним стимулом для його творчості, своєрідним інструментом. Важливо зрозуміти, коли яка мова була йому чужою. Адже коли писав українською, то трансформував власний культурний досвід на польську мову та польський культурний простір, а коли писав польською, то навпаки. Твори Л. Е. Венглінського постають безперервним кроскультурним діалогом не лише з читачем, а й із самим собою, що підтверджує процес транспозиції, переходу на інший рівень універсалізації культурного досвіду.

Ідейне підґрунтя творів Л. Е. Венглінського детермінувала багата й нестереотипна духовність поета, що виростала з християнства, а також із романтичної, інколи наївної релігії серця. Йому вдалося поєднати

християнську традицію з народними віруваннями обох слов'янських народів: українського та польського.

Для авторського поетичного слова філософською та морально-етичною основою стає Біблія. Глибока християнська віра, знання Святого Письма допомогло Л. Е. Венглінському на тлі вічних, загальнолюдських проблем побачити й зрозуміти історичний та національний драматизм українського та польського народів не лише в XIX столітті, а й протягом їх спільної історії. Архетипним і всеохопним центром усього в світогляді поета є Бог, семантичною домінантою якого в християнській філософії автора є Творець, Всемудрий, Вчитель, Отець з притаманними ознаками милосердя, віри, надії, любові. Важливу роль в авторській картині світу відіграє концепт «мати», що своїми витокami сягає характерного для християнства культу Богородиці. До головних іміджевих ролей матері – народити та виховати дитину, поет додає ще одну – патріотка, основним покликанням якої є народження захисників Вітчизни й збереження життя. У польськомовній поезії Л. Е. Венглінського сакралізації зазнають жіночі образи, які асоціюються з визвольною боротьбою за незалежність Польщі. Україноцентричними постають молитви Л. Е. Венглінського до Бога за долю «бідної матері – України».

Л. Е. Венглінський – людина із подвійною культурною ідентичністю – вільно почував себе в межах української та польської культур. Сакрального значення набуває поняття «малої» вітчизни. Дім, родина, міжлюдські взаємини, а також природа та краєвиди стають у центрі пам'яті української культури. Мовні особливості в описах курганів, гір, степів перестають бути лише відбиттям реальної дійсності, а виконують функцію художнього коду, в якому міститься інформація про історію та культуру приватної вітчизни.

Творчість поета віддзеркалює ті важливі тенденції, які існували в західноукраїнському мовному та культурному просторі в середині – кінці XIX століття. Передовсім, це використання латинської графіки в українськомовних творах «Лучи», «Оман», «Русалка», що послужило своєрідним каталізатором загострення дискусії про прийняття алфавіту. На

сучасному етапі ідеї використання латиниці можна було б уважати глобалізаційними, але, з огляду на історію розвитку та становлення української мови протягом усіх періодів її існування, питання використання певного типу алфавіту, на жаль, набувало політичного змісту й розглядалося з точки зору загрози існуванню української мови.

У мові творів Л. Е. Венглінського фіксуємо найбільш характерні для польської мови українсько-польського пограниччя властивості, що є наслідком впливу української мови та засвідчені в текстах письменників пограниччя ХІХ століття: Т. Єжа, Ю. І. Крашевського, Т. Падури тощо. Подані приклади графічних засобів польськомовних текстів, аналіз граматичної, лексичної системи творів поета вказують на вплив української мови, однак надмірного вживання українських елементів не спостерігаємо, засвідчені елементи автор органічно вводить до своїх творів, що підтверджує добре знання граматичного узусу того часу та високу освіченість поета. Щодо вживання українських лексичних запозичень, то автор надавав перевагу лексемам, які вже мали певну літературну традицію в польській мові. Репрезентантами етноспецифічних концептів української культури в польськомовних текстах автора стають лексеми: *burzany*, *czajka*, *dumka*, *kozak*, *kurhan*, *porohy*, *siolo*, *step*.

В українськомовній поезії автор наслідує традиції українського фольклору, що зумовлює використання особливих мовних засобів: антонімів, фразеологізмів, авторських новотворів, емоційно-експресивної лексики, ключових слів, що несуть відповідну символіку: *сад*, *криниця*, *поріг*, *ворота*. Польський вплив на українську мову творів поета засвідчено на всіх мовних рівнях. Однак наявність полонізмів, лише на перший погляд, може видаватися значною, що пов'язано з виданням текстів латиницею, коли візуально слова зі спільного праслов'янського фонду читачем сприймаються як полонізми. Окрім того, більшість засвідчених лексичних полонізмів мали активне літературне використання та загальноповиваність у сучасний для письменника час. Репрезентантами польської культури в українськомовних

текстах поета стають не лише лексеми, які представляють народну матеріальну культуру: *зупа, зрази, ковнір*, але й тип владних відносин і відповідну систему політичних цінностей: *władza, gold*. Спостерігаємо літературні запозичення, внаслідок захоплення поезією С. Вітвіцького, К. Бродзінського, В. Поля, Т. А. Олізаровського тощо, традиції католицької церкви латинського обряду: *Ангел Панський* (Ангел Господній (лат. *Angelus Domini*) – традиційна католицька молитва, що прославляє Благовіщення Діви Марії і втілення Ісуса Христа), *День задушний* (2 листопада Католицька Церква в Польщі відзначає Задушний День (так звані Задушки) – це час молитви за душі померлих).

Запозичення та цитати з інших мов: французької, німецької, італійської, англійської у творах, написаних українською та польською мовами, свідчать про полілінгвізм автора, а також підтверджують, що західні землі України другої половини XIX століття були розвиненим європейським регіоном, населення якого не обмежувалося межами однієї мови, а використовувало іншомовну лексику, звичну на той час для західноукраїнських земель.

Специфіка білінгвізму Л. Е. Венглінського полягала в тому, що польська мова використовувалася без обмежень (поетичні твори різної тематики), українська ж мала певні рамки використання (родинно-побутова, лірична поезія), що впливало з розвитку української та польської культур того часу. Саме тому польськомовні твори відрізняє наявність більшої кількості запозичень, кальок, а також суспільно-політичної лексики.

У вживанні мов вбачаємо також стильову асиметричність. Польські твори написані літературною польською мовою, лише для стилізації автор використовує говіркові елементи. Для творів українською мовою автор вибирає живу народну мову – наддністрянський діалект. Однак українську мову поет уважав самодостатньою мовною системою, оскільки на неї перекладав з польської, чеської, словацької, сербської, литовської, французької, німецької мов. Л. Е. Венглінський надавав українській мові статус самостійної мови, яка потребувала наукового доопрацювання.

Вибір польської мови Л. Е. Венглінським для більшості творів зумовлений як мовними, так і позамовними чинниками: становленням особистості, особливостями виховання та культурними цінностями, що поєднує дві картини світу, які віддзеркалюють одна одну; значною поширеністю польської мови в комунікативних ситуаціях, з огляду на політично-соціальні обставини; більшою літературною опрацьованістю та розвитком мовної системи для передачі матеріалу, а також із метою використання як особливого художнього методу, що допомагає вирішити специфічні проблеми, які постають перед письменником.

На філософсько-історичні погляди поета вплинули результати катастрофічного розподілу Польщі кінця XVIII ст., внаслідок якого зникла польська державність і територіальна цілісність, а згодом низка невдалих спроб здобути незалежність. Однак у творах Л. Е. Венглінський, який брав активну участь у Січевому повстанні, зосереджує увагу не на духовному занепаді, ідеологічному протистоянні й розколі, а пропагує ідею культурної консолідації та оздоровлення духовності нації. Філософія месіанізму проглядається в польськомовних творах, де в історичних поемах змальовано історію Польщі та окреслено її визначальну місію в національному визволенні не лише слов'янських народів, але й культурному та духовному відродженні всієї Європи. Щодо України поет використовує як синонімічну назву Русь, яку історично неправильно, на думку автора, «запозичили» північні сусіди. Автор захоплюється історичним минулим України-Русі, висловлює сподівання, що країні вдасться визволитися з «сибірської» неволі, однак Україну поет розглядає у спільному політичному та культурному організмі з Польщею.

За допомогою мовних засобів поет змальовує специфіку історично-культурної, економічної, політичної ситуації України та Польщі другої половини XIX ст. Використання запозиченої лексики, неологізмів, кальок, фразеологічних зворотів та метафор у творах поета часто підтверджує його

негативне ставлення до пагубних наслідків прогресу, що призводить до релігійного відступництва, морального та духовного зубожіння людини.

У творчості Л. Е. Венглінського змогли примиритися український та польський елементи, два ментально-лінгвальних комплекси на тлі «пограничного існування» носія національної культури в умовах полікультурності. Двомовна картина світу поета (українська чи польська) виступає провідником у літературному контексті, стає основою особистісної самоідентифікації, залежно від того, яка лінгвокультура в тексті домінує.

Взаємопроникнення лінгвокультур Заходу та Сходу в текстах поета відбувається переважно на рівні інтертекстуальності. В авторському поетичному полілінгвізмі важливе місце займають національно-марковані концепти української та польської мов.

У письменника-білінгва українська та польська мови взаємодоповнюють одна одну; дві культури, два образи думок допомагають по-новому осмислити дійсність, розширити це бачення й створити неповторний мовно-поетичний світ.

Л. Е. Венглінський відобразив у поезії особливості не лише власної мовної свідомості, а й лінгвокультурну специфіку українсько-польського пограниччя, подальше вивчення якої сприятиме поглибленню теоретичних засад історії української та польської літературних мов.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЇХ УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

АУМ	Атлас української мови: У 3-х т.: Т. 2. Волинь, Наддністрянщина, Закарпаття і суміжні землі / Д. Г. Бандрівський, Л. М. Григорчук, Ф. Т. Жилко, Я. В. Закревська, А. М. Залеський, Т. В. Назарова, М. М. Онишкевич, П. І. Приступа / Відп. ред. Я. В. Закревська. – К. : Наук. думка, 1988. – 520 с.
Вінценз	Вінценз А. До проблеми українсько-польських мовних контактів / А. Вінценз // Мовознавство. – 1991. – №5. – С. 37–42.
ВП	Венглінський Л. Вибрані поезії українською мовою / Лев Венглінський. – К. : Університет «Україна», 2011. – 800 с.
ВТС	Великий тлумачний словник сучасної української мови // Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К., Ірпінь : ВТФ «Перун», 2003. – 1440 с.
Гарбуль	Гарбуль Л. Семантические полонизмы в русском приказном языке первой половины XVII века / Дис. на соискание науч. степени док. филол. наук : спец. 04 Н «гуманитарные науки, филология» / Людмила Гарбуль. – Вильнюс, 2009. – 594 с.
Грабович	Грабович Г. До історії української літератури : Дослідження, есе, полеміка : [монографія] / Григорій Грабович. – К., 1997. – 604 с.
ГС	Венглінський Л. Гіркий сміх // Вибрані поезії українською мовою / Лев Венглінський. – К. : Університет «Україна», 2011. – С. 586 – 744.
ЕСУМ	Етимологічний словник української мови: [у 7 т.] /

	[редколегія О. С. Мельничук (гол. редактор), В. Т. Коломієць, О. Б. Ткаченко]. – К. : Наук. думка, 1985 – 2012.
ЗСН	Венглі́нський Л. Звуки наших сел і нив // Вибрані поезії українською мовою / Лев Венглі́нський. – К. : Університет «Україна», 2011. – С. 288–586.
Костенко	Костенко Г. М. Від Конрада до Набокова: Білінгвізм та бікультурність як творчий імпульс / Г. М. Костенкою. – Запоріжжя : ЗНТУ, 2011. – 407 с.
ЛС	Літературознавчий словник-довідник // За редакцією Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка. – К. : ВЦ «Академія», 2007. – 752 с.
МНС	Малоруско-німецький словар : у 2 т. / Уложили : Євгеній Желеховський та Софрон Недільський. – Львів, 1886. – VIII + 1118 + 10 с.
МСД	Україна в словах : [мовокраїнознавчий словник-довідник]. – К. : ВЦ «Просвіта», 2004. – 704 с.
НПМ	Венглі́нський Л. Новіі поезії малорускіі т.є. пісни, думи, думкі, хори, танці, баляди в чистом язиці Червоно-Русинів, ведля житя звичаів іх і обичаів народних // Вибрані поезії українською мовою / Лев Венглі́нський. – К. : Університет «Україна», 2011. – С. 60–288.
Радишевський	Радишевський Р. П. «Українська» та «польська» школи в літературі українсько-польського пограниччя // Київські полоністичні студії : Зб. наук. праць / Укл. Ростислав Радишевський [відп. ред.] та ін. – К., 2005. – Т. VII. – С. 7–30.
СГ	Словарь української мови / Упор. з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко: в 4-х т. – К. : Вид-во Академії наук

	Української РСР, 1958.
СЛТ	Ганич Д., Олійник І. Словник лінгвістичних термінів / Д. Ганич, І. Олійник. – К. : Вища школа, 1985. – 360 с.
СУМ	Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1970–1980.
СЧС	Бойків І. Словник чужомовних слів / І. Бойків, О. Ізюмов О. Калишевський, М. Трохименко – [Репринт з 2-го переробл. вид. 1955 р.]. – К. : Музей Івана Гончара; видавнича фірма «Родовід», 1996. – 535 с.
СФ	Фасмер М. Этимологический словарь русского языка : в IV т. [Пер. с нем] / Макс Фасмер. – Москва : Прогресс, 1986–1987.
УЛЕ	Українська літературна енциклопедія. – К., 1988. – 536 с.
УМ	Українська мова. Енциклопедія [Текст] : енциклопедія / Ред. В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк. – К. : Українська енциклопедія, 2000. – 752 с.
ФС	Философский энциклопедический словарь // Гл. редакция : Л. Ф. Ильичев, П. Н. Федосеев, С. М. Ковалёв, В. Г. Панов. – М. : Сов. Энциклопедия, 1983. – 840 с.
ЧЭС	Черных П.Я. Историко-этимологический словарь современного русского языка : в 2 т. / П. Я. Черных. – М. : Рус. язык, 1999.
ADF	Anusiewicz J., Dąbrowska A., Fleischer M. Językowy obraz świata i kultura – Projekt koncepcji badawczej / J. Anusiewicz, A. Dąbrowska, M. Fleischer // Język a kultura. – № 13. – Wrocław. – 2000. – S. 12–29.
Anusiewicz	Anusiewicz J. Kulturowa teoria języka. Zarys problematyki

	/ J. Anusiewicz // Język a kultura. T.1 Podstawowe pojęcia i problemy / pod red. J. Anusiewicza i J. Bartmińskiego. – Wrocław. – 1991. – S. 17–30.
BajerowaK	Bajerowa I. Kształtowanie się systemu polskiego języka literackiego w XVIII wieku / Irena Bajerowa. – Wrocław, Warszawa, Kraków : PAN, 1964. – 241 s.
BajerowaF	Bajerowa I. Polski język ogólny XIX wieku. Stan i ewolucja (Fonetyka). – T. I / Irena Bajerowa. – Katowice, 1986. – 176 s.
BajerowaFL	Bajerowa I. Polski język ogólny XIX wieku. Stan i ewolucja (Fleksja). – T. II. / Irena Bajerowa. – Katowice : Uniwersytet Śląski, 1992. – 242 s.
BolSS	Boleski A. Słownictwo Juliusza Słowackiego (1825-1849) / Andrzej Boleski. – Łódź, 1956. – 246 s.
DorJ	Doroszewski W. Język Teodora Tomaszego Jeża (Zygmunta Miłkowskiego) / Witold Doroszewski. – Warszawa, 1949. – 417 s.
DPPS	Węgliński L. Dźwięki z polskich siól i pól / Lew Węgliński. – Kraków : Nakładem autora, 1885. – 230 s.
Echo	Węgliński L. Echo z ziemi łez i krwi i parallela historyczna / Lew Węgliński. – Kraków : Nakładem autora, 1885. – 456 s.
ESJP	Bańkowski A. Etymologiczny słownik języka polskiego / Andrzej Bańkowski. – Warszawa : PWN, 2000. – T. I–II.
ES	Gloger Z. Encyklopedia staropolska ilustrowana: w 4 t. T. 3 / Z. Gloger. – Warszawa : [b.b.], 1972.
ETK	Węgliński L. Echo z za Tatr i Karpat / Lew Węgliński. – Kraków : Nakładem autora, 1885. – 288 s.
HrE	Hrabec S. Elementy kresowe w języku niektórych pisarzy polskich XVI i XVIII w. / Stefan Hrabec. – Toruń, 1949. –

	159 s.
HS	Węgliński L. Hôrkiĵ śmich. Kazki i obrazki z ŷytia w Hałyczyni. Spysaw Kost Prawdolubec z Jezupola / Lew Węgliński. – Kraków : Nakładom soczynytela, 1885. – 195 s.
KoniuszS	Koniusz E. Studia nad językiem Józefa Ignacego Kraszewskiego / Elżbieta Koniusz. – Kielce : Wyższa szkoła pedagogiczna im. Jana Kochanowskiego w Kielce, 1992. – 168 s.
KurzowaO	Kurzowa Z. O mowie polaków na kresach wschodnich / Zofia Kurzowa. – Kraków : Wyd. «Nauka dla wszystkich», 1993. – 62 s.
KurzowaPL	Kurzowa Z. Polszczyzna Lwowa i kresów południowo-wschodnich do 1939 roku / Zofia Kurzowa. – Warszawa, Kraków : PWN, 1983. – 474 s.
KurzowaS	Kurzowa Z. Polszczyzna Lwowa i kresów południowo-wschodnich do 1939 roku / Zofia Kurzowa. – Warszawa, Kraków : PWN, 1983. – 474 s.
Łuczy	Węgliński L. Łuczy : poezyi małoruskii Lwa Eug. Węglińskoho / Lew Węgliński. – Lwihorod, Peremyszl : Nakładom autora, 1858. – 80 s.
Migotki	Węgliński L. Migotki / Lew Węgliński. – Kraków : Nakładem autora, 1885. – 170 s.
NPM	Węgliński L. Nowyi poezyi małoruskii t.j. piśny, dumy, dumki, chory, tańci, ballady etc. W czystom jazyci Czerwono-Rusyniw, wedla ŷytia, zwycaziw ich obyczaiw narodnych / Lew Węgliński. – Lwihorod, Peremyszl : Nakładom autora, 1858. – T. I–III.
NSE	Długosz-Kurczabowa K. Nowy słownik etymologiczny języka polskiego / Krystyna Długosz-Kurczabowa. –

OlmaK	Warszawa : PWN, 2003. – 658 s. Olma M. Listy emigracyjne Józefa Ignacego Kraszewskiego do Władysława Chodźkiewicza. Analiza pragmalingwistyczna / Marceli Olma. – Kraków : Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, 2006. – 180 s.
Oman	Węgliński L. Oman : poezyi małoruskii Lwa Eug. Węglińskoho / Lew Węgliński. – Lwihorod, Peremyszl : Nakładom autora, 1858. – 88 s.
OstP	Ostapczuk O. Polszczyzna w warunkach dwujęzyczności : język polski w dorobku literackim Tymka Padury (połowa XIX w.) / O. Ostapczuk // Dawna i współczesna polszczyzna na kresach : Studia nad polszczyzną kresową. – T. XI. / Pod red. J. Riegera. – Warszawa, 2004. – S. 297–321.
PIZ	Węgliński L. Plewa i Ziarno / L. Węgliński. – Kraków : Nakładem autora, 1885. – 375 s.
PZB	Węgliński L. Pieśni od znoju i z boju / L. Węgliński. – Kraków : Nakładem autora, 1885. – 402 s.
RadPol	Radyszewski R. Polskojęzyczna poezja ukraińska od końca XVI do początku XVIII wieku. Część I: [monografia] / Rostysław Radyszewski. – Kraków : Wyd. Oddziału PAN, 1996. – 282 s.
Rusałka	Węgliński L. Rusałka : poezyi małoruskii / Lew Węgliński. – Lwihorod, Peremyszl : Nakładom autora, 1858. – 126 s.
SB	Węgliński L. Słowa Boże przez usta proroka o nowém ludzkości odkupieniu – dla Polskiej ziemi od 3000 lat zesłane / Lew Węgliński // Pamiętki dziennikarskie, literackie i polityczne. – 1848. – № 31. – 4 s.

SEB	Brückner A. Słownik etymologiczny języka polskiego / Aleksander Brückner. – Warszawa : Wiedza powszechna, 1970. – 805 s.
SES	Sławski F. Słownik etymologiczny języka polskiego : w V t. / Franciszek Sławski. – Kraków : PWN, 1952–2000.
SGP	Karłowicz J. Słownik gwar polskich : w VI t. / Jan Karłowicz. – Kraków : Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1900–1911.
SGW	Wieczorkiewicz B. Słownik gwary warszawskiej XIX wieku / Bronisław Wieczorkiewicz. – Warszawa : Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1966. – 486 s.
SJPD	Słownik języka polskiego : w XI t. [Електронний ресурс] / Pod red. Witolda Doroszewskiego. – Warszawa : PWN, 1958–1969. – Електронний оптичний диск (CD-Rom). – Систем вимоги: Pentium; 32 Mb RAM; Windows 95, 98, 2000, XP; MS Word 97–2000. – Назва з контейнера.
SJPL	Linde S. B. Słownik języka polskiego : w VI t. – Lwów, 1954–1860.
SJPSZ	Słownik języka polskiego / Pod red. M. Szymczaka. – Warszawa : PWN, 1996. – T. I–III.
SLP	Słownik literatury polskiej XIX wieku / Red. Alina Kowalczykowska, Józef Bachórz. – Wrocław : Ossolineum, 2002. – 1112 s.
SławS	Sławski F. Słownictwo J. Słowackiego / F. Sławski. – Język Polski. – 1999. – № 5. – S. 322–339.
SNS	Węgliński L. Snopek z niw sławiańskich i obcych Karpat / Lew Węgliński. – Kraków : Nakładem autora, 1885. – 242 s.
SPK	Słownik pseudonimów i kryptonimów pisarzy polskich oraz Polski dotyczących / opracował Adam Bar. – Kraków. – T.

	III. – 1938. – 158 s.
SPW	Słownik polszczyzny XVI wieku / Komitet redakcyjny : S. Bąk, S. Hrabec, W. Kuraszkiewicz, M. R. Mayenowa, S. Rospond, S. Sasaki, W. Taszycki, J. Woronczak. – Wrocław, 1966–1999. – T. I–XXXIV.
SS	Kopaliński W. Słownik symboli / Władysław Kopaliński. – Warszawa : Wiedza Powszechna, 1990. – 510 s.
SW	Karłowicz J., Kryński A., Niedźwiedzki W. Słownik języka polskiego : w VIII t. – Warszawa, 1900–1927.
SWJ	Słownik współczesnego języka polskiego. – Warszawa : Wilga, 1996. – 1393 s.
SWO	Słownik wyrazów obcych. – Warszawa : PWN, 1995. – 1185 s.
TrS	Trypućko J. Język Władysława Syrokomli (Ludwika Kondratowicza) / Józef Trypućko. – Uppsala, 1955. – 412 s.
USJP	Uniwersalny słownik języka polskiego : w IV t. / Pod red. Stanisława Dubisza. – Warszawa : PWN, 2003.
WNM	Węgliński L. Wiara, Nadzieja, Miłość trzei kamienie węgelne do gmachu Polski naszej / Lew Węgliński. – Lwów, 1848. – 40 s.
ZalF	Zaleski J. Język Aleksandra Fredry / Jan Zaleski. – Wrocław, Warszawa, Kraków : PAN, 1969. – 186 s.
Zw	Węgliński L. Zwuki od naszych seł i nyw. Pinja Lirnyka Nad-Nistrańskoho / Lew Węgliński. – Kraków : Nakładem peczatni sbornoj. Nakładom soczynytela. – 1885. – T. I. – 167 s., T II. – 227 s.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Аверинцев С. С. Символ / С. С. Аверинцев // Краткая литературная энциклопедия. – М. : Сов. энцикл., 1971. – Т.6. – С. 826–828.
2. Аверинцев С. С., Давыдов Ю. Н., Турбин В. Н. и др. М. М. Бахтин как философ: Сб. статей / Рос. академия наук, Институт философии. – М. : Наука, 1992. – 518 с.
3. Аврорин В. А. Двухязычие и школа / В. А. Аврорин // Проблемы двухязычия и многоязычия. – М. : Наука, 1972. – С. 49–62.
4. Ажнюк Б. Мовна єдність нації: діаспора й Україна / Богдан Ажнюк. – К. : Рідна мова, 1999. – 452 с.
5. Алексеев М. П. Многоязычие и литературный процесс / М. П. Алексеев // Многоязычие и литературное творчество / [отв. ред. акад. М. П. Алексеев]. – Л. : «Наука» Ленинград. отд-е, 1981. – С. 7–17.
6. Алефиренко Н. Ф. Языковая картина мира и этнокультурная специфика слова / Н. Ф. Алефиренко // Мова і культура: науковий журнал. – Вип. 9. – Т. I (89). Філософія мови і культури. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2007. – С. 97–104.
7. Андрейчук Н. Застосування терміна код в антропокультурній лінгвістиці / Н. Андрейчук // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». – 2009. – № 648. – С. 113–117.
8. Аркушин Г. Силенська гурторка [Текст] / Григорій Аркушин. – Луцьк : Вежа, 1996. – 168 с.
9. Аркушин Г. Л. Словник західнополіських говірок [Текст]: у 2 т. / Григорій Левкович Аркушин. – Луцьк : Ред.-вид. відділ «Вежа» Волинського держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2000.
10. Астаф'єв О. Г. Діалог лінгвокультур (польські джерела творчості Петра Гулака-Артемівського) / О. Г. Астаф'єв // Компаративні

- дослідження слов'янських мов і літератур пам'яті Л. Булаховського. – Київ. – 2011. – Випуск 16. – С. 232–236.
11. Астаф'єв О. Г. Лірика української еміграції: еволюція стильових систем [Текст] / Олександр Григорович Астаф'єв. – Київ : Смолоскип, 1998. – 313 с.
 12. Астаф'єв О. Творчість Тараса Шевченка й Адама Міцкевича як феноменологічний діалог культур / О. Астаф'єв // Шевченкознавчі студії. – 2014. – Вип. 17. – С. 266–279.
 13. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества / Михаил Михайлович Бахтин. – М. : Искусство, 1986. – 445 с.
 14. Бахтин М. М. Из предистории романного слова / М. М. Бахтин // Вопросы литературы и эстетики. Исследования ранних лет. – М. : Худож. лит., 1975. – С. 408–446.
 15. Бахтин М. М. Проблемы поэтики Достоевского / Михаил Михайлович Бахтин. – М., 1979. – 362 с.
 16. Бахтин М. М. Слово в романе / Михаил Михайлович Бахтин // Вопросы литературы и эстетики. Исследования разных лет. – М. : Художественная литература, 1975. – 504 с.
 17. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : підручник / Ф. С. Бацевич. – К. : Видавничий центр «Академія», 2004. – 344 с.
 18. Бацевич Ф. С. Філософія мови : Історія лінгвофілософських учень : Підручник / Ф. С. Бацевич. – К. : ВЦ «Академія», 2008. – 240 с.
 19. Бевзенко С. П. Українська діалектологія [Підручник] / Степан Пилипович Бевзенко. – К. : Вища школа, 1980. – 240 с.
 20. Бердяев Н. А. Я и мир объектов / Николай Александрович Бердяев // Философия свободного духа. – Москва : Республика, 1994. – 191 с.
 21. Бертагаев Т. А. Билингвизм и его разновидности в системе употребления / Т. А. Бертагаев // Проблемы двуязычия и многоязычия. – М. : Наука, 1972. – С. 82–88.

22. Бибик С. П. Оповідність в українській художній прозі : монографія / С. П. Бибик; за наук. ред. С. Я. Єрмоленко. – К. : Луганськ : ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2010. – 288 с.
23. Бирлайн Д. Ф. Параллельная мифология [Текст] / Д. Ф. Бирлайн [Пер. з англ.]. – Москва : Крон-пресс, 1997. – 336 с.
24. Білодід І. К., Їжакевич Г. П., Франко З. Т. Взаємозв'язки між українською та іншими слов'янськими мовами XVI – поч. XVIII ст. / І. К. Білодід, Г. П. Їжакевич, З. Т. Франко // Зв'язки української мови з російською та іншими слов'янськими мовами в XVI–XIX ст. – Київ : Радянська школа, 1962. – С. 3–23.
25. Бодуэн де Куртенэ И. А. Избранные труды / Иван Александрович Бодуэн де Куртенэ. – Москва, 1963. – Т. 2. – 391 с.
26. Бук С. Сучасні методи дослідження мови письменника у слов'янознавстві / С. Бук // Проблеми слов'янознавства : Львів. – 2012. – Вип. 61. – С. 86–95.
27. Булаховська Ю. Л. Слово наукове, слово поетичне / Ю. Л. Булаховська // Мовознавство. – 1985. – № 2. – С. 37–39.
28. Булаховский Л. А. К истории взаимоотношений славянских литературных языков / Л. А. Булаховский. – Москва : Изв. АН СССР Оля, 1951. – №10. – Вып. 1. – С. 37–49.
29. Булаховський Л. А. Питання походження української мови / Леонід Арсенійович Булаховський. – Київ : АН УРСР, 1956. – 220 с.
30. Ващенко В. С. Про становлення й самовизначення лінгвостилістики як науки // Українська народна лексика. – Дніпропетровськ : Вид-во Дніпропетров. ун-ту, 1973. – С. 129–135.
31. Веселовский А. Психологический параллелизм и его формы в отражениях поэтического стиля / Александр Веселовский // Историческая поэтика. – Москва, 1989. – 648 с.

32. Виноградов В. В. Из истории слов (полномочный и правомочный, самоуправление) / В. В. Виноградов // Вопросы языкознания. – 1955. – № 5. – С. 100–106.
33. Виноградов В. В. Поэтика русской литературы: Избранные труды / Виктор Владимирович Виноградов. – М. : Наука, 1976. – 512 с.
34. Вихованець І. Р. Знахідний – родовий у заперечних реченнях [Електронний ресурс] // Культура мови на щодень. – Режим доступу : [//http://kulturamovu.univ.kiev.ua/KM/pdfs/Magazine1-20.pdf](http://kulturamovu.univ.kiev.ua/KM/pdfs/Magazine1-20.pdf) (дата звернення 30.02.2014) . – Назва з екрана.
35. Войцева О. А. Універсальне та ідіотнічне в спеціальній морській картині світу (за даними польської мариністичної літератури) / О. А. Войцева // Зап. з загальної лінгвістики: зб. наук. пр. – Одеса, 2002. – Вип. 4. – С. 110–120.
36. Воркачев С. Г. Лингвокультурология, языковая личность, концепт : становление антропологической парадигмы в языкознании / С. Г. Воркачев // Филологические науки. – 2001. – №1. – С. 64–72.
37. Воробьев В. В. Лингвокультурология / Владимир Васильевич Воробьев. – Москва : Изд. Российского унив. дружбы народов, 2006. – 330 с.
38. Воронич Г. В. Бойківський говір [Електронний ресурс] / Г. В. Воронич. – Режим доступу : [// http:// litopys.org.ua/ukrmoiva/um173.htm](http://litopys.org.ua/ukrmoiva/um173.htm) (дата звернення 15.07.2014) . – Назва з екрана.
39. Высоцкая Н. Транскультура или культура в транс? / Н. А. Высоцкая // Вопросы литературы. – 2004. – №2. – С. 3–24.
40. Гачев Г. Д. Национальные образы мира / Георгий Дмитриевич Гачев. – М. : Советский писатель, 1988. – 448 с.
41. Генсьорський А. І. Галицько-Волинський літопис : лексичні, фразеологічні та стилістичні особливості / Антін Іванович Генсьорський. – К. : Вид. АН УРСР, 1961 р. – 284 с.

42. Герасим Я. Національна самобутність естетики українського пісенного фольклору / Ярослав Герасим. – Львів, 2010. – 376 с.
43. Герд А. С. Введение в этнолингвистику. Курс лекций и хрестоматия / Александр Сергеевич Герд. – 2-е изд. – СПб.: Изд-во Санкт-Петербургского университета, 2005. – 458 с.
44. Гнатюк В. Українсько-польська правобережна романтична література. Вибрані праці / Відп. ред., упоряд. та автор передмови Р. П. Радишевський. – К.: «МП Леся», 2008. – 636 с.
45. Гнатюк Л. П. Мовний феномен Григорія Сковороди в контексті староукраїнської книжної традиції. – К.: Впц «Київський університет», 2010. – 446 с.
46. Головка Б. А. Сучасна філософська антропологія: історико-філософський аналіз основних напрямків: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філос. наук : спец. 09.00.03 «Історія філософії»/ Б. А. Головка. – К., 1994. – 48 с.
47. Гонтарук Л. Характер запозичень із польської мови в українську XVI – першої половини XVII ст. // Проблеми слов'янознавства. – Львів. – 2004. – Вип. 54. – С. 78–103.
48. Городецкая Л. А. Лингвокультура и лингвокультурная компенентность / Людмила Александровна Городецкая. – М.: Кн. дом «Ун.-т», 2009. – 263 с.
49. Гриценко П. Ю. Наддністрянський говір [Електронний ресурс] / Павло Юхимович Гриценко. – Режим доступу : <http://litopys.org.ua/ukrmoiva/um173.htm> (дата звернення 12.03.2014) . – Назва з екрана.
50. Гриценко П. Ю. Українська мова в Росії XIX – початку XX ст.: шляхи утвердження / П. Ю. Гриценко // Українська ідентичність і мовне питання в Російській імперії: спроба державного регулювання (1847–1914). Збірник документів і матеріалів. – К., 2013. – С. XXXIX–LII.

51. Гумбольдт В. Язык и философия культуры : Пер. с нем. / Вильгельм Гумбольдт. – М. : Прогресс, 1985. – 451 с.
52. Дем'яненко Н. Б. Польські запозичення у поетичних творах Лесі Українки / Н. Б. Дем'яненко // Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур. – 2012. – Випуск 17. – С. 28–38.
53. Денисова Т.М. Історія американської літератури / Тамара Денисова. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2012. – 487с.
54. Дзензелівський Й. О. Українсько-західнослов'янські лексичні паралелі / Йосип Олексійович Дзензелівський. – Київ : Наукова думка, 1969. – 209 с.
55. Дзензелівський Й. О. Українсько-польські лексичні паралелі / Йосип Олексійович Дзензелівський // Rozprawy Komisji Językowej. Łódzkie Towarzystwo Naukowe. – Łódź, 1970. – Т. IV. – S. 119–168.
56. Дидыцкий Б. Новые поэзии малорусские в чистом языке червоно-русинов / Богдан Дидыцкий // Сборник, Вена. – 58 с.
57. Дубровский Д. И. Понимание как расшифровка кода / Д. И. Дубровский // Философские основания науки : сб. н. тр. – Вильнюс, 1982. – С. 128–139.
58. Єрмоленко С. Я. Нариси з української словесності : Стилістика та культура мови [Текст] / Світлана Яківна Єрмоленко. – Київ : Довіра, 1999. – 431 с.
59. Єрмоленко С. Я. Синтаксис і стилістична семантика / Світлана Яківна Єрмоленко. – К. : Наук. думка, 1982. – 210 с.
60. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури : Словник-довідник / Віталій Вікторович Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.
61. Жилко Ф. Т. Нариси з діалектології української мови / Федот Трохимович Жилко. – К. : Рад. школа, 1966. – 303 с.

62. Житецький П. Г. Нарис літературної історії української мови в XVII ст. // Житецький П. Г. Вибрані праці : Філологія. – Київ : Наукова думка, 1987. – С. 19–139.
63. Жлуктенко Ю. О. Мовні контакти / Юрій Олексійович Жлуктенко. – К. : Вид-во Київ. ун-ту, 1966. – 135 с.
64. Жовтобрюх М. А. Мова української періодичної преси (кінець XIX – початок XX ст.) / Михайло Андрійович Жовтобрюх. – К. : Наукова думка, 1970. – 303 с.
65. Жулинський М. Г. Міф України як ідейно-естетична ініціація польського національного пробудження / М. Г. Жулинський // Київські полоністичні студії : Зб. наук. праць / Укл. Р. П. Радишевський [відп. ред.] та ін. – Київ, 2005. – Т. VII. – С. 40–44.
66. Забужко О. Шевченків міф України. Спроба філософського аналізу; [4-е вид.] / Оксана Забужко. – К. : Факт, 2007. – 148 с.
67. Загнітко А. П. Лінгвістика тексту : Теорія і практикум : Наук.-навч. посіб. / Анатолій Панасович Загнітко. – Донецьк: ДонНУ, 2006. – 289 с.
68. Загнітко А. П. Синтаксична поетика Василя Стуса: тенденції і закономірності [Текст] / А. П. Загнітко // Лінгвістичні студії: Зб. наук. праць. Вип. 4 / Укл. : А. П. Загнітко (наук. ред.) та ін. – Донецьк : ДонНУ, 1998. – С. 133–136.
69. Закон Божий / за ред. Протоієрея С. Слобідського. – Київ, 2003. – 654 с.
70. Звягинцева А. В. О новом подходе к изучению интонации как маркера семантической структуры текста // Вестник МГОУ. Серия «Лингвистика». – М. : Изд-во МГОУ, 2007. – № 2. – С. 184.
71. Зілинський І. М. Взаємовідносини між українською та польською мовою / І. М. Зілинський // ЗНТШ. – CLV. – С. 203–216.

72. Зноев Н. И. Семантические поля и семантическая многоплановость в «Братьях Карамазовых» // Вопросы языкознания и литературоведения. – Алма-Ата : Казах. ГУ, 1977. – С. 122–124.
73. Зусман В. Г. Диалог и концепт в литературе. Литература и музыка / Валерий Григорьевич Зусман. – Нижний Новгород : Деком, 2001. – 168 с.
74. Ісаєвич Я. Українське книговидання. Витоки. Розвиток. Проблеми / Ярослав Ісаєвич. – Львів : НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича, 2002. – 520 с.
75. Історія української літератури ХІХ століття [Електронний ресурс]// Ред. М. Т. Яценко, О. І. Гончар, Б. А. Деркач, І. В. Лімборський, Є. І. Нахлік. – Режим доступу : <http://www.ukrlit.vn.ua/info/xix/8vkd.html> (дата звернення 11.02.2015). – Назва з екрана.
76. Казарин Ю. В. Художественная картина мира и текст / Ю. В. Казарин // Актуальные проблемы лингвистики: Материалы конференции 1-2 февраля 1994, Екатеринбург. – Екатеринбург : Изд-во УрГУ им. А. М. Горького, 1994. – С. 37–38.
77. Казарин Ю. В. Языковая картина мира и текст / Ю. В. Казарин // Изучение лексики, грамматики и текста в аспекте концепции языковой картины мира : Тез. докл. исообщ. научной конф. 7 февраля 1994. – Екатеринбург, 1994. – С. 17–19.
78. Караулов Ю. П. Русский язык и языковая личность / Юрий Николаевич Караулов. – М. : КомКнига, 2006. – 254 с.
79. Карпенко О. П. Історична ойконімія Житомирщини / О. П. Карпенко // Студії з ономастики та етимології. – Київ, 2007. – С. 120–132.
80. Ковалик І. І. Методика лінгвістичного аналізу тексту / І. І. Ковалик, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ. – К. : Вища школа, 1984. – 119 с.

81. Кожевникова Н. А. О роли лейтмотивов в организации художественного текста / Н. А. Кожевникова // Стилистика художественного текста. – Саранск : Саранск. ГУ, 1979. – С. 40–60.
82. Коць Т. У просторі слова (до ювілею доктора філологічних наук, професора Н. М. Сологуб) / Т. Коць // Культура слова. – 2010. – Вип. 73. – С. 76–79.
83. Кошарная С. А. Миф и язык : Опыт лингвокультурологической реконструкции русской мифологической картины мира / Светлана Алексеевна Кошарная. – Белгород : Изд-во БГУ, 2002. – 287 с.
84. Кравчук А.М. Польська фразеологія з ономастичним компонентом : Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.03 / А. М. Кравчук / НАН України. Ін-т мовознав. ім. О. О.Потебні. – К., 1999. – 19 с.
85. Красных В. В. «Свой» среди «чужих» : миф или реальность? / Виктория Владимировна Красных. – М. : Гнозис, 2003. – 375 с.
86. Кубрякова Е. С. Концепт // Краткий словарь когнитивных терминов / Е. С. Кубрякова, В. З. Демьянков, Ю. Г. Панкрац, Л. Г. Лузина / Под общ. ред. Е. С. Кубряковой. – М. : Издательство Московского государственного университета, 1996. – С. 90–93.
87. Кубрякова Е. С. Начальные этапы становления когнитивизма: лингвистика, психология, когнитивная наука / Е. С. Кубрякова // Вопросы языкознания. – 1994. – №4. – С. 34–38.
88. Кузьменко Ю. К. Лингвистические концепции Расмуса Раска / Ю. К. Кузьменко // Понимание историзма и развития в языкознании первой половины XIX века. – Ленинград, 1984. – 303 с.
89. Лазаренко О. М. Особливості функціонування польської мови в Україні у XVII столітті (на матеріалі творів Лазаря Барановича) / Олеся Миколаївна Лазаренко. – Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук. – Київ, 2005. – 24 с.
90. Лазаренко О. Польська мова у XVII ст. на українсько-польському культурному пограниччі (творчість Лазаря Барановича) /

- О. Лазаренко // «Українська школа» в літературі та культурі українсько-польського пограниччя. Т. 7. – Київ, 2005. – С. 530–542.
91. Лакота Г., єп. Народня мова в проповіді й катехизі в перемиській єпархії на переломі 18. на 19. ст. // Перемиські єпархіяльні відомости. – 1939. – Ч. II. – С. 15–18.
92. Лер-Сплавинский Т. Польский язык / Тадеуш Лер-Сплавинский. – Москва : Издательство иностранной литературы, 1954. – 314 с.
93. Лесюк М. Мовний світ сучасного галицького села / Микола Лесюк. – Івано-Франківськ : Нова зоря, 2008. – 328 с.
94. Лесюк М. Іван Франко про азбучні дискусії в Галичині / Микола Лесюк // *Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze*. – 2007. – Т. 23–24. – С. 278–298.
95. Лесюк М. Формування української літературної мови в Галичині в умовах австрійського режиму [Електронний ресурс] / Микола Лесюк // *Галичина : науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис*. – 2003. – №9. – Режим доступу: <http://gallart.primordial.org.ua/galicia/gal9-2003-lesyuk.htm> (дата звернення 17.02.2015) . – Назва з екрана.
96. Липинський В. Повне зібрання творів, архів, студії / НАН України. Ін-т східноєвропейських досліджень. Східноєвропейський дослідний ін-т ім. В. К. Липинського. – К., 1995. – Т. 6. Кн.1: Політологічна секція. Листи до братів-хліборобів : про ідею і організацію українського монархізму. – 470 с.
97. Ліпкевич І.Г. Полонізми у творах Івана Франка [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://web.znu.edu.ua/herald/issues/archive/articles/630>. (дата звернення 19.03.2015) . – Назва з екрана.
98. Лотман Ю. Анализ поэтического текста. Структура стиха / Юрий Лотман. – Ленинград : Просвещение, 1972. – 270 с.
99. Лотман Ю. М. Внутри мыслящих миров / Ю. М. Лотман // Семиосфера. – Санкт-Петербург : «Искусство–СПБ», 2000. – 704 с.

100. Лотман Ю. М. О поэтах и поэзии / Юрий Михайлович Лотман. – Санкт-Петербург : «Искусство-СПБ», 1999. – 846 с.
101. Лотман Ю. М. Статьи по семиотике культуры и искусства / Юрий Михайлович Лотман. – Санкт-Петербург, 2002. – 544 с.
102. Лужний Р. Релігійна течія у давній українській поезії (1575-1647) / Р. Лужний // Варшавські українознавчі записки. – Варшава, 1989, 3. I. – С. 85–96.
103. Луцька Замкова книга / Підготували В. М. Мойсієнко, В. В. Поліщук. – Луцьк, 2013. – 733 с.
104. Макарова О. Про лексику польських текстів Овруцької актової книги 1678 р. [Електронний ресурс] / О. Макарова. – Режим доступу : <http://eprints.zu.edu.ua/14832/1/Makarowa2.pdf> (дата звернення 21.04.2015) . – Назва з екрана.
105. Маковський С. «Українська школа» як варіант романтизму / С. Маковський // Київські полоністичні студії : Зб. наук. праць / Укл. Р. П. Радишевський [відп. ред.] та ін. – Київ, 2005. – Т. VII. – С. 30–39.
106. Максимович М. А. Книжная старина южнорусская / М. А. Максимович // Временник общества истории и древностей российских. – 1849, т. 1. – С. 1–12; т. 4. – С. 1–12. / Киевлянин, 1850, т. 3. – С. 117–138.
107. Масенко Л. Т. Мова і політика [Електронний ресурс] / Л. Масенко. – Режим доступу : http://slovoua.com/masenko_mova_politika (дата звернення 15.03.2014) . – Назва з екрана.
108. Маслова В. А. Лингвокультурология : Учеб. пособие для студ. высших учебн. заведений / Валентина Авраамовна Маслова. – М. : Издательский центр «Академия», 2001. – 208 с.

109. Маслова В. А. Национальные ценности и язык : духовный код культуры / В. А. Маслова // Лінгвістика. – 2010. – № 2 (20). – С. 19–30.
110. Маслова В. А. Поэт и культура : Концептосфера Марины Цветаевой / Валентина Авраамовна Маслова. – М. : Флинта : Наука, 2004. – 256 с.
111. Матвіяс І. Г. Українська мова і її говори [Підручник] / Іван Григорович Матвіяс. – К. : Наук, думка, 1990. – 164 с.
112. Мельник Л. В. Культурно-національна конотація українських фразеологізмів / Л. В. Мельник. Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Донецьк, 2001. – 24 с.
113. Мечковская Н. Б. Семиотика : Язык. Природа. Культура : курс лекций / Нина Борисовна Мечковская. – М. : Издательский центр «Академия», 2004. – 432 с. (Учеб. пособие для студ. филол., лингв. и переводовед. фак. высш. учеб. заведений).
114. Мечковская Н. Б. Социальная лингвистика / Нина Борисовна Мечковская. – М. : Аспект-Пресс, 2000. – 207 с.
115. Мойсієнко А. Мова як світ світів. Поетика текстових структур / Анатолій Мойсієнко. – Умань, 2008. – 280 с.
116. Мойсієнко А. К. Слово в аперцепційній системі поетичного тексту. Декодування Шевченкового вірша : монографія / Анатолій Кирилович Мойсієнко. – К. : Сталь, 2006. – 304 с.
117. Мойсієнко В. М. Акти Житомирського уряду кінця XVI початку XVII ст. – важливе джерело вивчення тогочасної української літературно-писемної мови // Акти Житомирського городського уряду : 1590 р., 1635 р. / Підгот. до вид. В. Мойсієнко. – Житомир, 2004.
118. Мойсієнко В. Про мову писаних (друкованих) пам'яток на північноукраїнських та білоруських землях у XV – першій пол. XVII ст. / Віктор Мойсієнко // Dziedzictwo Kulturowe Wielkiego

- Księstwa Litewskiego. W 440. rocznicę Unii Lubelskiej. – Lublin : UMCS, 2011. – S. 37–44.
119. Мойсієнко В. М. Про національний статус «руської мови» в часи Великого князівства Литовського та Речі Посполитої / В. М. Мойсієнко // Мовознавство: Науково-теоретичний журнал. – 01/2005. – №1. – С. 67–82.
120. Мойсієнко В. М. Фонетична система українських поліських говорів у XVI–XVII ст. / Віктор Михайлович Мойсієнко. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2006. – 446 с.
121. Монахова Т. Концепти «дім» і «дорога» у творах Валерія Шевчука : Коментар письменника / Т. Монахова // Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. – 2007. – № 1. – С. 90–91.
122. Нариси з історії українського перекладу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://wszystkootlumaczeniu.blogspot.com/2011/09/blog-post.html> (дата звернення 12.07.2015) . – Назва з екрана.
123. Нахлік Є. Проблема письменницького бі(полі)лінгвізму / Євген Нахлік // Сучасність. – 1996. – № 10. – С. 129–134.
124. Непомнящий В. Да ведают потомки православных. Пушкин. Россия. Мы / Валерий Непомнящий. – Москва, 2001. – 398 с.
125. Непоп-Айдачич Л. В. Польська когнітивна етнолінгвістика : навчальний посібник / Лідія Василівна Непоп-Айдачич . – Київ : ВПЦ «Київський університет», 2007. – 333 с.
126. Ніколаєнко Л. Лексикографічна інтерпретація заздрості та ревностів в українській, російській і польській мовах / Л. Ніколаєнко // Лексикографічний бюлетень : Зб. наук. пр. – К. : Ін-т української мови НАН України, 2009. – Вип. 18. – С. 135–142.
127. Ніконова В. Г. Трагедійна картина світу в поезиці Шекспіра : Монографія / Віра Григорівна Ніконова. – Дніпропетровськ : Видавництво ДУЕП, 2007. – 364 с.

128. Німчук В. В. Закарпатський говір [Електронний ресурс] / Василь Васильович Німчук. – Режим доступу : <http://litopys.org.ua/ukrmoiva/um173.htm> (дата звернення 25.02.2015) . – Назва з екрана.
129. Остапчук О. О. Післямова до «азбучної війни» : кириличне видання творів Тимка Падури / О. О. Остапчук // «Українська мова». – № 2. – 2009. – С. 26–47.
130. Павилёнис Р. Проблема смысла : современный логико-философский анализ языка / Роландас Павилёнис. – М. : Мысль, 1983. – 286 с.
131. Падокшын С. Пацей Іпацій: царкоўны дзеяч, мысліцель, пісьменнік на пераломе культурна-гістарычных эпох / С. Падокшын. – Мінск : Бел. навука, 2001. – 118 с.
132. Парій А. Роль конотацій у формуванні фразеологічних значень / А. Парій // Мовознавство. – 1998. – №1. – С. 45–48.
133. Пасюроківська М. В. Зоонімічна лексика в польській фразеології: склад, семантика, функції : автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.03 / М. В. Пасюроківська / НАН України, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні. – К., 2009. – 16 с.
134. Петрова Л. О. Художня картина світу в російському сатирико-гумористичному наративі початку ХХ століття / Л. О. Петрова // Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук. – Київ, 2008. – 44 с.
135. Півторак Г. П. Українці: звідки ми і наша мова / Григорій Петрович Півторак. – К. : Наук. думка, 1993. – 200 с.
136. Піддубна В. Критерії визначення полонізмів в українській лексикографії 20–40-х рр. ХХ ст. / В. Піддубна // Польські студії № 4 (дух і література № 23). – Вид.во : Національний університет «Кієво-Могилянська академія». – Київ. – 2011. – С. 142–152.

137. Пільгук І. Літературне відродження на Західній Україні (30-50-і роки ХІХ ст.) [Електронний ресурс] / Іван Пільгук. – Режим доступу : <http://litopys.org.ua/zahpysm/zah01.htm> (дата звернення 30.02.2015) . – Назва з екрана.
138. Потебня А. А. Эстетика и поэтика / Александр Афанасьевич Потебня. – М. : Искусство, 1985. – 302 с.
139. Потебня А. А. Слово и миф / Александр Афанасьевич Потебня. – М. : Правда, 1989. – 282 с.
140. Потебня А. А. Рецензия на сборник «Народные песни Галицкой и Угорской Руси, собранные Я. Ф. Головацким» / А. А. Потебня // Эстетика и поэтика. – Москва, 1976. – С. 226–252.
141. Рожило Л. П. Загальні основи лінгвістичного аналізу художнього твору / Л. П. Рожило // Українська мова та література в школі. – 1978. – №2. – С. 20–28.
142. Романова Н. П. Вивчення українсько-польських мовних контактів у слов'янській філологічній науці / Н. П. Романова // Мовознавство. – 1972. – № 4. – С. 41–50.
143. Романова Н. П. Словообразование и языковые связи: украинско-польские связи / Неонила Петровна Романова. – К. : Рад. школа, 1989. – 190 с.
144. Русанівський В. М. Історія української літературної мови. Підручник / Віталій Макарович Русанівський. – К. : Артєк, 2001. – 392 с.
145. Русанівський В. М. Польська ділова мова ХVІ–ХVІІ ст. як джерело вивчення її історії взаємин з українською // Славістичний збірник. – Київ : Видавництво Академії Наук Української РСР, 1963. – С. 86–96.
146. Сагатовский В. Н. Диалог культур и «русская идея» // Диалог украинской и русской культур в Украине. Материалы конференции / Редкол. : Н. А. Шульга и др. – К., 1998. – 213 с.

147. Светоносова Т. А. Когнитивная лингвистика и лингвокультурология : черты и различия / Т. А. Светоносова // Филологические науки в МГИМО : сборник науч. трудов. № 27 (42) / отв. ред. Г. И. Гладков. – М. : МГИМО-Университет, 2007. – С. 39–46.
148. Селиванова Е. А. Когнитивная ономазиология : Монография / Елена Александровна Селиванова. – К. : Издательство украинского филологического центра, 2000. – 248 с.
149. Селіванова О. О. Актуальні напрями сучасної лінгвістики (аналітичний огляд) / Олена Олександрівна Селіванова. – К. : Фітосоціоцентр, 1999. – 146 с.
150. Семчинський С. В. Загальне мовознавство [підручник] / Станіслав Володимирович Семчинський. – К. : Вища школа, 1988. – 328 с.
151. Сепир Е. Избранные труды по языкознанию и культурологии / Эдвард Сепир. – М. : Прогресс, 1993. – 656 с.
152. Сімович В. Правописні системи М. Драгоманова (латиниця, драгоманівка) / В. Сімович // Праці Українського Високого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова в Празі : Драгоманівський збірник. – 1932. – С. 145–229.
153. Скляренко В. Г. Походження етноніма «русини» / В. Г. Скляренко // Життя у слові : Зб. наук. праць на пошану акад. В. М. Русанівського. – К. : Видавн. дім Д. Бураго, 2011. – С. 96–104.
154. Совтис Н. Вплив української мови на формування лексичного складу польської мови ХІХ ст. / Н. Совтис // Наукові записки. Серія «Філологічна». – Острог. – 2011. – Вип.19 – С. 347–354.
155. Совтис Н. Венглінський Лев. Вибрані україномовні поезії / Н. Совтис // Упорядкування, післямова і коментарі. – К. : Університет «Україна», 2011. – 800 с.

156. Совтис Н. Лексичні запозичення з української мови у збірці Лева Венглінського «Полова і зерно» / Н. Совтис // Київські полоністичні студії / Т. XIX. – К. : Університет «Україна», 2012. – С. 516–521.
157. Совтис Н. Лексичні запозичення з української та російської мови у збірці Лева Венглінського «Pieśni od znoju i z boju» / Н. Совтис // Проблеми семантики слова, речення та тексту: Зб. наук. пр. Київського національного лінгвістичного університету. – К. : КНЛУ, 2012. – № 28. – С. 385–391.
158. Совтис Н. Роль польських письменників з етнічних українських земель у формуванні лексичного складу польської мови / Н. Совтис // Мова: Науково-теоретичний часопис з мовознавства. – Одеса : Астропринт, 2012. – № 17. – 89–92.
159. Сологуб Н. М. Біблійні образи в художній творчості І. Багряного / Н. М. Сологуб // Мовознавство. – 1993. – №1. – С. 43–47.
160. Сологуб Н. М. Мовний портрет Яра Славутича / Надія Миколаївна Сологуб. – К. : Дніпро; Вінніпег : Українська Вільна Академія Наук, 1999. – 152 с.
161. Сологуб Н. М. Стилiстичні функції односкладних речень як ознака iндивiдуального стилю М. Коцюбинського i О. Гончара / Надія Миколаївна Сологуб // Обласна наук.-метод. конф., присвяч. 125-рiччю з дня народження М. М. Коцюбинського : Тези доп. – Чернiгiв, 1989. – Ч.2. – С. 89–90.
162. Станишич Й. К проблеме двуязычия и многоязычия в литературе южных славян (из истории литератур Сербии, Хорватии, Черногории) Й. Станишич // Многоязычие и литературное творчество / [отв. ред. акад. М. П. Алексеев]. – Л. : Наука, 1981. – С. 149–239.
163. Степанов Ю. С. Константы: словарь русской культуры / Ю. С. Степанов. – М. : Академический проект, 2001. – 990 с.

164. Степанов Ю. С. Концепт // Степанов Ю. С. Константы : Словарь русской культуры. Опыт исследования. – М. : Школа «Языки русской культуры», 1997. – С. 40–76.
165. Сухомлинов О. Культурні пограниччя : Новий погляд на стару проблему [Текст] / Олексій Сухомлинов. – Донецьк : ТОВ «Юго-Восток, Лтд», 2008. – 212 с.
166. Сюта Г. М. II-Б. Художній стиль (мова поезії) [Електронний ресурс] / Г. М. Сюта. – Режим доступу: <http://kultuрамovу.univ.kiev.ua/КМ/pdfs/reg/2b-1.pdf>. (дата звернення 29.02.2014) . – Назва з екрана.
167. Тараненко О. О. Суперечності між національним і соціальним у розвитку літературної мови / О. О. Тараненко // Екологія мови і мовна політика в сучасному суспільстві. – К., 2012. – С. 92–118.
168. Телия В. Н. Коннотативный анализ семантики номинативных единиц / Вероника Николаевна Телия. – М. : Наука, 1986. – 143 с.
169. Телия В. Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / Вероника Николаевна Телия. – М. : Школа «Языки русской культуры», 1996. – 246 с.
170. Тер-Минасова С. Г. Язык и межкультурная компетентность / Светлана Григорьевна Тер-Минасова. – М. : Слово, 2008. – 146 с.
171. Титаренко В. Мовна ситуація на північноукраїнських землях у XVI-XVII ст. [Електронний ресурс] / В. Титаренко. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.medievist.org.ua/2013/03/xvi-xvii.html> (дата звернення 29.11.2014) . – Назва з екрана.
172. Ткач О. В. Конструкції експресивного синтаксису у творах В. Самійленка / О. В. Ткач // Наук. пр. Харк. держ. пед. ун-ту ім. Г. С. Сковороди. Сер. Літературознавство. – Харків, 2002. – Вип. 2 (31). – С. 84–88.

173. Ткач Л. О. Вплив польської мови на українську літературну мову Буковини кінця XIX – початку XX ст. (зовнішні чинники) / Л. О. Ткач // Мовознавство. – 2000. – № 6. – С. 22–29.
174. Ткаченко О. Проблема мовної стійкості та її джерела / О. Ткаченко // Людина і політика. – 2000. – № 2. – С. 13–22.
175. Глостанова М. В. Постсоветская литература и эстетика транскультурации. Жить никогда, писать ниоткуда / Мадина Владимировна Глостанова. – М. : УРСС, 2004. – 416 с.
176. Тодоров Ц. Цивилизованный диалог [Електронний ресурс] / Цветан Тодоров ; [пер. с англ. И. Сашенковой]. – Режим доступа до ресурсу : http://n-europe.eu/article/2008/06/10/tsivilizovannyi_dialog (дата звернення 21.10.2014) . – Назва з екрана.
177. Туксаитова Р. О. Художественный билингвизм : к определению понятия / Р. О. Туксаитова // Известия Уральского государственного университета. – 2005. – № 39. – С. 198–206.
178. Українською музою натхненні (Польські поети, які писали українською мовою) / Накладом Роман Федорович Кирчів; Упоряд., приміт. Микола Пилипович Гнатюк; Редкол. : Микола Платонович Бажан. – Київ : Радянський письменник, 1971. – 304 с.
179. Усманова А. Р. Код // Социология : энциклопедия : [сост. А. Грицанов, В. Абушенко, Г. Евелькин, Г. Соколова, О. Терещенко] / А. Усманова. – Минск : Книжный дом, 2003. – 1312 с.
180. Фоміна Л. Г. Міфологемний концепт лірики Миколи Вінграновського [Електронний ресурс] / Л. Г. Фоміна. – Режим доступу з екрану: http://bdpu.org/scientific_published/ukr_lit_2008/Fomina (дата звернення 03.02.2015) . – Назва з екрана.
181. Форманова С. В. Ключові слова як вектор інтерпретації художнього тексту/ С. В. Форманова. – Науковий журнал «Культура народів Причорномор'я». – №6. – 1999. – С. 234–239.

182. Франко І. Зібрання творів у п'ятдесяти томах / Іван Франко; Редакційна колегія : Є. П. Кирилюк (голова) та ін.; Академія наук Української РСР, Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка. – К. : Наукова думка, 1976-1986. Т. 45. Філософські праці / Редактор тому В. Ю. Євдокименко; Упорядкування та коментарі В. С. Горського, В. Д. Литвинова, Г. М. Чабан. – К. : Наукова думка, 1986. – 574 с.
183. Франко І. Зібрання творів у п'ятдесяти томах / Іван Франко; Редакційна колегія : Є. П. Кирилюк (голова) та ін.; Академія наук Української РСР, Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка. – К. : Наукова думка, 1976-1986. Том 47 : Історичні праці (1898-1913) / Редактори тому А. В. Санцевич, В. Г. Сарбей; Упорядкування та коментарі Л. Г. Москвич, Ю. А. Пінчука. – К. : Наукова думка, 1986. – 766 с.
184. Чарыкова О. Н. Роль глагола в репрезентации индивидуально-авторской модели мира в художественном тексте / Ольга Николаевна Чарыкова. – Воронеж : Изд-во Воронежского ун-та, 2000. – 193 с.
185. Черниш Т. О. Слов'янська лексика в історико-етимологічному висвітленні : (гніздовий підхід) / Тетяна Олександрівна Черниш. – Київ, 2003. – 478 с.
186. Черных П. Я. Историко-этимологический словарь современного русского языка : в 2 т. / П. Я. Черных. – Москва : Рус. Язык, 1999.
187. Шевченко Л. І. Проблеми інтелектуальної еволюції української літературної мови: теорія аналізу : монографія / Лариса Іванівна Шевченко. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2001. – 478 с.
188. Шевчук В. Мова і витворення культурних і духовних цінностей (XVII і XVIII ст.) / В. Шевчук // Дивослово. – 1996. – № 3. – С. 16–22.
189. Шерех Ю. Польська мова в Україні в XVI–XVII ст. (пам'яті Антуана Мартеля) / Ю. Шерех // Україна. – 1949. – Ч. 2. – С. 99–107.

190. Шило Г. Наддністрянський регіональний словник / Гаврило Шило. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2008. – (Серія «Діалектологічна скриня»). – 288 с.
191. Шуляк С. А. Лексико-тематичні парадигми у поетичному ідіолекті Євгена Гуцала / Автореф. дис. ... канд. філол. наук / С. А. Шуляк. – К., 2005. – 24 с.
192. Щерба Л. В. О понятии смешения языков / Л. В. Щерба // Языковая система и речевая деятельность. – Л., 1974. – С. 60–74.
193. Щукин В. Г. О филологическом образе мира (философские заметки) / В. Г. Щукин // Вопросы философии. – 2004. – № 10. – С. 47–64.
194. Эпштейн М. Знак пробела. О будущем гуманитарных наук / Михаил Эпштейн. – М. : Новое литературное обозрение, 2004. – С. 622–634.
195. Эпштейн М. П. Парадоксы новизны : о литературном развитии XIX–XX веков / Михаил Наумович Эпштейн. – М. : Советский писатель, 1988. – 416 с.
196. Юревич М. В. Фонетика, словозміна та соціолінгвістичний статус польської периферійної острівної говірки с. Красилівська Слобідка Хмельницької області : Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.03 / М. В. Юревич / НАН України. Ін-т укр. мови. – К., 2003. – 22 с.
197. Ягич И. В. История славянской филологии / И. В. Ягич // Энциклопедия слав[янской] филологии. – Спб., 1910. – 976 с.
198. Amoia A. Preface and Acknowledgments / Alba Amoia, Bettina L. Knapp // Multikultural Writers since 1945 : An A-To-Z Guide / [red. By A. Amoia, B.L. Knapp]. – Westport (CT) : Greenwood Press, 2003. – P. XIII – XV.
199. Andrzejewski J. Leo Weisgerbera relatywistyczna koncepcja języka / J. Andrzejewski // Studia Metodologiczne. – 1983. – Z. 22. – Poznań. – S. 137–153.

200. Apresjan J. D. Semantyka leksykalna. Synonimiczne środki języka / J. D. Apresjan. Przełożyli Z. Kozłowska i A. Markowski. – Wrocław, 1980. – 439 s.
201. Bachelard G. Wyobrażenia poetycka / Gaston Bachelard. – Warszawa : Państwowy Instytut Wydawniczy, 1975. – 428 s.
202. Bajerowa I. Galicyjskie osobliwości leksykalne w listach z końca XIX wieku / Irena Bajerowa // «Zeszyty Naukowe» Uniwersytetu Gdańskiego, Filologia Polska, Prace Językoznawcze 17-18. – 1994. – S. 29–36.
203. Bajerowa I. Polski język ogólny XIX wieku. Stan i ewolucja (Ortografia, fonetyka z fonologią). – T. I. / Irena Bajerowa. – Katowice : Uniwersytet Śląski, 1986. – 176 s.
204. Bajerowa I. Polski język ogólny XIX wieku. Stan i ewolucja (Składnia). Synteza. – T. III. / Irena Bajerowa. – Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2000. – 184 s.
205. Bartmiński J. Dom – Świat – opozycja czy współdziałanie // Dom w języku i kulturze / Pod red. G. Sawickiej. – Szczecin, 1997. – S. 11–22.
206. Bartmiński J. O derywacji stylistycznej. Gwara ludowa w funkcji języka artystycznego / Jerzy Bartmiński. – Lublin : Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, Wydział Humanistyczny, 1977. – 226 s.
207. Bartmiński J. O «Słowniku stereotypów i symboli ludowych» // Słownik stereotypów i symboli ludowych / Koncepcja całości i redakcja : Jerzy Bartmiński. Zastępca redaktora : Stanisława Niebrzegowska. T. 1. Kosmos. [cz.] 1. Niebo. Światła niebieskie. Ogień. Kamienie. – Lublin : UMCS, 1996. – S. 9–35.
208. Bartmiński J. Punkt widzenia, perspektywa, językowy obraz świata / Jerzy Bartmiński // Profilowanie pojęć. Wybór prac / Pod red J. Bartmińskiego. – Lublin : UMCS. – 1993. – S. 90–108.
209. Bartmiński J. Pytania o przedmiot językoznawstwa : pojęcia językowego obrazu świata i tekstu w perspektywie polonistyki integralnej / Red. M. Czermińska, S. Gajda, K. Kłosiński, A. Legeżyńska,

- A. Z. Makowiecki, R. Nycz // Polonistyka w przebudowie. Literaturoznawstwo – wiedza o języku – wiedza o kulturze – edukacja. – Kraków, 2005. – S. 39–49.
210. Bartmiński J. Tekst jako przedmiot tekstologii lingwistycznej / Jerzy Bartmiński // Tekst. Problemy teoretyczne // Red. J. Bartmiński, B. Boniecka. – Lublin, 1998. – S. 9–26.
211. Bartmiński J., Mazur J. Teksty gwarowe z Lubelszczyzny / Jerzy Bartmiński, Jan Mazur. – Wrocław : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1978. – 96 s.
212. Bartmiński J., Tokarski R. Definicja semantyczna czego i dla kogo? / J. Bartmiński, R. Tokarski // O definicjach i definiowaniu. – Lublin : UMCS. – 1993. – S. 47–61.
213. Bartmiński J., Tokarski R. Językowy obraz świata a spójność tekstu // Teoria tekstu. Zbiór studiów / Red. T. Dobrzyńska. – Wrocław. – 1986. – S. 65–82.
214. Basaj M. Bohemizmy w języku pism Marcina Krowickiego / Mieczysław Basaj. – Wrocław, 1966. – 244 s.
215. Bauman R. Folklore // Folklore, Cultural Performances, and Popular Entertainments/ Pod red. R. Baumana. – New York Oxford, 1992. – 320 s.
216. Beszta T. Z badań nad wschodniosłowiańskimi wpływami językowymi w polszczyźnie romantyków / T. Beszta // Rozprawy Komisji Językowej ŁTN. – 1971. – XVII. – S. 199–241.
217. Borciuch M. System form czasownikowych w ukraińskich gwarach naddniestrzańskich na terenie Polski / M. Borciuch // Teka Komisji Polsko-Ukraińskich Związków Kulturowych PAN. – Vol. V. – Lublin, 2010. – S. 57–69.
218. Bracki A. Językowy obraz świata w tekstach słowiańskich pieśni ludowych / Artur Bracki. – Gdańsk : Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego. – Gdańsk, 2009. – 286 s.

219. Brodsky J. *To Pleas a Shadow* / Josef Brodsky // Бродский И. Об Одене : [пер. с англ.. Е. Касаткиной]. – СПб. : Издательский Дом «Азбука-классика», 2007. – С. 137–199.
220. Brückner A. *Dzieje języka polskiego* / Aleksander Brückner. – Wrocław, Kraków: Zakład narodowy im. Ossolińskich, 1960. – 202 s.
221. Brückner A. *Spory o unię w dawnej literaturze* / A. Brückner // *Kwartalnik Historyczny*. – 1896. – T. 10. – S. 578–644.
222. Brückner A. *Wpływy polskie na Litwie i Słowiańszczyźnie Wschodniej. Promieniowanie kultury polskiej na kraje sąsiednie* / A. Brückner // *Kultura, piśmiennictwo, folklor* / Wybór prac pod red. W. Berbelickiego i T. Ulewicza. – Warszawa, 1974. – S. 344–381.
223. Brzozowski S. *Legenda Młodej Polski. Studia o strukturze duszy kulturalnej* / S. Brzozowski. – Kraków, 1983. – 322 s.
224. Bugajski M., Wojciechowska A. *Teoria językowego obrazu świata w badaniu idiolektu pisarza* / M. Bugajski, A. Wojciechowska // *Poradnik językowy*. – 1996. – Z. 3. – S. 34–38.
225. Bukowska-Floreńska I. *Integracyjne funkcje folkloru a tradycje kulturowe na pograniczach etnicznych. Refleksje etnologiczne* // *Folklor i pogranicza* / Pod red. A. Staniszewskiego i B. Tarnowskiej. – Olsztyn, 1998. – S. 64–75.
226. Butler D. *Rozwój słownictwa polskiego w drugiej połowie XIX wieku* / D. Butler // *Slovanské spisovne jazyky w dobi odrozeni*. – Praha, 1974. – S. 97–102.
227. Butler D. *Zmienność znaczeń wyrazów w polszczyźnie przełomu XIX i XX wieku* / D. Butler // *Poradnik Językowy*. – III. – 1984. – S. 154 – 164; IV. – 1984. – S. 213 – 220; V. – 1984. – S. 272–289.
228. Bystroń J. *O użyciu genetivu w języku polskim, przyczynek do historycznej składni polskiej* / Jan Bystroń // *Rozprawy Wydz. Filolog. Akad. Umiej. Kraków*. – T. XXII, 1893. – 86 s.

229. Cechosz I. Polska gwara Oleszkowiec na Podolu. Fleksja imienna i werbalna / Iwona Cechosz. – Kraków, 2001. – 325 s.
230. Cienkowski W. Ogólne założenia metodologiczne badania zapożyczeń leksykalnych / W. Cienkowski // *Poradnik Językowy*. – Z. 10. – 1964. – S. 417–429.
231. Chynczewska-Hennel T., Jakowenko N. Społeczeństwo – religia – kultura / T. Chynczewska-Hennel, N. Jakowenko // *Między sobą. Szkice historyczne polsko-ukraińskie*. – Lublin, 2000. – S. 114–118.
232. Czyżewski F. Bilingwizm na obszarze wschodniej Lubelszczyzny: stan historyczny i współczesny / F. Czyżewski // *Polszczyzna północno-wschodnia* / Pod red. Bogusława Nowowiejskiego. T.2. – Białystok : Wydaw. UWB, 1999. – S. 41–60.
233. Czyżewski F. Fonetyka i fonologia gwar polskich i ukraińskich południowo-wschodniego Podlasia / Feliks Czyżewski. – Lublin : UMCS, 1994. – 467 s.
234. Czyżewski F., Warchoń S. Polskie i ukraińskie teksty gwarowe ze wschodniej Lubelszczyzny / F. Czyżewski, S. Warchoń // *Rozprawy Slawistyczne*. – Lublin. – 1998. – 496 s.
235. Dejna K. Dialekty polskie / Karol Dejna. – Wrocław, Warszawa, Kraków, 1993. – 350 s.
236. Dejna K. Gwara Milna / K. Dejna // *Rozprawy Komisji Językowej ŁTN*. – IV. – 1956. – S. 7–41.
237. Dejna K. W sprawie tzw. dialektów kresowych /K. Dejna // *Język Polski*. – LXIV, 1984. – S. 51–57.
238. Dejna K. Z zagadnień ewolucji oraz interferencji językowej / Karol Dejna. – Łódź : Wydaw. Uniw. Łódzkiego, 1991. – 388 s.
239. Dobrzyńska T. Tekst – styl – poetyka [Текст] / Teresa Dobrzyńska. – Kraków, 2003. – 209 s.
240. Doroszewski W. Język Teodora Tomasza Jeża (Zygmunta Miłkowskiego) / Witold Doroszewski. – Warszawa, 1949. – 417 s.

241. Dubisz S. Rozwój systemu językowego polszczyzny w XIX wieku / S. Dubisz // *Poradnik Językowy*. – 2005. – Z.7. – S. 14–22.
242. Dubisz S. Językowa dziewiętnastowieczność / S. Dubisz // *Polonistyka w przebudowie. Literaturoznawstwo – wiedza o języku – wiedza o kulturze – edukacja*. – T. 2. – Kraków : Universitas, 2005. – S. 585–600.
243. Ducháček O. K problematice komponenciální analýzy z hlediska romanisty / O. Ducháček // *Slovo a slovesnost XXXIV*. – 1973. – S. 224–232.
244. Dunn L. C., Klineberg O., Lévi-Strauss C. Rasa a nauka / L. C. Dunn, O. Klineberg, C. Lévi-Strauss. – Warszawa : PWN, 1961. – 180 s.
245. Dzięgiel E. Polska gwara wsi Zielonej na Podolu na tle innych gwar południowo-kresowych. Fleksja imienna i werbalna / E. Dzięgiel. – Kraków : DWN, 2001. – 209 s.
246. Dzięgiel E. Polszczyzna na Ukrainie. Sytuacja językowa w wybranych wsiach chłopskich i szlacheckich / Ewa Dzięgiel. – Warszawa, 2003. – 188 s.
247. Forster L. *The Poet's Tongues : Multilingualism in Literature* / Leonard Forster. – L. : Cambridge University press, 1970. – XII, 101 p. – (De Carle lectures; 1968).
248. Franko I. Wzajemny stosunek literatury polskiej i ruskiej / Iwan Franko // *O literaturze polskiej*. – Kraków, 1978. – 304 s.
249. Genette G. *Palimpsestes: La littérature au second degré* / G. Genette. – Paris: Gallimar, 1982. – 267 p.
250. Grabowski M. O szkole ukraińskiej poezji / M. Grabowski // *Literatura i krytyka*. – Wilno, 1840. – S. 37–39.
251. Grabowski M. O szkole ukraińskiej poezji (fragmenty) / M. Grabowski // *Wybór pism krytycznych*. – Kraków, 2005. – S. 77–91.
252. Greimas A.-J. *Semantique structurale* / A.-J. Greimas. – Paris : Larousse, 1966. – 262 p.

253. Grzegorzycowa R. Pojęcie językowego obrazu świata / R. Grzegorzycowa // Językowy obraz świata / Red. J. Bartmiński. – Lublin, 1990. – S. 39–47.
254. Grzegorzycowa R. Wprowadzenie do semantyki językoznawczej [Текст] / Renata Grzegorzycowa. – Warszawa : PWN, 2011. – 219 s.
255. Hallig R., Wartburg W. Begriffssystem als Grundlage für Lexigraphie / R. Hallig, W. Wartburg. – Berlin, 1963.
256. Harhali W. O polskiej gwarze okolic Komarna / W. Harhali // Lud Słowiański. – II A. – 1931. – S. 55–91, 156–177.
257. Hegel G. W. F. Wykłady o estetyce / G. W. F. Hegel [Przeł. J. Grabowski, A. Landman]. – Warszawa, 1964. – T. III. – 273 s.
258. Helbig G. Dzieje językoznawstwa nowożytnego / G. Helbig. – Wrocław, 1982. – 328 s.
259. Herb Godziemba [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://genealogia.grocholski.pl/gd/herb.php?id=0160>. – Назва з екрану.
260. Hrabec S. O polskiej gwarze wsi Duliby w b. Powiecie buczackim / S. Hrabec // Rozprawy komisji językowej ŁTN. – III. – 1955. – S. 31–76.
261. Hymes D. Linguistic Method in Ethnography / D. Hymes // Paul L. Gravin (ed.) Method and Theory in a Linguistics, The Hague. – 1970. – S. 251–172.
262. Jastrzębska-Golonka D. Konceptualizacja świata przedstawionego w języku najnowszego przekładu tekstów Hansa Christiana Andersena / Danuta Jastrzębska-Golonka. – Bydgoszcz : Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, 2011. – 260 s.
263. Jędrzejko E. Modalizacja wypowiedzi w prozie Teodora Parnickiego (na podstawie powieści «Koniec zgody narodów») / E. Jędrzejko // Przegląd Humanistyczny. – 1988. – Nr. 4–5. – S. 113–124.
264. Języki wschodniej części kraju naszego w stosunku do siebie i do szkół uważane // Osobne odbicie z felietonu dziennika «Czas». – Kraków, 1861. – S. 16–17.

265. Jodłowski S. Podstawy polskiej składni / Stanisław Jodłowski. – Warszawa : PWN, 1976. – 249 s.
266. Jordańska L., Mielczuk I. Konotacja w semantyce lingwistycznej i leksykografii / L. Jordańska, I. Mielczuk // Konotacja / Pod red. J. Bartmińskiego. – Lublin : UMCS, 1988. – S. 9–36.
267. Jurkowski M. Rutenizmy i orientalizmy w Sumariuszu wierszów Stanisława Samuela Szemiota / M. Jurkowski // Język polski dawnych Kresów Wschodnich. – Warszawa, 1996. – T. I. – S. 297–305.
268. Jurkowski M. Step ukraiński w języku polskim / M. Jurkowski // Annales. – 1996–1997. – T. 14–15. – S. 49–56.
269. Jurkowski M. Ukrainizmy w języku Juliusza Słowackiego / M. Jurkowski // Z dziejów stosunków literackich polsko–ukraińskich. – Wrocław : PAN, 1974. – S. 105–135.
270. Kadyjewska A. Problematyka obrazu świata w badaniach języka pisarza (na przykładzie pism Cypriana Norwida) / A. Kadyjewska // Semantyka tekstu artystycznego / Red. A. Pajdzińska, R. Tokarski. – Lublin, 2001. – S. 321–333.
271. Karaś H. Rusycyzmy słownikowe w polszczyźnie okresu zaborów / Halina Karaś. – Warszawa : Elipsa, 1996. – 361 s.
272. Karpluk M. O języku Macieja Strykowski. Historyka i poety z drugiej połowy XVI w. Regionalizmy, cechy ruskie i poetyzmy w dziedzinie fonetyki / Maria Karpluk. – Wrocław, 1977. – 106 s.
273. Karplukówna M. Język Jana Jurkowskiego (około 1580-1639). / Maria Karplukówna – Wrocław, Warszawa, Kraków: PAN, 1967. – 93 s.
274. Kellman S. G. Thy Translingual Imagination / Steven G. Kellman. – Lincoln : University of Nebraska Press, 2000. – 134 p.
275. Klemensiewicz Z. Historia języka polskiego. Doba nowopolska (od ósmego dziesięciolecia XVIII wieku do r. 1939) / Zenon Klemensiewicz. – Warszawa: PWN, 1972. – Cz. III. – 298 s.

276. Klisiewicz E. Sylwetki uczonych [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.up.krakow.pl/konspekt/20/zaleski.html> (дата звернення 20.02.2015). – Назва з екрана.
277. Kochman S. Polsko–rosyjskie kontakty językowe w zakresie słownictwa w XVII wieku / Stanisław Kochman. – Wrocław, 1967. – 162 s.
278. Kochman S. Polsko-rosyjskie stosunki językowe od XVI do XVIII w. / Stanisław Kochman. – Wrocław, 1975. – 154 s.
279. Koniusz E. Kresowe elementy leksykalne i semantyczne w języku powieści ludowych J. I. Kraszewskiego / E. Koniusz // Studia nad Polszczyzną Kresową. – 1983. – T. 2. – S. 127–138.
280. Kopczyńska Z. Język a poezja. Studia z dziejów świadomości językowej i literackiej oświecenia i romantyzmu [Текст] / Zdzisława Kopczyńska. – Wrocław : Ossolineum, 1976. – 207 s.
281. Kosyl Cz. Właściwości fonetyczne polszczyzny kresowej w 1. połowie XVIII wieku (na przykładzie języka mieszczan hrubieszowskich) / Cz. Kosyl // Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej. – 1978. – Nr 17. – S. 105–121.
282. Kość J. Polszczyzna południowokresowa na polsko-ukraińskim pograniczu językowym w perspektywie historycznej / J. Kość. – Lublin : Wyd. Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej. – Lublin, 1999. – 202 s.
283. Kowalewska-Dąbrowska J. Językowy obraz Boga i człowieka w poezji Jana Twardowskiego / Jolanta Kowalewska-Dąbrowska. – Gdańsk : Uniwersytet Gdański, 2006. – 202 s.
284. Kozak S. Chrystianizacja Rusi-Ukrainy a dziedzictwo cyrylo-metodiańskie / S. Kozak // Teologia i kultura duchowa Starej Rusi [red. W. Hryniewicz, J. S. Gajek]. – Lublin, 1993. – S. 105–127.
285. Kroeber A. Anthropology. Race, Language, Culture, Psychology, Prehistory / A. Kroeber. – New York, 1948. – 370 s.

286. Kroeber A., Kluckhohn C. Culture : A Critical Review of Concepts and Definitions / A. Kroeber, C. Kluckhohn. – Cambridge, 1952.
287. Krupianka A. Stylistyka listów Adama Mickiewicza (na wybranych przykładach) / A. Krupianka // Acta Universitatis Nicolai Copernici «Filologia Polska». – 1991. – XXXVI, z. 230. – S. 137–148.
288. Krygier-Łączkowska A. Sposoby łączenia i układ pól semantycznych w wierszach Stanisława Barańczaka / A. Krygier-Łączkowska // Poznańskie Spotkania Językoznawcze IX / Red. Z. Krążyńska, Z. Zagórski. – Poznań, 2002. – S. 56–64.
289. Kryński A. Gramatyka języka polskiego / Adam Kryński. – Warszawa, 1897. – 370 s.
290. Kuraszkiewicz W. Dialektologia. Przegląd gwar województwa lubelskiego (z mapą) / W. Kuraszkiewicz // Monografia statystyczno-gospodarcza województwa lubelskiego. T.I. – Lublin, 1931. – S. 276–324.
291. Kuraszkiewicz W. Z przeszłości narzecza zamojskiego / Władysław Kuraszkiewicz. – Lublin : Skład główny w księgarni św. Wojciecha, 1937. – 48 s.
292. Kurzowa Z. Elementy kresowe w języku powieści powojennej / Zofia Kurzowa. – Warszawa : PIW, 1975. – 204 s.
293. Kurzowa Z. Język polski Wileńszczyzny i kresów północno-wschodnich XVI–XX w. / Zofia Kurzowa. – Warszawa, Kraków : PWN, 1993. – 499 s.
294. Kurzowa Z. O polskich dialektach kresowych / Z. Kurzowa // Język Polski. – 1985. – R. 65. – S. 98–108.
295. Kuziak M. Literatura dziewiętnastowieczna wobec Słowiańszczyzny, Orientu i Zachodu / M. Kuziak // Polonistyka w przebudowie. – T. II. // Red. M. Czermińska, S. Gajda, K. Kłosiński, A. Legeżyńska, A. Z. Makowiecki, R. Nycz. – Kraków, 2005.

296. Kwapien E. Kształtowanie się zasobu leksykalnego polszczyzny XIX wieku (na podstawie danych leksykograficznych) / Ewa Kwapien. – Warszawa: wydano nakładem Wydziału Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego, 2010. – 302 s.
297. Lehr-Spławiński T. Język polski. Pochodzenie, powstanie, rozwój / Tadeusz Lehr-Spławiński. – Warszawa, 1951. – 514 s.
298. Lehr-Spławiński T. Wzajemne wpływy polsko-ruskie w dziedzinie językowej / T. Lehr-Spławiński // Szkice z dziejów rozwoju i kultury języka polskiego. – Lwów–Warszawa, 1938. – S. 105–127.
299. Lewicki A. Językoznawstwo polskie w XX wieku / Andrzej Lewicki // Współczesny język polski / Red. Jerzy Bartmiński. – Lublin, 2001. – S. 619–656.
300. Lewicki A. Wprowadzenie do frazeologii syntaktycznej. Teoria zwrotu frazeologicznego [Текст] / Andrzej Lewicki. – Katowice : UŚ, 1976. – 117 s.
301. Lewicki J. Odpowiedź na zdanie o zaprowadzeniu abecadła polskiego do piśmiennictwa ruskiego / J. Lewicki // Rozmaitości. – Przemyśl. – 1834. – Nr. 29. – S. 1–4.
302. Lévi-Strauss C. Antropologia strukturalna / Claude Lévi-Strauss / Przełożył R. Pomian. – Warszawa, 1970. – 456 s.
303. Lieb H. H. Putmana teoria znaczenia wyrazu / H. H. Lieb // Semiotyka dziś i wczoraj. Wybór tekstów / Pod red. J. Pelc [tłumacz. M. Witkowski]. – Wrocław, 1991. – S. 43–48.
304. Lisowska G. Język i kultura – przyczynek do interpretacji pojęć / G. Lisowska // Wschód-Zachód. Dialog języków i kultur. – Słupsk. – 2012. – S. 208–217.
305. Łesiów M. Polszczyzna na gruncie gwar zachodnioukraińskich / M. Łesiów // Język Polski. – XXXVI. – 1956. – S. 36–39.
306. Łesiów M. System fonetyczny gwary hutniańskiej / M. Łesiów // Rozprawy Komisji Językowej ŁTN. – V. – 1957. – S. 131–153.

307. Łoś J. Gramatyka polska: w III t. / Jan Łoś – Lwów, Warszawa, Kraków, 1922–1927.
308. Łoziński W. Lwów starożytny. Kartki z historii sztuki i obyczajów. T.I. Złotnictwo lwowskie / W. Łoziński. – Lwów, 1889. – 434 s.
309. Łoziński J. O wprowadzeniu abecadła polskiego do piśmiennictwa ruskiego / J. Łoziński // *Rozmaitości*. – 1834. – S. 1–30.
310. Łużny R. Pisarze kręgu Akademii Kijowsko-Mohylańskiej a literatura polska / R. Łużny // *Z dziejów związków kulturalnych polsko-wschodniosłowiańskich XVI–XVIII w.* – Kraków : Zesz. nauk. Uniw. Jagelloń, 1966. – 168 s.
311. Mackey W. F. Literary Biculturalism and the Thought-Language-Culture Relation / William F. Mackey. – Laval University (Quebec): International Center for Research on Bilingualism, 1971. – 14 p.
312. Maćkiewicz J. Słowo o słowie. Potoczna wiedza o języku / Jolanta Maćkiewicz. – Gdańsk : Uniwersytet Gdański, 1999. – 165 s.
313. Małecki A. Gramatyka historyczno-porównawcza języka polskiego. T. 1–2 / Antoni Małecki. – Lwów, 1879.
314. Matore G., Greimas A. J. La Methode en Lexicologie / G. Matore, A. J. Greimas. – Paris, 1952.
315. Mayenowa M. R. U progu badań nad historią polskiego języka artystycznego / M. R. Mayenowa // *Pamiętnik literacki*. – XLI . – 1950. – S. 168–179.
316. Minikowska T. O rutenizmach leksykalnych w Libri Legationum / T. Minikowska // *Studia z filologii polskiej i słowiańskiej*. – Warszawa: PWN, 1980. – №19. – S. 5–14.
317. Minikowska T. Wyrazy ukraińskie w polszczyźnie literackiej XVI w. / Teresa Minikowska. – Warszawa, Poznań, Toruń: PWN, 1980. – 172 s.
318. Mochnacki M. O literaturze polskiej w wieku dziewiętnastym / Maurycy Mochnacki. – Łódź, 1985. – 203 s.

319. Moroń B. Język drugiej epoki twórczości J. I. Kraszewskiego (1838–1859) / B. Moroń // Gdańskie Zeszyty Humanistyczne. Prace Językoznawcze. – Z. 4. – 1969. – S. 43–61.
320. Nitsch K. O wzajemnym stosunku gwar ludowych i języka literackiego. I. Pochodzenie polskiego języka literackiego. II. Wpływ prowincji ruskich na polszczyznę literacką / K. Nitsch // Język Polski. – 1913. – Z. 1 – S. 79–83.
321. Nitsch K. Studia z historii polskiego słownictwa / K. Nitsch // Rozprawy wydziału filologicznego. – Kraków. – 1948. – T. LXVII. – № 6. – 191 s.
322. Nitsch K. Z historii polskich rymów / K. Nitsch // Wybór pism polonistycznych. – Wrocław, 1954. – S. 33–77.
323. Nitsch K. Z zagadnień języka Mickiewicza / K. Nitsch // Język Polski. – XIX. – 1934. – S. 129–141.
324. Nowak-Dłużewski J. Stanisław Orzechowski – pisarz nieznany / J. Nowak-Dłużewski // Z historii polskiej literatury i kultury. – Warszawa, 1967. – S. 37–46.
325. Orzeszkowa E. Patriotyzm a kosmopolityzm / Eliza Orzeszkowa. – Wilno, 1810. – 20 s.
326. Pajdzińska A. Elementy motywujące znaczenie w składzie związków frazeologicznych / A. Pajdzińska // Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej. – Warszawa, 1996. – S. 81–87.
327. Pajdzińska A. Frazeologizmy jako tworzywo współczesnej poezji [Текст] / Anna Pajdzińska. – Lublin : Agencja Wydawniczo-Handlowa, 1993. – 246 s.
328. Pajdzińska A. Interpretacja w języku / A. Pajdzińska // Polonistyka w przebudowie. Literaturoznawstwo – wiedza o języku – wiedza o kulturze – edukacja. Zjazd polonistów : Kraków, 22–25 września 2004, t. I, red. M. Czermińska, Kraków. – S. 293–305.

329. Pajdzińska A., Tokarski R. Językowy obraz świata – konwencja i kreacja / A. Pajdzińska, R. Tokarski // Pamiętnik Literacki. – 1996. – LXXXVII. – Z. 4. – S. 145–158.
330. Pelcowa H. Mechanizmy nazwotwórcze i zmiany leksykalne w gwarach (na materiale gwar Lubelszczyzny) / H. Pelcowa // Uwarunkowania i przyczyny zmian językowych. – Warszawa, 1994. – S. 105–111.
331. Pelcowa H. Studia nad słownictwem gwarowym Lubelszczyzny. Cz. I. Słownictwo pochodzenia małopolskiego / Halina Pelcowa. – Lublin : UMCS, 1985. – 198 s.
332. Pelcowa H. Z zagadnień synkretyzmu fleksyjnego w gwarach Lubelszczyzny / H. Pelcowa // Język polski. – 1977. – R. 55. – S. 335–342.
333. Pihan A. Język J. I. Kraszewskiego a polszczyzna ogólna i kresowa pierwszej połowy XIX wieku (na przykładzie wybranych zagadnień z fonetyki i fleksji) / Alicja Pihan // Język osobniczy jako przedmiot badań lingwistycznych / Red. J. Brzeziński. – Zielona Góra, 1988. – S. 111–127.
334. Pieśni ludu ruskiego w Galicji / Zebrał Pauli Ignacy Żegota. – Lwów, 1839. – T. I. – 177 s.; Lwów, 1840. – T. 2. – 205 s.
335. Pieśni polskie i ruskie ludu galicyjskiego, z muzyką instrumentową przez Karola Lipińskiego / Zebrał i wydał Wacław z Oleska. – Lwów, 1883. – T. I, cz. I. – LIV s. + 516; cz. 2. – 185 s.
336. Piętkowa R. O aksjologizacji przestrzeni w języku i w poezji // Język a kultura. – T. 2. Zagadnienia leksykalne i aksjologiczne / Pod red. J. Puzyniny, J. Bartmińskiego. – Wrocław, 1991. – S. 187–196.
337. Pisarkowa K. Przypadek dopełnienia w polskim zdaniu zaprzeczonym / K. Pisarkowa. – Język Polski. – 1959. – XXXIX. – nr 1. – S. 9–32.

338. Pizer J. Goeth's «World literature»: paradigm and contemporary cultural globalization / John Pizer // *Comparative lit.* – Eugene (OR), 2000. – Vol. 52. – № 3. – P. 213–228.
339. Pottier B. Vers une semantique moderne. Travaux de Linguistique et de Litterature / B. Pottier. – Strasbourg, 1964. – Cz. I. – S. 107–137.
340. Przysłowia i przypowieści ludu ruskiego w Galicji / Zebrane przez S. P. z Dobrzan // *Przyjaciel domowy.* – Lwów, 1857. – № 26–35, 37–38, 44–45, 47–48.
341. Puzynina J. Konotacje leksykalne w interpretacji tekstu literackiego / J. Puzynina // *Konotacja* / Red. Jerzy Bartmiński. – Lublin, 1988. – S. 81–91.
342. Puzynina J. Słowo Norwida : [Текст] / Jadwiga Puzynina. – Wrocław : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1990. – 156 s.
343. Puzynina J. Przesunięcia kategoryzacyjne w słowniku i w tekście / J. Puzynina // *JKS.* – 1996. – S. 114–128.
344. Randke E. O mechanizmach przesunięć semantycznych i przekształceń słowotwórczych w cyklu Bolesława Leśmiana «Postacie» / E. Randke // *Pamiętnik literacki.* – 1990. – Z. 2. – S. 35–43.
345. Reczek J. Bohemizmy leksykalne w języku polskim do końca XV wieku / Józef Reczek. – Wrocław, Warszawa, Kraków, 1968. – 160 s.
346. Rieger J. O potrzebie badań nad polszczyzną kresową / Janusz Rieger // *Studia nad polszczyzną kresową* / Pod red. J. Riegera i W. Werenicza, T. I. – Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, Łódź, 1982. – S. 9–12.
347. Rieger J. Język polski na Ukrainie // *Język polski jako narzędzie komunikacji we współczesnym świecie* / Pod red. Jana Mazura, Małgorzaty Rzeszutko-Iwan. – Lublin : Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2007. – S. 183–193.
348. Rieger J. Język polski na Wschodzie / J. Rieger // *Encyklopedia kultury polskiej XX wieku, t. 2. Współczesny język polski* / Pod red. J. Bartmińskiego. – Wrocław, 1993. – S. 547–560.

349. Rospond S. Język i artyzm językowy Jana Kochanowskiego / Stanisław Rospond. – Wrocław, 1961. – 228 s.
350. Rozwadowski J. O poezji w języku / Jan Rozwadowski // Stylistyka polska. Wybór tekstów. – Warszawa, 1973. – S. 197–201.
351. Rudnicki S. Gwara polska wsi Korczunek koło Żytomierza : Fonetyka. Fleksja [Text] / S. Rudnicki. – Warszawa : Sławistyczny ośrodek wydawniczy, 2000. – 210 s.
352. Ruszkowski M. Język pisarzy / Marek Ruszkowski // O stylu prozy polskiej XX wieku. – Kielce, 2000. – 188 s.
353. Rytter G. Wschodniosłowiańskie zapożyczenia leksykalne w polszczyźnie XVII wieku / Grażyna Rytter. – Łódź, 1992. – 172 s.
354. Rzepka W. R. Status regionalizmów w polszczyźnie XIX wieku / W. R. Rzepka // Region – regionalizm – pojęcia i rzeczywistość / Pod red. K. Handke. – Warszawa, 1993. – S. 133–150.
355. Said E. W. Globalizing Literary Study / Edward W. Said // PMLA Journal. – 2001. – Vol. 116. – № 1. – P. 64–68.
356. Sapir E. Status lingwistyki jako nauki / E. Sapir // Kultura, język, osobowość. – Warszawa : Państwowy Instytut Wydawniczy, 1978. – 280 s.
357. Sawaniewska-Mochowa Z. Ze studiów nad socjolektem drobnej szlachty kowieńskiej XIX wieku (na podstawie słowników przekładowych Antoniego Juskiewicza) / Z. Sawaniewska-Mochowa. – Bydgoszcz : Wydawnictwo Akademii Bydgoskiej im. Kazimierza Wielkiego, 2002. – 280 s.
358. Shaff A. Język a poznanie / A. Shaff. – Warszawa : PWN, 1964. – 276 s.
359. Siatkowski J. Bohemizmy fonetyczne w języku polskim / Janusz Siatkowski. – Wrocław, 1965. – Cz. I. – 238 s.
360. Siatkowski J. Kryteria ustalenia wpływu języków bliskopokrewnionych / J. Siatkowski // Festschrift für Herbert Brauer zum

65. Geburststag am 14 April 1986 Herausgegeben von Reinhold Olesch und Hans Rothe. – Wien, 1986. – S. 560–567.
361. Siemieński T. Problematyka relacji między językiem a kulturą w pracach językoznawców amerykańskich. / T. Siemieński // *Język a kultura*. T. 1 Podstawowe pojęcia i problemy / Pod red. J. Anusiewicza i J. Bartmińskiego. – Wrocław. – 1991. – S. 74–82.
362. Skinner J. *Stepmother Tongue (An Introduction to New Anglophone Fiction)*. – N. Y., 1998. – 367 p.
363. Skubalanka T. *Historyczna stylistyka języka polskiego. Przekroje* / Teresa Skubalanka. – Wrocław : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1984. – 505 s.
364. Skubalanka T. *Słownictwo poezji miłosnej J. Słowackiego na tle tradycji* / Teresa Skubalanka. – Toruń : Wydaw. Uniw. M. Kopernika, 1966. – 414 s.
365. Sławkowa E. O różnych sposobach językoznawczej refleksji nad językiem artystycznym / E. Sławkowa // *Język pisarzy jako problem lingwistyki*. – T. II / Red. T. Korpysz, A. Kozłowska. – Warszawa : Wyd. Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, 2009. – S. 25–44.
366. Sławski F. *Polonica w Słowniku etymologicznym języka rosyjskiego Maksa Vasmera*. – Cz. II / F. Sławski. // *Język polski*. – Kraków. – 1956. – XXXVI. – S. 70–73.
367. Sławski F. *Słownictwo J. Słowackiego* / F. Sławski. – *Język Polski*. – 1999. – № 5. – S. 322–339.
368. Słoński S. *Historia języka polskiego w zarysie* / Stanisław Słoński. – Warszawa : PWN, 1953. – 145 s.
369. *Smaki z Polski // Recenzje, Słowianie i mitologie*. Режим доступу : <http://www.smakizpolski.com.pl/zapomniany-bard-zapomniany-epos/>. – (дата звернення 03.02.2014) . – Назва з екрана.
370. Stępień S. *Spory wokół języka i alfabetu ukraińców galicyjskich. Druki ukraińskie wydane alfabetem łacińskim w Przemyślu w XIX i XX*

- wiekach // До джерел. Збірник наукових праць на пошану Олега Купчинського з нагоди його 70-річчя. – Т. I. – Київ-Львів, 2004. – С. 190–212.
371. Stieber Z. O typach polszczyzny regionalnej XVII wieku / Z. Stieber // Świat językowy Słowian. – Warszawa, 1974. – S. 267–272.
372. Stieber Z. Rozwój fonologiczny języka polskiego / Zdisław Stieber. – Warszawa : PWN, 1958. – 90 s.
373. Strumiński B. Ukrainizmy gramatyczne we współczesnym języku polskim / B. Strumiński // Poradnik Językowy. – 1961. – Z. 9. – S. 400–407.
374. Strutyński J. Elementy gramatyki historycznej języka polskiego / Janusz Strutyński : Wyd. T. Strutyński, 1997. – 209 s.
375. Sulima R. Literatura a dialog kultur / Roch Sulima. – Warszawa : Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, 1982. – 246 s.
376. Szaszkiewicz M. Азбука i Abecadło. Uwagi nad rozprawą O wprowadzeniu Abecadła polskiego do piśmiennictwa ruskiego, napisaną przez ks. J. Łozińskiego, umieszczoną w Rozmaitościach Lwowskich z roku 1834. – Nro. 29. – Przemyśl, 1836. – S. 1–30.
377. Szymczak M. Wpływy wschodniosłowiańskie w polskim słownictwie z zakresu stopnia pokrewieństwa i powinowactwa rodzinnego / M. Szymczak // Slavia orientalis. – Warszawa. – 1968. – № 3. – S. 421–426.
378. Ševčenko I. Ukraina między Wschodem a Zachodem. Różne oblicza świata Piotra Mohyły. Polska w dziejach Ukrainy [Текст] / I. Ševčenko. – Warszawa : OBTA, 1996. – 113 s.
379. Teoria badań literackich za granicą. Antologia. / Wybór, rozprawa wstępna, komentarze Stefanii Skwarczyńskiej. – T. 1–2. – Kraków : Wydawnictwo Literackie, 1965–1986.

380. Tokarski R. Konotacja jako składnik treści słowa / R. Tokarski // Konotacja / Pod red. J. Bartmińskiego. – Lublin : UMCS, 1988. – S. 35–53.
381. Tokarski R. Słownictwo jako interpretacja świata / R. Tokarski // Współczesny język polski. Encyklopedia kultury polskiej XX w. / Red. J. Bartmiński. – T.II. – 1993. – S. 335–362.
382. Tokarski R. Światy za słowami. Wykłady z semantyki leksykalnej / R. Tokarski. – Lublin: Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, 2014. – 373 s.
383. Turska H. O powstaniu polskich obszarów na Wileńszczyźnie / H. Turska // Studia nad polszczyzną kresową / Pod. red. J. Riegera i W. Werenicza, T.I. – Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, Łódź, 1982. – S. 19–22, S. 62–63.
384. Tysyński A. Amerykanka w Polsce / A. Tysyński. – St. Petersburg, 1837. – Cz. II. – 146 s.
385. Uliasz S. Literatura Kresów – kresy literatury / Stanisław Uliasz. – Rzeszów, 1994. – 245 s.
386. Urbańczyk S. Charakterystyka staropolskich zapożyczeń wyrazowych z języka ukraińskiego // Studia linguistica in honorem Taddeai Lehr-Splawińskiego. – Warszawa : PWN, 1963. – S. 437–445.
387. Urbańczyk S. Polski kresowy dialekt literacki // Z polskich studiów slawistycznych, Seria 6. Językoznawstwo. – 1983. – S. 435–443.
388. Urbańczyk S. Przyczyny zaniku samogłosek pochyłonych w języku polskim / S. Urbańczyk // Prace z dziejów języka polskiego. – Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk. – 1979. – S. 265–277.
389. Urbańczyk S. Uwagi o polszczyźnie Melecjusza Smotryckiego // Studien zu Literatur und Kultur in Osteuropa. – Wien, 1983. – S. 371–379.
390. Urbańczyk S. Z zagadnień staropolskich 1. Zanik a pochyłonego / S. Urbańczyk // Prace z dziejów języka polskiego. – Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk. – 1979. – S. 254–264.

391. Wagilewicz J. D. Pisarze polscy rusini wraz z dodatkiem pisarze łacińscy rusini / Przedmowa R. Radyszewski / J. D. Wagilewicz. – Przemysł : Południowo-Wschodni Instytut Naukowy, 1996. – 318 s.
392. Walczak B. Sienkiewicz w dziejach języka polskiego / B. Walczak // Język osobniczy jako przedmiot badań lingwistycznych / Red. J. Brzeziński. – Zielona Góra, 1988. – S. 125–137.
393. Walczak B. Zarys dziejów języka polskiego / Bogdan Walczak. – Wrocław : Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1999. – 308 s.
394. Warchoń S. Specyfika gwar mieszanych i przejściowych na terenach etnicznie zróżnicowanych / S. Warchoń // Rozprawy Sławistyczne 5. – Lublin: Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej. Wydział Humanistyczny, 1992. – 160 s.
395. Węgliński Leon. [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.estreicher.uj.edu.pl/xixwieku/indeks/34466.html> (дата звернення 23.03.2014) . – Назва з екрана.
396. Wierzbicka A. Język – umysł – kultura / Anna Wierzbicka. – Warszawa : PWN, 1999. – 414 s.
397. Witkowski W. Język ukraiński / W. Witkowski // Ukraina: Teraźniejszość i przeszłość. – Kraków, 1970. – S. 325–355.
398. Witkowski W. Język utworów Joannicjusza Galatowskiego na tle języka piśmiennictwa ukraińskiego XVII wieku / Wiesław Witkowski. – Kraków, 1969. – 154 s.
399. Witkowski W. Słownik zapożyczeń polskich w języku rosyjskim / Wiesław Witkowski. – Kraków, 1999. – 224 s.
400. Wittgenstein L. Tractatus Logico-Philosophicus / L. Wittgenstein / Przełożył B. Wolniewicz. – Warszawa, 1970. – 194 s.
401. Wróbel H. Językoznawcze spojrzenie na «Układ zamknięty» Marka Nowakowskiego / H. Wróbel // W kręgu przemian polskiej prozy XX wieku: zbiór studiów / Red. T. Bujnicki. – Wrocław, 1978. – S. 117–128.

402. Wyka K. Słowa-klucze / K. Wyka // Stylistyka polska [wybór, oprac. i wstęp E. Miodońska-Brookes, A. Kulawik, M. Tartara]. – Warszawa, 1973. – S. 153–165.
403. Wysoczański W. Językowy obraz świata w porównaniach zleksykalizowanych. Na materiale wybranych języków / Włodzimierz Wysoczański. – Wrocław : Wydawnictwo uniwersytetu Wrocławskiego, 2006. – 390 s.
404. Zaleski J. Język Aleksandra Fredry / Jan Zaleski. – Wrocław, Warszawa, Kraków : PAN, 1969. – 186 s.
405. Zaręba A. Wpływy polszczyzny na słownictwo innych języków słowiańskich / A. Zaręba // Język polski, 1961. – Rocznic 41. – S. 1–19.
406. Zaręba A. Ze zjawisk współczesnego języka polskiego. Administracja a prowincjonalizmy / A. Zaręba // Język Polski. – 1973. – Z. 4. – S. 251–258.
407. Zawojcka T. W. Dzieduszycki [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.ptta.pl/pef/pdf/d/dzieduszycki.pdf>. (дата звернення 12.10.2014) . – Назва з екрана.
408. Zwoliński P. Rozwój języka ukraińskiego od XIV do XVIII wieku / P. Zwoliński // Dzieje języka ukraińskiego w zarysie. – Warszawa, 1956. – S. 35–36.
409. Zwoliński P. «Życiorys językowy» Tarasa Szewczenki / P. Zwoliński // Slavia Orientalis. – Warszawa, 1964. – S. 383–393.
410. Zwoliński P. Uwagi o języku Marcina Bielskiego / P. Zwoliński // Odrodzenie w Polsce. – Warszawa, 1962. – S. 61–106.